

ק ש ת

ק ש ת

העורך:
אהרן אמיר

מזכירות המערכת:
הדה בושם

קשת מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עִם־הספר בע"מ, רח' ביאליק 15, תל־אביב. דמי החתימה לשנה: 10 ל"י; בחוץ־לארץ, \$7.00. חוברת בודדת: 3 ל"י; בחוץ־לארץ, \$2.00. כתבייד לא יחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. כל הזכויות שמורות להוצאת עִם־הספר בע"מ.

שנה שניה, חוברת ג', אביב 1960

נדפס בדפוס „עופר“, תל־אביב
גלופות: פיקובסקי

ה ת ו כ ן :

אלבר קאמי	4
יונתן רטוש: עוללות (שירים)	5
י. אורן: פלסרטט	10
ישראל אלירז: הפרופיסור משתעשע (מחזה)	18
גבריאל בן־שמחון: שירים	42
מלאכי בית־אריה: דאריה הבהירה, הנפחדת	44
הדה בושם: עץ הפלפל	48
דוד הרדן: דומם	52
משה בן־שאול: שיר	55
שמעון הלקין: על „מסות בנימין החמישי“	56
עמוס לויתן: גמילה (שירים)	68
משה הנעמי: לזכר (שירים)	69
פנינה בת־שלה: מיכאל־אנג'לו המשורר	70
ון־ייטו: שיר אָבל	80
ז'קלין כהנוב: אלף ואחת מציאויות	82
תיאודור התלגי: ברית (שיר)	97
אנטונין אַרטו: התיאטרון והמגפה	98
אורי זוהר: הירושימה אהובתי	110
צ'ידייק טיצי'בורן: ערב ההוצאה־להורג (שיר)	114
מרים אורן: לתפוס (שיר)	115
שרל דה־גול: לאחר פרישה	116
אליעזר: בגרות ביחסים עם צרפת	120
אלי כדורי: לתולדותיה של ממלכת עיראק (1921—1958)	126
אליהו כוזם: סלאמה מוסא	143
עמוס פרלמוטר: הערות לוויכוח על שיטת־הבחירות	154
אברהם שוייצר: תכנית ואמצעים	165
בקרית קצרות	170
המשתתפים בחוברת	190

תמונות ורישומים: אסתר פריץ־ארד (17) / שלמה ויתקין (31) / ג. אנגל (55) / יחזקאל קמחי (67) / מיכאל־אנג'לו (73, 75) / ויִצ'ן (81) / מיניאטורה פרסית (91) / מיניאטורה הודית (96) / הירונימוס בוש (101)

נדמה לי דווקא שאני טוען לזכותו של ריאליוס
אמיתי נגד מיתולוגיה שהיא בעת-ובעונה-אחת
בלתי-הגיונית ונושאת-סכנת-מוות, ונגד ניהיליזם
שהוא רומנטי, בין שיהיה בורגני ובין שיתמר
להיות מהפכני. לאמיתו של דבר הריני רחוק
מחיות רומנטיקן ואני מאמין בצורך בסדר
ומשטר. איני אומר אלא זאת שלא ייתכן לדבר
על סדר כלשהו סתם. ומפתיע יהיה הדבר אם
הסדר הדרוש יובא לנו על-ידי החברה הזאת
המסוכסכת, או מצד שני, על-ידי הדוקטרינרים
הללו המכריזים על עצמם שהם משוחררים מכל
הדינים ומכל הרתיעות.

(אלבר קאמי: האמן ותקופתו)

יונתן רטוש : עוללות

שדרות

בשדרה

אשר שם חזרתי אפניך

לראשונה —

— כמעט בטרם תקנה —

אני הולך תמס

— בקל צת מצוא —

ובסמטת לקתנו יחדו

לצת הערב

— דבר יום ביומו —

ואף אסת מקל

הזונות

המלאות את המקום

לא תשחית עינה

לעובר תמס ברום

— רפאים —

— כק אסת —

— פצם —

— מהנה —

התבשמה לקראתי

בסרפוסיה

— והרתיצה אחר —

— מה לי ולזונה הזאת —

דג

המאזיב הוא

— דַּרְדָּר קָלֵל

(או פֶּרֶט)

בֵּין הַשָּׂאָר גַּם

— אוֹהֵב —

דַּרְדָּר קָלֵל בְּלִי שׁוֹם

סְכוּי שֶׁל מִמֶּשׁ

— חוּץ מִן הַמִּמֶּשׁ

— כֵּל כֵּל —

דָּג שֶׁבֶלַע אֶת הַסְּתִיּוֹן

— הַמִּמֶּשׁ כֵּל כֵּל

— וְהַקְרָס נִקְרָס בְּלִשׁוֹנוֹ

— וְהִגָּה הִגָּה —

וְכֵל זֶרְמֵי הַיָּם

או הַנְּהָר

— תִּמּוֹ לְגוּזַב בְּשִׁבְלֹו

וְהוּא אֵלִים

וְחָג

וּמִפְרָקֶס כְּדָג

— שֶׁהָעֵלָה בַּסָּדָה —

וְאֵף לֹא יִסְפֵּן

— לְאֵקְלָה —

תוד

אני עומד בחוץ

והסתכלתי על כל העוננים

— מתחת

יש כל מיני מינים שהם

— חזקים בלילה

וזאת לא חקמה גדולה

כל כך

— להיות חזקים בלילה

כל אחד יכול להיות

— חזק בלילה

בליל הפל הולך על-רחב

ומוחל

ומסתכל בעין יפה

— וסולחת

בליל אפשר (וגם קל)

להוליך שולל

במצט כל חכם

— וגבור

גם לא צריך לצאת חוצץ

— להתאמץ חזק כל כך

בלילה כל אחד מוכן

— לכל אי כך

בלילה אף אחד

— איננו קאן

עלבון

בשִׁאֲנָנוּ אוֹהֲבִים אֶת

מִיִּשְׁהוּ

אָז זֶה כּוֹאֵב לָנוּ

— בְּשִׁנְיָה מִכְּאִיבוֹ —

וּכְשִׁמִּישְׁהוּ מִצְּלִיב אוֹתָנוּ

אָז אֲנַחְנוּ מוֹכְנִים לְאֹכֹל אוֹתוֹ

— חַיִּים —

צְקָשׁוּ.

— תִּאָּרוּ לְכֶם —

כִּמְהָ זֶה מִכְּאִיב

בְּשִׁמִּישְׁהוּ

— שִׁאֲנָנוּ אוֹהֲבִים

וּמִכְּאִיבִים אוֹתוֹ

— הַרְבֵּה הַרְבֵּה —

— הַרְבֵּה שָׁנִים —

— גַּם וּמִצְּלִיב —

פְּשׁוּט מְגִיב

אמן

תביטי

הצגן הוא לגמרי פשוט,
— אני רוצה למות ממך.
ואם את לא רוצה
לקיות

אז

— אין שום קציות,
פשוט הניחי לי למות
לבד —

את לא מקרסה לצקב אותי
ואתרי
ובצדי —

פשוט הניחיני לנששי
— בעולם הנששי והריק —

איך שהוא
— אולי —
אזכק לא לך —

י. אורן : פלסרֶטט

א

דומה כי בראש וראשונה שומה עלי לנקד מלה משונה זו המשמשת כותרת לסיפורי, שאם לא כן עלול הקורא לחשוד שמא אין לפניו אלא צירוף אותיות נטול מובן, או — גרוע מזה — מלה שהיא כמעט כולה עיצורים ואין בה תנועות כלל ועיקר, כמקובל בכמה לשונות סלביות. אמנם, כל המצוי אצל לשונות סלביות יכיר מיד כי המלה אינה סלבית, שכן אותן לשונות — ביחוד המערביות שבהן — האותיות זסש"ץ חוזרות ונשנות בתיבותיהן בלי הפוגה, ואילו המלה שלפנינו אין בה אלא סמ"ך אחת בלבד. אף־על־פי־כן מוטב שכבר בשלב זה אוסיף את התנועות ואנקד את הניתן לניקוד. המלה היא איפוא פֶּלְסֶרֶטֶט, וכך יש להגותה.

עכשיו שניקדתי והגיתי, מובטח אני שפל שיש בו קורטוב של חוש פונטי ושמך של זיקה ללשון יריגיש מיד בלחנה ובקצבה של שפת־עבר, אף שוודאי לי שעוד לא יעמוד על משמעותה של הכותרת. אכן, עוד חזון למועד. לפי־שעה אעיר כאן שעד כה לא נודמן לי לראות תיבה יוצאת־דופן זו כתובה בכתב אשורי בלבד, ולבי סמוך ובטוח שגם הקורא לא נתקל בה אלא כשהתעתיק הלועזי בצדה (Plasretet), והתעתיק הלועזי לעולם הוא בצדה על שום שהמלה היא חלק בלתי־נפרד מסימן־מסחר (Trade Mrak). ואם יש מי שיתמה על כך שסימן־מסחר משמש כותרת לסיפור ויטען כי יש כאן עירוב־תחומים בין אמנות וספרות לבין מסחר וכלכלה, אביא לו כמה דברי הסבר בזה אחר זה.

ראשית, אֶל לנו להקל ראש בסימן־מסחר. אני עצמי ידועות לי לפחות שתי חברות אדירות, החולשות על שוקי עולם, שהתדיינו ביניהן בכמה וכמה ערפאות שבבירות תבל על שני סימני־מסחר מתחרים. ממון רב הוציאו על כך, וכל בר־בירב בעולם המסחר יודה שהוצאות אלו אינן בבחינת ביזבוז אלא בבחינת השקעה, שכן שתי החברות ייצרו גומיל־עיסה וארוזהו חפיסות־חפיסות. זו כינתה תוצרתה בשם צ'יקס וזו בשם צ'יקלטס, וכל אחת האשימה את חברתה בחיקוי עד שתבעו זו את זו לדין. גדולי השופטים שבעולם נחלקו. יש מהם שפסקו לטובתם של צ'יקס ויש מהם שפסקו לטובתם של צ'יקלטס, והדין שונה בכל מדינה ומדינה.

שנית, סבור אני כי הכלכלה פעמים יש בה מן האמנות, והאמנות פעמים יש בה מן הכלכלה. הרי שמטבע הדברים מטושטשים התחומים, והכותרת היא אפוא לגיטימית בהחלט.

וחיזוק לדברי מוצא אני בסיפור זה עצמו שכותרתו היא סימן־מסחר (טרייד־מארק בלע"ז) ועניינו פרשת חיים (או מוות) של אמֶן־פֶּסֶל.

שמו של הפסל יחיאל ראובני.

ב

בעלה מכל ספק הוא שיחיאל ראובני היה אדם יוצא־דופן. ואולם דווקא „היוצא דופן” שבו הוא שעושה את תולדות חייו לפרשה שכחה, גרושה ולעוטה, על כל הטרגיות שבה. לולא היה אמן אפשר שלא כך היו הדברים נראים לנו. אך הואיל ואמן היה, אין סיפור־ימיו אלא חוליה אחת בשרשרת שוות־חוליות של סיפורים ידועים לכל על אמנים, מלחינים וסופרים המשוגעים־לדבר־אחד ואשר חייהם קודש ליצירות־רוחם. מהם שהיו לגדולי עולם ולתפארת המין האנושי, מהם שנולדו בני־בלי־שם ונפטרו אלמונים ולא נודע לתבל כי באו אל קרבה הם ויצירותיהם גם יחד, ומהם החיים עמנו כיום הזה.

יחיאל ראובני היה מגדל זקן ושולח שערו פרע. דל־בשר היה, נפול־לחיים וכפוף קצת. אף־על־פי־כן נראה גרמי, רחב־כתפיים ומגושם. עפעפיו דלוקים היו ובעיניו ניצנץ זיק מאותם זיקים שרוב המנויים למעלה ניחנו בהם. פניו ספק שחומות ספק חירות, כלומר מטבען מסתבר כי שחומות היו אלא שהחיים נסכו בהן חירון. שפתי עבות — יש מגדירים שפתיים כאלו כחושניות; אני כשלעצמי עדיין לא למדתי להבחין בין שפתיים חושניות לשפתיים לא חושניות, על־כל פנים לא בפניו של גבר. חטמו תחילתו צרה וסופו רחב ומופשל כלפי מעלה. כדרך בני־אדם מסוגו היה מדיר עצמו מחברתם של הבריות ומרבה להתבודד, ולולא רחל אשתו היה גלמוד כל ימי חייו. הוריו נספו במקום שנספו אחים לא היו לו, את שאר־יבשרו לא הכיר וידידים לא רכש. רופאי־נפש חדאי שהיו רואים בו טיפוס מופרע ונורוטי ורופאי־גוף חזקה עליהם שהיו מטביעים עליו גושפנקה של שם רומי ארוך, שמשמעותו מחלת־לב העלולה בכל רגע לשים קץ לחייו.

אף־על־פי־כן אהבתו רחל אשתו אהבה עזה. אף היא היתה גלמודה כמותו. דלת־בשר היתה אך לא מגושמת. פניה חירות ונפולות אך ללא שרידי שחמיות, עפעפיה דלוקים, אך הזיק נעדר מעיניה. כל הבוחר בדרך האמת סופו לבוא לידי אכזריות. אף לי אין ברירה אלא לנהוג באכזריות ולקבוע בצורה שאינה משתמעת לשני פנים את עובדת כיעורה של רחל ראובני.

הוריה לא נרצחו. אמה נפטרה בלדתה אותה ואביה, שעד יומו האחרון סירב לשאת אשה אחרת, הלך בדרך כל בשר בהיותה בת חמש־עשרה. מאז פירנסה עצמה, תחילה כנערה־שליחה בחנות ולאחר־מכן ככתבנית במשרד. מטבעה לא נסתה להתבודדות. אדרבה, כמה וכמה חברות נאמנות היו לה, אלא שמיום שנישאה ליחיאל התרחקה מהן ונהגה כמנהגו, כלומר אף היא הדירה עצמה מן הבריות, ומחוץ למקום־עבודתה לא שהתה אלא במחיצתו.

היתה אפוא רחל עובדת ומשתכרת כדי מחייתה ומחיית בעלה בצימצום ולא בשפע. בעבודתה לא עשתה חיל. אפשר משום שלא שיחק לה מזלה ואפשר משום שלא נתברכה בכל אותן סגולות שדין הוא לאדם שיתברך בהן כדי שיעשה חיל. כל אדם כך, כל שכן כתבנית שאינה זריזה ואינה חוננית כל־עיקר. זה לה שלוש שנים במשרד

אחד ועדיין נשתלמה לה משכורתה לפי כל שעת עבודה, ללא מעמד וללא זכויות, ואף זו, כדברי מנהליה, בחסד יותר מאשר בזכות. יחיאל בעלה לא היה יוצא מפתח ביתו. התנזר מכל תענוגות החיים ועשה לילותיו כימים במלאכת הפיסול. מיום שגמר בלבו להיות פסל (כבן שבע-עשרה היה ביום ההוא, ועכשיו הריהו בן עשרים-ושמונה) אינו עובד אלא על פסל אחד, ועדיין לא סיימו.

צא וראה כמה נשתנו פני עולמנו בדורות האחרונים. ראדיו וטלביזיה, רובוטים ולוונינג, מחשבים אלקטרוניים ואטומים מתבקעים, הלאמות-רכוש ומדינות-רווחה. ואף-על-פי-כן עדיין נותרו בו דברים שלא חל בהם שינוי זה עידן-ועידנים. כתבנית צולעת (לא צליעה גופנית, חלילה, אלא צליעה מקצועית), המקיימת במרתף אפל פסל חולני המכניע עולמות-חומר בגאון-רוחו, בכל זמן ובכל מקום עוטה אותם אווירה בלזאקית-דוסטויבסקאית (וראה גם ש"י עגנון, תמול-שלושם, ספר שני, פרק שמיני, "הווילון שמתח האמן"). מכאן שאווירה בלזאקית-דוסטויבסקאית היא מן הדברים הקבועים בעולם, שאינם ניתנים לשינויים בחליפות העתים ותהפוכות הזמנים.

ג

אפילו שמינית-שבשמינית משל אווירה זו לא היתה שורה אותו ערב בביתו של מר סימון ריצ'מן. אדרבה ואדרבה, אם גזרתי על עצמי לבטא אווירות במונחי ספרות, שומה עלי לומר כי בביתו של סימון ריצ'מן שררה אווירה אידיאלית. ריצ'מן עצמו ישב בכורסתו ועיין בכרך חדש של "פני עולם המקרא", שעתה-זה נתקבל. ממונאי ותעשיין רב-פעלים היה ריצ'מן, אף-על-פי-כן לא משך ידו מתרבות. מתרבות בכלל, על אחת כמה וכמה מן התרבות העברית. בשפבר-הימים היה תלמיד-חכם ובר-אוריין אי-שם באחת מעיירות פולין, לאחר-מכן נתפס להשפלה, ומיום שעמד על דעתו ציוני הוא, מחסידי הוותיקים של אחד-העם. עוד בשחר נעוריו חלם לקיים בגופו את מצוות יישוב-הארץ, אך לא נסתייע הדבר אלא סמוך לזקנתו. באחד הימים נשמט מידי רסן השלטון על מהלך חייו שלו בעטיים של מאורעות שאין לפרט האנושי שליטה עליהם. הוצרך להפליג לאמריקה, לשקוע בעסקי ממון ופרנסה ולהיות שרוי במ"ט שערי טומאה של העולם-הזה, ולא נשתיירה בידו שהות להרהר בעולם הבא. לא שמשך ידו מחלומות נעוריו. נהפוך הוא: כלאימת שהיתה שעתו פנויה היה תורם ומתרים, נואם ומנאים, ואין צריך לומר שקישט דירתו בספריה נאה מפל שנתחדש במדעי-היהדות באמריקה ובארץ-ישראל.

לאחר מלחמת-העולם השניה נתברר לו כי עסקיו פורחים, בניו בוגרים, והוא עצמו עוד כוחו במתניו. הפקיד עסקיו בידי בניו, עקר ארצה וקבע מושבו בבירת ישראל. וכדי לקיים גם את מצוות פיתוחה של הארץ, עמד והקים בה בית-חרושת למוצרי פלסטיקה.

ישב אפוא סימון ריצ'מן בכורסתו ועיין בכרך החדש של „פני עולם המקרא“, זה המפעל החשוב הממחיש פסוקי מקרא בתצלומי מלאכת-מחשבת מימי-קדם, פסוק-פסוק ותצלומו בצדו. רצונך בעשתורת, הרי היא לפניך — אותה עשתורת עצמה שאחאב עבדה בלכתו אחרי גילולי איזבל אשתו. רצונך בהרסיני, אף הוא ניצב לנגד עיניך בכל שגבו והדרו.

עוד הוא מתבשם מריח המקרא — ריח שיש בו הן מקטורת-הסמים של ארץ-כנען בשפבר-הימים והן מאדי החמין של שבת בבית-אבא — והנה נשמע צילצול בדלת. תחילה היה מצפה שאשתו תפתח את הדלת, שהיתה זריזה ממנו ולהוטה ממנו לדעת מי ומי הבאים, אך משחזר הצלצול ונשנה זכר סימון ריצ'מן כי אשתו סרה אל השכנים שבדירה הסמוכה. טרד עצמו מן הכורסה והלך לפתוח.

נכנס יחיאל ראובני.

לפי שכבר תיארתי את דמותו של הלה, פטור אני מלתארה בשניה, אך איני פטור מלתאר את הרושם שעשתה דמות זו על סימון ריצ'מן. שראהו זו פעם ראשונה בימי חייו. ניתנה האמת להיאמר: ריצ'מן, שממיו לא היה מוג'לב, הפעם התחלחל. מתוך שהיה שרוי בעולם המקרא, פעלו בו אסוציאציות מקראיות ונדמה היה לו כי עוג מלך הבשן נכנס אל דירתו. אמנם, נראה כי עוג זה קיבל עליו את גזירת הדיאטסה-לרזון, כנהוג בתקופתנו, תקופת עדפי המזון, אף-על-פי-כן עוג מלך-הבשן הוא שנעץ בו מבט זועם מתוך עיניים דלוקות ושאל:

— אתה סימון ריצ'מן?

— אני סימון ריצ'מן — השיב. — מה אתה חפץ?

אף שהיה נרעש אמר „חפץ“ ולא אמר „רוצה“, להודיעך כי אינו כאחד העולים החדשים שרכשו את ידיעותיהם בלשון-הקודש באולפן, כי אם יהודי הפקיא במקורות, שאינו מוכן להמיר את החפץ ברצון אך ורק משום שכך גזרו בני הארץ.

— אני יחיאל ראובני, בעלה של רחל רייכמן.

— רחל רייכמן?

תקצר ידי מלהעביר לפני הקורא את שרשרת הדמויות והחזיונות שנתבזקה במוחו של ריצ'מן לשמע שמה של רחל רייכמן בצאתו מפיו של עוג מלך הבשן, וטוב שהקדימני גתה הגדול שתיאר כבר מצב הדומה למצבו של ריצ'מן באותה שעה, לאמור: „את שבידי כמו מרחוק אראנו, מה שחלף נראה לי כמציאות“.

מכל שארי-בשרו של ריצ'מן בפולין לא נשתייר אלא רייכמן שעקר ארצה סמוך לתקופה שבה היגר ריצ'מן — אף הוא רייכמן בימים ההם — לארצות-הברית. כל זמן שהיה רייכמן חי היו מחליפים ביניהם מכתבים לעתים, או לפחות משגרים זה לזה ברכת שנה-טובה. משנפטר, נותקו הקשרים. בתו של רייכמן לא כתבה לו אפילו מכתב אחד. לפני שנתיים ימים, מיד לאחר שעלה ארצה, חקר-ודרש עד שמצא את מענה. לא חס על כבודו וכיתת רגליו למקום מגוריה. מצא מרתף סגור על מסגר ומוברח בבריה. הניח אחריו כרטיס-ביקור, ולא נענה. הסיח דעתו ממנה וחדל מחיפושיו.

אף-על-פי-כן, עכשיו התרגש.

— ברוך הבא! ברוך הבא! — פתח בחפזה, עם שהוא מסיט ראשו ומצודד מבטו מיחיאל ראובני הלאה — בוא, בוא, היכנס. נשב, נשוחח... היפשתיכם... על משכבי בלילות ביקשתי... מילא, כבודי מחול. היכנס. יחיאל לא מש ממקומו.

— אני צריך לחזור הביתה. רחל חולה. לא. לא חולה — לפתע הישיר בריצ'מן את עיניו הדלוקות שהזיק מנצנץ בהן. ריצ'מן לא הרגיש בזיק, אך הרגיש בדלקת ונרתע אחורה כשיעור מחצית פסיעה — לא חולה. הרה. רחל הרה. צריכה לשפב. כבר חדשים אינה עובדת. גם לא תוכל לעבוד. עוד כמה חדשים. אמרה לי ש... — יחיאל נעץ אצבעותיו בבלוריתו הפרועה — שאבקש ממך כסף. הלוואה. כשיוולד הילד, נחזיר.

— הרה? אינה עובדת? היכן הייתם כל הזמן?

— רק הערב נודע לי על קיומך.

ריצ'מן לא היסס אפילו רגע אחד.

— היא בבית? — שאל.

— כן.

— אנו נוסעים. נוסעים אליה. תכף-ומיד.

קרב אל הטלפון וחייג פעמיים. פעם אחת אל חברת מוניות להזמין מונית, ופעם שניה אל השכנים להודיע לאשתו שיוצא הוא מביתה. בהיותם במונית שאל את יחיאל:

— ואתה... מה מעשיך... כלומר... על מה פרנסתך?

יחיאל לא ענה לו. ריצ'מן לא הוסיף לחקור.

שלושה דברים בלטו במרתפה של משפחת ראובני. שנים מהם פעלו על חוש-הראיה ואחד על חוש-הריח.

הריח היה ריח טחב. טחב רגיל שאין לעקרו משום מרתף, ונתוסף עליו טחב מיוחד שמקורו בחמרי פיסול רטובים.

אשר לעין, הרי על אף התאורה הדלה, ואולי דווקא בגללה, בלט חיירוניה של רחל ראובני, שהיתה שכובה במיטה ומכוסה שמיכה צבאית. עורה היה שקוף ודומה היה כי ניתן לראות את גון עצמות-לסתותיה הרחבות.

הרבה יגיעות יגע ריצ'מן ואף-על-פי-כן לא נתקשרה שיחה של ממש בינו לבין שארת-בשרו. על כל שאלותיו השיבה ב„הן” או „לאו” ולעתים לא השיבה אלא בניד-ראש קל בלבד. עיניה הדהויות דמו לעיניו של כלב שסרח, המבקש כפרה על עונו.

אולם הדבר הבולט ביותר במרתף היה פסלו של יחיאל. הפסל חלש על המרתף כולו. היתה זו אנדרטת-ענק שראשה בתקרה. ידה אחזה בקערת חרס בעלת-מידות וספק קירבתה אל פיו ספק הרחיקתה ממנו. דומה היה כי היד רועדת. אין זה מענייני לחקור כיצד ניתן להגיע באמנות הפיסול — שפולה סטטיקה —

לאפקט דינמי של יד רוטטת. עובדה היא כי שעה ארוכה סקר ריצ'מן את הפסל: מוחו עבד בקדחתנות. מזיגה פורה זו של מתח לב רוגש ומאמץ מוח ער לא איחרה להבשיל פרי ישווה לה.

I have an idea — נצטווה פתאום — רעיון גאוני! אין לכם צורך בחסדי, בזכות ולא בחסד תרזויחו את לחמכם. ביונס איז ביונס! עוד מחר יבוא לכאן צלם לצלם פסל זה. מאת אלוקים היתה זאת, היא נפלאה בעינינו! מאת אלוקים! זה לי חדשים רבים שאני מחפש ציור סמלי לסימן־מסחר, והנה זימן לי הקדוש־ברוך־הוא. זכה, מלאכתו נעשית בידי אחרים. דמות מתאימה והולמת מאין כמות. ממש קליעה־למטרה. פסל המקרב אל פיו ביד רוטטת קערה של פלסטיקה. (צר לי לנתק את שטף התלהבותו של ריצ'מן, אך רואה אני חובה להזכיר כי הקערה היתה עשויה חרס ולא פלסטיקה). על כל כוס, על כל ספל, על כל טס, על כל קערית, על כל צלחת תודבק תווית ועליה פסל — לא אדם כי אם פסל, מלאכת־מחשבת, מעשה־ידי־אמן — פסל המקרב ביד רוטטת קערה של פלסטיקה אל פיו. והפרסומת! ריבונ־של־עולם! סיסמת הפרסומת! אף אם ידך רועדת, לא תישפך אף טיפה אחת מכוסך, מספלך... רווה תרווה... דרוש בכל מקום! והשם, השם! ממש brain wave! טרייד־מארק שלא היה דוגמתו. פלסרסט! פלסטיק ורטט. Plasretet.

דרשו אך ורק תוצרת פלסרסט. היזהרו מזיופים! פלסרסט...
נפעם עד דמע שלה סימון ריצ'מן את פנקס־ההמחאות מפיו וכתב ספרה: 5,000 קיימה במלים I. L. Five Thousand only, והטביע חתימתו: S. Richman.

ד

אפשר כשרונו המיוחד של סימון ריצ'מן למזג את הנעים עם המועיל, את המסחר עם המוסר ואת שאר־הרוח עם שיעור הרוח, הוא שעמד לו לראות ברכה והצלחה בכל מעשי־ידיו.

תוצרת פלסרסט כבשה את השוק בארץ ואף כמה וכמה שוקי־יצוא בחוץ־לארץ. עשרות אלפי ספלים וספלונים, כוסות וכוסיות, קערות וקעריות נשאו עליהם תווית צהבהבת בצורת משולש, ועליה תצלום פסלו של יחיאל ראובני. אילו היה ראובני מצרף את כל התוויות לאחת, אפשר שהיתה מגעת לשיעור גדלו של הפסל המקורי. מכאן שצודקים בעלי תורת־היחסיות, החל בצ'אנג־טסה וכלה באיינשטיין.

אין צריך ליומר כי במשפחת ראובני היתה הרווחה. ריצ'מן לא הסתפק בתשלום חד־פעמי אלא חתם חוזה מיוחד שעל פיו היה ראובני מקבל תמלוגים מפל כלי שנמכר.

הזוג עקר לדירת־מגורים נאה, ובו חדר־עבודה מרווח ליחיאל. הואיל ורחל עדיין היתה מצווה לשכב, לא היה סיפק בידם להתקין את חדר־העבודה כראוי ולפיי־שעה היה יחיאל מוסיף לעבוד במרתפו. לאמיתו של דבר לא היה עובד כי אם יושב באפס־מעשה שקוע בסרעפים. כל ימיו פיסל פסל אחד, עכשיו הגה ברוחו פסל שני, אך לידי מעשה עדיין לא הגיע.

מה שאין כן רחל אשתו. לילה אחד אחווה צירים והוסעה לבית-חולים. אותו לילה נעל יחיאל את דירתו והלך אל מרתפו. השתרע על המיטה שהושארה בו ונעץ עיניו בשר בפסלו הראשון ועיניו רוח בפסלו השני. אחוזה הקנאה בפסל הראשון, כדרך התינוקות שהבכור מקנא בצעיר ממנו. קרב אל יחיאל, פשט ידו הרוטטת אל יוצרו והתחיל לחנקו. אדם הבא על רעהו. לחנקו הריהו חונקו מבחוץ, ואילו יצירות רוחו של אדם חונקות אותו מבפנים. כיצד? תחילה קודחות הן בגב כבמקדה. לאחר-מכן תופסות הן את הכתפיים ומקרינות קרני כאב וסבל אל הזרועות. צבתות אוחות בעורקי הזרועות — צבת לעורק, צבת לעורק — ואינן מרפות מהן שעה ארוכה. ומשהן מרפות מהן, הריהן מרכזות את כל תקפן וגבורתן בחוזה. סבור אתה כי רימון הוטל בתוך תוכי חזק והריהו מפוצצו לרסיסים, עד שגרונך פולט מקרבן אנקת סוף-פסוק, שהיא ספק גניחה ספק חריקת מכונית הנבלמת פתע בדהרתה.

ה

התינוק שנולד למחרת. היום נתקרא בשם יחיאל בן יחיאל. סימון ריצ'מן הואיל ומינה עצמו אפוטרופוס על רחל ראובני, טרח בכל הסידורים הכרוכים בהכנסת הרך הנולד בביתו של אברהם אבינו, אף הזמין כמה ממכריו ואותי בתוכם. אפילו צל-צלול של אבל לא היה שרוי על הטכס. אדרבה, כל הקרואים היו שמחים וטובי-לב, שתו „לחיים“, בירכו את סימון ריצ'מן בברכת מזל-טוב ולחצו ידיו משל היה הוא אביו של זה הקטן אשר גדול יהיה. אף ריצ'מן עצמו נהג כאילו הוא-הוא בעל השמחה. עיניו קצרות-הראי הבהיקו מבעד למשקפיו והפיקו נחת-רוח מרובה. איני יודע אם נכחה רחל ראובני בטכס או לא. הואיל וטכס המילה נערך בבית-חולים, לא טרח איש להציגני בפניה או להציגה בפני. אמנם, היתה בין הנשים אחת חירות ושקופת-עור כאשה שאחרי לידה, אבל עיניה לא היו דלוקות. יבשות היו. מובן מאליו כי לא הורגש מחסור במשקאות מכל הסוגים ומכל הצבעים. מבעד לאותו סוג משקאות שהוא מטבעו נטול גון וצבע נשקפה תווית „פלסרטט“, שהיתה דבוקה אל קרקעיותיהן של הכוסיות. אם משום שדרכם של נזולים להרטיט כל דבר הנשקף מבעדם, ואם משום שעל אף מאמציו של ריצ'מן לייצר פלסטיק שקוף כזכוכית היה בתוצרתו מן העיפור, ראה ראיתי כי ידה של הדמות הננסית המקרבת קערית אל פיה רטטה על גבי התווית. מכאן שתצלומי של הפסל וכן המלה „פלסרטט“ הוטבעו לא רק מצד אחד של התווית. כנהוג ברוב-רובם של סימני-מסחר, כי אם משני צדיה גם יחד, כאותו מטבע שלעולם יש בו שני צדדים. אלא שבמטבע כל צד שונה מחברו, ואילו בסימן-המסחר „פלסרטט“ אין בין צד אחד למשנהו ולא-כלום.

א. סילבא

אסתר פרץ־ארד : נשים

ישראל אלירז :

הפרופיסור משתעשע

מחזה בשתי מערכות

כל זכויות ההצגה, הקריאה, העיבוד, השידור וההעתקה שמורות למחבר.

המשתתפים

אלבר (שני רוצחים)
בראל ()
הפרופיסור
מימי, נערת הפונדק
הפונדקי
המקום :
מערכה א' — על ההר
מערכה ב' — בפונדק

מערכה א'

מעמד א

בטרם עלות המסך נשמעת ירית אקדח מאחורי הקלעים וצעקה. שהיה. המסך עולה. חושך כמעט. בימה ריקה לחלוטים, להוציא אבן שאפשר יהיה לשבת עליה. מצד ימין של הבימה ניצב בראל ובידו אקדח שלוף, כמו נשאר במצב זה לאחר דו־קרב. שהיה. מגלגל אקדחו על אצבעו. הוא לבוש פראק שחור, מעונב עניבת־פרסר לבנה, בעל שפם שחור ודק ולראשו צילינדר. פוסע למרכז הבמה ומתישב על הצילינדר הקשה שלו.

משמאל נכנס אלבר. אף הוא לבוש כתברו ודומה לו מאוד בחיצוניותו עד שקשה להבחין ביניהם, אלא שבדש מעילו פרח־בר צהוב. בראל אינו קם ומשך רוב השיחה אינו מסתכל בו.

- אלבר : האם לא מוטב שנסתלק מן המקום? ..
בראל : להיכן?
אלבר : לכל מקום.
בראל : לא. מזג האוויר נאה והנוף נפלא כאן.
אלבר : אתה...
בראל : זה יכול היה לקרות —
אלבר : (במרירות כמעט) כן, שגגה — כדור נפלט —
בראל : (מרים ידו בלעג קל) כל האמת ורק האמת...
אלבר : הוא היה...
בראל : הוא איננו עוד! (שהיה)
אלבר : הוא היה מטפס־הצינורות המוכשר ביותר באיזור זה —
בראל : אז מה? (טומן את אקדחו)
אלבר : 45 קילוגרם — 145 גובה —
בראל : זה יכול היה לקרות, לא?
אלבר : ואף־על־פי־כן..
בראל : אלבר, אינך גמיש הערב. (שהיה)
אלבר : לאקדח שלך יש מין תכונה כזאת —
בראל : מה נשאר ממנו, אלבר?
אלבר : כלום.. והפרח הזה.
בראל : אם כן, זרוק גם אותו!
אלבר : האם לא מוטב שתתקן את קפיץ הניצרה..
בראל : זרוק, אמרתי — אני שונא נושאי מתים.. (אלבר זורק את הפרח)
מה היה שמו?
אלבר : גבאי!
בראל : (מרים קולו) של הפרח!
אלבר : אינני יודע.
בראל : זהו! אינך יודע! זכור זאת היטב! (פושט רגליו בפיסוק) את
חליפתו הטמנת במקום־מבטחים?
אלבר : כן.
בראל : חבל היה עליה.
אלבר : כן.
בראל : ואל תהיה חמוץ כל־כך, הרי אינך מתכוון לריב אתי בגלל ה —
אלבר : אך הוא היה מטפס הצינורות..
בראל : אלהים!
אלבר : המוכשר ביותר באיזור זה!
בראל : האם אתה יודע לשיר?
אלבר : היינו צריכים להיכנס לעיר לפנות בוקר.

בראל: (פושט ידיו) כמה הייתי רוצה לשיר עכשיו.
 אלבר: ועכשו אנחנו שנים!
 בראל: לשיר בלילה!
 אלבר: אינני מאמין שנוכל...
 בראל: הב לי תפוח!
 אלבר: (כמו נפגע) קום וקח לך!
 בראל: טוב, אני יודע שאין כאן עצי תפוח. (מגחך ומזמזם)

„בגיהנום את כל מרי הנפש
 „בדודים של רפש
 „ישרפו במפו—ח!“

(נשמע קול אדם הקורא „מימי!“ קרב והולך. בראל קופץ על רגליו ונוטל את הצילינדר לידו)
 אלבר: משהו...

(נכנס הפרופיסור, בידו רצועת-כלב לבוש חלוק-בית ונועל נעלי-לבד. הפרופיסור נראה כבן 50—45, קרח, קצר-רואי לא מעט. מחפש אחר כלבו)

בראל: (מוציא קול מגרונו)
 פרופ': מימי!.. סלחו לי, אדונים, האם ראיתם את מימי?

בראל: את מי?

פרופ': לא, את מימי!

בראל: הו, לא!.. לא!

פרופ': נעלם השד הקטן שלי —

אלבר: לא, לגמרי לא!

פרופ': תודה רבה, אדונים! (יוצא וממשיך לקרוא: מימי)

בראל: (פורץ בצחוק. אלבר תולה בו עיניים תמהות) אלבר, יש לי רעיון כביר! (מתלחשים)

אלבר: אך הוא איננו מטפס-צינורות!

בראל: אבל הוא נשוא-פנים — וזה כמעט אותו דבר..

אלבר: והוא יסכים?..

בראל: (פורץ בצחוק ומזמזם את שירו. הפרופיסור נכנס שוב, מודאג יותר, קורא „מימי!“ בקול רפה)

פרופ': סלחו לי, אדונים, האם ראיתם את מימי?

בראל: את מי?

פרופ': לא, את מימי!

בראל: הו, לא, אל לך לדאוג, אדוני! כלבים נאמנים נוהגים לחזור לבית אדוניהם מעצמם.

- פרופ': במזג־אוויר נאה שכזה הוא יכול לבלות את כל הלילה באוויר החפשי — הוא לפעמים שחצן שכזה.
- אלבר: הוא כלב נחמד.
- בראל: כן, הוא כלב נחמד.
- פרופ': הו, כן.. כן..
- בראל: הרשה לי, אדוני, שמי בראל ושם ידידי אלבר — (מחווים קידות)
- פרופ': האם אתם חושבים שהוא יחזור?.. הו, ודאי.. איך אמרת?
- בראל: בראל ואלבר?
- פרופ': נעים מאד, אדונים.. שמי..
- אלבר: הכל מכירים אותך, אדוני הפרופיסור.
- בראל: שמע!.. אלוהים אדירים!
- אלבר: נזכרת?
- פרופ': ומה מעשיכם כאן, רבותי, בשעה מאוחרת כליכך, אם מותר לי לשאול?
- בראל: אנחנו עומדים לרצוח אדם חשוב בעיר.
- פרופ': השעה מאוחרת, חבל שאיני יכול להצטרף אליכם.. (נתפס לדברים)
- אתם עומדים... מה?
- אלבר: לעשות קצת סדר בעיר.
- בראל: זהו!
- פרופ': הה, אתם עובדים במחלקה הסניטרית של..
- בראל: הגדרה יוצאת מן הכלל!
- אלבר: את המטאטאים שכחנו בבית. (השנים צוחקים)
- פרופ': סלחו לי שאני לבוש חלוק־בית.
- בראל: לילה נאה!
- פרופ': לאחר ימים של סופה...
- בראל: לילה נאה מאד!
- פרופ': לקחתי את מימי על־מנת שיטיל את מימיו ויטייל מעט.
- בראל: בלילה נאה שכזה!
- פרופ': תמיד היינו עושים זאת ב־9 בערב ליד הצריף בחצר — היום הוא לקח אותי להרים — הרחקנו לכת מדי — הוא ראה עץ וניתק מעלי, השובב הזה!.. הו, אני מקווה שאינני מעכב אתכם בדרככם — סלח־נא..
- בראל: לא, לגמרי לא!
- פרופ': הרי אמרתם שאהם עומדים.. (נדהם) ריבוננו של עולם, לרצוח, אמרתם?
- בראל: כן!

- פרופ': (שהיה, אחר פורץ בצחוק) לא, לא ייתכן!.. הו, בדיחה יוצאת מן הכלל!
- אלבר: לו היית מצטרף אלינו..
- פרופ': אין רוצחים בפראקים!
- בראל: מדוע לא?
- פרופ': משום... בעצם, מדוע לא?.. (נדהם שנית) אתם עומדים — לא!?
- אלבר: לו היית מצטרף אלינו..
- בראל: כן!
- פרופ': אבל רוצחים אינם מכריזים שהם עומדים ל...
- בראל: ומדוע לא?
- פרופ': משום.. הו, בעצם מדוע לא?
- אלבר: לו היית מצטרף אלינו..
- בראל: הפרופיסור מעשן?
- פרופ': אני מקווה שאינני לטורח עליכם — ודאי אתם אנשים עסוקים מאד.. לפגוש אנשים בשעה כזאת בהר — אני חושש שציידים יהרגוהו.
- אלבר: לו היית מצטרף אלינו..
- פרופ': הוא קטן וחמוד, יחשבוהו לארנבת — שמעתי יריה לא מזמן —
- בראל: כדור נפלט.
- אלבר: לו היית —
- פרופ': אף אתם שמעתם?
- בראל: הרגתי אדם.
- פרופ': (מתאפק שלא לפרוץ בצחוק) יש לך חוש-הומור גדיר!
- בראל: זאת הגדרה יוצאת מן הכלל, אדוני הפרופיסור, חן-חן!
- פרופ': אנחנו אנשי-הספר איננו מפולפלים עד כדי כך, במיוחד כשמבקש אתה להיות מדעי!
- אלבר: לו..
- פרופ': „הרגתי אדם!“ (פורץ בצחוק. לאלבר) לו.. מה?
- אלבר: לו היית..
- בראל: האם אדוני יודע להשתמש באקדח?
- אלבר: (לבראל) עליו לדעת מה אנו עומדים...
- בראל: עליו לא לדעת דבר! האם..
- פרופ': לא! לפני שנים רבות הייתי בצבא — אחראי לספריה —
- אמרתם שאתם מכירים אותי?
- אלבר: כן, פרופיסור!
- פרופ': האם קראתם את ספרי החשוב —
- בראל: הפרופיסור מעשן?

- אלבר: שמענו את הרצאותיך.
 פרופ': (לבראל) כו!
 אלבר: המצוינות באוניברסיטה!
 פרופ': (מפשפש בכיסו) כמה חבל ששכחתי את מקטרתיי..
 אלבר: בפילוסופיה..
 בראל: ההרצאות הטובות ביותר ששמעתי מעודי! (מגיש לו אש)
 אלבר: במדעי־המדינה —
 בראל: ההרצאות הטובות ביותר ששמעתי מעודי —
 פרופ': סלחו לי שאיני זוכר אתכם.
 בראל: לא הרבינו להופיע..
 פרופ': היה קהל רב —
 בראל: ההרצאות הטובות ביותר...
 פרופ': מעולם אינך יכול לזכור את שמותיהם של כל המאזינים לך —
 בראל: ששמעתי מעודי!
 אלבר: ובמיוחד כשאין לזה כל חשיבות.
 פרופ': כמה נעים לפגוש ידידים מופרים. (לוחצים ידיים) האם תעזרו לי לחפש את מימי?
 אלבר: הה, לכל השדים!
 פרופ': הו, לא! ודאי עליכם למהר!
 אלבר: במזג־אוויר שכזה?
 בראל: כן, עלינו למהר מאד!
 פרופ': שמחתי להפירכם.
 בראל: היה נעים מאד!
 אלבר: מה פירוש?
 פרופ': הסיגריה מצוינת.
 בראל: אמריקאית.
 פרופ': הסיגריה טעימה מאד!
 בראל: כן!
 פרופ': אם תעברו ליד ביתי היפנסו בבקשה ושתו עמי כוס תה חם.
 יש עמי ספרים רבים וחשובים, אוצר בלום — ודאי תמצאו ענין —
 סיגריה יוצאת מן הכלל!
 אלבר: אמריקאית!
 בראל: האם אתה מוכן, אדוני, לעזור לנו?
 אלבר: לתלמידך!
 פרופ': במה אוכל לעזור לכם, רבותי?
 אלבר: לתלמידך!
 בראל: שלושה היינו כאן לפני שעה קלה...

- אלבר : ואף עכשו אנו שלושה !
 בראל : ..והתכוונו לבצע טיהור קטן במנגנון העירוני המסואב —
 פרופ' : ובכן —
 אלבר : לו אמרנו לך שהמטרה קדושה —
 פרופ' : מלה זו..
 אלבר : אז מה היית אומר ?
 פרופ' : אינני..
 אלבר : הרי לימדת אותנו —
 בראל : לו אמרנו לך שהמטרה היא נעלה ?
 פרופ' : הריהי מקדשת את האמצעים..
 אלבר : זהו !
 בראל : ואנו אומרים לך שהמטרה היא נעלה !
 אלבר : קדושה !
 פרופ' : ומהי המטרה ?
 אלבר : משונה שאינך תופס על מה אנו מדברים אתך, אדוני, לאחר רבע שעה של שיחה !
 פרופ' : אבל — רגע..
 אלבר : (לבראל) אולי נסתלק מפה ?
 פרופ' : אני מצטער.. אינני יכול להתרכז.. מימי —
 בראל : ובכן, עוד פעם ומהתחלה — אנו מתכוונים לחסל את מי שעומד בראש אותה עיר !
 פרופ' : אתם.. ריבוננו של עולם — אתם אומרים את הדברים החשובים ביותר כמו דרך־אגב !
 אלבר : מה תאמר על כך ?
 פרופ' : (חלש) הוא מופר לי היטב.
 בראל : מצוין !
 פרופ' : הוא אדם טוב, רבוחי !
 בראל : הוא מועל !
 אלבר : ושחצן, חוץ מזה שהוא נואף שפל !
 פרופ' : עד כדי כך —
 בראל : האזרחים מתענים תחת ידו !
 אלבר : ואתה מפיר אותו !
 בראל : לו היינו באים ומבקשים ממך...
 פרופ' : הו, לא ! אנא, אינני חש את עצמי בקרהבריאות זה שבועיים ימים, רבוחי !
 בראל : ואם נגלה לך כי אסון הרפכת שאירע בחדש שעבר, הוא שהיה

- האחראי לו במישרים — קנייתה של רכבת חדשה תאפשר מעילה
חדשה!
פרופ': וחוץ מזה, לא נאה הוא להתערב בענייניו האישיים של ידיך —
אלבר: אישיים!
בראל: ובנין המוסדות?
פרופ': אלה הם מוסדות העיר שלו!
בראל: עקבנו אחר חשבונותיו בבנקים בחו"ל!
אלבר: האם עלי להבין כי אדוני מגן עליו?
פרופ': לא, זאת לא אמרתי — אך אינני יכול להאמין...
בראל: הוא מופיע בשמות בדויים.
אלבר: והסרים למשמעתו מפחדים ממנו!
פרופ': מעולם לא כתבו על כך בעתונים!
בראל: הוא שותף בכל עתוני העיר —
פרופ': הודיעו על מעשיו למשטרה!
בראל: הוא תומך בהם!
אלבר: איש לא יצא נגדו!
פרופ': אפשר להתקשר אל התובע הכללי.
בראל: אי־אפשר!
אלבר: איש לא יצא נגדו!
פרופ': ומדוע אתם יוצאים נגדו? (שהיה) לא, אינני מסוגל להבין. מדוע
אתם... (אלבר ובראל מתלחשים ביניהם)
אלבר: אין לך חושי־הומור, אדוני הפרופיסור!
בראל: כמו תמיד!
פרופ': הו! (נדמה לו שהוא מבין שהיתה זו בדיחה, מנסה לצחוק)
רצונכם לומר.. (אלבר מתישב על כובעו בצד, כמו חושב)
בראל: לא, אין אנו אומרים דבר! אינך מסוגל להבין יותר מאשר את
הדברים שאתה מתכוון ללמד לאחרים, וזה מעט מאד בחיים!
פרופ': מדוע אתה אומר לי זאת?
בראל: במציאות אין תלמידים, יש יריבים — הסתכל למטה, בעיר
המנצנצת הזאת, הסתכל בה היטב, פרופיסור — כל העיר ההגונה
הזאת ישנה עכשיו ורק הוא ער!
פרופ': תמיד היה נוהג לאחר לעבוד במשרדו.
בראל: לכשיתעוררו בעוד שבוע, לא יישאר שום איש צלול בדעתו במידה
שתספיק לו להציל את עצמו —
אלבר: (קם ממקומו) ואנחנו מדירים שינה מעינינו — ועליו לדעת
כי אנו ערים!
בראל: איננו יוצאים עם נשים — והלא יכולנו לעשות זאת, והדבר אף

- היה משעשע הרבה יותר, אך אין אנו עושים זאת ואתה עדיין אינך מאמין בנו!
- אלבר: הרי אי-אפשר להאמין בצדקתו של כל אדם המבקש להרוג ראש-עיר רק משום שהוא לבוש חליפת-ערב שחורה —
- בראל: והוא יכול להרשות לעצמו לעשות כל מה שקדקדו המטורף מבקש, משום שסביבו הכל אדישים כמו ביום השביעי בשבוע.
- אלבר: הסתכל בעיר המנצנצת הזאת.
- בראל: אינך רואה להיכן תוביל אלזנו שאננותך?
- פרופ': לא, רבותי! חוק — יש חוק!
- בראל: חוק?.. הוא יוצר את החוק!
- פרופ': ללא חוק..
- בראל: פרופיסור, הטרגדיה הגדולה מתחילה ברגע שאיננו יודעים להביט בחוק בחוש ההומור הנכון, ולצחוק לו!
- פרופ': יש משהו נורא בדברים אלה שאתה אומר, אתה הופך את החיים לשטות! בספרי הידוע..
- בראל: פרופיסור, איש לא קרא את ספרך הידוע!
- אלבר: חוץ מאותם המוכרחים להיבחן בו!
- בראל: הם שונאים ספרים! החיים אינם מתנהלים על-פי ספרים ידועים! (שהיה. הפרופיסור אינו יודע מה לומר, ממלמל, אינו מוצא מקום לידיו)
- פרופ': אתם יכולים לשכנע אותי, ובה-בשעה אתם יכולים גם שלא לצדוק — וזאת משום שאני מאמין בכם, משום שאני מחבב אתכם כתלמידי המוכשרים — זאת גם הסיבה.. נדמה לי שאני מתחיל אפילו לפחד מכם קצת..
- אלבר: לפחד?
- בראל: הריהו! מדוע?
- פרופ': משום שאתם נראים לי הגונים.. (דממה. בראל צוחק באי-נוחות) אין לכם פרוצוף של רוצחים, וזה מבלבל אותי.. אינני יודע אם אתם צוחקים לי או —
- בראל: או מה?
- פרופ': הבגדים... מדוע אתם לובשים בגדי נשף?
- בראל: אין אתה רוצח ראש-עיר כשאתה לבוש סחבות — מלבד זאת, תקופת הרומנטיקה של רצח בהסתר-פנים עברה לבלי שוב. אפשר אולי להצטער על כך!
- אלבר: (נאנח) עברה לבלי שוב!
- בראל: היום רוצחים ועומדים פנים-אל-פנים — אי-אפשר להיות מוגיילב ולהגן על הצדק!

- פרופ': על הצדק?.. בספרי הידוע..
אלבר, בראל: פרופיסור!
- פרופ': לא! עליכם להרשות לי לומר את דברי — לא, אי-אפשר לתרץ הכל במלה זו — זה סגנון מרגיע מדי! אין לרצוח בשם הצדק, משום שהרוצח אהיה אני ולא הצדק! ואם אסכים לכך, הרי שאסכים לצדק שלכם ולא לצדק!
- בראל: אם כן עלינו להסתדר אי-כה עם המצפון.
- פרופ': המצפון כמו כלב, אפשר לחסום את פיו (אלבר ובראל פונים לצדדים מתוך שאט-נפש מפורש והוא ממשיך) שלא ישך, אך אי-אפשר לעצור אותו מלנבוח — אינכם יכולים להוליך אותי שולל — אתם לובשים בגדי ערב משום שאין לכם בגדים אחרים, אתם לא יצאתם עם נשים הערב משום שאין אשה המוכנה לצאת עמכם, אתם עומדים לרצוח את ראש-העיר כדי לשדוד את כספו, וזאת תעשו משום שאתם משועממים — (השנים מוחאים לו כף, הוא משתק, תמהוני כמעט)
- ביראל: בראבו, פרופיסור!
- אלבר: כמו בימים הטובים! דבר לא נשתנה בך!
- בראל: בראבו! בראבו, פרופיסור!
- אלבר: אם יש משהו, פרופיסור, שאני מעריץ בך, הרי זה הפאתוס שבדברים שלך, זאת הכנות —
- בראל: לא נשתנה דבר מאז.
- אלבר: האם לא נשאת כבר אשה, אדוני ה —
- פרופ': אני אוסר עליכם לשאול אותי שאלות!
- אלבר: הו, ודאי עדיין לא — אינך יכול לצאת מגדרך ולהתחתן..
- בראל: דבר לא נשתנה!
- אלבר: ובודאי כפתורי מעילך עודם רופפים וקצות השרוולים מהוהים.
- בראל: לפרופיסור אין פנאי לשאת אשה!
- אלבר: דבר לא ישתנה — לפרופיסור אין פנאי להגן על הצדק — על הפרופיסור לכתוב הרבה ספרים..
- בראל: ועם מימי תצא כל ערב, שיטיל את מימיו ויטייל מעט.
- פרופ': מוזר, מדוע אינני עוזב אתכם והולך לי לדרכי?
- אלבר: הסתכל בעיר המנצנצת שם למטה —
- בראל: אתה רואה את האור הצהוב החזק שם מימין?
- אלבר: משרדו של ראש-העיר..
- בראל: (בקול משועמם מאד) כמה צר שעלינו לצאת בכוחות עצמנו להילחם למען עתיד טוב יותר!
- פרופ': השעה כבר מאוחרת.. (שהיה)

- בראל: ובכן?.. (שהיה)
 פרופ': (אטי) לא החלטתי..
 אלבר: איזו החלטה?
 פרופ': על — הרי ביקשתם ש..
 בראל: לא ביקשנו דבר!
 פרופ': לא ביקשתם מה.. מה פירוש?.. על מה דיברנו כל הזמן?
 אלבר: על מזג-האוויר.. פרופיסור!
 (אלבר מוציא שני תפוחים מכיסו, מגיש אחד לבראל. שניהם נוגסים בתפוחים, פונים לצד, הפרופיסור בוהה בעיניו בחלל)
 בראל: פקח עין, אם הוא יופיע..
 אלבר: מי?
 בראל: הכלב —
 אלבר: מימי!
 בראל: ..הרוג אותו!
 אלבר: את הכלב?
 בראל: אסור להם להיפגש, אלבר, זה יזכיר לו שהוא בעליו — עליו לשכוח שאי-פעם היה מישהו שייך לו..
 אלבר: הכלב!
 בראל: הוא שייך לנו —
 אלבר: אם כן, הוא —
 בראל: הכלב! (מגחכים, לועסים את תפוחיהם)
 פרופ': (חלום מאד) מי — מי.. (האור דועך)

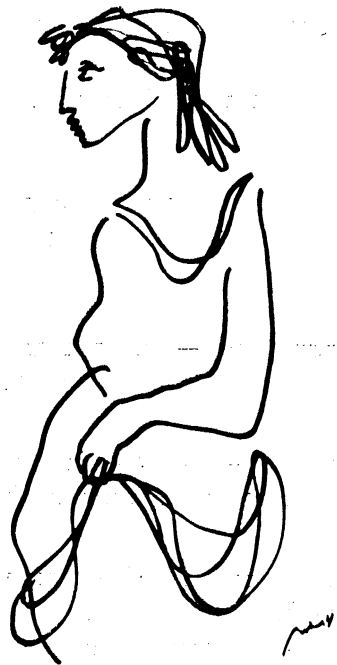
מ ע מ ד ב

האור גדל מעט. אלבר ובראל יושבים על כובעי הצילינדר שלהם, מימין לבימה, ראשם רכון על אגרוףיהם, ישנים. הפרופיסור מכורבל בעצמו על האבן, מנמנם. שהיה, הוא מתעורר, מסתכל ומבחין בפלח התפוח שנשאר על הקרקע. ניגש אליו על בהונותיו ומרימו. כשהוא מתכוון להכניסו לפיו, מתעורר אלבר אך אינו קם. הפרופיסור מסתיר את התפוח מאחרי גבו.

- פרופ': עדיין לילה..
 אלבר: כבר לילה!
 פרופ': מה פירוש "כבר לילה" — הרי הוא היה גם לפני שלוש שעות ויותר ו..
 אלבר: הוא התחיל לפני חצי שעה.
 פרופ': רצונך לומר —

- אלבר: זה לילה שני.
פרופ': (נדהם) וישנתי יום שלם?
אלבר: לא העזנו להעיר אותך, פרופיסור!
פרופ': אבל חייבים הייתם להעיר אותי, חייב אדם להיות ער ביום!
אלבר: או בלילה!
פרופ': זה לילה שני שאני ער.
אלבר: מתרגלים, פרופיסור — מתרגלים לכל! (קם וחולץ את אבריו תוך כדי פיהוק קולני וצורם)
פרופ': שם למטה, ודאי מחפשים אותי.
אלבר: מי? מימי? (שהיה)
פרופ': המסכן, ודאי נובר בפחיאשפה כמו כלבר-רחוב מאוס.
אלבר: מתרגלים, פרופיסור — מתרגלים לכל!
פרופ': אני חושש שהוא עלול להידרס —
אלבר: ככל כלבר-רחוב!
פרופ': הוא מעולם לא התרגל לשוטט ברשות-הרבים — חייב הייתי לעמוד על זהותכם, אינכם אלא פוחחים שפלים!
אלבר: תלמידך.. (עושה כמה תנועות התעמלות תוך כדי שיחתו)
פרופ': ואף-על-פי-כן, אתם שחצנים ריקים!
אלבר: מאד לא נעים לשמוע חוות דעת כל-כך בלתי-ידידותית מפי חבר-למקצוע.
פרופ': איך אתה מעז!
אלבר: ששש..! מוטב שלא להעיר אותי, פרופיסור!
פרופ': צריך הייתי להסגירכם למשטרה ולהודיע לה על מזימותיכם..
אלבר: אתה רעב, פרופיסור! מדוע אינך אוכל את התפוח! (שהיה. הפרופיסור — על אף כעסו הרב — נוגס בפלח התפוח שבידו)
פרופ': האם לא עברו כאן עוברים-ושבים במשך היום?
אלבר: הן באמת אין לזה כל חשיבות, איש לא הכיר אותך — כל-כך היית מגוחך — איש לא היה מאמין...
פרופ': אלוהים אדירים!
אלבר: בבגד-הבית הזה — אך האם לא טבעי הוא שזקני-העיר עולים לכאן בימי-שמש שפאלה ויושבים על אבן שפזאת?
פרופ': לא עשיתי זאת כבר עשרים שנה!
אלבר: מכאן רואים את העיר כמו אלוהים! אתה רואה את כולם ואיש אינו רואה אותך. (מגיש לו תפוח נוסף והוא נוגס בו) הבט בה.
ראה כמה היא מנצנצת.
פרופ': מדוע אינו מתעורר?
אלבר: הוא חושב.

- פרופ': וכשהוא ער ?
אלבר: הוא ישן.
פרופ': הוא אדם רע!
אלבר: כן, אבל גלוי־לב — הוא מלומד קצת, מיטיב לשחק קלפים, לשדוד מכוניות, לחזר אחרי נשים, לירות בלא להחטיא.. הוא חברותי מאוד!
פרופ': ואתה אינך טוב ממנו!
אלבר: לא! אבי היה מופרע ובילדותי הייתי ילד קשה־חינוך עם (בלעג) דיפרסיות ונסיות טבעיות אך בלתי־מודעות להטריד בני־אדם ולקנות במשיכה. לדעת אמי הייתי הילד הטוב ביותר שהיא העמידה לעולם — והיא לא היתה נוהגת לשקר.
פרופ': אתה מתחיל לעורר בי גועל־נפש!
אלבר: מצוין! אתה מתחיל, אם כן, לראות את הסובב אותך בעיניים פקוחות, וזה חשוב!.. אחר־כך פניתי ללמוד באוניברסיטה!
פרופ': ומה למדת ?
אלבר: את כל ההבחנות הללו — הו, כן, שכחתי — בינתיים ביליתי קצת בצבא ולמדתי איך ממיתים בעילות..
פרופ': מספיק!
אלבר: פרופסור, אל גא תאשים אותי, זה לא היה הרעיון שלי אלא הרעיון הגאוני שלו — לבקש ממך להיות ידידנו. (מתקרב אליו והנימה כנה, פתאומית) פרופסור, ברח! ברח! אני אומר לך! רק את רעתך אנו מבקשים ואתה אינך מסוגל להתנגד לנו.. חזור אל שולחך־הכתיבה שלך — לך וחפש אחר מימי!
פרופ': יש לך קול מבהיל כשאתה מדבר ברצינות.. כשאחזור לשם לא אאמין לעולם שהייתי שותף לעולם־בלהות זה שבו אנו נמצאים עכשיו — מדוע אתם ישנים בהר ?
אלבר: המקום הבטוח ביותר!
פרופ': הבטוח?.. הו, אני מבין! (אלבר מתנער במקצת, מתייך מתוך סיפוק)
אלבר: זה היה הרעיון שלו, אני נשבע לך בכל הקדוש לי! (שהיה ארוכה) עליך, פרופסור, להדריך אותנו בעצה, לתת לנו את ההסברים, ללמד אותנו פעם אחת נוספת צדק מהו? טוהר־מידות ונקיון־כפיים מהם? נאמנות לאזרחים..
פרופ': הוא לא ניסח את הדברים בצורה שכזאת —
אלבר: עד עכשו רצחנו ללא אידיאה, ללא אמת מאחורי הדברים, וזה היה חסר־טעם! תפל! מעכשיו יהיה לנו גם סיפוק!
פרופ': מפלצת!
אלבר: תבין, אי־אפשר לרצוח ראש־עיר בלי השקפת־עולם, הוא איננו

- סתם פרצוף בעל כסף!.. הוא סמכות — הוא השלטון — עלינו
למצוא את הפילוסופיה המסתתרת מאחורי השאיפות שלנו —
עליך לספק לנו אותה! שהרי מוכרח להיות משהו גדול, חשוב,
המסתתר מאחורי כל זה.. האזרחים רוצים את גופתו, אך אנחנו
מסרבים להיות קצבים — עלינו לרצוח מתוך יראת־כבוד!
פרופ': (תופס בצווארוננו) אני אוסר עליך לדבר אלי כך!
אלבר': (מתחת לידינו) עלינו להיות מושיעים! היה לנו למורה!
פרופ': שתוק! שתוק, אמרתי!
אלבר': (משתחרר ממנו) פרופיסור! פרופיסור! עלינו להבין מה אנו
עושים, עלינו גם לדעת לתרץ הכל — זה לא יהיה רצח, זו תהיה
אידיאלוגיה! זה יהיה מעשה טוב! מעשה צודק! אתה תיטיב
לנמק מדוע...
פרופ': איך אתה מעלה בדעתך שאתחבר אתכם, בריון מטופש! עלוב־
שבעלובים!
אלבר': אתה תהיה ידידנו!
פרופ': בלום את פיך!
אלבר': נשיג לך חליפת־ערב שחורה.. הם יאמינו לך — הם מכבדים אותך,
ואתה תאמר להם שאנחנו צודקים!.. (שהיה) עליו להיות ראש־
העיר —
פרופ': ראש־העיר?.. נדמה לי שעכשיו אני מתחיל להבין הכל!
אלבר': כן, עליו להיות ראש־העיר!
פרופ': משום כך —
אלבר': יש בו כל התכונות שישנן בראש־העיר הנוכחי!
פרופ': אם כן, אתם מבקשים לרצוח אותו!
אלבר': ואתה תעזור לנו!
פרופ': (רוטט) לרצוח..
אלבר': לעשות את המעשה החשוב ביותר בתקופתנו — את המעשה
המהפכני והמושיע ביותר במדינה זו!
פרופ': (חלש) לא..
אלבר': אנחנו ואתה, אדוני, ניפנס להיסטוריה של הארץ הזאת — אנדרטות
יקימו לנו, פרופיסור! יש להציל את הדמוקרטיה ויהימה!
פרופ': רוצחים..
אלבר': אנחנו זקוקים עתה לאמת, למחשבה — למוחלט, לדבר שאין
לסתרו — (הפרופיסור מתנפל עליו ושולף את אקדחו של זה
מנרתיקו. אלבר פרצופו מבוהל. נרתע. שהיה מעיקה. הפרופיסור
רוטט, האקדח נוקש. אלבר פורץ בצחוק)

- אלבר: לרצוח? סוף־סוף.. פרופיסור, האקדח אינו טעון! (נושם גשימה עמוקה ומתוך הנאה) אתה תהיה רוצח משובח!
- הפרופיסור משליך את האקדח מידי ופונה המום הצדה) בראל! (בראל קם. שהיה. אלבר מדליק לעצמו סיגריה ושואף את העשן אל קרבו כאדם שנתיגע במאמץ רב. מרים את האקדח וטומנו בנרתיקו)
- אלבר: כן, הוא יהרוג את ראש־העיר, אני בטוח..
- בראל: איחולי, פרופיסור! (לאלבר) איך עשית זאת?
- אלבר: זה נמשך חמש דקות — רצחתי אותו!
- בראל: (לפרופיסור) סיגריה, אדוני? (אינו נפנה) הו, עליך להתאושש, היית צד לאחת התופעות הנפלאות ביותר שבחוויות חיינו של אדם — בפילוסופיה או בפסיכולוגיה קוראים לכך התגלות!
- אלבר: (צוחק)
- בראל: ביקשת לרצוח אדם!
- אלבר: (סונט בו) בראל!
- פרופ': מדוע אתם מענים אותי?
- בראל: רק משום שהוא עיצבן אותך מעט — רק משום שנדמה היה לך שהוא פוגע בכבודך — המדומה..
- פרופ': (המום) הו, ריבונו של עולם!
- אלבר: (בקול מוכיח) בראל — (מתחיל לנקות בשקידה את אקדחו)
- בראל: יכול היית לענות לידידי שלא! יכולת, פשוט, לסרב לבקשתו, והוא היה מרפה ממך..
- אלבר: הנח לו!
- בראל: הרי הוא לא ביקש לכפות עליך דבר!
- פרופ': לא?..
- בראל: לא כך, אלבר?
- אלבר: בדיוק! אך אני מוותר לפרופיסור!
- פרופ': מעולם לא הייתי מאמין במידה כזאת אפשר להוציאני משיווי־משקלי — איך יכולתי להעז, אלוהים!..
- אלבר: הו..
- פרופ': משך 50 שנה לא יצאתי מגדרי — והוא שהשלה אותי, כנראה, שלעולם לא יוציאני איש מגדרי — — 50 שנה הייתי אדם גורמלי — הה, איזו זוועה!
- אלבר: (צוחק)
- בראל: הבטתי בך כל אותו הזמן ולא יכולתי לסלוח לך על חוסר־הזריזות — מאוד לא היטבת לשלוף את אקדחו — ראה! (מציב את אלבר במצב מתאים מולו וזה מחזיר את אקדחו לנרתיקו.

שהיה. בראל קופץ ושולף את האקדה, מנתר ניתור אחד לאחוריו)
 אתה מנתר ניתור אחד לאחוריך, ליתר בטחון מפני כל מכה אפשרית
 מצד הנתקף, אחר יורה יריה אחת באוויר על-מנת לוודא את טעינתו
 של הכלי — שהרי אפשר ואין הוא טעון — כן, ואם אינו טעון,
 אתה קופץ מיד קדימה ומנחית את האקדה על ראשו של זה
 ומשתמש בו כבנשק קר — אחר-כך אתה מחסל אותו! שים לב!
 (מדגים את הפעולה עוד פעם, אחר מחזיר את האקדה לנרתיקי
 של אלבר) עכשיו, נסה-נא אתה, פרופיסור — אנא, בבקשה!
 לא, אני המום מדי — אנא, איני מסוגל — אדם בשנותי..
 מתרגלים, פרופיסור — מתרגלים לכל!
 הו, לא, נסה! אני בטוח שעוד תפתיע את עצמך!
 פרופי: רבותי —
 אלבר: אל תסרב לידידיך, פרופיסור!
 פרופי: (מנסה, עומד עמידה דלה מול אלבר)
 בראל: עליך לרפות את השרירים ולהיות, עם זאת, דרוך, ואז לקפוץ
 פתאום — כן, כך — עכשיו, הופ! (הפרופיסור קופץ, שולף את
 האקדה) קפוץ אחורנית וברבזמן ירה באויר (נקישה) וקפוץ
 קדימה על קרבנך (הפרופי ממלא אחר ההוראות, אך בכבדות)
 בראברו! עכשיו עוד פעם!
 פרופי: לא, לא! אינני חש את עצמי בטוב, אני עלול להתעלף!
 בראל: ודאי, בחלוק-בית אין לעשות מאומה — השלך אותו מעליך!
 (אלבר מסיר את החלוק מעל הפרופיסור) כך, טוב יותר, מה?
 ובכן — למקומות!
 אלבר: זהו הטכסיס החשוב ביותר והפחות ידוע — ומי שמיטיב להשתמש
 בו, מנצח!
 פרופי: אני לעולם לא אשתמש בו!
 אלבר: זכור, כאן ענין של נצחון או מוות!
 פרופי: לעולם!
 בראל: למקומות!
 פרופי: יצורים מוזרים! זה משעשע אותי, ולא עוד! דעו לכם — זהו!
 אלבר: בודאי!
 בראל: הבט בעיניו במבט-רצח!
 פרופי: איך עושים זאת?
 בראל: התמלא תשוקת רצח לאדם השפל ביותר שראית מימך!
 פרופי: הו, זה טפשי!
 בראל: (מרים קולו) ובכן, עשה זאת!
 פרופי: הו...

- בראל: אחת — קפוץ!.. שלוף! ויותר מהר, פרופיסור, הרי הקרבן יכול להגיב, אחורה קפוץ.. ירה באוויר (נקישה) ועכשיו קפוץ ותבוט! (אלבר זו, והפרופיסור נחבט באדמה. מרימים אותו)
- פרופ': הה, מעשייהנערות האלה... כפעם בפעם אני מתמלא שובבות מטופשת שפזאת — וזו התוצאה! (מנקים את בגדיו)
- בראל: המכנסיים הן המפריעות לך —
- פרופ': אינך מתכוון לבקש ממני לפשוט את מכנסי בשביל מעשייהקונדס שאנו מבצעים בחצות — הה, לו ראה אותי מימי!
- בראל: עליך להחליף את מכנסיך!
- פרופ': להחליף? מה אתה מפטפט? (אלבר יוצא וחוזר ובידיו חליפת-ערב מקופלת וזוג נעליים)
- בראל: אנא, פרופיסור. (מתחיל להתפשט. אלבר ובראל אוחזים בחלוק בחינת מסך מול הקהל ועם הסרתו והנה הפרופיסור לבוש מכנסי-ערב שחורות)
- פרופ': מגוחך — שיא הגיחוך!
- אלבר: אתה נפלא — מעולם לא לבשת מכנסיים ממין זה?
- פרופ': אינני מלצר — איזו רוח שטות!
- אלבר: מעולם לא ביקרת בנשפים?
- פרופ': לא! מעולם!
- בראל: ואת נעליהבית!
- פרופ': אתה רבותי, האם אין זה מוגזם!
- בראל: עליך להיות קל-רגלים! זריז! גמיש!
- אלבר: הה, לו לבשת חליפה שפזאת באוניברסיטה אפשר שהיית מגדל דור אחר לגמרי..
- בראל: שאם לא כן, לא תוכל לרוץ אל.. ומ.. ואחרי..
- אלבר: רק את טובתך אנו דורשים!
- פרופ': השד יודע איזו רוח-שטות נכנסה בי — הא לך! (פושט את רגלו ואלבר מנעילו) אני הפרופיסור מן האוניברסיטה משתעשע — לא יאומן — לא יאומן, ידידי! (פוסע על מקומו, פוסע מספר פסיעות סביבו, השנים מביטים בו מתוך הנאה מבודחת)
- בראל: ובכן?
- אלבר: לא! אין להכירך!
- פרופ': נפלא! רבותי, נפלא! לא ייתכן — לא ייתכן, רבותי.. מעולם לא נעלתי נעליים נוחות כלי-כך..
- אלבר: אני נשבע שגם ראשהעיר בכבודוובעצמו לא היה מפיר אותך בתלבושת זו. (מתקן לפרופיסור את עניבתהפרפר השמזטה שלצווארו)

- פרופ': ראש־העיר ?
 בראל: אף לא מימי.
 אלבר: הוא ודאי ישמח להכירך מחדש — בבגדים כשליך הוא יוסיף לכבדך כבוד רב!
 פרופ': לא, אינני מחבב את.. הפרצוף הזה!
 אלבר: (פורץ בצחוק) ..את הפרצוף הזה!
 פרופ': תמיד עורר בי סלידה —
 אלבר: (בצחוק) הפרצוף הזה!
 פרופ': שבע שנים ישבנו זה לצד זה —
 אלבר: אני בטוח שהוא הסריח, הפרצו...
 בראל: אתה מספר את הדברים בחוש־הומור רב, פרופיסור —
 פרופ': שבע שנים, אני אומר לכם!
 אלבר: שבע שנים, מה אתה אומר!
 פרופ': והוא היה הגרוע בתלמידי הפיתה, הו, כן — זאת יכולתם לנחש מעצמכם..
 בראל: והוא ראש־עיר!
 אלבר: הו, בוודאי!
 פרופ': כן, הכל ידעו שהוא יהיה ראש־עיר. היה בו משהו של ראש־עיר, מין ראש־עיריזים... וכמו שאתה יכול להסתכל בעיניה של אשה ולדעת בבטחון אם היא פרוצה, על אף שהיא לבושה עד צוואר ועד קצות אצבעותיה — כך אף הוא.. הכל האמינו בו — הוא — היית מביט בעיניו והוא היה מעורר בך אמון...
 בראל: (שולף לפתע את אקדחו וצוח) הרם את ירך, טינופת! (בטרם יספיק הפרופיסור להתאושש ולראות במתרחש סביבו, אלבר קופץ לעבר בראל ומשליך מידו את האקדח) זהו! הבינות, פרופיסור? לעולם אל תרפה את המתח! לעולם אל תהיה שאנן!
 פרופ': הרי יכולת לרצוח אותי!
 בראל: היה עליך לקפוץ! היה עליך לחבוט בידי! היה עליך להציל את עצמך!
 אלבר: בראל, אתה עם הקפיץ של הניצרה המחורבנת שלך!
 בראל: (מרים אקדחו, מלטפו) חשוד! חשוד בכל אדם! עד להשגת המטרה, ראה בכל הסובב אותך אויב!
 פרופ': לעולם! לעולם לא אוכל לחיות כך!
 אלבר: לעזאזל, אסור לנו להפסיד אותו!
 פרופ': לעולם!
 בראל: מתרגלים, פרופיסור.
 פרופ': לאחר 50 שנות חיים?

- בראל: עליך להיות המשובח שבתוכנו — המוכשר שבתוכנו — פקח עיניים גדולות — הסתובב והבט סביבך ושמע וחשוב והבט ושמע וחשוב ורחרח —
- פרופ': מימי היה מצליח לעשות זאת ביתר הצלחה — דומה שנהיה קר... אלבר: הכל ישנים שם למטה —
- בראל: אלבר, הגש את המעיל לפרופיסור.
- פרופ': משונה כמה אני ער.. ובשעה מאוחרת כזאת! (לובש את המעיל בעזרת אלבר)
- בראל: פרופיסור, אתה מעורר יראת-כבוד!
- אלבר: מה-צר שאינך יכול לראות את עצמך!
- פרופ': אני מצחיק, אך לא איכפת לי! (טומן ידיו בכיסי מעילו ומעלה מאחד מהם אקדה. מסתכל בו בפתיעה קלה. לפתע הוא צוחק) הרימו את ידיכם, טינפות! (השנים נדהמים, מרימים ידיהם. הפרופיסור פורץ בצחוק רם)
- אלבר: פרופיסור, אני מעריץ אותך!
- בראל: איזו התקדמות!
- פרופ': (צוחק)
- בראל: אבל הוא טעון!
- אלבר: פרופיסור, אני מעריץ אותך! (לוחצים ידיים) האם אין זו הפעם הראשונה בחייך שאינך מוגלג, שאינך ירא מאיש?
- בראל: הסתכל בעצמך, אתה מעורר כבוד!
- פרופ': (מחזיר את האקדה לכיסו) כן, תמיד חיפשתי אחר הפכוד ולא אחר אומץ-הלב..
- אלבר: האין זו פעם ראשונה שאתה עומד בין שווים, שאתה יכול להשפיע על המאורעות ולא רק לספר עליהם — שאתה הוא מקור ההתרחשות ולא החוקר את מניעיה..
- פרופ': אלבר —
- אלבר: (מופתע) כן, תפסת! שמי אלבר, פרופיסור!
- פרופ': בחורי הטוב —
- אלבר: משום כך גם כתבת את ספרך הידוע..
- פרופ': (בלעג) הידוע למי?
- אלבר: באחד הדפים הידועים אתה אומר — „אנו נושאים בקרבנו את הדברים שיהרגו אותנו, אך בגללם גם קיימים אנו — עץ השולחן סופו להירקב, אך השולחן הוא שולחן רק בגלל העץ הזה..”
- פרופ': הו, איזו הרגשה מאוימת היא שעליך להיראות תמיד מעמיק על-מנת להחזיק במשרת הפרופיסור..
- אלבר: לא תדע כמה האיר ספרך את עיני הדור, עד כמה שימש רקע

- והוכחה לכל הנעשה כאן ולכל שייעשה כאן — האנשים החיים
בעיר הזאת, בארץ הזאת, ביבשת הזאת, אסירי-תודה לך..
- פרופ': האם. האם אתם בטוחים שעליו למות ?
בראל: הסתכל בעיר השקטה והמנצנצת הזאת!
אלבר: (כובש את כל הפאתוס שלו, ובאדישות) אני נשבע לך!
פרופ': ובכל-זאת? ...
בראל: הסתכל, איש לא יפריע לנו לעשות דבר.. איוז עייפות בעיר
הקטנה הזאת..
- אלבר: עודך מפקפק?
פרופ': הו, עליכם להבין, רבותי — מה יהיה אם הוא יופיע —
בראל: ראש-העיר ?
פרופ': לא, מימי! איך אסביר לו שיש הכרח לרצוח אותו?.. שאם
לא יירצח...
אלבר: האם יש הכרח להסביר הכל לכלב זה ?
פרופ': זה שנים שהייתי נוהג לשוחח אתו על כל הבעיות שהטרידו אותי
בפילוסופיה ובמדעי המדינה.
- בראל: (בקול מאיים קצת) האם אינך חש עצמך בטוב, אדוני ?
פרופ': הו, לא, אדרבה — אלא ש.. האם הוא יבין את הדבר כשם שאני
מבין אותו? האם הוא ישתכנע בהכרח הקדוש ?
אלבר: כן, אלו מלים! אלו מלים!
בראל: חושש אני שלא! תכונת הנאמנות הכלבית אינה מותרת כל מקום
לשכל-ישר!
אלבר: גאוני ממש!
פרופ': כן, זהו! זהו-זה!.. ודאי.. הייתי מלטף אותו והוא היה מבין
הכל משום שהיה מאמין לי —
- אלבר: פרופיסור!
בראל: אנא, אל תוריד את רמת הוויכוח!
פרופ': הוא הדבר היחיד שהיה לי באמת — שאהב אותי —
בראל: עליך לשכוח להתרפק!
אלבר: זאת אמרת בספרך הידוע..
- בראל: עליך לשכוח את הזכרונות — תרגיש את עצמך צעיר יותר —
אלבר: ואו, פרופיסור, תוכל לחבר ספר חשוב הרבה יותר!
פרופ': אינני מטיב לנסח את דברי דווקא בשעה שאני זקוק להם
כל-כך —
- בראל: במשך הזמן עוד תלמד את המונחים המקצועיים.. הה, אלוהים!
אצבעותיך עודן מלוכלכות בדיו!
אלבר: הו! יצאת מדעתך!

- פרופ': יצאתי באמצע כתיבת מחקרי החשוב על —
 בראל: אלבר, צא והבא מעט מים מן המעין, זה?
 אלבר: בוודאי! (יוצא. שהיה. שקט)
 בראל: (קולו משונה) נותרנו, סוף־סוף, לבדנו, פרופיסור!
 פרופ': כן — מה אתה מתכוון...
 בראל: (באותו קול) אתה מפחד ממני, לא כך?.. וזאת משום ששיניתי את קולי, קפצתי את אגרופי וצימצמתי את עיניי..
 פרופ': ובכן?
 בראל: נסה לעשות כמוני ואף אני ארעד מפניך — (הפרופיסור עושה כמבוקש)
 פרופ': (משנה את קולו) סחבה מחורבנת שפמותך!
 בראל: (באותו קול) מצוין, פרופיסור! אך שרבב את לסתך התחתונה יותר — זהו! מספיק! עכשיו עלינו לדבר כמה סיסמאות.
 פרופ': מעולם לא היטבתי לנסח בקיצור את מחשבותי.
 בראל: „הלאה האויב מבית!“ „מוות לבוגדיב בעם!“ זה מצלצל?
 פרופ': כן, אבל זה שקר!
 בראל: זה שקר? אך הם יאמינו בו — וא־ הוא יהיה לדת — והכל יהיו צריכים להאמין בו ולקבלו!
 פרופ': נדמה לי שאינך מיחס כל חשיבות לאזרחים..
 בראל: האזרחים הם לוח־המודעות הרחב ביותר, ויש להדביק עליו כרזות כדי שלא יישאר חדש וריק..
 פרופ': בכל־זאת, אין זה אומר הרבה!
 בראל: זה אינו צריך לומר דבר, זה צריך להיראות, ובמדת האפשר באותיות גדולות יותר וכחולות מאד ואדומות מאד — האם יש לך מהסוג הזה?.. (הוא מתחיל לעשות תנועות התעמלות)
 פרופ': (לאחר מאמץ) „למנצלי האזרחים — בוז!“ „בוז למנצלי העיר!“ „למנצלי העיר — בוז!“ הו, לא, זאת כבר אמרתי. (מתחיל אף הוא לעשות כתנועותיו של בראל)
 בראל: מצוין! תפסת את הפרינציפ!
 הפרופ' ובראל: „צדק! צדק! צדק!“
 בראל: שלושה סימני־קריאה!
 פרופ': ובאדום ועל רקע ירוק!
 הפרופ' ובראל: „הלאה ה —“ (השנים מוציאים מפהם דברים בלתי־ברורים) „יחי ה — —“ (מוציאים מפהם דברים בלתי־ברורים)
 בראל: אני אתן לך עיר על יושביה, ואתה עשה מהם אוטופיה!
 פרופ': (צוחק צחוק חטוף ופוסק מיד)

- בראל: האם לא לזאת הטפת שנים רבות מעל אותה קתדרה שחורה
באולם השיש?
פרופ': ניסוח מבריק! (מפסיקים מתרגילי ההתעמלות)
בראל: נו, איך אתה מרגיש את עצמך עכשיו — טוב יותר! (אלבר נכנס)
אלבר: לא מצאתי שום כלי בשטח — אני מצטער..
בראל: יהי כן!
פרופ': איש אינו יודע על מה שאנו עומדים לבצע?
בראל: הכל יודעים שראשי-עיר אמיתיים עולים על-מנת ליהרג, להם
זו הדרך הבטוחה היחידה להיכנס להיסטוריה —
פרופ': אתם מבקשים להכניס את המטופש הזה להיסטוריה?
בראל: ישם שם הרבה גרוטאות מסוגו!
פרופ': להיסטוריה?
אלבר: (בקניטור קל) פרופיסור..
פרופ': את הריקן הזה?
אלבר: (צוחק)
בראל: פרופיסור, אנחנו מחבבים אותך! הרשה לנו לומר לך שלולא כן
אפשר שלא היית יודע זאת לעולם!
אלבר: אני מצטרף!
פרופ': (מתרגש) הרהו.. רבותי!.. אך דומה שמעולם לא יראתי כמו
שאני ירא עכשיו.
בראל: ממה?
פרופ': שלבסוף אהיה באמת מה שאני מתימר להיות.
בראל: איני מבין.
פרופ': שלפתע אנו נוכחים לדעת שדברים שבדמיוננו היו רק אפשריים,
במציאות הם ודאיים.
בראל: ומה רע בכך?
פרופ': אינך רואה לאן דרך זו מובילה?
אלבר: פרופיסור, פעם לימדת אותנו שהאדם הוא קנה-המידה לכל הדברים.
פרופ': כן, אבל הוא אינו יודע זאת?
בראל: אם כן, עלינו להגיד לו! ובהקדם האפשרי —
פרופ': האם?..
בראל: בפרטי התכנית נגלגל מאוחר יותר, מר ארבל.
אלבר: נעים מאד היה להכירך, מר ארבל! (מחווה קידה)
פרופ': ארבל?
בראל: הרי לא עלה בדעתך להשתמש בשמך האמיתי!
אלבר: שם נהדר, אדוני!
פרופ': כן, כרצונכם —

- אלבר: רק את טובתך אנו מבקשים!
 פרופ': כן, רבותי.
 בראל: ניגש לפונדק להחליף כוח למחרת היום.
 אלבר: נלך?
 פרופ': עכשיו?.. בשעה כזאת?
 בראל: פונדק־דרכים ממין זה קולט אורחים כל שעות היממה — בעונה
 זו אין מרבים להתארח שם!
 אלבר: נלך?
 פרופ': ואם הפונדקי..
 בראל: נסתדר!
 אלבר: נלך?.. ארבל! (מפנה לו דרך)
 פרופ': (מחייך במבוכה) כן, ודאי!
 בראל: (שולף אקדחו) הרם ידיך, אתה — (הפרופיסור קופץ מיד ומשליך
 את אקדחו של זה) בראבו! פרופיסור, אתה התלמיד המוכשר
 ביותר שהיה לי — וחבל שזה קרה מאוחר כל־כך..
 אלבר: לעזאזל, הקפיץ, בראל! הקפיץ, ודווקא עכשיו!
 בראל: נלך?
 פרופ': (מזדקף, מרצין מאד) נלך!

(יוצאים בשורה ערפית. האור דועך והולך)

גבריאֵל בן־שמחון : שירים

אֵלֵהִים זָרַק לִי, בְּיַד מֵאֲמֶנֶת,
שְׁנֵי אֲקָדְסֵי־פִירִים
לִירוֹת בְּצִלְסֹת־הַזָּהָב בַּשָּׁמַיִם —
הִרְס מֵאֲחֹק
דָּמַע כּוֹכָבִים יָפִים.

הַלְּיָלָה
בְּטַפּוֹת גֶּשֶׁם צְמוּסוֹת
נָסְלוּ כּוֹכָבִים לְבָגְלֵי
וְהִרְסוּ, פְּצוּצוּ, בַּחֲיוּף מִתְּסֹדֶר.
הִתְחַנְּנוּ לְמִשׁוֹתוֹ
מִשְׁלֹלֵי־לֵיֹת הַמַּיִם.

*

בַּסִּמְטָאוֹת הַצָּרוֹת שְׁבִגוּף
צָדַת נְיִירוֹת שְׁקֵטָה צוֹעֲדַת
אֵת שְׁבָלֵי גְלִמּוֹתֶיהֶן הַשְּׁחֹרוֹת
נוֹשְׂאִים מֵאֲחֹזֶר
נְצָרִים
מִתְפָּרְצִים.

*

בְּצִינֵיךְ נוֹדְדִים מִדְּבָרִיֹּת
אָמַר לָהּ
חֹל צָהוּב וְרַחוּק
מִסָּפֶשֶׁשׁ בְּךָ אֵת מוֹשְׁבוֹ.
אָמְרָה לוֹ צְמַחְתָּ מִן הַמְדְּבָר
רְאִיתִי חֹל בְּרִגְלֶיךָ
בּוֹא!
לֵיל תַּנְּזִים יָלַל בְּבִטְנִים
הוֹלְדָת הַקּוֹצִים.

אֶתְחַתֵּיךְ כִּי לְבַשְׁתָּ שִׁמְלַת צְנָנִים

נִבְרַחְתִּי אֶתְחַתֵּיךְ כְּצִבִּים

עַל שִׁמְשׁ

כִּרְס:

כּוֹכָבִים

הַנֶּשֶׁם זוֹרֵעַ אוֹתִי

צְנָנִי יְדֵי הַמְחַפְּשִׁים

אֶת יְרַקֵּם אֶל הַיָּם

נִשְׁבָּרִים צְלִיף

הַמּוֹקֵף הַמְסֻהָרִים

כָּבֵר לוֹחֲשִׁים לִי אֶת סוֹד הַצְּמִיחָה

*

כְּפָנֵי הַלֵּךְ הַשֶּׁקֶט עַל בְּהוֹנוֹתַי

תּוֹכִי, כְּמוֹ לְאוֹקוֹן.

נֶאֱבָק, אֵלֶם,

עִם נְחֻשִׁיו.

מִתַּחַת כָּל אֶבְנֵי הַדּוֹמָמוֹת

מִצְאֹתִי

עֲקָרִים שׁוֹרְצִים

הַיּוֹנִים הַלְּבָנוֹת נִפְסְדוֹת פּוֹרְחוֹת מְצִלִּי.

*

לְאַסֵּר שִׁקּוּצוֹת תִּלְמִלְיוֹ נֶשְׁמוֹ שְׂמוֹנִים שְׁנוֹת צְבָרִים

וַיִּרְעוֹת עוֹרוֹ — מֵאוֹת יְרֵחֵי שִׁקְדִּיּוֹת

לְאַסֵּר שִׁיּוֹנֵי שִׁיבְתוֹ רְתִקוֹ בְּכַלּוֹבֵי מְרַפְסוֹת

וַגְּבֻעוֹלֵי גִפְיוֹ בְּאוֹיְבֵי צְצִיצִים

הַתְּרוֹמֵם הַנָּזֵן הַנָּזֵן אֶבּוֹר וְנוֹאֵשׁ

וְטַסֵּס עַל רֵיס הַסֶּגְלִיּוֹת שׁוֹנֵק אֶל סָנְיוֹ.

כְּעִנְפֵי הַצְּמִיחָה הַדְּבִקִים

עוֹף־שָׁמַיִם יְרֵי וְדָרְס טַפְסָנֵי אֶצְבְּעוֹתַי.

מלאכי בית-אריה :

דאריה הבהירה, הנפחדת

א

בגלימתה האפורה טישטשה את זינוקי גופה. בזרמי תפילות-המקהלה ריפדה את התדפקויות דמה, עורה. את שערה הבהיר, הארוך, טמנה במטפחת-הנוזירות הרחבה. את פצעי הירח השט, הזורם, חבשה בעננים אפורים. אך לא את פניה. לא את עיניה. הם הסגירו לי את פחדה הגדול. יראה דאריה את גופה כירוא הברק את הרעם.

עובד הייתי במנזר כטרקטוריסט. מדסקס את כרמי השקדים והגפנים של אחוזת המנזר. מתמכר כל-כולי לעבודה החדגונית. מתמכר כל-גופי ללאותו העיורת. מפקיר את אברי לטילטולי הטרקטור. משחר עד דמדומים, מדי יום ביומו. שאגות דמי הפלואים לא נשמעו עוד לעיני, שפתי בשרי שכך. עיני, צרובות-אבק, כהו. לא חשמל הוצק לתוכן בלילות. מקדים לעלות על משכבי בעליית-הגג, מוגף, בין זמירות הצרצרים, פורש את עייפותי הכבדה, המשפחת, המחשיכה. עד שראיתיה.

ברקי עיניה שוב הציתו את בשרי. רעמיה השותקים פקחו את שפתי. פרמו את עייפותי. ציחצחו את עיני. שוב לא יכולתי להפקיר את גופי לטילטולי הטרקטור, לצרב השמש, לתלמים הישרים. להתמכר לאבק, לזיעה, לרוח. הרוח שוב לא היתה מסתתת אותי. היא אך ליבתני. הלילות לא עוד התיכו את גופי. רק הסיקוהו. זמירות הצרצרים צרבו את כפות ידי. פסקתי לנשום והתחלתי להיות. הכל שב להיות כשהיה. כל שביקשתי לעצום, שב-נתגלה. אני. בשרי. מרוצי הארוך. גדרותי. נטרפתי תשוקה גרזנית לפרוץ את כלאה.

ב

החילותי לבוא לתפילות-הערב של הנוזרות. בית-תפילתן אפלולי. מרבדים רפים יעטו את רצפותיו. זוגיות כהות, צבעונית, מכסות את החוץ.

באתי כדי לראות את דאריה. מדי ערב הייתי יושב בקצה האולם, בתוך שירת המקהלה, בין שתיקות הקירות, מאחרי גבה של דאריה המתפללת, המתכסה, מצליף בעיני את גופה המוגף.

בתום התפילה היתה נבלעת בין אחיותיה. היא חשה בסכנה. פחדה התאפל. לשווא ביקשו עיניה לכלוא את צריחותיהן. הקפידה והחמירה בכסותה ונמנעה מהיראות אל. מהפקיר את גופה, סתירפניה, למבטי הצורבים. נבלעת היתה בין הנזירות השבות לחדריהן, ואני הייתי נותר לבדי בבית-התפילה האפלולי. דממתו לעגה לי. האיקונים הביטו בי בשלווה חמורה. או אולי התעלמו ממני כליל. הרפנתי ראש. חלל האולם היווה עלי את שקטו. שיירי התפילות ניגרו על בשרי, שפתי החרבות. אבל דמי לא חדלו לפרוץ, להטיח בעורקיהם, לזנק. שב הייתי למיטתי בעליית-הגג והוזה כל הלילה על דאריה העוגנת במיטתה, לטופת-רוחות.

מפחד גופה הצטרפה דאריה למנזר. דאריה הפהירה. הנפחדת.

ג

אותו יום הביאה לי דאריה את ארוחת-צהרי. יום-יום הביאה לי אחת הנזירות את סעודתי לכרם. דאריה לא נמלטה משליחות זו.

נפחדת באה. הרוח סערה וגלימתה נלפדה בה. זינוקי גופה נגלו לעיניה, לעיני חשתי בגופה הגזאה. חשה. עיניה ביקשו חנינה. אבל אני הייתי שופט אכזר. לא שעיתי לפחדה, לתפילותיה בערבים, לדממת בית-התפילה. רק לקילוחי בשרי, לזיקוקי עיניה.

פרשתיה על הרגבים. פרצתי את כלאה. גילגלתי את רעמיה שעמדו אצורים ימים רבים. גוללתי את האבן מעל פי הבאר. הגרתי לחפשי את דמיה. לאור השמש. לעיני השמים. לאוני הרוח שליבתני. הפשטתי את פחדה מעליה. עריתי את גופי, עיני, אל גופה, עיניה. כערות הגשם את דמעותיו אל האדמה החרבה, הסדוקה. כצבוט גרגרים מקלח-תירס צבטתי את אבריה. גרגר-גרגר.

פחדה היה מוטל לידה. קמוט, קרוע. גלוי. לשווא ניסתה ללבשו. לשווא ניסתה למלמל לאלוהיה, לקדושיה. בשרה נגלה לעיניה, לשמש. להרים הגבוהים. לסלעים הכבדים. עלה על גדותיו, הציף את ידי, פי, בטני. דמינו ניגרו ללא מעצור. משתאה פרץ שערה את מטפחתה ושטף את כל הגיא. הלוך וגאה, גאה ולטף את כפות רגלי ההרים.

אחר-כך הזלפתי עליה גשם. קרעתי את הברקים וקלעתי לשערות ראשה. לראשונה לראשונה רגעו עיניה, כבתים לאחר גשם. לראשונה רגעו סלעיה. רוחותיה. שמיה. לראשונה היו אלוהיה.

לראשונה שרה דאריה, בערב, בתפילת הנזירות.

ד

דאריה לא עזבה את המנזר. ניסיתי לדבר על לבה שתעבור לעיר הסמוכה. הבטחתי לעזור לה. למצוא לה מקום-עבודה, דירה. שובי אל החיים, אמרתי לה בלילות, כשנפגשנו בסתר.

הרי פחדך נקרע, אמרתי. למה תוסיפי להיטמן במנזר, בתפילות, בגלימה? הארנים לכדו והשיטו את הרוח, הלאה, אל ארנים אחרים, מעל לאזניים אחרות. אתה ידעת את גופי, ענתה דאריה. לא את סודו. סוד גאותו. אני, אני בלבד, בקרקעיתי אחוש בסודו האיום. בכוחו הבורא. בחיים הפבושים בתהומו, המבקשים לפנות. לנבוע. אני, על-כרחי אחיה. על-כרחי אוסיף לנשום. בכוחי, בשלטוני, לא להצמיח חיים חדשים אלה שבי. בעמקי דמי אריח את הילדים המבקשים לנבוט, אמרה. אך אני לא אבראם. לא אטילם לחיים אלה. לשם מה אבראם. לשם מה אכפה אותם לנשום, חזרה ואמרה. לכן הצטרפתי למנזר, לכלוא את כוחי הנורא הזה. המבעבע מכל גופי. לך, עזבני. בכתה. השב לי את כסותי. השב לי את מותי. על-כרחך ברוא תבראי, אמרתי לה. על כרחך תפחי נשמה. לא. נאנחה דאריה. אני אחסום את גופי. אכביד את אזני. אמית את ילדי. לך, עזבני. הסר את עיניך מעל גופי.

לא ידעתי מה אומר לה. הן אף אני, פעמים, מאסתי בחיים אלה. אך על הרוב עייף הייתי או טרוד מחשוב על כך. ביקשתי להראות לה כי טובים הם. לקחתיה אליהם, אל החיים, חיי. לימים אחדים גלוותה אלי דאריה. לקחתיה אל הרחובות השוקקים. אל שעשועי האנשים. אל עצלתי-דוכני-הקפה. אל צחוקי הפעוטות. הראיתיה את עמל האנשים ונועם עייפותם. שובם הביתה. סעודותיהם הערבות. שנתם העמוקה. הראיתיה את הגשם המזוה על הכבישים, הדרדרים, לוחות-המודעות. הכל עצוב כל-כך, אמרה דאריה. צבעתי לפניה את חלומותי, תקוותי. שרתי לה את שירי. הולכתיה אל הטל. אל ספסל-הגנים. סיפרתי לה על ארצות רחוקות. על עננים כבדים ועל עננים קלילים. פתחתי את מקלט הראדיו. קניתי לה את כל העתונים. כה עצוב, כה עצוב. חזרה ומלמלה. חזרה וייבבה.

ה

היא עמדה לחזור למנזר. ואני לא ידעתי אנה אקחנה עוד. מה להראותה עוד. בערב האחרון הלכתי לבקר את אמו של רעי. זה רעי שנשרף לעיני במלחמה. דאריה גלוותה אלי. ישבנו שלשתנו במטבח. האם ערכה את השולחן והגישה לנו ארוחת-ערב. הבת פרטה על הפסנתר בחדר הסמוך, פרפרים-פרפרים. האם, כדרכה, דיברה בבנה, באינו. אנחנו לעסנו את סלטי-הירקות ונגסנו מפרוסות-הלחם. אני לא סיפרתי לה מעולם כי שרף שורף בנה, גופו בתוך עיני. בין שאון הלעיסות והנגיסות

פיפה המוות. מפי האם. מהכתלים, מעיניה הדלוחות. קולות הלעיסה שרטו את צלילותו. ביקשנו לחדול מלעוס. אך האם הפצירה בנו להוסיף ולאכול וחזרה להטיף את דיבוריה הזוגיים, חזרה אל סיפוריה על בנה, אל שכולה. קולות טחינת האוכל, בליעתו, גמיעות המשקה. צרחו באזנינו כמו ביקשו להחריש את פכי האם. אבל המוות הוסיף לבלב כל הערב, וקולות לעיסותינו, צלילי הפסנתר, דאריה, משתרגים בו.

צלולים יצאנו אל הרחוב. הומה היה כתמיד. האנשים התרוצצו בו בין האלדתם למותם. מכוניות דהרו על כבישו. יש שהגיעו אל מחוץ־הפצם. יש שלא הגיעו. יש שהגיעו ויצאו שוב. יש שסובבו והלכו, סובבו והלכו. דאריה הטתה ראשה על כתפי. כה יפה. כה טוב... דמעותיה סימאו את חלונות־הראווה.

באחוזת־המנזר הרתה לי דאריה. העברתיה לדירה קטנה בעיר הסמוכה. היא הכינה לילדה בגדי־צמר. אני נסעתי אל אהובתי. היא נותרה עם צידוק חייה.

הדה בושם : עץ הפלפל

עמדנו שנינו ברחוב, ולא היה עוד קיץ. האבנים הקטנות השמיעו קול חריקה. ואינני זוכרת אם דיברנו. המלים היו זרוקות על הדרך הלבנה, כבדות וקצת מבהילות.

זמן רב לא נפגשנו, והשנים היו בינינו כדפיו של ספר שחדלתי מקריאתו. רציתי לומר לו שאני אוהבת אותו וכל מה שהיה יחזור ויהיה, אבל ידיו היו רחוקות מגופי ולא עוד מחפשות את שדי או מחליקות על העור החלק והמתוח של רגלי. לא הזכרנו את אשתו, ואני חייכתי מבלי דעת מה אעשה בידי, כסוסות הצפרניים, ושאלתי רק אם אוכל לראותו.

הוא דיבר, מבלי הביט בי. הוא אמר שהם עברו לכאן, ושאני צריכה להזמנה, ושהוא עבד הרבה בזמן האחרון. הוא דיבר, והמלים אבדו על הכביש המתפתל ועל דרך האבנים הקטנות, ואני חייכתי שוב מאחרי משקפי-השמש הפהות, לפני כאבו. ניסיתי לומר לו שאבוא אליו, והוא עמד קרוב כל-כך. פניו היו כהים, וידיו ידו איפר, ואני הבטתי בהן זמן רב, כשסופו של הקיץ חג עיגולים סביבנו. ואני ידעתי שאלך אליו עוד פעם, ושוב אחפש את העיר שנשפחה, ואת סיפורי אבי, רציניים וכבד-ראש כמותו, ואת כיפות המסגדים וצריחי המנזרים שהבהיקו באור, ואת הימים החמים כששכבנו בחורשת הזיתים וענני הברחש הזדמזמו סביבנו והענפים הפסופים לא נעו ברוח.

לא נפרדנו, ואני רציתי לשפוח מתי חזרתי לחדר, והוא לא היה עוד. הוא הלך כשם שהלכו האחרים, ואני הייתי זוכרת אותו כפעם בפעם כשהיו צריחי המנזרים וכיפות המסגדים מסנוורים את עיני באורה של השמש השוקעת, וענפי הזיתים הפסופים דממו ברוח, והעיר היתה כבדה ומעורטלת בשרב הצהריים, והשכונה רחוקה.

אבל עכשיו היו זכרונות רבים כפצע זב מוגלה, ופיו היה חירור כתולעת לבנה, ואני רציתי שינשק לי. רציתי לשכב אתו על דרך האבנים הקטנות, ולזכור את כל הדברים ששכחתי ואת כל הדברים ההם שלא סיפרתי לו מעולם, ולדעת שחומות האבן הצהובות הן לידנו ועץ-הפלפל פורח והאקליפטוס הגדול מעולם לא בעקר. המשכתי לדבר, והוא אמר פתאום, בלי שחיפיתי לכך, שאין כל טעם לעמוד כאן, ועלי לבוא אליו, יש לו הרבה דברים חדשים, ואני ודאי מעוניינת לראות מה עשה בשנים האחרונות. הוא דיבר על עץ ותהליכי יצירה, והמלים היו כחישוקי-ברזל מוחלדים.

רציתי לזכור את כל הפעמים הרבות שהיינו יחד. את הימים והלילות כשהעיר מתה לפתע מבעד לחלונות והבגדים היו זרוקים על הפסא; ואת מדרגות השכונה ואת החושך אחר; אבל הבטתי בו, והוא אמר שפגש את אשתו לפני זמן רב, אבל אנחנו זה משהו אחר. והוספנו ללכת, ובתי האבן חסמו את הרחובות, וחורשת היתים היתה קרובה, וההרים החשופים לא נשתנו מאז, ואני לא נשארתי כאן, אבל יום אחד חזרתי אל השכונה שמול החומה ואל המדרגות התלולות, והילדים צעקו, והזקנים ירקו, והנשים השמנות שנתקלו בי בדרךן דחפו אותי ובשרן היה רך. ומישהו שאל מה אני רוצה, ואני אמרתי שהייתי פה פעם, והוא שאל מתי, וירק, ואני לא עניתי, וניסיתי לחייך אל הילדים השחומים ולזכור מתי.

לא היינו עוד על דרך האבנים, והכביש לפנינו התפתל כסוף ומבריק, ורציתי להביט על עצמי במראה, רק לראות אם גם אני השתניתי, ואם הפכו צבעיה של העיר, ואם העצים היו לעצי תפאורה, ואם בחייכי אליו עלו הקמטים הדקים ליד עיני והעמוקים יותר ליד פי — אבל הוא המשיך בדיבורו והביט מולו, ומשקפי השמש כיסו את עיני, והוא הניח ידו על כתפי, ורציתי אולי לבכות ואולי לדעת שהדברים יהיו כמו שהיו אז, כשטיילנו שנינו בסמטות והחצילים היו סגולים כקטיפה וכלי-הנחושת אדמו כאש ועיני הכבשים הביטו בנו זגוגיות ומתות והדם קפא נחלים-נחלים על גופותיהן הוורודות, והזבובים היו כפרחים שחורים.

ואני סיפרתי לו על אמי שפניה פני נזירה ושערותיה חומות והדוקות סביב לראשה, ועל ידיו הרטובות של האיש שנישק לה בחדר השני, ועל המחברות העטופות נייר-פרגמנט חום, שמהן תלשתי עמוד לכתוב מכתב לאשתו. אבל לא סיפרתי לו על השמיכה השחורה שפסים אדומים בקצותיה, שניתנה יום אחד לניצולי השטפון מטבריה, ועל אבי שהרים אותי מן הרצפה, ועל הספר שעל כריכתו רעו פרות זהובות, וחשבתי שאולי הפעם אוכל לספר לו על כל אלה, ושנינו נשכח את השנים הרבות, ואת האנשים האחרים, ואת הרוחות הלבנות שסערו מבעד לחלונות.

ידו עדיין היתה מונחת על כתפי, ואינני זוכרת עוד אם אמרתי משהו, ומידו ירדה הזיעה בקילוחים דקים על עורי, ולפביש לא היה סוף, ומבעד למשקפי השמש סינוור האור את עיני.

ואני זכרתי שכאשר פגשתי בו בפעם הראשונה היתה העיר מזדחלת מבעד לחלונות, ואנחנו שתינו, והפוס שהחזקתי בידי היתה חמה והולכת מרגע לרגע, ומסביבי היו קולות רבים, ועל הרצפה עמדו כוסות ריקות, ואני גילגלתי את גלעין הזית השחור שהיה מוטל ליד רגלי ממקום למקום בקווים ישרים, וצמיד-הכסף הרחב שעל זרועי הטיל נגוהות. כשישב לידי על הרצפה הקרה ידעתי מה אספר לו ומה לא אספר לו לעולם. והמשקה שבכוס הזדהב מרגע לרגע, והוא הניח את ידו על רגלי, וגלעין הזית השחור התגלגל ובעלם.

עכשיו הלכנו יחד. עדיין לא שאלתי על אשתו, והוא לא דיבר על השכונה. אבל היינו כבר בחדר, והמסכות שעל הקיר חייכו חיוך רע, והכרים הצבעוניים שעל הספה היו זרוקים באי-סדר מחושב, וחמסכות לא הביטו בי, ומבעד לחלונות היו

אבני הבתים של העיר מצהיבות מרגע לרגע וצבעיה מתחלפים כצבעי תפאורה, והוא הסמיך את פניו אל פני ושאל אותי על אודותי, ואני הסרתי את משקפיי השמש הפהות, והבטתי באור, ולא ידעתי מה אומר.

שוב רציתי לספר לו על הספר המוזהב, ועל השמיכה, ועל סיפורי אבי, ועל עץ האקליפטוס שנכרת מפני ששרשיו היו הורסים את הבית, ועל המזנון החום שהי בו פיתוחי־פרחים רבים ושהגיע כמעט עד לתקרה ויום אחד הורידו אותו למרתף אל בקבוקי היין העוטים קורי־עכביש, ועל האריחים האדומים שנתבקעו והאדמה הציצה מביניהם, ועל גג הרעפים שמתחתיו המו היונים, ועל מלפודת־העכברים המוחלדה שעמדה במרפסת, ועל הנחשים שטיפסו על המדרגות ועל קיר האבנים שבחצר, ועל דרך־העפר לבית־הקברות, ועל היום בו הלכתי לשכונה. אבל אני הסמכתי פני אל פניו והבטתי בו כבאותו ערב ראשון בו נפגשנו, כשדיבר על עיני ועל פסלי־העץ שלו ועל הגונים הרבים שלעץ, והביט בגופי; ואני אחזתי אז בפוס ושרירי רגלי היו מתוחים וכואבים, ורציתי רק שתהיה ידו מונחת כבדה על רגלי, ושהחדר יהיה ריק ורק החלונות ישארו פתוחים אל העיר החומה, ואני זכרתי עכשיו שפניתי אליו, והכוס נפלה מידי על הארץ ולא בשברת, וכולם כבר לא היו בחדר, ואנחנו שכבנו על המעטה הצהוב של הספה חסרת הקפיצים, וגופי היה בידי הקשות, ואני בכיתי פתאום, אולי מפני שהייתי שתויה ואולי מפני שלא רציתי לזכור, והוא אמר לי את כל אותם הדברים שנאמרו אי־פעם בחדר זה, אבל רציתי כל־כך לשמוע אותם ותמיד־תמיד לשכב אתו על מעטה־הספה המבריק, בחדר החשוך, כשהעיר שולחת את אורותיה מבעד לחלונות הקמורים הגבוהים.

אבל עכשיו היה חם והחום ירד במסכים דקים אטומים והחניק כל רחש, ולא היה כל טעם לספר לו על האחרים, גם אם שכחתי אותו מדי פעם, ולא ידעתי גם מה לשאול על אשתי, והוא אמר שפגשתי אותה פעם, ושהיא אמת־המידה שלו, והיה חם כל־כך, והזיעה הבהיקה בעיגולים יהלומיים קטנים על מצחו. והסמטות והפוכים וריחות התבלים היו מעבר לחומה, ואת הספה חסרת הקפיצים זרקו יום אחד, ושערות־הנזירה של אמי היו עתה אפורות וגווזות, ועץ־הפלפל ליד קבר אבי העלה אשכולות אדומים, ואני זמן כה רב לא הייתי בבית־הקברות.

וגופי כאב ליד גופו, ולא יכולתי לראות את פניו, אבל רציתי לומר לו עוד משהו, עוד משהו לפני שייסגר המעגל, והפרים ייזרקו מעל הספה, ופני המסכות ייעלמו מעל הקירות, וידי הנוקשות לא תדענה מה שהיה, ואני אשכח את אלה שמתו, והעיר תהיה סתם עיר, ללא סמטות וכוכים וללא עציונות וללא בתי אבן וללא צבעי חצילים ונחושת.

היינו כל אחד לבד, ושנינו לא שכחנו דבר, והוא מצא את גופי ואני את גופו מתוך הרגל, והעיר נעלמה מבעד לחלונות, והשערים הגדולים שבחומה נסגרו, וחורשת הזיתים אולי נעקרה, והבתים הלבנים עלו בעיר, והכבשים המתות העלו צחנת דם יבש, והנשים השמנות בשכונה טילטלו את גופן וצחקו. והיה שקט עייף רווי ריחות רבים ושערותיו הזדחלו על עורי הרטוב מזיעה, ופיו

היה על פי כבחלום־בלהות, והוא אמר את כל הדברים שאמר לי אי־פעם בחדרים אחרים, ואני לא ידעתי עוד היכן אני ומתי קרו כל הדברים ולמה אני שוכבת אתו על מעטה הספה בחדר הזה.

ואחר־כך היתה אשתו בחדר, והיא חייכה אלי, אף שהפרים היו זרוקים על הרצפה, ואני לא זכרתי אם ראיתה אי־פעם, אבל היא היתה קנה־המידה שלו. רק לא יכולתי לראות איך ידיו מפירות את גופה, ואיך הוא מנשק את שדיה בפיו הלבן, אבל הוא הביט בה והם דיברו, ואני ישבתי על הספה כשאני מסתירה את ידי ומנסה להרים את הפרים המוטלים על הרצפה, והיא דיברה אלי אבל לא הסתכלה בי, והיא יישרה את מעטה הספה הקמוט, ואני עניתי, ואמרנו משהו על השכונה ועל מה שהיה, והוא אמר שטוב שאנחנו יחד, ושתינו הסתכלנו בו פתאום, והיה ערב.

כשעמדתי שוב על דרך האבנים הקטנות הייתי לבדי. עדיין היה אור וחומות האבן הצהובות קרבו אלי. מעבר להן היו הסמטות והפוכים האפלים וגופות הפכשים המתות. עדיין היה חם ועץ־הפלפל כיסה לגמרי את קבר אבי, אלה שמתו לא זכרו אותי עוד, וברחוב־המושבה גדלקו אורות־חשמל.

האבנים הקטנות השמיעו קול חריקה, והעצים לא נעו ברוח, ואני זוכרת שעזבתי את דרך האבנים והלכתי לעבר העיר והחושך ואורי־הפנסים הצהוב, ולא רציתי עוד לראות את השכונה.

דוד הרדן : דומם

א. אני

כשעה ומחצה ישבתי אותו ליל־שבת, כבלילות־שבת אחרים, והתבוננתי בשני הסדינים המחוברים זה לזה, תלויים על הקיר. שני לציס־פושעים ניטלטלו ברחובות פאריז ועמהם פגרו של חזיר. אבי קם והסתלק ועמו הסתלקה גם אני. כתום טילטולו של החזיר קם אור באולם־האוכל. התרוממנו בהולים, אני ואשתי ושאר יושבים וצופים, פתחתי את הדלת ויצאתי. מולי ומעלי התעוררה נורה, על ראש עמוד פורש ומתנור, יחיד. משהתנגשו בי קרניה הקפואות, שבו לתחיה. פסעתי פסיעה גסה, גררתי את אשתי וחמקתי מקרניים טרדניות אלו, שנטפלו אלי כדרכם של גלמודים, ומתוך שחשתי עצמי בודד, זכרתי את לילה של פאריז ואת פגרו של החזיר המטולטל. הצמדתי אלי את אשתי והצמר הרך של בגדה העליון ליטף והלהיט ידי. משכתיא אחרי. בדידותי ביקשה להטמין עצמה בבדידותה. משכתיא וגררתיה. הלכה ונצמדה אלי. הלוך והיצמד; כך היינו מוסיפים ופוסעים אותו לילה, לולא בא והדביקני מבשר־הבשורה.

עצר במרוצתי והתיצב מולי. היסס, גימגם והשתעל, הניף ידו והצביע הרחק, אל תוך החשכה, ופלט: „אביך...! התקפה!“ הסתובב והמשיך בריצתו המבוהלת. עמדתי ועקבתי בעיני אחר גופו הארוך של המבשר. הלך ונבלע בתוך הליל. התבוננתי באשתי והיא התבוננה בי. עיניה הירוקות נוצצו וכבו, כבו והתנוצצו. „שוב“, לחשתי. הנחתיה ופניתי אל חדרו של אבי. נזכרתי בריצתו המבוהלת של חברי המבשר והחילותי לרוץ. באו עיניה הירוקות של אשתי ורדפו אחרי ואחזוני. הן וחזמו הרך של צמר בגדה. כבדו עלי רגלי, עצרתי בריצתי והוספתי לפסוע, פסיעות ארוכות וקצרות, קצרות וארוכות, לעבר חדרו של אבי.

ב. אמי

עברו לידי גברים ונשים, נחפזים ומתנשפים. סקרונני תמהים, נינענעו בראשם ואצו לעבר חדרו של אבי. משקרבותי לשם נתיצבו לנגד עיני חבורות בני־אדם, עומדים ומתלחשים. ראוני הולך ובא, נעצו בי עיניהם ונאלמו. התבוננתי בכלם ובכל אחד ולא הפרתים, אף כי הפרתים זה שנים רבות. מתוך חדרו של אבי פרצה זעקה וחדרה לאוני. הכרתי את קולה של אמי. הגיחה אמי מפתח חדרה והטילה עצמה על המדשאה. קרבו אנשים והרימוה. הדביקתני אשתי, סמוקה ושטופת זיעה, נטלה ידי וגררתני. נזכרתי בבשורתו של חברי המבשר, זכרתי את בשורתו וזכרתי גם את פרצופו. תמיד נראה לי שדבר־מה מסתתר מאחרי עיניו הזעירות־האלכסוניות. ושוב זכרתי את עיניה הפכות ונוצצות של אשתי. „שוב התקפה“,

אמרתי בלבי, ורגנתי על אותו מבשר אשר הטני מדרכי, צמוד לצמר בגדה העליון של אשתי...

נגררתי אחר אשתי, עברתי ליד אמי וראייתה מתיפחת, בוכה ומצעקת. משבכתה, בכו עמה אחותי הצעירה, דודתי הישישה, קשישות אחדות שעמדו והקיפות. משנזעקה: „רופא! איה הרופא!!!“ השתתקו כולם. משירדה דומיה סביבה, הלכה זעקתה וגברה. ראיתי אחותי הצעירה, תפסתני בזרועי וביקשה לעצרני, אלא שרגלי גררוני לחדרו של אבי. הלכתי, פתחתי דלתו ונכנסתי לתוכו.

ג. אבי

מיטתו של אבי נתיצבה מולי, צמודה לקיר, ועליה שכב אבי. בטבורו של החדר עמדו והתלחשו שני קשישים מקשישי המקום. משראוני נכנס, גדמו. פסעתי פסיעה. עיניו של אותו אדם, אבי, היו פקוחות-למחצה וכמו ביקשו להינעץ בעיני. עמדתי וחשתי בבירור שאמנם היו אותן עיניים נעוצות בי תמיד, לפני, קודם-לכן, אלא שעיני לא ראון. פיו היה פעור למחצה. עמדתי והתבוננתי בו וחשתי שאותם קשישים מתבוננים בי. הרהרתי: „צריך לעשות דבר-מה“. אבל הואיל ולא ידעתי מה עלי לעשות, עמדתי והחרשתי. התיאשו ממני הקשישים וחזרו להתלחש ביניהם. אחד מהם הגביה קולו מעל ללחישה והשני הצטחק, הסב ראשו אלי כמבקש לו תמיכה, ומשראני חנק צחוקו ונתארכו פניו, שוב הפכו אבלים ועגומים.

נעצתי עיני בעיני העצומות-למחצה של אבי כנועץ נעיצה של ממש, ועדיין איני יודע טעמו של מעשה זה. עמדתי ואחזו בי הרהור משונה, שהנה, אותו גוף המוטל לנגד עיני אינו אבי כלל וכלל, כלל וכלל לא הוא. אמנם אף עתה ניתן להבחין היטב בקרחתו הרחבה-הצהובה של אותו אדם הקרוי אבי, באפו הנשרי ובשפתיו הבשרניות, אלא שאותן מחשבות מעורפלות והרגשות מטושטשות, שנתלוו אלי תדיר במחיצתו של אבי זה, העומד על רגליו, ההולך ומתנועע, מתנשף, מחייך, נאנח ונאנק — אלו עזבוני כאילו מעולם לא היו ולא נבראו. כך מן-הסתם עמדתי והתבוננתי באותו גוף דומם. ושוב צף ועלה בי הרהור משונה, שאילו הספקתי לראותו קודם הפיכתו לדומם זה, היה נועץ הוא עיניו בעיני, הוא ראשון, הוא ולא אני, נועץ ודוקר ונוקב, והיה לוחש לי לחישה חרישית, מלה אחת יתומה: „סלחת“.

אולם נגזר הגורל שאהיה אני הנועץ והוא הננעץ, אין זאת אלא שלי להשמיץ אותה מלה...

כיון שכך נעו פתאום עפעפיו של אותו גוף דומם, ואותו משהו באישוני החומים שנותר לפליטה והציץ בינות לעפעפיים הקפואים, ניצוץ נפלט ממנו. או שמא רק דמיוני הוא שבא והיתל בי... ושוב עלתה וחדרה באזני זעקתה של אמי: „רופא! איה הרופא!!!“ ועמה באו צפופים ומבולבלים בכיה חרישי של אחותי הצעירה ודומייתם של עשרות הדמויות והצללים שעמדו והלכו ונצטברו בחוץ, סביב העץ

הבודד שעליו נשען גופה הגרץ והשמנמן של אמי, נשען ומתנהם, מתאבן ומתגעש חליפות. אמרתי בלבי: לא את אבי היא מבכה אלא את חייה שלה.

ד. הם

הלך וקרב אלי אדם, "חבר" שמו במקומי. אחז בזרועי ולחש באזני: "צדיק היה, אחד מל"ו!" גיענעתי לו הן־של־הסכמה, הסיבותי עיני מעיניו של אבי והשפלתיו. טפח אותו חבר על שכמי אחזני שוב בזרועי וסחבני משם. עברתי ליד שני הקשישים שעמדו והתלחשו בפינת חדרו של אבי. שוב השתתקו והעיפו בי מבט של רחמים ועקבו במבטם אחר יציאתי מן החדר. משראָתני אמי מגיח ויוצא, הושיטה אלי זרועותיה הקצרות ופלטה צעקה שלא הצלחתי לפרשה. דחפני חברי אל אמי. אחזה זו בי וטילטלני הנה והנה, חיבקתני והזילה על צווארי דמעות חמות וסמיכות. חיבקתיה ולחשתי באזנה: "די!" גאלמה ושלחה בי מבט של תמיהה. חשתי עשרות עיניים נפקחות לרווחה סביבי ומעלי, מצליפות בגבי. דממה גועשת אפפתני. נפלה עלי אימת הציבור אשר תמיד הוציאני מעצמי, וזכרתי דברי חברי. פערתי פי ולחשתי בקול רם: "צדיק היה, אחד מל"ו היה!" ושוב החרישו אזני את זעקת אמי, את בכי אחותי הצעירה, את אנוחותיה של דודתי הקשישה, את השתתפותם הלחשנית של עשרות הדמויות והצללים שסבבוני...

משה בן שאול : שיר

לנו אותו בשר
ואולי גם דמך יודע
דמדומי עורקי
בהתאריך הסוד
על שמי שוקניך.

עב לבנה רחוקת בין איניך.
הנשיקות
סוגרות עלינו בשלשלת אשנה.

מתי הגית לאחרינה
מתי הגעת.
עם כל שעה מתה
? שר ממך הצל.
אנחנו משחלים בקוף-המחט העצל
בה יתפר לבנו.

חלומך נח על שסמי בגביעי תודה.
הלילה צחור.
אנכי
כרגלי חסידה.

שמעון הלקין : על „מסות בנימין החמישי“

א

ההנאה העמוקה, החריפה והמאופקת כאחת, מן הקריאה ב„מסות בנימין החמישי“, הריהי תרתי־דסתר, לכאורה: הנאה מן ההשתקעות העיוורת, הביישנית קמעה, בעולם פנטסטי לחלוטין שבסיפורי־מעשיות, שפל עצמם מעשים ופעולות ואירועים שלא היו ולא נבראו ולא היו יכולים להיות ולהיבראות אלא בחלום, בחלום־לילה ממש; והנאה מן ההפרה הפיקחת־המפוכחת, הביישנית קמעה אף היא, שסיפורי־מעשיות פנטסטיים הללו — לכשתרצה, אתה קולטם כדברים שאינם פנטסיה כלל אלא מציאות הרמונית ומהימנה, שאין לך ממשית הימנה, מובנת ומחוזרת בממשיותה דווקא בשעת הקריאה. לכשתרצה: כביכול בך וברצונך כקורא תלוי הדבר, אם ליהפך למין תינוק מאמין אמונת־אומן במה שהוא שומע, כל מה שהנשמע מפליג אל מעבר ומהלאה למה שהשכל יכול לקבל, או להיפך — לקבל את הנשמע קבלה שכלית־הגיונית בתכלית, משום שהנשמע פועלים בו חוקים שכליים־הגיוניים משלו, החלים גם עליך, באשר גם אתה יצור בעל שכל והגיון.

דומה: סיפורים הללו מעמידים מין עולם בעל נורמות וקטיגוריות נפשיות שהן מיוחדות לו בלבד, לעולם זר ורבת־הפוכות זה, הנבנה מתוכו ובו, אבל כיון שהוא נבנה על פי חוקיות משלו, המארגנת ומלכדת אותן נורמות וקטיגוריות נפשיות הפועלות בו, שוב אין ברירה לפניך אלא חיים לרווחה בזה העולם החוקי, המשפיע מן הלב בשעת הקריאה אפשרותו של עולם חוקי־רציונלי אחר, כל שהוא זולתו. אף אתה, למשל, בשעת הקריאה ב„מרבד הקסמים“, נעשה לטובתך ולהנאתך מין „אני“ שני של בנימין החמישי עצמו, הנענה ברצון להזמנה שמזמין אותו קרובאטין, איש סין, לבקר ב„מחנה העולים“, שבו ייסד סוף־סוף „בית־חרושת לשטיחים סיניים המיוצרים ע״י עולי תימן“, ומשנעשית אף אתה בן־לוויה למספר „איש־המדע“ באותו בית־חרושת, שישנור־איננו בתוך אותו מחנה־עולים שישנור־ואיננו, שוב אין לך שום צורך לבדוק אחרי עצמך, כשאתה רואה בחוש מה שרואה המספר המוזמן עם כניסתו למקום: „הרושם היה אדיר. נתגלגלתי כהרף עין לעולם אחר: לעולם החזון והמציאות** של דוד הראובני, לעולם שבטי היהודים בהם נלחם מוחמד, לעולמו של אלדד הדני, לעולמו של

* י. אורן: „מסות בנימין החמישי“. הוצאת ספרים מ. גיומן, תל־אביב, תשי״ח. 251 עמ׳.
** פיזור־האותיות במובאה זו ובשאר המובאות, הבאות להלן, הוא שלי — ש. ה.

בנימין מטולדה ולעולמותיהם של כל הבנימינים שקדמו לי. נהר סמבטיון, מדבר, יציאת מצרים, גולגולות מוארכות, פיאות מסולטלות, פנים שחומות, מלבושים אכסוטיים, ילדים חשופי שת ודופוי עיניים המתפלשים בעפר, ילדות מודקנות העומדות בפתחי אהלים, חול. חול מסביב, חול על הפנים, חול באף ובפה. ובעוד אני מקמט את מצחי תוך מאמץ לספוג רשמים ולנער קשרי מחשבות, בעוד אני ממצמץ בעיני הדומעות מלהט השמש, והנה משה יוצא מאוהל מועד, זקנו הלבן יורד על פי מידור תיו, פוסע הוא בנחת וכולו אומר הדרת כבוד. משנתפפחתי קמעה הכרתי בו את קרובא טין". * וכיון שכבר "נתגלגלת" גם אתה "כהרף עין לעולם אחר" שבקטע זה הרפורטזי־הפנטסטי, כל כך שאתה מכיר במשה רבנו את קרובאטין איש סין, היוזם את מפעל השטיחים שבמחנה־העולים, שוב אינך מתקשה ל"התפכח קמעה" כמספר עצמו בהמשך הדברים ולעלות עמו ועם בעלה־מפעל תוך כדי רגע בטיסה על גבי שטיח לתוך חלל־העולם, לתוך עולם ה"בלתי־ידוע" הקוסמי, שעליו כבר התחיל המספר להרצות קודם לפני חוג־שומעים בירושלים ועליו להמשיך להרצות על כך באותו ערב לפני אותו חוג־שומעים שבירושלים. וממילא שוב אין לך שום קושי בקפיצה־בצניחה עם המספר מעל גבי השטיח, לפי פקודתו של קרובאטין: "היפון! ארצה פול!" ולהמשיך עמו אחר־כך בהרצאתו הנוגה לפני חוג־שומעיו בירושלים, שפולה חרדה גדולה וחזות קשה לעולם־התרבות ההיסטורי, שהמדע המודרני מציף אותו. כמין מבוול חדש, שוטפו שטף־אף שבכליון חרוץ, שספק הוא אם תיבנה בו אפילו "תיבת נוח לרוח־אנוש". עם כל היסודות הרבים והשונים — המציאותיים־הכרוניקליים, הדמיוניים־הטבעיים, העל־דמיוניים הקיצוניים והתיאוריים־הריאליסטיים — הנכנסים זה לתוך זה ולפתע־פתאום בסיפור המדובר ובכיוצא בו, הקורא חי בו ובכשכמותו חיים־של־רווחה וחיים שיש עמהם קורת־רוח, גם משום התענוג שבכוח־המצאה הפנטסטית־הפנטסטי־גורית, המוליד אותם יסודות רבים ושונים שבעלילה ובאווירתה, ללא שום אזהרה הכשרת־הלב מראש לקראת המעברים דחופי־התמורות מיסוד אחד אל היסוד השני, גם משום הפורח הגיוני שבהתקשרויותיהם ההדדיות של היסודות המנומרים האלה, הנראים סותרים זה את זה מבחינה פסיכולוגית־אמפירית. עם כל הבלתי־צפוי שבאותו כורח הגיוני, המלכד ומקשר את היסודות המנומרים שבמבנה־הסיפור הצנטריפוגלי הנס בשבעה דרכים אל מעבר לכל האפשרי־הקיומי מבחינה סטרוקטורלית, ברורה לך מאד שותפותו הצנטריפטלית עם הפנטסיה המופלגת, המפלגה היא אף היא אל מעבר לכל האפשרי, גם ב"מלכות החזון והמציאות". בין כה וכה הקורא נשכר שכר־כפליים: כולו מעין ילד בולע בסקרנות עצומה דברים, שילד בלבד עשוי להאזין להם בצמאון טבעי לו, לילד, שאינו מבחין בין "חזון" ל"מציאות"; וכולו

אדם מבוגר, שהכרתו המבוגרת, היא דווקא, מאשרת בו את תחושת-העולם האחת הנכונה — הנכונה, משום שהיא חוקיית כל-כך עד שהיא מונעת אפשרותה של כל תחושת-עולם אחרת זולתה.

ואין המדובר, כמובן, באותו נס נצחי שביצירה הפיוטית, הכופה תמיד על הקורא חוויה של אמת-לאמתה במישור הנפשי-הפיוטי ומסיחה מתוך כך את הדעת מן הצורך להשוות אותה, את האמת הפיוטית, אל ה„אמת“ האחרת היום-יומית, הרגילה, זו שאנו קוראים לה האמפירית. כלומר: אין המדובר כאן באותו כלל אריסטוטלי ידוע, שהשירה אינה היסטוריה, שהמשורר אינו תופס את נפש גיבורו ואת עולם-עלילותיו כפי שהיו „באמת“, לפי רשומות עובדתיות, דוקומנטריות בכוח או בפועל, אלא תופס הוא את אלה כפי שהיו צריכים להיות, כפי שחייבים היו להיות, אם אך „יודע“ המשורר את ה„אופי“ של גיבורו, את מטען-כונותיו הפוטנציאלי, שבכוחותיו הגנוזים מתיצב הגיבור בפני המקיף אותו בעולמו החיצוני. נס נצחי זה שבהוויה הפיוטית, המתקן תמיד את עולם המציאות ב„מלכות החזון“, מתוך שאינו רואה במציאות אלא מה שעשוי בה להעלותה למעלה-מעלה ב„מלכות החזון“ — „נס“ זה הרי אף הוא שרשיו נעוצים תמיד במציאות ואפילו נופו ממריא למרומים חזוניים. ואילו ב„סיפורי בנימין החמישי“ אתה מוצא כמעט היפוכו של דבר: סיפורים אלה נראים מתחילתם מתכחשים למציאות האמפירית, כופרים בה מעיקרה בכל-מכל-כל — ממש כמו בסוג אגדות מסופרות לתינוקות — ואף על פי כן נוצרת גם בהם אותה אווירה פיזית טהורה שבה הקורא הולך אחרי הטקסט שלפניו, כשהוא משועבד כולו לכוח-התיקון שבו אף כאן, עם שהכפירה במציאות נעשית היא עצמה אמת מציאותית צרופה. הפרדוקס היוצר שבדרך העמדתם של „סיפורי בנימין החמישי“ הרי הוא, למעשה, נס בתוך נס: עוקר הוא מלכתחילה את האמת האמפירית השגורה משרשיה, מעמיד במקומה מיד מין אמת מדומה, בלתי-אפשרית מלכתחילה אף היא, וכיון שאתה הקורא מוכן מתחילה לקבל אותה קערה הפוכה על פניה, כאילו היא ורק היא קערה עומדת על כנה הכן — בא המספר וממלא אותה צימוקים דמיוניים, שאינם נושרים מתוכה, כל כמה שהיא הפוכה, ואתה אוכלם לתיאבון, כאילו אין זולתם צימוקים בעולם. הקערה הפוכה, הקערה איננה מתחילת ברייתה — והצימוקים המשובחים שבעולם בתוכה דווקא.

כמעט כל סיפור שבקובץ יש בו כדי להדגים את הפרדוקס הזה: (כמעט — לרבות אף אותם סיפורים שמתעם זה או אחר נפגמת בהם הנאמנות השלמה למסגרת-המבנה שלהם). ב„דרגה שלישית מן האמת“ מקבל אתה כאמיתיים לחלוטין את שני „הגיבורים הלאומיים“, האינפנטיליים-האגוצנטריים, את יוסף מ„גנבים בלילה“ לארתור קסטלר ואת יצחק קומר מ„תמול שלשום“ לש״י עגנון, מראשית כניסתם אצל המספר „לשם ניתוח — אף כי לאו דווקא פסיכולוגי“ *

אלא מין ניתוח פסיכו־פיזיקלי על טהרת הקשרים שבין תורת־האטום, ש־בנימין החמישי" שקוע בה ראשו־ורובו, לבין תורת־הנפש ותורת־החברה, האישיות וההיסטוריות גם יחד, כמובן, שאף בהן שקוע הוא ראשו־ורובו — מקבל אתה מראש כסביר לחלוטין את ביקורם זה אצל המספר בפתיחת סיפורו ואתה הולך אחר־כך עמו להנאתך בכל ה„בדיקות“ שהוא בודק אותם בחדר־עבודתו הפרטי, ש„לימים נשתנה (בו) המצב ונתערבבו (בו) התחומים, הן מתוך לחץ הנסיבות החיצוניות והן משום שגם בפנימיותי נתהווה טשטוש גבולות בין דברים אלו לאלו, והבחנה ברורה זו בין חדר עיון למעבדה לא עוד נשתמרה בקפדנות.”* „טשטוש הגבולות בין דברים אלו לאלו“ חדר גם לתוך עצמותיך אתה ומתוך „הטשטוש“ אתה ע־ר־אִיָּה ממש לכל הניסויים המסופנים, שמנסה המספר בגיבורי השנים, עד שאתה תופס כמוהו ממש שאותה „אנרגיה“ שבנפש־האדם המסוכסכת היא־היא האנרגיה שבעצמתה האכזרית נוצרה „פצצת האטום שהוטלה על יפאן (ו) החריבה את העיר הירושמה והפכה את הכימיה הפיסיקאלית למדע פופולארי”**, כפי שמספם „בנימין חמישי“, בעל ה„מסות“ המאוימות, בפרק האחרון של הסיפור המדובר. בסיפור „נקודת משען“, שבו יוצא „בנימין החמישי“ למצוא לו נקודת־משען גשמית בפועל־ממש בעולמנו זה, שרוח־עיונים מסוכה בתוכו הן מבחינה מדעית־פילוסופית הן מבחינה חברתית־היסטורית, אתה מקבל לטובתך ולהנאתך מלכתחילה את הכרח הפגישה בינו לבין ארכימדס, הנראה לו „עצבני ומתוח“, בעוד שהוא עצמו אנוס מתוך כעס לגלות כלפיו חוצפה, שאינה „אלא כסות־עיניים לביישנות ולנחיתות“, שהוא מרגיש ב„דלת אמותיו של המלומד מימי קדם”***, ואתה מוסיף ללכת אחריו שולל דרך כל הסיפור כולו — דרך המפגש בין שניהם לבין בודהא, שעל כל החיפושים אחרי „נקודת משען“ איזושהי בעולמנו, מימי־קדם ועד היום, אין לו אלא תשובה אחת שבפליטת־פה מקודשת ויוצאת מפי קדוש — נירוואנה; ודרך המפגש ביניהם לבין משה רבנו, שהלוחות שלו, הכפולים והנכפלים לאין קץ על פי הקונקרדנציה לתנ"ך, מעלים על דעת מספרנו את הרעיון שהוא יכול להתקין מהם „מנוף“ בשביל המלומד בן־לווייתו להזיז בו סוף־סוף את כדור־הארץ, לפי סברתו הקדומה של אותו חכם קדום. ואין פלא אפוא שעמו ועם ארכימדס יחד הקורא אף הוא רואה מה כוחו של „מנוף“ עשוי לוחות־הברית של משה רבנו, שכן באמת רואה הוא עם השנים יחד „את הארץ והנה היא נעתקת ממקומה ומושלכת ככדור־משחק אל תוך החלל”****. והוא הדין ב„שורש מרובע ממספר שלילי“. מקבל אתה מלכתחילה כאמת מוחלטת את הופעתו האבסורדית של מיכאל ברגלטרון, שמשפחת המספר מקבלת אותו — לאנסה תחילה ולרצונה, הנכמר עד להתרגשות גדולה, לאחר־כך — כקרוב משלה, כשאר־בשר יקר ומיוקר, שנתגלה אי־משם לפתע פתאום, ואתה נרגש כ„בנימין

החמישי" עצמו במאמציו לעזור לקרובו המזור, השואף להפקיע לעצמו מרשות הממשלה במדינת ישראל נכסי-קרקעות, שהוא עצמו אינו יודע מה הם והיכן הם ועל-אחת-כמה-זוכמה שמעולם לא נרשמו בשום משרד שהוא על שמו או על שם מי מבני-משפחתו, המדומים כפי שהוא עצמו ותביעותיו מדומים הם; וממילא אתה עצמך, הקורא, מתחיל פועל באופן טבעי לחלוטין עם „בנימין החמישי" הפיזיקאי שכתב את המאמר המדעי „על משמעותו הפיזיקלית של המושג $\sqrt{-1}$, כלומר של המספר המרוכב", * לרווחתו וישועתו של אותו אדם משונה, ברגלטורן, כיון שהוא שאר-בשרך גם אתה, הקורא. ברור לך שפיזיקאי זה, שהראה „בעליל שלא כל מה שאינו קיים לפי ההגיון הפורמאלי אינו קיים גם למעשה", ** הוא והוא בלבד יכול להציל את ברגלטורן, מתוך שהוא משכנע את הפקיד ב„משרד הממונה על רכוש האויב" שאם הוא, המבין במתימטיקה, מכיר בתוקף הכלל המתמטי של אותו „מספר מרוכב", על כרחו שגם יתפוס על-גולה „כי הרכוש היחיד שאמנם קיים ברשותכם הוא רכושו של מר ברגלטורן". *** וכיון שכך ברור לך לחלוטין כיצד זוכות בדין טענותיו של הטוען, הפיזיקאי-המתמטיקן, לכך ש„בספר התקנות" מופיעה „הודעה בזה הלשון: — — — צו הקניה מספר $\sqrt{-1}$, שלא פורסם בשום עתון רשמי מאיזה יום שהוא, מבוסס במידה שהוא תל על רכושו של מיכאל ברגלטורן". ***

בכל סיפור וסיפור שבקובץ „מסות בנימין החמישי" מתקיים אותו פרדוקס יוצר: העלילה האבסורדית, האבסורדית לפרטיה בכל דרך התפתחותה, נראית ברציפותה הסטרוקטורלית רציונלית כולה, משום שתחילתה — אבסורד. אפשר מתקשה אתה בנסיוןך להבין כיצד אתה נקלע בראשית קריאתך בכל סיפור לתוך אותו תחום אבסורדי עד כדי לקבלו מיד כמשהו „סביר", מתקבל על דעתך הפיפחת. אבל דבר אחד מתגשם בסיפורים אלה תמיד: משנקלע הקורא, לפי רצון המספר, אל תחום האבסורדי בראשית קריאתו — שוב אינו תמיה ואין לו שהות לתמוה על עצמו, שפל זמן שהוא באותו תחום של עניינים אבסורדיים, המתפתחים לפרטיהם ולפרטי-פרטיהם בהמשך הקריאה, נראים לו הללו רציונליים כבדרך-הטבע, כובשים בלי הרף לא את הדמיון בלבד אלא אף את ההכרה המפוכחת, המסרבת לחלוטין לשאול שאלות על טיב-מהותו של הדמיון היוצר שברקמת-המסופר. עולם הפוך, עולם תובע בלי הרף מה שהוא תובע בשם הכלל: „לא כל מה שאינו קיים לפי ההגיון הפורמאלי אינו קיים גם למעשה" — ואין לך עולם נאמן ויציב ממנו בשעת הקריאה. בשעת הקריאה נראה לך „העולם" עצמו מוכיח את הכלל האמור בצורה חיובית-רציונלית, ולא דווקא בצורתו השלילית, כפי שמעמידו „בנימין החמישי": כביכול, דווקא כל מה שאינו קיים לפי ההגיון הפורמאלי קיים גם למעשה.

ב

בודק אתה קצת את האמצעים הטכניים, הגלומים במעשה-מחשבת זה שבסיפור מסיפוריו של „בנימין החמישי“, ואתה מתחיל להבין כיצד נרקם כאן אותו טקסט מפליא. המחזיק את הקורא במיטב שבו בשתי רשויות-הכרה אלו, המנוגדות זו לזו בתכלית: רשות הפנטסיה החלומיית, העשויה לפי טבעה לארוג את מארגה כמין הפקר לא-מרוסן, כהזיה מדמדמת לאין שחר וללא שום אחריות למוקדם ולמאוחר שבה, מצד אחד; ורשות החוקיות היוצרת, מן הצד השני, הרותמת את הפנטסיה קלת-הכנף, הפרפריית-הדרווישיית, בעולן הכבד של הסימטריה וההרמוניה הארדיכלית, עם שהללו מעמידות לפנטסיה עצמה תבניות מלוכדות ומאוחות היטב, צורות מחוטבות ומסבירות עצמן בעצם חיטובן הסביר.

קודם-כל יש לזכור ש„בנימין החמישי“ הוא עצמו מספר את סיפוריו באזני הקורא, כלומר: לעולם הוא משתמש בלשון „אני“, כשהוא משמיע לקורא מה שראה הוא עצמו, מה שחזה הוא עצמו, מה שחי והכיר וחש והרגיש הוא עצמו בראיותיו ובחזונו. אף הפשט הפשוט הזה שבאמצעי הטכני הנדון, שבכתיבה בגוף ראשון בדרך הסיפור — אין לזלזל בערכו כאן. אפשר דווקא כל מה שהסיפור המבוגר, בכל שאתה מוצא אותו, מתרחק מן המכונה „ריאלי“ באירועים ובחוויות שבו, משמש אמצעי זה כוח משכנע יותר לגבי האמיתיות שבו. דומה: בכגון זה דווקא מתפתה הקורא לרצונו ל„האמין“ במסופר, משום שהמסופר יוצא מפי המספר בצורה אינטימית כל-כך — כביכול שומע אתה מפי אדם אף כאן מה שהוא מספר לך בלבד באופן אישי ולא נוח לך לפקפק באמת שבדבריו, משום שלא ייתכן שיהיה זה מספר לך דברים בדויים כל עוד דבריו נמסרים לך, לך בלבד, פנים-אל-פנים ופה-אל-פה. אלא שתפיסה פשטנית זו בכוח-הפיתוי שבדיבור בגוף ראשון אין כוחה יפה כל-צרכה לגבי הסיפורים שלפנינו, כל עוד אינך חוזר ונותן דעתך על תכניהם, המסובכים מאד והמופשטים כל-כך. מעלה אתה על הדעת אותם תכנים רעיוניים-עיוניים שב„מסות בנימין החמישי“, אותן „אידיאות“ מורכבות מאד, המהוות את השתייה-הערב בעלילות שבסיפורים הללו, וענין הפיתוי הקל שבשמיעת משהו מסופר מפי האיש המספר עצמו מתעמק כאן הרבה יותר מפאת כוחו המשכנע. כי אכן אידיאות מסוכסכות, „אולטרא-מודרניות“, משתזרות זו לתוך זו ברקמת הסיפורים האלה בגלוי, מתוך נכונות ראשונית מצד המספר להבליטן כראש כל מעייניו בעולמו, כגורמים עיקריים בסיפוריו: אידיאות קשורות במדע ובפילוסופיה המודרניים; אידיאות קשורות בפריהיסטוריה ובהיסטוריה האנושיות-הכלליות; אידיאות קשורות בשאלת מקומו של עם ישראל בעולם ההיסטורי בעבר ובהווה; ואפילו — ואולי ביחוד — אידיאות קשורות בפלא שבתקומתו המדינית של עם ישראל ובמאבקה של מדינתו הצעירה על קיומה מכל מיני בחינות. אף-על-פי-כן נוטים תכנים אידיאיים הללו להשתכח מלב הקורא בשעת הקריאה כאידיאות, כעניינים מופשטים, משום שכל כמה שהם בולטים למראית-העין — מתפוגגים הם בחוויות מציאותיות-אישיות לחלוטין, שהן עיקר המסופר, שהשומע קולט

מפי המספר. ולא שהתכנים האידיאיים מתעלמים מתוך המסופר המציאותי-האישי, אלא שהם גילוישים ונפתכים בתוך המסופר כל-כך עד שהצד העיוני, "הפילוסופי-המדעי", נעשה בו אי-שי-מהימן לא פחות מן הצד האנושי-המציאותי סתם. כלומר: המספר שלנו, י. אורן, המתחפש במסווה של "בנימין החמישי" שלו, איננו אדם חצוי — חצוי "לעיון ולמדע" וחצוי לנתונים האנושיים-המציאותיים, שהם חיי-אנוש עלי אדמות בדרך כלל — אלא אדם אחד שלם, שהחיים ה"אמפיריים" נקלטים בנפשו קליטה אמנותית-רגישה ממילא ובדרך-הטבע ותוך כדי היקלטותם בנפשו הם שואלים על עצמם ממילא ובדרך הטבע שאלות שב"עיון ומדע", ואף מגששים דרכם ממילא ובדרך הטבע לקראת תשובות שבמה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור. עומד אתה בפני יוצר שהמיטבוליום שלו מטמיע בו את החיים הפיזיים והפיזיורפסיכולוגיים הטמעה אורגנית-טבעית, שכל עצמה מיטפיזית ומיטפסיכולוגית. גדולה אפוא פעולתו של ה"אני" המספר שב"מסות בנימין החמישי" בכך שאותו "חילוף-חמרים" אורגני-טבעי שבנפש האמן חיוני הוא עד כדי שיעשה עיקר-חיותו של הקורא אף הוא בשעת קריאתו בסיפורו: הקורא עצמו משתנה בו המיטבוליום האישי שלו בשעת קריאתו, הואיל ואף הוא יונק את חיות אמנותו במסופר מתוך צינור לא-שלו-ושלו, המשפיע את שפע הסוד הפיזי, כשהוא כולו מיטפיזי, את שפע הסוד הביורפסיכולוגי, כשהוא מיטפסיכולוגי. כיון שהמחבר, י. אורן, כל חוויה אישית שלו לעולם, "מתערבבים" בה "התחומים", "הן מתוך לחץ הנסיבות החיצוניות והן משום שגם בפנימיותו מתהווה טשטוש גבולות בין דברים אלו לאלו", "מתערבבים התחומים" גם בלב הקורא. המתח שבקריאה אומר לפעמים לקורא שהוא עומד במקום הסכנה בהתפתחות המסופר, כאילו עוד מעט ותתפוקק הוודאות שבאמנותו במסופר לו מפה לאוזן — אבל אין חשש זה שבלבו אלא חשש כהרף-עין: סיפורים הללו נאמנים הם רובם ככולם, משום שהמספר עצמו, ה"אני" המוזר-הנאמן שבו, לעולם אינו חש בשום מקום-סכנה בדרך סיפורו. או להיפך: כיון שלעולם עומד המספר במקום-הסכנה בתחושת-עולמו, המיוחדת לו, הרי שהוא עצמו לעולם נכנס בשלום למקום שהוא נכנס בתחושתו, הטבעית לו, והקורא אף הוא — אחרי המספר — על פי רוב נכנס בשלום למקומות-הסכנה שבקריאה ויוצא מהם בשלום.

מכאן כוחו של האמצעי הטכני השני, הפועל בהעמדת "מסות בנימין החמישי" כסיפורים מהימנים בתכלית רובם-ככולם, הלא הוא: הטבעיות הגמורה, הספונטניות הממילאית, שבלשוון-דיבורו של "בנימין החמישי", לשון-דיבור מדוברת — לא ספרותית-כתובה, כביכול. סגנונו של י. אורן בסיפורים הללו לא זו בלבד שהוא ריאליסטי בתכלית בהעמדת הנתונים שבעולם הנמצאים השונים, הנכנסים לתוכם כ"חמרים" שאובים מעולם-המציאות ממש, אלא שהוא נוטה להיות נטורליסטי-חשוף ולעתים אף כרוניקלי-,"מדווח", לפי שימושו בלשון העברית, מבחינת אוצר-מלותיה וצירופי-ניביה. ניסוח העניינים, מבחינה לקסיקלית ומבחינה אידיומטית, אף הוא תורם את תרומתו למיזוג היפה של שני המישורים המנוגדים שבחוויה,

היוצרת את רקמת הטקסט: מישור העל-מציאותי מזה ומישור המציאותי-בתכלית מזה. בודאי לעולם אתה מוצא כאן שאין ההבעה הסגנונית יוצאת מתוך תחומי הריאלי, הואיל והמישור הריאלי שבחוויה עצמה הוא הנושא בתוכו את המישור העל-ריאלי או האיריאלי. ודאי ששני המישורים הללו לעולם אחוזים ודבוקים זה בזה בהרגשת-העולם של המספר כמין נר בשלהבת: כל כמה שהמישור העל-מציאותי מורגש ומוחש באטמוספירה של כל אחד מן הסיפורים שבקובץ, הואיל ו"בנימין החמישי" משוקע באמת ובתמים ב"בעיות-הנצח", הכורכות בתוכן עניינים שבמיתולוגיה, בהיסטוריה, בפילוסופיה ובמדע פיזי-ביולוגי, הרי מורגש ומוחש בה באותה אטמוספירה גם היסוד המציאותי-הריאליסטי, משום שאותו אדם, "בנימין החמישי", חי חיים מלאים גם במישור-הכרתו הריאליסטי, המעמיד בסיפוריו את מתן הנוף המתואר, את העיצוב של קלסתר-יפניהם של "גיבורים" ו"נפשות" רבים ושונים, את הציור המפורט של בעלי-חיים ודוממים וכלים ורהיטים ממשיים. אלא שהתמזגותם של שני המישורים הללו שבהפרה מסתייעת בלי הרף לצורך מהימנותה שלה בלשון-דיבור מהימנה זו, שאינה לשון "ספרותית", כביכול, הנוהגת בעצמה מידה שבדיקורום, שבהדרת-כבוד סגנונית, כי אם לשון שאינה מחויבת כלל בשום כח-לושק, "סגנוניים", שכן כל-כולה דברים הנשמעים בעל-פה. מפיו של אדם בעל-תרבות, כמובן, אבל אדם עוסק ב"מדע ובעיון" ולא ביצירה אמנותית לשמה, כביכול. אף צד זה שבניסוח-הדברים, המסיח "לפי תומר", מטעים על-אחת-שבע את היעדר היסוד האליגוריסטי בסיפורים שבקובץ: סגנון הדברים הוא עצמו כאילו גזור מלכתחילה על ההבעה האליגוריסטית, זו שהנתון שבה מאפשר כניסתו של "תוך מרומז" זה או אחר לתוך "הנתון", עד שיבוא האליגוריסטן עצמו ויפרש הוא לך מה הוא אותו "תוך מרומז", ששאף להתגלותו מתוך ה"נתון", הניתן בטקסט. אדרבה: המתן הסגנוני-המילולי שלפניך כאן כשהוא לעצמו הוא

בבת-אחת פשט שבעולם ריאליסטי כל-כולו ופשט שבעולם דמיוני-עיוני כל-כולו. כמה לעתים קרובות מתאמות הנחות אלו בחלקים שלמים שב"מסות בנימין החמישי"! למעשה, אתה יכול להביא מלוא-חפניים קטעים שלמים כראיות חותכות לאמור מתוך רוב העמודים שבספר, אבל יספיק קטע אחד, שיבא מיד מתוך הסיפור "עצם". עצם דמיונית זו — המספר מוצא אותה במקרה על הרה-היצל בשעת חגיגה רבת-עם, אנגלית-תיירית-ציונית" והוא משוכנע כל כך בטיב-מהותה של מציאתו עד שהוא משכנע גם אנתרופולוג מומחה שעל פיה אפשר להעמיד את "איש העתיד", שהוא "Homo Futurus של העם כולו, של האנושות כולה, של הקוסמוס כולו", כפי שצועק בטלפון האנתרופולוג, כשהמספר מודיע לו ש"העצם הלכה לאיבוד, איננה". * אבל יש לקרוא לפחות את הפרק הקצר הזה שבסיפור קריאה טקסטואלית-מילולית ממש, כדי לראות מה טיבה של לשון-דיבור זו בכוחה להרחיק את העניינים הבדויים, המדעיים-הפילוסופיים שבו בפרט, מן האליגוריות.

שכן אתה מוצא כאן קטעים מעין אלה: „ישבתי וחקרתי ודרשתי, שרטטתי שרטוטים וחישבתי חישובים. הרהרתי על המושג עתיד ועל המושג הווה, על שלושה ממדים ועל ארבעה ממדים, על חומר ועל אנרגיה, על קרן אור ועל רשתית העין, על חלל ועל זמן, על אדם ובהמה. תחילה היו כל הדברים במצב של תהו ובוהו, אולם כעבור שעות ספורות הוכנס בהם סדר והוטל עליהם משטר והדרך המדעית אל איש־העתיד היתה סלולה ככביש מעשה ידי, סולל בונה. — עמדתי לטלפן לפרופיסור ואפילו להציע ניסוח מתימטי מתאים, אולם בדרכי אל הטלפון שמתי לב שהעצם איננה במקום שהניחה הפרופיסור. חיפשתייה בכל החדר ולא מצאתיה. צעקתי. באו אשתי ובני. סיפרתי להם על העצם, שלפני שעה קלה היתה מונחת על השולחן ואילו עתה נעלמה ואיננה. חיפשו אף הם ולא מצאו דבר. פקדתי על העוזרת לנקות את החדר היטב ולשים על שולחני כל דבר חשוד כעצם. יצאתי אל החצר. ליד פח הזבל עמד חתול וכירסם עצמות. בסכנת־נפשות הוצאתי מפיו עצם אחת ומיד נוכחתי לדעת כי לא זו העצם המבוקשת. העצם נעלמה. האבידה גרמה לי עגמת־נפש ולא טילפנתי אל הפרופיסור.“* לא ייתכן כמעט שהרצאת־דברים פשטנית־חשופה מעין זו על איבוד העצם הדמיונית של „איש העתיד“ לא תיקרא בטבעיותה הכרוניקלית־העובדתית עד כדי להעמיק בלב את הנגלה דווקא שבעובדות ולא את הנסתר שבו כשונה מן הנגלה, כאליגורי מרומז שבנגלה — כלי־כך שכל הסיפור כולו נאמן עליך מתחילתו ועד סופו, הלא הוא סופו של הפרופיסור, „אדם מיושב בדעתו (ו) יוצא מכליו עד כדי כך“ משום איבודה של התגלית האנתרופולוגית הפינומינלית, שהוא, „האנתרופולוג נכלא בבית חולי־רוח (ו) כעבור חדשים אחדים מת.“ כלומר: המתן הסגנוני־הנטורליסטי שבסיפור־המעשה אף הוא משעבד אותך לאמת המשונה שבסיפור ואתה הולך אחרי המספר לא כאחרי אלגוריסטן אלא כאחרי מי שמוסר לך דברים כהוויתם — ממש כאותו אנתרופולוג מסכן, ההולך שולל אחרי דמיונו של המספר, עד שהוא מת על כרחו שבור־לב וחולה־רוח, משמשתמטת מידו תגלית מהפכנית זו שבתחום־מקצועו המדעי הטהור. ממילא אינך חש אף שמץ של אליגוריות סטירית בדבריו של המספר, כשהוא מגיע אל סיום סיפורו בשורות אלו: „בין המספידים על קברו הייתי גם אני. אמרתי כי האיש הדגול הקריב את חייו על מזבח המדע. את מעשה העצם לא העליתי על דל שפתי, ועד היום אין אדם זולתי יודע על הענין. העצם לא נמצאה. אולם יש שאני מהרהר היאך אדם מקפח את חייו בהווה בגלל עצם אחת מגולגלתו של איש העתיד — והלב נוקפני. אולי המצפון הוא המשמיע קולו העמום — אם אמנם יש כאן תפקיד למצפון וסיבה למוסר־כליות.“**

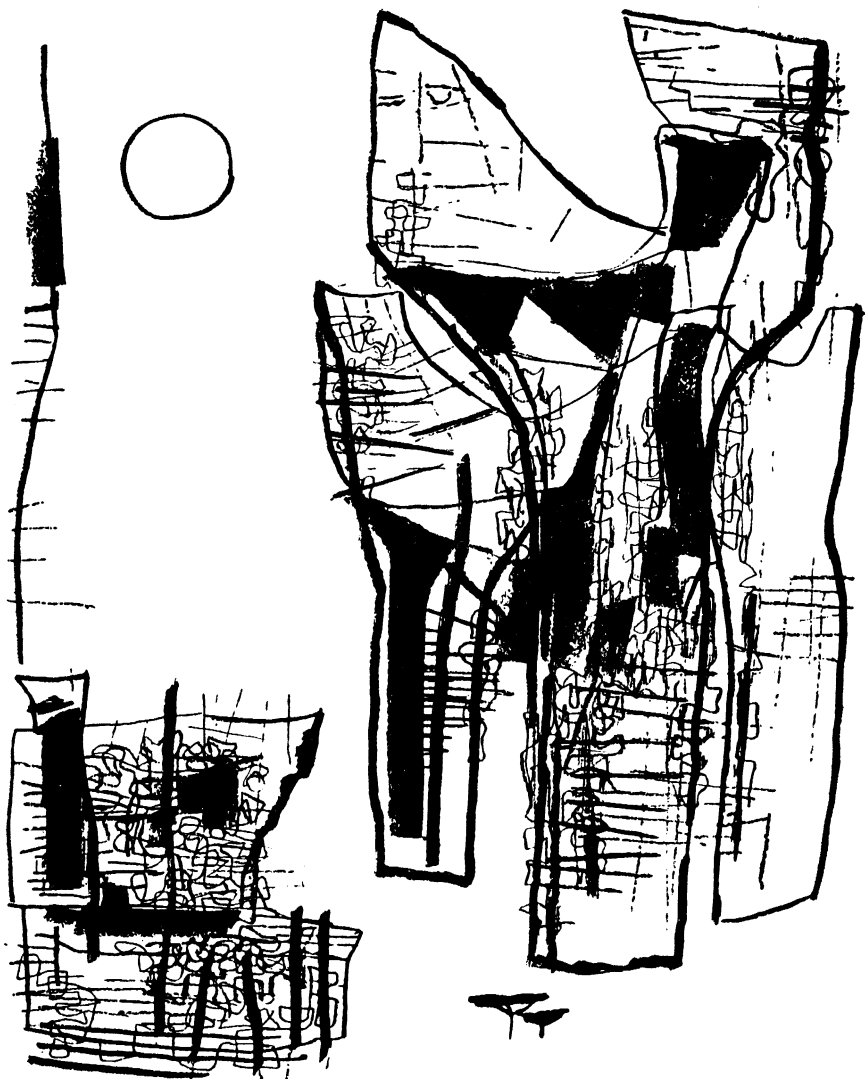
לא אליגוריות ולא סטיריות. לכל היותר, מין נימה של הומור נוגה וצעיר מאד

מפעמת מתוך כך את הטכניקה, הפנימית והחיצונית, שבבניית הסיפורים הללו. אמצעי שלישי זה, בתִּקּוּל של בתִּקּוּל היתולית וכאובה, קנטרנית ובוכה במסתרים, קולח בהעזת־פנים בכתיבתו של „בנימין החמישי” במיטב שבה. במיטב — מה פירושו סוף־סוף? קודם־כל, כשכתיבה זו אין מתבלט בה יסוד של העמדת־פנים, הן פנים רציניות הן שוחקות או אדישות, עד כדי להכריז על עצמו ולהסביר את עצמו, כגון ב„פתיחה” של „מסות בנימין החמישי” וכגון במקומות אחרים צפריים־קונדסיים, שלא קשה לזהות אותם בסיפורים אחדים, שאינם מן המשובחים ביותר בעיניו של בעל הרשימה הזאת. ושנית, וזה העיקר — כשיש הזדהות גמורה בין המסופר לבין המספר בלבד, כשהמסופר ניתן ונשמע באירועיו ובחוויותיו לפי תחושתו האישית, האישית לחלוטין, של המספר בלבד. כלומר: מיטב הכתיבה בסיפורים אלה מתגלה כשאין המספר מנסה להעמיד דמות־אדם וזולתו, דמות־אדם עומדת מול דמותו שלו, כמנוגדת לשלו, כמין סאנצ'ו־פאנצא מול דון־קישוט מודרני זה שבו, „בנימין החמישי”. כשחלה חלוקת תפקידים כזאת בין „בנימין החמישי” לבין מישהו וזולתו, הנוטה להיות אדם־בשר־ודם נושא את עצמו באפרוריותו שלו היומיומית, כגון ב„הגשר” או ב„שליחות”, מתפוקת הוודאות המהימנה שבמסגרת הסיפור עד כדי הרגשה של אכזבה מפגיעה ואפילו עד כדי טשטוש ההבנה בתחושת־עולמו של הגיבור הראשי, של „בנימין החמישי” עצמו. לא כן כשהרגשת־עולמו של הגיבור הראשי בלבד, של „בנימין החמישי”, היא המתקיימת ביחידותה, כגון ברוב הסיפורים שבקובץ, עם שגיבור זה יוצר נפשות־אדם שונות ממנו, לכאורה, אלא שאינן נוצרות כי אם בדמותו כצלמו והן מעין לבושים פרטיים ומפורטים לרשי־נשמתו שלו ונושאות בתוכן ממילא אף הן אותו עולם מציאותי ועל־מציאותי כאחד, שהוא־הוא עולמו. משנעשות נפשות־האדם המקיפות את „בנימין החמישי” אבירים בלבד לגילוי רחב ומגוון יותר לאווירה הבדויה־האמיתית, שבה הוא חי בסיפורי־מעשיותיו, משתמרת השלמות האורגנית שבסיפורים אלה רובם־ככולם אף משום אותו חוש־הומור דק־מן־הדק, הפועל בהם בחולמניותו האביבית־הנכאבת. הומור זה, שכל עצמו יסוד טרגי כבוש, מעצם את החוויה הטרגית שבחיפושם הדון־קישוטיים המודרניים אחרי נקודת־משען בעולמנו המודרני הנוכח, זו חווית־היסוד שב„מסות בנימין החמישי”, הואיל והוא התבלין המריר־המתוק שבידיעת המספר, שכל המאמצים מאז ועד הנה לפתור את חידות־ההוויה כולן מאפע: שגב החידה הקוסמית נשאר אותו שגב קד־חידותיו, ככל שהיה מעולם. תוך־תוכם של כל סיפורי „בנימין החמישי”, מרכז הכובד שלהם, אפשר לסכמו בפסוק אחד משל י. אורן בתחילת סיפורו המצוין „תהוה”: „הבעיה הגלומה בו ניתנת להינסח כך: עולם גשמי זה, המפעיל את חושינו והמשמש מושא לתחושתינו, כלום מוטבעת בו תבונה עילאית, או אינו אלא פרי פעולה של יד המקרה העיור?” שאלה זו, כהתגלמותה בסיפורי־המעשיות שלפנינו, בודאי שאינה אלא שאלה ריטורית: כל סיפור שבקובץ „מוכיה” שעולם גשמי־רוחני זה שלנו, המודרני, אינו אלא בליל, תערובת משונה, שלעולם אינה

מגיעה לגמר־בישולה בכבשוננו של עולם: „פרי פעולה (זה) של המקרה העיור“ מעולם ועד עולם אינו אלא הולך ובשל עד כדי שאיפה. שיתברר לו ש„מוטבעת בו תבונה עילאית“. ממילא נעשה האדם תמיד נושא לרחמים עמוקים לכל המשוררים אשר מעולם. „בנימינים“ הללו הכואבים את כאב־הנצח, את „צער־ההוויה“. ועל אחת כמה וכמה שהאדם המודרני, היודע ומכיר מפל שלפניו כמה באמת „פרי־בוטר“ נצחי הוא בשאיפתו הנואשה לגשר גשר בין „פעולה של המקרה העיור“ לבין „תבונה עילאית“ מדריכה את ה„פעולה“, עשוי הוא שיהיה נושא לא לרחמים וצער טהורים־תמימים כי אם לרחמים מבודחים ולבדיחות־דעת מלא־ת־רחמים, כשמנסה לצור לו צורה יוצר דון־קישוטי כגון זה שלפנינו בגלגולו של „בנימין החמישי“. בכל אשר הוא, „בנימין החמישי“ שולח את ידו להגיע אל „התבונה העילאית“, הפועלת בו בכוח, כביכול — בחייו האינטימיים־הארוטיים, כגון ב„הסרטן“ וביחוד ב„וינוס לא ממילוס“ וב„מאדים“; בחייו כאדם מישראל, כגון בכמה מסיפוריו שנזכרו עד כאן, ואף בסיפורים אחרים, כגון „נפט“ ו„ברזל“; בחייו כ„חוקר מודרני“, היושב על מדוכה־מבוכה מודרנית זו שבמדע ובפילוסופיה — בכל אשר הוא חותר אל ספירת הבינה הנאצלה העשויה להצילו מן הזורמניות הסומית, המחרידה אותו בפועל־ממש ביער־ההוויה העבות, נשמטת הקרקע מתחת רגליו והוא נאבק כמחרף־נפשו בנחשולי המערבולת הרוחנית־העולמית, עד שבקושי הוא צף ועולה על פניה. בעודה מחשבת לטבע אותו בכל רגע. מכאן הטרגיות שבאוניקום ספרותי זה, שמעמיד י. אורן בנסיונותיו לצוף ולעלות על פני הערבולת כדי להציץ לפחות בצורות מראיהם של נחשולים זידונים הללו. אלא שהצצה זו על־כרחיה שהיא נעשית הומורית: עצם הרצון של הטובע להציץ בצורות ובמראות של השטף הנצחי רבי־הגונים מחרף את טעם ההנאה שבהצצה זו עד כדי תוגה משתאה־מבודחת קמעה — עד כדי טרגיות המבטלת את עצמה ביטול שבמנו־דראש סמוי, שפולו אומר יאוש הומורי מדעת.

ג

עד היכן אפשר להוסיף לכת בדרך יצירה זו — שאלה היא בפני עצמה. דומה: מניח אתה כהנחה ראשונה ליצירה הספרותית־הפיוטית אותו יאוש־מדעת, ואפילו הומורי, מנכונותו של היוצר לעמוד גלוי־עיניים בפני חידת־ההוויה בלב־לובה הנצחי לשם הנאה מן העמידה בלבד בפני המופלא שבה ובלבלובה מעולם ועד עולם, כאז כן עתה — החידה עצמה פוסקת מהיות גורם ליצירה, גירוי תדיר זה להסתכל בפליאת־היש ולתארה, להוסיף לתארה, אבל בין שאתה אומר: יכול מספר זה, י. אורן, להמשיך בדרכו הלאה, בין שאתה חושש שמא צפוי לו ההיפך — אתה מחזיק לו טובה מרובה על מה שלפניך בינתיים, על דרכו החדשה האקספרימנטלית בקובץ־סיפורים זה, הקובע לעצמו מקום מיוחד־במינו באמנות המספרת.

עמודי שלמה

אברהם קמחי 1951

יחזקאל קמחי : עמודי שלמה

עמוס לויתן :

גמילה

הניחוני על

דרך קצוץ

בקאט

ושלבו ירי

על לוח הקנה

רק מים בקנקן

למראשתי הציגו

ובסל, הלחם הקשה.

תנוני ואגמל לקד

מכל יקר.

מאחורי פתל וקרים

תנוני ואשכח

לאט

לאט

מראה קיצו.

זכר התודעות

קרושיטנו

יד

זה לנה

דומה קנה רגע

כמו לא רק

איש לצמיתו

התנדדנו

אלא אף

איש איש

לבוראו.

בשק

בתוף גופי

בלכד —

עוברות שנותי.

קלים ימי.

צורר חני

אשר נתנו לי.

כלואים

בשק עורי.

משה הנעמי : לזכר

בלילה שצלה לצננים
היתה הרום מניסה
את כנפות המעילים,
והרם האיר לנו צננים
כחלים ולבנים —
(והוא היה שוכב בבית-
החולים) —
נאני הייתי מנשק את גופה,
הולך ומנשק את גופה,
והרום היתה מניסה
והרם האיר צננים
והרום נשכה-תלפה
בארנים.

שיר אהבה

החדר ריק, אכל
עודי רואה
איך בציניך הריסים נשקו,
ריחך נותר שקוף, ובחלל
החדר הוא נפתל
סביב, נמשך
ומתרחק
ועוד צוסק
קולך
הרף.

פנינה בת־שלה : מיכאל־אנג'לו המשורר

מעל לדורותיו מתעלה האיש בואונארזטי כארכי־מלאך קדורני ומתרוגן. אמרו עליו: ארבע נשמות יש בו — הוא הבנאי, הפסל והצייר, אף גם זכה בכתר השירה. בני פירנצה ורומא במאה השש־עשרה העריצוהו במידה שווה כענק בשירה ובשאר אמנויות כאחת. לפחות מלחין אחד, ארכאדלט, בחר ביצירות מיכאל־אנג'לו כנושאים לשירי־זמר. אחד ההומניסטים, בנדטו וארכי, הדפיס סמוך לאמצע המאה ספר למדני, שפולו אריג על גבי כמה משיריו של הגאון, בהם רואה המחבר המלומד מופת של מזיגה בין זוף הצורה של יוון הקדמונה ובין שפע הרעיונות הנשגבים של דאנטה. אמנם יש לומר שדרך ההומניזם יותר משהיא עשויה לחשוף את הנראה לנו כנפשו של שיר מבקשת היא סמוכים לדעות ולידיעות; אך גם המשורר עצמו, כבן נאמן לזמנו, עשה כן לא אחת, והוא מסוגל לבנות שיר על דימוי השאוב ממדע־הטבע כמצבם אז: השמש עצמו — כך הוא אומר — קר הוא, כידוע, וראָה זה פלא, קרניו חמות ומלהטות אותי ביותר; כך גם מושא־אהבתי קר כשמש עצמו, ואהבתו שורפת אותי כיאה לקרניו של זה...

מתוך שאנו עומדים בזמן בו לבש כל רעיון דמות מן המיתולוגיה היוונית, על כן אולי נראה לנו הדבר כסממן־סגנון מובהק שהשמש נקרא כאן גם בשמו של אל־השמש היווני, "פויבוס"; והקורא לתומו אף לא יחוש בשום דבר מיוחד או יוצא־דופן אם בהקשר זה נזכרת גם "גבעה". אך שתי המלים הללו מצטרפות גם לשם פרטי: פיבו די פוג'ו (פוג'ו — גבעה), שהיה צעיר יפה־תואר, מאותם שהלהיכו את דמיונו היוצר של האמן. אך לא היתה זו האהבה הטהורה אותה ביקש מיכאל־אנג'לו כי אם "אך מקסם שוא" בלבד. על כל המכתבים מעריצי־יפיו, על כל השירים השרים את מהללו, ידע אותו מאוהב־בעצמו רק מענה אחד: אם כל־כך אתה אוהב אותי, מדוע לא תעניק לי מתנות? מתנות הרוח והלב של גאון, כעלה נידף היו בעיניו.

משחקי המלים האהובים על משוררי הרנסנס מצויים בשיריו לא אחת. גם ידידו טומאסו הוגדר בצורה דומה: כך באחד השירים בו כותב המשורר: "באש מחדשני השמש הלוהט" — והדבר מובן אם אנו שומעים שטומאסו נקרא בפני ידידו "פואאוקו", כלומר: אש. בשיר אחר אומר מיכאל־אנג'לו: "איך פלא אם נוצחתי כי אני נטול מגן, ולקח אותי בשבי חד אביר עוטה־שריון". דברים אלה ברורים כתיאור שירי לשבי האהבה, ואילו משמעותם המלאה נהירה למי שזוכר את שם־משפחתו של הנערץ: קואאליירי, כלומר: אביר; ואכן, כמה פעמים קורא לו האוהב "אבירי".

חותמת סמויה כעין זו מצויה גם בכמה משיריו הבנויים על דימויים, שבמרכזם עומד עוף-החול האגדי, הפ'ניקס, המחדש עצמו ועולה בלהבה לקראת השמש, מותו ולידתו של העוף אחד הם. לא זו בלבד שזהו מוטיב קרוב לעולם הניאור-פלטוני בכלל אלא השתמשו בו במפורש כסמל ל"משוררת האלוהית", ויטוריה קולונה; כך אנו רואים מתוך מדליון הנושא מצד אחד את דיוקנה ושמה ובצדו השני עוף-החול. דבר זה מאפשר הבנה מדויקת ומפורטת של השירים הנדונים.

אכן, בא זמן וקמו אחרים שלא הבינו לקריאת הלב שכור-היופי, ורק אחת ידעו: שירי אהבה לגברים? חטא יש כאן, חטא איום של בונה-כנסיות. יכסה אופל את החטא, ואילו דמותו של האמן תעמוד בפני הבריות בכל הדרת-הנפילים אשר לה, כפי שהיא עולה מציוריו בקאפלה הסיסטינית. והלא היטב ידוע כי גם שירים כתב — יישמר אפוא גם שמו כמשורר! אין לצנוורה האפיפיורית ולא כלום כנגד ספר-שירים של מיכאל-אנג'לו בואונארטי, ואם יוצא כזה בשנת 1623 בפיירנצה, כששים שנה אחרי מותו, יכול המהדיר לכתוב על שערו כדת: "בהתר הממונים" ומהדיר זה ודאי מוסמך היה למעשה זה: גם שמו "מיכאל-אנג'לו בואונארטי", והוא נכד-אחיו. בידי כתב-היד המועתק יפה, המכיל את לקט השירים שמסר המשורר להעתקה ותיקנו בעצם ידו, ב-1646 לערך, כאשר חשב להדפיס ספר; כן היו בידי כל אספי הפתקים, הדפים והחוברות שבהם נמצאו גרסות שונות של שירים אלה וזולתם. חזקה עליו אפוא שידע לעשות את מלאכתו באמונה.

אך האיש לא הסתפק בכך שהוציא מן הלקט שירי עוונות (שכך נחשבו בעיני הכנסייה); הלא היו גם שירים רבים שלא היה בהם פסול מצד זה. אלא שגם הוא משורר היה, לדעתו, שהרי שלט בכל כללי החרונות, ולפי מיעוט הבנתו ועניות נפשו "תיקן ושיכלל" אותם שברי-שיש אדירים שלבשו צורת שירים, ואשר אך גמגום נחשבו בעיני כל אוהב-סדר כפי שדרש אותו חוג האקדמיה של ה"ארקדיה". יצא הספר, ורוח החיים שבו דלה ורופסת. אוהבי-שיר לא מצאו בו ענין. עד שקם אחד ושאל את השאלה: כיצד? כלום אפשר שזאת שירתו של צייר הסיסטינה, יוצר פסלי ה"לילה" וה"שחר"?

היה הדבר במאה התשע-עשרה. אך עדיין לא ניתנה רשות לעיין במקורות. המשפחה אסרה כל עיון בארכיונה, לבל תתגלה החרפה. ורק כאשר נכרתה המשפחה כליל הוחלט שלא לכבד את הצוואה ולהביא לאנושות גם פירות אלה של אחד מאדירי רוחותיה. כך יצאו בסוף המאה שעברה מהדורות חדשות ובעקבותיהם תרגומים ועיונים. כי ראו מביני-השיר: הגה מן הליריקה הנעלה והאנושית ביותר שזכינו לקרוא. לא איזה גילום קר ושיגרתי של מושכלות, כמו במהדורה הידועה — וזו הופרה עתה כאחד הזיופים המחוצפים ביותר שנודעו בתולדות הספרות — אלא לבו ונפשו ושכלו של אדם, בכל רטטם החי, בהתעלותם אל מעבר למכאוב. אבל מתוך שהוא אנושי כל-כך, רואים אנו בשירים אלה את הגאון גם בהלך-נפש קרוב וחביב, ויש גם שתציץ משובה משורותיו, בשעה שהוא מודה לידידו ואזארי על מתנה טעימה. אמנם, כל השירים שנמצאו הם מגיל הברות ואילך, ועד כאן לא

נודעו לנו שירים שחותם הנעורים טבוע בהם — פרט לאחד, שהוא כעין ליווי-בחרוזים לתמונת בוטיצ'לי, „האביב“. אך יש ונימה קלילה עולה מתוך שיר זה או אחר, ופניו החמורים של האיש הקפדן מתבהרים בדמיונו. הוא גם מתאר את עצמו בנימה לגלגנית למדי — ובלי אותו כאב על כיעורו המופלג, המשתמע לא אחת משירים מאוחרים יותר: כשהיה בשנות השלושים לחייו עבד משך שנים על ציורי התקרה בסיסטינה. ודאי, גם המסתכל נאלץ להיפתל כהלכה כדי להביט רגעים או שעות ביצירות אדירות אלו — אך האם מעלה הוא בדעתו כמה זמן נאלץ לכך האמן? והנה מלמדנו זה בתיאור קאריקאטורי איך התענה בשכיבה על גבי הפיגומים, עד שכל-כולו מעוקס ונעוה-אבריים.

דווקא בשירים הקלים יותר ניכרת אופנת התקופה, שבה היה גם לא-משורר וסתם-משכיל נוהג לחרוץ את אשר ביקש לכתוב לרעהו, ודברים של-מה-בכך נעשו גם הם שעשוע חרוזי שבחליפת-מכתבים. אבל קלות זו אצל מיכאל-אנג'לו אינה כי אם רגע חולף. יש משיריו הזורים אור על היחס המתוח בינו ובין מעבידיו האפיפיורים, וביחוד בשנות חייו הגועשות ביותר, כאשר פעל בשירותו של יוליוס השני. עולה הד לדברי הלשנה על שאינו מזדרז יותר בהשלמת העבודות שהוטלו עליו, והנה הוא שולח ליוליוס סונט, בו הוא מתריע על כך שהוא, המכיר את משרתו המסור, מטה בכל-זאת אוון למלשינים; וכמו לנוגה ברק רואים אנו איך בעל-גאווה זה מטיף מוסר לראש הכנסיה, בשתי שורות שנונות האומרות שאין לחפש צדק ברומא, כי כאן יש „עץ יבש, לו מומן רב אין פרי“ — ושם המשפחה של האפיפיור היה „רוֹרֶה“, עץ-אלון. ובזעם נבואי ממש, בלשון שכמו נחצבה מלשונו של ירמיהו, יוצא הוא נגד רדיפת-הבצע ומזימות-הקרב של האפיפיורים, המצווים לפעול כממלאי-מקומו של שמעון כיפא על-אדמות — אולם תחת שיכתתו חרבות לאתים הרי „כאן מתקינים קובעים וחרבות מגביעי-קודש“, ולא עוד אלא עושים מסחר מביש בשרידיו המדומים של ישו ומוכרים אותם כקדשים לכל המרבה במחיר: „במחיר דמו דורשים הונ-תועפות, ואת עורו חושבים אוצר ברומא“. ושיר זה נכתב — מעניין להרהר בכך — סמוך לפרק-הזמן בו ביקר ברומא ניזר אחר מגרמניה הרחוקה ושמו מרטין לותר, שבראותו את רומא בחילוניתה זו, ואת המיקח-הממכר המחריד עם העם התפוס לאמונות-שווא ומדמה לקנות בכסף את גאולת נפשו, יצא בשף-קצף נגד האפיפיור והסיק את מסקנותיו ההיסטוריות.

כמה שנים הבטיח הבנאי הסורר שיקשט את כנסית פטרוס בכיפה, בכיפה היפה והגדולה ביותר שבנו ידי אנוש? איש לא האמין לו. אפילו דגם לא עשה — ומדוע יאמינו לו? דברים בטלים! איש אחד סירב בכל-זאת להצטרף למספקים וללועגים ובסופו של דבר גם הניע את הידיד למעשה הרב, ואחת-עשרה שנה אחרי שנתמנה ארדיכל-הכנסיה (1558) עשה את הדגם ששימש אחרי-כן לביצוע הכיפה. ידיד-אמת זה היה נאמן לו שלושים שנה; האמן מת בנוכחותו של טומאסו קאוואליירי האציל, שקרוב היה לו ביותר מכל אותם שהלהיבו את יצירתו זמן רב קודם-לכן ועדיין נשארו בחיים בזקנותו המופלגת. ב-1533 התיידדו השנים, האציל

מיקה זקס או ירי אר זשפובא מינומיר בלום או
מיראל'אנג'לו : „לילה” (פרט)

הרומאי הצעיר והאמן הפלורנטיני בן הששים. היה זה לאחר המעשה המאכזב באותו יליד־פיזה, פיבו די פוג'י, בעת שהותו האחרונה של מיכאל־אנג'לו בעיר־מולדתו. אז זעק, אבל, אחר הנער הבוגדן: „הן עוונך אש־דווי, נפשי צורב“, וכמו ריקם עמד: „כל שנות חיינו הן עוון וכאב“.

העוון והפאב שבגידת־הנאהב: כמעט תמיד הם סובבים בשירתו על דמות גברים. וכלום באמנות הפלאסטית שלו שונה הדבר? הן העיון בתמונותיו של מיכאל־אנג'לו מראה על־נקלה כי אידיאל היופי שעמד תמיד לנגד עיניו אינו כרוך בטיפוסים נשיים דווקא: דמויות הנשים שלו, רחוקות הן ביותר מן הטיפוס הרך והשופע, כפי שהוא מצוי אצל בוטיצ'לי, ליאונרדו או רפאל. יש בהן בנשים אלו איזה עוז ומרץ, איזו שרירות של בנות־ענקים מימי־קדם, ואין בהן אף רמז קל לרוך, לחולמנות או לוותרנות; כפי הנראה לא היו תכונות אלו חשובות לאמן ולא משכו את לבו, ולכן גם לא גילמן. מתוך נסיון להסבר פסיכולוגי אפשר היה לומר שחיפש את הדרך הקשה, שאיפשרה לו ליצור אותו מתח שהיה הבסיס לכל יצירתו. מכל־מקום, בן נאמן היה לתקופת־התחיה, אמן על השיבה אל האידיאלים של יוון הקדמונה, שבה נחשב הקשר אל אשה דבר־שבת־ענוג סתם או רע הכרחי לשם קיום הגזע; ואילו חייו האמיתיים של הגבר נתונים היו במסגרת גברית מובהקת שאין בה דריסת־רגל לאשה, ועל כן גם אהבתו העמוקה ביותר והטהורה ביותר לגברים ניתנה. כך ראינו אצל גדולי יוון וכך גם אצל גאוני הרנסנס, כליאונרדו, מיכאל־אנג'לו או, בדור מאוחר יותר, שקספיר. (וכאן אחד השינויים הגדולים לגבי העולם של ימי־הביניים באירופה, בהם הגיעה הערצת האשה לפסגתה ב„קומדיה האלוהית“).

מכאן גם מסתברת העובדה שמדי פעם ניסח את שריר־מתנותיו בהתאם למין המקבל. על השירים, שמהם נשתמרו כמה גרסות, נמנה גם אחד השירים שבהלל היופי האידיאלי, הפותח במלים: „הן לא אדע אם אל נפשי נוגה“. בניסוחו הקדום ביותר היה שיר זה מופנה לאשה; ואילו לאחר זמן שינה את מילת הפניה „גבריתי“ וכתב „אדוני“ (נוסף על כך יש עוד כמה שינויים אחרים בין העתק אחד למשנהו). תהליך הפוך חל בשיר אחר, שכנראה הוקדש תחילה לטומאסו: אלא שאחר־כך הוסיף בו המשורר את המלה „גברתי“ ושלחו לוויטוריה קולונה. גם הוא וגם מקבלי השירים ידעו כנראה היטב כי המדובר בשיר־אהבה לזהטים אלה הוא בתקבולת לציריוי ופסליו: אלה ואלה נעלים הם ומסמנים את מאבקו של האדם היוצר, ודבר אין להם למושגיו השפלים של המון גלגן ואכזר.

אין ספק שהצירוף של אצילות־רוח, הערצה ויופי גברי שליו, כפי שמצא אותו בטומאסו, קסם לאמן כיוצר. אך הואיל ועם זאת היה גם איש מרגיש, גאה בו יותר ויותר הכאב הגדול על כך שאפילו בידידות כזאת אין הרמוניה מושלמת; על שהידיד מסוגל להרהר אחריו ולמתוח בקורת עליו (שהיתה בלי ספק בקורת כנה, ללא כוונות של הטלת־דופי). הוא נאלץ לעמוד על כך שגם באהבתו הטהורה ביותר ניתן אדם בידיהם של כוחות דימוניים שבנפשו; עד כדי כך שאין בחיים

על־ארץ כל תקוה להגשים את מהותה האמיתית של אהבה זו, ועל כן: „אשר ביפי פניך כה אתאו / הוא מבינת אנוש מאד כמוס / ויבינוהו אך באי־צלמוות“.

שוב ושוב זוהי נימת־היסוד, בשירים מומנים מרוחקים אלה מאלה שבתוך יובל־השנים עד מותו; שוב ושוב התפעלות מן היופי, עד כדי אהבה לזהות והעלאת האהוב ליצירת־מופת; תקלות באופי, בדרישות אנושיות, אכזבה גם מן הטוב והקרוב שבבני־אדם; האשמות וזעף ויאוש; תנופה יצירתית חדשה.

ספק אם ידע הוא עצמו על המחזוריות והחוקתיות שביסוד חייו הנסערים מיצר־היצירה. גם מיכאל־אנג'לו בנה לו תיאוריה על מניעיו, ואתם מניעים ראה אף בבריאה כולה. וסוף־סוף, גם גאון מוצא את מושגיו ומונחיו באווירה הרוחנית בה הוא גדל. והוא הלא גדל בפירנצה של בית מדיצ'י, אשר משפיליה ואמניה

מיכאל־אנג'לו: האשה מן „המבול“

היו בני-בית ב„אקדמיה האפלטונית“ שאותה הקים קוזימו מדיצ'י. כאן נפגשי בני העילית הרוחנית, שוחחו ושמעו לקח, ממש כפי שלמדו מתוך קריאה באפלטון; דר־השיח נעשה שוב צורה שבתרבות המילולית וצורה שבתרבות הכתיבה. תחילה סבבה האקדמיה על שנים, מארסיליו פיצינו ופיקו דלה מיראנדולה, שהחיו לבני-חוגם את הפילוסופיה הניאופלטונית. חוג זה שאב לאחר-מכן מתוך ספר שנכתב על-ידי איש מן החוג, רופא יהודי שנהגו לקרוא לו מאַסטרו ליאוני ומכובד היה ביותר על הבריות. בזמן שעדיין הרבו להשתמש בלאטינית לשם כתיבה עיונית, שמא לא תהיה האיטלקית דייקנית ומצוחצחת כל-צרכה, היה זה דווקא אחד מגולי ספרד שבחר באיטלקית לכתובת ספרו רב־ההשפעה. כי אותו „מאַסטרו ליאוני“ לא היה אלא יהודה אברבנאל, בנו של „דון יצחק“ הגדול, וכעבור שנים מעטות לשיבתו באיטליה חיבר — אולי על פי טיוטה עברית שאבדה לנו — את שלושת ה„דר־שיחים על האהבה“, שנעשו ספר־סוד להומניסטים, שמכאן קיבלו את פילוסופיית האהבה שלהם. ככל שניתן להעלות נכתב הספר סמוך לשנת 1502; ודאי הועתק והופץ עוד לפני שנדפס על-ידי שונצינו ב־1535 (עד־מהרה ניתרגם לכמה וכמה שפות, וחלק ממנו יצא גם בתרגום עברי).

ספר זה יוצא לבחון את יחס הברואים זה לזה — כאדם, ככוכב וכאבן; יחסם מוסבר מתוך האהבה והתשוקה הממלאה אותם אל מקור מחצבתם ואל כל אשר נבע ממנו. על רקע זה מוסבר גם היצר ההודף את הידיד — אחד הדוברים — אל החשוקה, היא בת־שיחו. כאן אין היצר אלא עילה, אבל עילה שבלעדיה יהיה כל מבנה הספר נטול משמעות, עם כל הלמדנות והאצטגנינות וההגות המשוקעות בו; אף אין זה משנה מטבע הדברים שהידיד יש לו שם יווני, „פילון“, והחשוקה קרויה „סופיה“, החכמה; כי גם הזמן הוא אהב סמלים ודו־משמעויות, ואלה אינם כלל המצאת זמנור־אנו אלא אחד מגילויי הטיפוסיים ביותר של יצר המשחק שבאדם המשחק־יוצר.

תשוקה גשמית שאינה באה על סיפוקה וניזונה על רוחניות ונעשית גורם לרוחניות: זו היתה תפיסת השגב שבטרגדיה האנושית, כפי שסיגלחה לעצמם ההומניסטים וגדולי הרנסנס, בהם גם מיכאל־אנג'לו. תפיסה זו, על כל המתח והחתירה הטיטאניים שבה, כלולה בשורה של סונטים שכתב בזמנים שונים של חייו, ובהם כמו נרקמים יחדיו פסלים וחוויות, בכלי שהוא גמיש מן השיש וגשמי מן הרגש — בשיר, ואכן, כמה מן השירים נכתבו במקביל להתהוותן של יצירותיו הפלאסטיות — כעין מנגינת־לואי ענוגה או נסערת, הפותחת לקורא־המביט פתח להסתכלות מעמיקה יותר ובלתי־אמצעית יותר אל פעולת הפסל.

פעולתו זו אינה בעיניו אלא הבנת רצונו של יוצר־בראשית, אשר ציוה עליו, הפסל, להביט כל ימיו, לחשוף במבטו החודר את מהות הבריאה ולהשלימה. כאיש הרנסנס, עומד האדם במרכז עולמו; וכבעל תפיסה ניאופלטונית, אין האדם לגביו אלא עדות לאידיאה אלוהית: עדות במובן זה שיפיו משמש סמל והשלכה לשלמות המוחלטת של האידיאה האלוהית. בעדות זו, כצורה סמלית זו, היא ניתנת להשגת

האדם. אבל הגוף הוא סמל חולף כפריחת האביב, וזו הטראגיות שבקיום האדם; ואילו יעודו של האמן הוא ליצור לבן-חלוף זה את הנצח הראוי לניצוץ האלוהי. לצורך כך אין לו אלא להתמסר לציויי האל ולהביט, כלומר, להבין את מהות הצורה; ואילו יצירתה של זו מן השיש אינה אלא דבר צדדי, לפי שהאבן אוצרת בתוכה מבראשית אותו ניצוץ עצמו, אותה צורה עצמה, וזו תצא ברורה לאור-עולם כאשר יסיר ממנה האמן בידיים אמונות את המעטה האוטם.

משום כך יש לו יחס רציני כל-יך, דתי כמעט, אל אמנותו; רבה פליאתו על כך שמעשה-ידיו יאריך ימים ויעיד לדורות-יבואו על מה שלא זכו לראות בעיניהם. גישה פילוסופית-דתית זו אל היופי בכלל, ואל גילומו בידי האמן בפרט, הביע, בתוך השאר, באותם שירים שכתב לידידתו הנערצת, המשוררת ויטוריה קולונה: זו שזכתה בפי ההומניסטים לכינוי „המשוררת האלוהית“ משום שבסונטים הדתיים שחיברה אחרי התאלמנותה מצאו שלמות שירית ורעיונות נדירה. גם ידידות זו חלה בזמן שכבר היה האמן איש קשיש: בגיל 63 קשר לראשונה קשרי ידידות אל ויטוריה, שהיתה קרובה אז לגיל חמישים. בה מצא אותה שלווה ואותו אופק נרחב שהיו דרושים לו למעוף יצירתו; והיא הצליחה לשפך מעט את געשת לבבו. היא שחיבבה עליו את ההגות הניאור-פלטונית, ובזכותה נתבהרה לו זו יותר מבתחילה, כפי הנראה; מכל-מקום למדים אנו מקטעי שיריו — אשר רבים מהם העתיק וניסח בצורות שונות במרוצת השנים — כיצד נתגבשו רעיונות אלה והגיעו להבשלה קלאסית:

תָּמָה אַף בַּר דְּצֵת, גְּבִינָה.
 צַל כִּי דִמּוֹת אֶדָם לְעַד קִנְיָת.
 צֵת צְצָבָה מֵאֶבֶן כְּנוֹשְׁמָת.
 בְּעוֹד גְּזִיַת יוֹצְרָה מִהַר גּוֹנְצֵת.
 בְּמַלְלֵל דּוֹמָם עֲלָה נִבְלָצֵת.
 וְאֶמְנוֹת צַל טִבֵּעַ מִתְרוֹמְמָת.
 הֵן נוֹי פְּסוּל יָדֵי מְגוּשׁ הוֹלְמָת.
 נִשְׁאֵת צַל זְמַן וְזִמְנָת יְצִירָה.
 צַל כֵּן סִי־עוֹלָם יִתְדוּ לְשִׁנְיָנוּ
 אוֹכַל לְתַת, כָּקַל אֲשֶׁר אֶבְסֵר:
 מִרְאֵנוּ אֶפְסֵל אוֹ אֶצִּיר.
 דּוֹרוֹת נְבִיִּים יִרְאוּ אֶסֶר מוֹתְנוּ
 כִּמָּה יִפִּית נְאֻנֵי מַה־מְכַצֵּר.
 וְלָמָּה זֶה בִּי אֶהְבֵּךְ בּוֹצֵר.

גם ידידות זו עמדה בסימנו של אותו מתח מפרה שבלעדיו אי-אפשר לו לאמן. כל חייו ביקש מיכאל-אנג'לו תשובה לסתירה המכאיבה: יפיו של אדם — ניצוץ אלוהי הוא ועל כן עלי לאהוב אותו; גם אהבה זו מקורה באלוהים ולא בלב-אנוש, כי על כן „עקוב לבי, אָנוּשׁ, מי ידענר“; אבל כשאני אוהב שורפני אותו ניצוץ אלוהי, ושוב אין כאן לא חזרה ולא התעלות אלא אך מכאוב צורב ללא הפוגה.

בדימויים רבים ושונים תיאר את מלחמת היצרים. כדרך השירה הרנסנסית גהג כאן הניסוח הניגודי החריף, ציון הפרדוקס. כך שאל עוד בהיותו בן שבעיב־ וחמש — ועדיין לא שככה בו הסערה: „בירקותי אכל בי להט אש, / ואיך תחוס עתה על עץ יבש?“ אמנם טבעי הוא שהיצר גובר באיש צעיר — „ירקות“, „זמן הירק“, הם דימויים נפוצים, והנעורים הם קיצו של אדם, בו הוא עומד בליבלובו. משום כך הויקנה היא הזמן בו העץ עומד מעורטל מכל עליו, כולו יבש ועלוב. אך תמונה זו מקבלת את עצמתה מן השילוב עם הדימוי הנגדי של היצר שהוא אש. כוח התמונות נובע כאן ובמקומות רבים אחרים בשיריו מן השילוב הפלאסטי של יסודות קבועים שבשירה הבתר-פטרארקית.

לא ליצורים נעלים בלבד נגרפת התלהבותו אלא גם ליופי שטחי וגנדרן; כך היה במקרה של פיבו די פוג'ו וכך גם קרה לעת זיקנתו, אחרי מותה של ויטוריה קולונה ב־1546. אז כתב שירים אל אחת שאותה כינה „גבירה יפה ואכזרית“, והיא דוחה את להטו של הזקן המדדה אל קבר. כאן נוספת גם נימה חדשה של ערגון-אהבה: חש הוא כאילו חילול-שם־שמיים יש כאן. נימה חדשה זו חוזרת בצורות שונות בשירים שחיבר באחרית ימיו. נראה שהדתיות, שאותה ביקשה להורות ויטוריה הנזירה, היכתה בו עכשיו שרשים עמוקים. הוא עומד על צדדים חדשים במשמעות האמנות והכמיהה; אומר הוא אל ידיד צעיר: „אל־נא, יקירי! הנועד המלבלב בירקותו אינו יודע להבין איך משתנים טעם, אהבה, רצון ומחשבות בצעוד אדם את אחרית דרכו. ככל שהעולם מרושש אותי, נוסף רכוש לנשמת; האמנות והמוות אינם דרים בצוות“.

אבל גם בויתור זה אינו רגוע, ומדי פעם החושים מוציאים אותו מ„שלוות הנצח“, שאליה כבר חשב להגיע. עוד בגיל שמונים הוא מקונן: „לבי חומד עדיין את האָרס, אף־כי אני כבד־שנים־וחטא...“ ובקטע של שיר אחר: „על סף המוות עוד תאָב יצרנר“...

על כן הוא מבקש לו מפלט בחסדי האל, שאליהם הוא מתחנן בגאווה אדונית. הוא שר את הפלא שבמות־הפפרה של ישו ומציירו במלים רוטטות מחמלה; והלא גם הועיד לקברו שלו את פסל־הפיאטָה הנפלא, שפולו חזור חמלת־אם לבנה האומלל, בנה המת למען העולם. ושוב גם כאן מערבולת רגשות: „טרופי קדרות וגיל היו רעיק, על כי אתה למות בחרת והם יחיו, ובדמך פתחת שערי שחק“...

אט־אט ובכאב הוא מפלס דרכו אל המוות. ביראת־כבוד מביטים בו כל גדולי איטליה, בזקן זה שהפך אגדה בחייו, סמל התקופה כולה. שנה לפני מותו נבחר הארדיכל של כנסיית־פטרוס־הקדוש, בן השמונים־ושמונה, להיות אחד משני ראשי־

האקדמיה של פירנצה, יחד עם הדוכס קוזימו; היה זה הכבוד הגדול ביותר שיכלה להעניק לו עיר מולדתו, שפמעט ארבעים שנה קודם־לכן חיוק את ביצוריה, אותה עיר־מולדת שהטילה חרם עליו כפי שהטילתו עד דאנטה. וכמו שאמר הוא עצמו באחד השירים שכתב על דאנטה — „איש נעלה כמהו לא נולד” — כך אמר גם על מיכאל־אנג'לו אחד מידריו שעה שנמסרה לו שמועת האבל: „הלך מאתנו האיש הגדול ביותר שזכה לו העולם”.

אולי זכר אותו ידיד את בקשת האמן באחד משירי הזיקנה: „אלי, הקל־נא את דרכי לשחק, צא לקראתי עד מחצית הדרך...” אולי נצטיירה לפניו דמותו הגאה של הזקן, שעניו העמוקות עודן מלאות יקוד והוא צועד בביטחה בשביל בו מושיט אליו ידו זקן שני: כמו בשעה שנטל גוש־עפר וברא ממנו את האדם לפי דמות האיידוס שלו.

ווייטו : שיר אָבל

אולי באמת אַתּ יגעה מדי מבכי,
אולי אַתּ צריקה לישון.
נשתיק אפוא אַת שיר הצפירים,
קרקור הצפרדעים, טפיסת כנפים.

אל ירגז השמש מנוחת ציניך.
אל תפז הרוח על פני עפעפידך.
אל יצר אותך אדם מתנומתך,
אל יסור צל ארן משנתך.

אולי שומעת אַתּ קול תולעים הרוחשות בשחב,
אולי שומעת אַתּ שרשי העשב היונקים במים,
אולי ימים, אולי ימים לך העלילים האלה
מקל קולות אנוש מאררים.

עצמי אפוא היטב אַת עפעפידך.
אני מניח לך לישון, מניח לך לישון.
חרש אכסוף רגבי עפר צהב,
חרש אפזר אַת אפר הנירות הנשרפים.

(עברית: איתמר אבן-זוהר)

וויצ'ן (1280—1354) : חזון ברוח

זיקלין כהנוב : אלף ואחת מציאויות

בשולי אלף לילה ולילה*

יש אומרים — אבל אלה הוא חכם ונבון וגיבור ומיטיב יותר — שאגדות „אלף לילה ולילה“, כדוגמת סיפורי הפיות הידועים במערב, מקורן באותן מעשיות קדמוניות מאד, הודיות ופרסיות; יש גם חכמים — אבל אלה חכם מהם — האומרים שאת כל האגדות בדה האדם בן־חה־אמנו, המציג לעצמו שאלות (תמיד אותן שאלות), על טבעו שלו ועל קשריו אל יתר הברואים, ובאמצעות האגדות האלו הוא מישב לעצמו את קושיותו, משל כילד המספר לעצמו סיפורים כדי להסביר לעצמו את העולם הסובב אותו.

באגדה בן־האדם מדבר אל נפשו בלשון סמלית, עתיקה כימות־עולם, ילודת התת־מודע שלו, לשון שאיננה זו של מחשבתו המפורשת, ההגיונית והמושכלת, שעליה הוא גאה כל־כך, אלא לשון המיתוס, האגדה והחלום. על החלומות האלה, המעצבים את דמות העולם בו אנו חיים, מסיחות לנו המעשיות האלו המסתוריות, המתוקות והנוראות, שאחדות מן היפות ביותר שבהן סיפרה למלך אחד שאין־נכונה־ברוחו, משך 1001 לילות, עלמה אחת מתבגרת ואהבת ונבונה מאד, על־מנת לעזור לו לשאת את נטל חייו*.

מתוך סיפורי־מעשיות שהוא שומע פעמים אין־ספור לומד האדם לפתור מצבים שהוא נתקל בהם בחייו, בהתאם לדגמים שניתנו לפניו. נפש האדם עיצבה את המעשיות האלו, שהן מצדן מעצבות את דמותנו ומכשירות אותנו לשבץ את חייו בתוך מבנה חברתי נתון, יצירתה של הוויה אנושית־קיבוצית, התובעת מכל אחד לוותר על חלק מעצמו לטובת זולתו.

האגדה מלמדתנו מה אסור ומה יכול להיות מותר, ואיך להגיע לכלל פשרה מוצלחת בין תשוקותינו האישיות לבין צרכיה של החברה בה אנו חיים; והנקל עליה להצליח בכך מתוך שהיא מקבלת נקודת־מוצא את תשוקותינו הממשיות, המשוקעות, שנדחקו לתחום התת־מודע, והן מדברות אלינו באמצעות סמלים מאגיים ואישיות דמיוניות, אמיתיות ונטולות־ממש כחלומותינו, שהרי האגדה חכמה ונבונה היא הרבה מפדי שתטיף מוסר בגלוי, כל־שפן מבלי לפצותנו במשהו שעה שאנו מקבלים את מוסר־ההשכל שלה. הנה כך הפיות מחוללות בעירומן בכר־הדשא הרוחץ באור־הירח והן גזות עם בוקר, בעוד אבירנו הצעיר שף את עיניו ותמה אם חלום חלם — אבל במבוא הכנסיה לא ייתכן כלל שלא להבדיל

* המחברת איננה חכמת פסיכולוגיה גם לא ערביסטית על פי השכלתה, אלא שבדומה לרבים אחרים קראה את האגדות האלו מהחל ועד כלה, בתרגום הצרפתי היפה והמלבב של ד"ר ז'. ש. מאדריס, המיוסד על ההוצאה המצרית המכונה „הוצאת בולאק“.

בין הבתולות הצנועות לבתולות הפרועות. המוסר העממי ימצא מקומו באיזו נקודה שהיא בין ריקוד-הלילה המטורף לבין תבונת-היום המחמירה אשר לה מטיפים בפנסיה — אף כי שתיהן גם יחד משתחות לפני אהבת הרועה והרועה, והנסיך והנסיכה, ובלבד שישיפילו לחיות יחדיו מאושרים עדי-עד, באהבה האחת, שהיא למעלה מן התשוקה מרובת-הגילויים. האהבה היא תגמולו היחיד של הוויתור, ועלידי מסורת האגדה שבעל-פה (החינוך הראשון) מתחלף לו לילד מורא של האלוהים-המפה-ועונש בדיעת קשי החיים, הזיקנה והאהבה, כשם שבתוך כך גם למד הוא לדעת שכל אהבה היא בת-מותה, בת-חלוף, בלתי-מושלמת (אלא אם כן יגיע, בתוך תהפוכות החיים המופלאות, לידי אהבת הזולת בזכות עצמו, באשר הוא יצור ממשי, ולא רק כהמשך האני).

באגדה משתקפים הנפש בת-הנצח ושיבוצה במבנה חברתי נתון, שתפקידה החינוכי של האגדה מסייע לגבשו לכלל התנהגות חברתית. כל יצור-אנוש מתאוה לעשות לו את האהבה ואת הכוח נחלת-יחיד לעצמו, אבל בהכרח הוא נתקל באחרים, האכולים אותו צמאון קודח אל המוחלט. כל קיבוץ אנושי מפתח לו איזו פשרה, יציבה פחות או יותר, סלחנית או מחמירה פחות או יותר, בין החופש המוחלט שאותו תובע היצר לבין הסדר החברתי החייב להתקיים על-ידי דיכוי או זיכוכו של היצר למען ישתבץ במסגרת החברתית. את היצר אי-אפשר לדכא, שכן, בדומה לתשוקה, הריהו הכוח המניע את החיים; אפשר רק שדרכי התנהגות שיסודן בהסכם תסינה אותו לאי-אלה ויתורים, מרצון או מאונס. „אל תרצח ולא תירצח, אהב את חברך למען יאהבך” — זה היסוד לכל אמנה חברתית. מבנה הפשרה בין יצרי-היחיד למציאות החברתית, בין המותר לאסור, הוא-הוא תרבותה של הקבוצה, כללות מאוגדת, שבירה, מוצקה ונפלאה.

הרקמה הנהדרת של אגדות אלף-לילה-ולילה, שבהן כל מעשיה נגולה או מסתעפת מתוך זולתה, ממש כמו בחיים, מדגימה יפה את התפקיד הפפול הזה שממלאת האגדה, המגלה לנו את טבענו האמיתי על כל המאויים והמופלא שבו, על כל השטני והאלוהי שבו, ומסייעת לנו, חיות חברתיות שפמותנו, להסתגל ליש, למציאותם של האחרים, והופכת את התשוקה לאהבה — למען נמצא בה, בחשבון אחרון, את אשרנו.

•

מספרים — אבל אלה חכם ונבון יותר — שהאגדה הראשונה, זו של המלך שהריאר ושהרזאר, היא פשוט תחבולה ספרותית המאפשרת להעמיד מסגרת מלאכותית לכל מיני סיפורי-מעשיות שונים ומשונים, לקשרם ולשוות להם מראית-עין של אחדות.

מבלי להכחיש שמסגרת זו נוחה היא, נוכל לומר שיש לה צידוק אסתטי משום שהיא נחוצה, ושהמעשה הנפלא במלך שהריאר ושהרזאר הוא המפתח לבנין הקם מתוך כלל האגדות, המצטרפות לשלמות אחת ומפועמות אחדות פנימית עמוקה — זו של היצר הלומד לקבל את החוק המוסרי המושל בכל חברה, על-תנאי שתדע החברה לאמץ לה את היצר מבלי להתנער ממנו.

האסלאם של ימי־הביניים (ואפילו הרבה ממה שנותר ממנו בעולם הערבי של ימינו) משתקף בשלמותו מן האגדות האלו, אבל חכמתן קדמונה יותר, אנושית יותר מפל דת שהיא. כולל האסלאם, שאת אמונותיו מבקשות אגדות אלו להחדיר בתבונה ואותו הן מציגות כממשות חברתית שיש לקבלה. ורק אחד מסודות יפין של האגדות האלו — המאוכלסות גברים ונשים ושדים טובים או רעים, המעצבים את גורל הבריות — הוא שהפרדה הקפדנית בין מוסר־ההשכל של האגדה לבין זה של הדת אינה קיימת במחזור 1001 הלילות, שבו הג'ין הטוב הוא זה המקבל את עולו של אללה ואילו הג'ין הרע מתקומם כנגדו. הנה כך ניצב הסינקרטיזם המזרחי כניגודה של הקפדנות המערבית ואינו מעיק על האדם בגורמי־מתח שאין לשאתם.

בראשית היה המלך שהריאר, והוא היה חולה. היצר הראשוני, הצורך באהבה, הופך שנאה בעקבות חוויה טראומאטית, שהביאה לידי קרע חמור בין היצר להוויה המוסרית והחברתית. בלשון מודרנית הרי שהריאר הוא יצור נברוטי, ושהרואד מבקשת לרפאו במין פסיכואנליזה מהופכת, כשהרופא, למוד־הדעת, הוא המספר סיפורי־מעשיות לחולה הנינזח, והוא שעתיד לעזור לו להשלים עם נפשו ועם החברה מפוח הבנה חדשה של האהבה.

הבה נתעכב רגע על מקרהו של שהריאר. הוא מזמין אליו את אחיו הצעיר, מלכו של חבל־ארץ אחר, ו"המלך הקטן", שח־אל־זמאן, כפי שהוא מכונה באגדה, נענה לו, יוצא לדרך, וזכר כי "שכח" דבר־מה, וחוזר לארמונו. מוצא הוא והנה אשתו מזווגת כבר עם עבד כושי עצום ואיום. הכושי, בן הטבע, פראי לעומת תרבויות ביוזנץ ופרס שטימע האסלאם בתוכו, מסמל את היצר ההיולי, הנטול חוק ורסן, שהוא דוחה ומשוקץ משום שהוא ירוא, ואשר הכרח הוא לכבלו. (נימה זו של העבד השחור הבועל את האשה הנעלה עליו בתרבותה, אימת האדם הלבן והתרבותי, חוזרת ומופיעה תכופות בסיפורי "אלף לילה ולילה". בסיכומו של דבר דומה אפוא שגם את הגזענות שאל לו האדם הלבן מן המזרח)...

הקצרה, המלך הקטן הורג את אשתו ואת הכושי, כי רק ברצח יוכל לנקום את עלבונו, ואחר הוא יוצא שוב לדרך, בלא שיתן דעתו יותר מדי על כל הפרשה הזאת. כשהוא בא אצל אחיו, "המלך הגדול", הנחרד לראותו כחוש, נכלם ונטול־תיאבון, נזהר הצעיר היטב שלא לספר על האכזבות שנחל בחיי־הנישואים שלו. עד ליום בו יוצא שהריאר לצייד, והאח הצעיר נשאר בארמון ומרגל את גן־המלכה ורואה עשרים זוגות עבדים מתעלסים באהבים, והעבד השחור שאין־מנוס־ממנו דבק בזוגתו האהובה של שהריאר. לא די שבגדה בו אלא אף עשתה זאת לעיני העבדים העדים. המלך הקטן אומר לנפשו כי מה שעלה בגורלו אינו ולא־כלום לעומת גורלו של אחיו, וכך שבה אליו בריאותו ורוחו הטובה, דבר המתמיה את שהריאר, המכביר שאלות על אחיו הצעיר. לאחר ששתיקותיו של שח־אל־זמאן מגרות בערמה את סקרנותו, מסתתר שהריאר — ועיניו רואות מה שהן רואות.

שהריאר אינו כמלך הקטן; הוא „גדול“, הוא סובל, ובגררו אחריו את אהיו, הוא יוצא לחפש פרשת-מעשה שתהיה מופלאה כשלו, שפן לאחר החרפה הגדולה שהמיטה עליו זוגתו שוב אין הוא חש עצמו ראוי לכתר-מלכות. בעיני שהריאר העם הוא אשה, ואין הוא חש עצמו ראוי להוציא משפט, להבדיל בין טוב לרע לגבי האחרים, לאחר שאשתו-קניינו יכלה לבגוד בו. שהריאר גדול הוא משום שהוא מפקפק בערכו שלו.

עד-מהרה רואים שני המלכים, שיצאו לחפש את האמת, והנה עמוד-עשן שחור מתאבך במדבר. כנדהמים הם מסתתרים, ואותה שעה ג'ין אחד עצום ונורא פותח קופסה ומתוכה יוצאת עלמה אחת, שאת תומתה חילל בליל-כלולותיה, לשאוף מעט אוויר. הנאוה רואה את שני הנסיכים והיא מאלצתם להתרצות לה, באימה עליהם שתסגירם לחמת-זעמו של הג'ין הנורא. ההומור לעולם אין זכותו בטלה ב„אלף לילה ולילה“, ובאגדה אנו רואים איך שני האחים מוחלים על כבודם זה לזה, והמלך הקטן עומד על כך ששהריאר — הבכורה מחייבת! — יפגע ראשון.

הנאוה מבקשת משני הנסיכים את חותמיהם, ואותם היא מוסיפה ל-567 האחרים המצויים כבר באוסף שלה, ובתוך כך היא מסבירה ששום כוח בעולם אינו יכול למנוע אשה מעשות כאוות-נפשה. לשון אחרת, אין הכוח יכול לאנוס את האהבה, שאינה יכולה להינתן אלא דרך-חירות.

שהריאר מסיק את המסקנה שפל אשה היא בוגדנית, ולא שהבוגדה הזאת שלפניו מתנקמת באחת הן מן הזכר הנוהג בה כמו בחפץ שהוא קניינו הן מ-567 הגברים שהתמכרו לה מתוך תאוות-בשרים, והפכו הם עצמם חפצים. הואיל ואיש לא ניסה לשחרר אותה בפועל-אהבה לאמיתו, לא נותרה לה אלא תשוקת הנקם שלה; יותר מכך אין היא מבקשת. אשה זו מכניסה כאן נושא שיחזור ויופיע לעתים קרובות באגדות „אלף לילה ולילה“, נושא האשה שיש לה נטיה גברית חזקה, הנלחמת בנשיותה שלה, ומשך הרבה מלילותיה תנסה שהרואד להחזיר במלך, הזכר הילדותי, את ההפרה כי ההרמוניה המרגעת בין שתי הנטיות האלו, הגברית והנשית, המצויות בכל יצור-אנוש, השגתה קשה באותה מידה הן על האשה הן על הגבר.

מרגע שהתמכר למפלצת זו מתערער שהריאר כליל; פקפקיו בגבריותו ובזכותו למלוך עמוקים כדי-כך שאינו יכול להודות בהם. אך הספק האוכל בו מוצא לו כסות-פנים במעשה מטורף, הרסני, מוצדק בעיניו מבחינה מוסרית — מעשה המעניק לו את אשליית הכוח אך למעשה אינו בא להסוות את חולשתו.

ראשית-דבר הוא הורג את אשתו ואת הכושי, ואחרי-כן זקוק יהיה מדי לילה לעלמה אחרת שתיהרג עם בוקר, כי ברור לו שאם אין הוא נאהב, הרי אין זו אלא אשמת הזולת, אשמתה של האשה. מצטיירת כעין נוסחה: „הואיל וכל הנשים בוגדניות, יש להרוג את כולן, לאחר שניהנים מהן פעם אחת, מבלי להניח להן שהות לבגוד“. וכדי להוכיח זאת לעצמו, מחניק שהריאר את ספקותיו וחוזר לשבת למשפט — משפט-רשע איום, הזורע אימה וחורבן בתוך עמו.

הנה כך נגלה השגעון־לדבר־אחד באוטומטיון הנורא שלו לנוכח מצב־המפתח שחולל את הקרע באישיות. שכן האשה המובאת מדי־ערב אל משכבו של שהריאר, אין הוא רואה אותה ואין הוא יודעה כאישיות. הוא בוחר לחזור על מעשה־פשוט, ובלבד שלא להתיצב נוכח בעייתו האמיתית: פחדו שמא אין הוא ראוי להיות נאהב. אך הדברים מגיעים לידי כך שאין הוא יכול עוד להמשיך במעשה הנברוטי שהורגל בו הואיל ולא נותרו עוד עלמות להביאן אליו — מלבד אחת, עוגן־הצלתו. רוצה לומר שעל אף פעולתה התדירה של הנברוזה מגיע הרגע בו הוא חייב להתיצב נוכח ממשות האהבה שמפניה הוא נמלט, שמפניה הוא מתירא, שאליה הוא מתאוה.

*

או אז מופיעה שהרזאד. היא מציעה עצמה מרצונה שלה, מתוך שנמנת־הרוגמה „להושיע את המוסלמיות“, ואף כי אביה הוויזר מנסה לדבר על לבה ולהניאה מכך, הרי לבסוף מצליחה היא, בתוקף וברוך, לשכנע אותו. היא מתוארת לפנינו כעלמה משפילה להפליא, בקיאה בשירה, בפילוסופיה, בתורת־ההגיון, בחכמות המתמטיקה, בדבריה־הימים מאז שחר העולם, ונעימת־שיח. רוצה לומר שיש בה דעת לאמיתה, בצעירה הזאת האמיצה והשמחה, שאיננה יהירה גם לא שחצנית, ושהיא אחת הנשים הנדירות שעפוז שופע ועוד קסמים כיוצא־בכך אינם עיקר כוח־משיכתה. אַל לנו לפקפק בכך שהיא יפת־תואר, אך עיקרה ישות והפרה, בינה — ולא חפץ.

היא עיינה במקרהו של שהריאר, וסבורה היא כי ניתן לרפאו. מפירה היא את נשמת האדם, והיא יודעת שגם אם אין המלך משוגע שאין־ל־ר־תקנה הרי את רוחו הטרופה מפעיל ההגיון הנחרץ של חוקיו שלו, שאותם יש לקבל כנקודת־מוצא לתהליך הריפוי הממושך. היא תשחק אפוא את המשחק מתוך קבלת מחלת המלך וסבלו כמציאות פסיכולוגית, ואם לא תוכל להצליח מלכתחילה לעכב את המעשה המטורף, ולו גם לילה אחד בלבד, הרי מות תמות ומצפונו של המלך יאבד עמה. אך היא יודעת שאין המלך יכול לוותר על מעשהו זה, ויהיה עליה להמציא לו אמתלה שתאפשר לו לדחותו מבלי להסתלק ממנו במפורש. דומה הדבר במידת־מה לנברוטיקן החוזר ובה אצל הפסיכוראגליטיקן, יושב אצלו כפעם בפעם, עד לרגע בו מובטח הוא כי אכן יישב את הסכסוך הפנימי שלו.

שהרזאד משליכה יתבה על עצם דו־המשמעות בסכסוך הפנימי של המלך, שאינו חפץ לוותר על העונג העגום של מחלתו אף לא על התקוה לשוב ולהשלים עם החוק המוסרי של החברה. הרי זו ראייה לכך שמצפונו של המלך לא מת מכל־יכול שהוא מוחה וטוען לפני אביה של שהרזאד, „האמנם זהו הדרוש?“ והוא מרוצה עד מאד כשהוויזר מחזיר לו בשלוה: „כן“. „הן“ זה פירושו כי מרצונה חפשי מבקשת שהרזאד לבוא אצלו, והרי זו קרן־אור ראשונה של תקוה. משעה שהגיעה שהרזאד אצלו היא פורצת בבכי, וכשהוא שואל אותה על מה זה, היא משיבה לאמור כי בטרם תמות היתה רוצה לנשק פעם אחרונה לאחותה הקטנה. דומה אפוא שהיא מקבלת את הנחתו של המלך שמעצם היותה אשה הריהי חוטאת החייבת

מיתה, ומאחר שהיא נאותה לכך, מסכים המלך, המקפיד שלא להרוג אלא עם שחר, לנכחותה של דוניאזאד הקטנה, המבקשת את אחותה שתספר לה מעשיה.

בהדרגת שהרזאד יוצא שהריאר למסעה־הפלאים בדרכי המציאות וחזמיון, להפיר לדעת חיי אלף איש ואיש עד שיגלה את טבעו שלו ואת קיומם של אחרים. אבל שהרזאד היא מגעו הראשון עם האנושי משום שראשית־דבר היא מפירה בסבלו, מבלי לדנו ומבלי לדחותו סופית, וכך גם נוצר יחס האמון הראשון באנגליזה בין החולה לאנגליטיקן.

על שיווי־המשקל הרופף של זיקה זו, כשהאחד מודה בשתיקה בחוק המוסרי, בלא שיפיר בו בגלוי, והשניה מעמידה פנים כמשלימה עם ביסוסו של המעשה בלתי־המוסרי בלא שתוציא משפט סופי, על בסיס זה קם הקשר, בעוד כל אחד משניהם נוהג הסתייגות ומקבל את ההסתייגות האילמת של הוולת. שעה ששהרזאד מבקשת מן המלך רשות לספר סיפור, היא פונה אל הטוב שבאָפיו ומכנה אותו „מלך מצוין בנימוסים טובים“, והוא מסכים בשתיקה לא רק שתספר סיפור אלא שגם תניח אותו בלא סיום, כדי שתסיימו בלילה הבא — ומפאן הראיה שברי לו שהוא מסתלק זמנית מביצוע פשעו. למחרת בבוקר אין הוא נוטל את התכריך שמביא הווזיר כדי לעטוף את גוייתה של שחרודה, עם שהוא עומד בשתיקה דר־משמעית, והווזיר הפיקח נזהר שלא להציג שאלות בטרם־עת.

שיווי־המשקל של שתקנות כפולה זו — המוסכמת הדדית בין החולה לאנגליטיקן, הנתונים אמון זה בזה מתוך ידיעה שאין ביניהם הסכם בעיקר־הדברים וכי יוצרכו לחקור הרבה בטרם יגיעו לכלל הסכם זה — דומה ליחס שבין שהרזאד לשהריאר. בכל לילה יכול המלך להרוג את שהרזאד אם יינטל ממנו האמון באפשרות רפואתו, כדרך שיכול החולה לחדול מללכת אצל האנגליטיקן. ה„טיפול“ בשהריאר נמשך קרוב לשלוש שנים, והוא מסתיים באמנה החברתית של הנישואים. פסיכוי־אנליזה נמשכת גם היא דרך־כלל פרק־זמן שפזה, והיא מסתיימת בכעין אמנה חברתית, מאחר שהחולה מוותר סופית על אותו חלק מעצמו המוגן על־ידי הנברווה שלו; ואילו עקרון ההנאה, כפי שהוא נתפס לילד החפץ באהבה מבלי לתתה, מתחלף בעקרון ממשותה של האהבה הבוגרת, היודעת לתת לא פחות מאשר לקבל.

בערמה מניחה שהרזאד למלך את חופש־הבחירה, שהרי בטרם תדחה את סיומו של סיפור ללילה הבא היא מקפידה לומר: „אם בכל־זאת יחון לי המלך את החיים“. הוא נותן בה אמונו מפני שהיא משחקת את המשחק ביושר, ואם יחזיק המלך בדור־המשמעות שלו עד הסוף הרי בתוך כך יהיה מרפה מחוליות שלשלתו, אחת־אחת, עד שלבסוף יהיה עליו להרפות גם מן האחרונה שבהן. אראו נמצא שהכריע סופית לזכות החיים והאהבה, לאחר שלמד לאהוב את שהרזאד משך 1001 הלילות האלה.

שיטתה של זו דומה היא לפסיכואנליזה, שכן אם החולה מספר את סיפורו הרי בכך הוא קושר קשר כמוס ומורכב לאין־שיעור אל חיהם של יצורים אחרים.

קולט בתודעתו את יחסיו עמהם, שנסתלפו על-ידי הנברוזה והאוטומטיות של תגובותיו. בסופו של דבר הוא מגיע לידי כך שהוא רואה בהם יצורים של ממש, שאינם תלויים בו, והוא משתחרר מן האוטומטיות הזאת. דבר זה אינו מתאפשר אלא מתוך שהחולה, הרואה עצמו בחינת מפלצת מוקאה מן החברה האנושית, יודע שלגבי איש אחד, לפחות אחד, הוא בגדר אדם למרות הכל, וידידות זו היא המאפשרת לו להיגאל מבדידותו האינמה.

*

סיפורי „אלף לילה ולילה“ לא המציאו את הפסיכואנליזה גם לא בישורה, אך כל אלה כאחד יש בהם אותו יחס לחטא: — שיכול האדם להשתחרר מן הרע על-ידי שיאהבוהו ולא דווקא שיענישוהו האחרים, שאף אחד מהם איננו טהור לגמרי מעיקרו. ודאי הוא גם שחרף קיומן של כמה וכמה גרסות-שבכתב של סיפורי „אלף לילה ולילה“, ועל אף השינויים שביניהן, הרי מעתיקי הסיפורים האלה ועורכיהם לא עשו מלאכתם בשרירות-לב כי אם נתנו דעתם ונשמעו להגיונו הפנימי של הנושא.

הסיפורים הראשונים צפרים הם ואינם מעניינים יותר. שכן המלך עדיין אינו מסוגל להתרכז זמן רב, ושהרזאד חייבת להגיע אל שורש הרע במין לחש-כשפים. עניינם של הסיפורים הראשונים הוא: „אל תהרוג ולא תיהרג, סלח ויסלחו לך“, או במלים אחרות: „אל תוציא עצמך מן הפלל האנושי, ולא תוצא ממנו“. הבטחה, נחמה, וכן גם, הואיל וכל זה מתרחש בעולם האסלאם. קריאות לרוב בשם אללה. אחרי-כן שהרזאד מוצאת עוז בנפשה לספר סיפור הדומה לזה של המלך, אלא שמוסר-ההשפל הנראה לעין, הנותן סיפוק לנברוזה שלו, מכסה כאן על האמת, ובמידה ידועה דומה הדבר למקרהו של החולה המעקם את סיפור-המעשה שהתנסה בו בפועל-ממש למען יוכל לשאתו ורק כעבור זמן רב יוכל להודות לעצמו על האמת. שוב ענין לנו במלפה, שיצריה לוחטים מדי והיא עושה בכשפים מעט, הבוגדת בבעלה עם כושי, וכשהמלך הזה מגלה את בגידתה מענישה אותו המלכה, השונאת אותו, והופכתו לעלם צעיר, יפה-תואר כעלמה אך פסיל-אבן בפלג-גופו התחתון. מלך אחר הנקלע בטעות לארמון הזה המקולל, שהפל בו חדל-ניע, הורג את החוטאת ואת הכושי שלה, ובעזרתה של „מכשפה טובה“ הוא גואל את המלך הפלוא בסד-בשרו. * במוסר-ההשפל הגלוי של הסיפור נאמר ששני המלכים האלה מתחתנים עם המכשפה הטובה ואחותה, אבל איזה רגש של מבוכה, של זיוף, מרמו על יחס הומו-רסקסואלי, שהמלפה הרשעה אולי הפכה לפסל את הגבר שהואיל והיה מחציתו עלמה לא היה יכול לתת לה סיפוק. גם אם המלך שהריאר עומד על הקירבה בין סיפור זה לפרשת-קורותיו שלו, הריהו שואב עידוד ממנו לפי שהמלך שבאגדה נקם את נקמתו במות הבוגדה. למרבה התמיהה קשה לנו שלא לחוש

* מעשה העלם המכושף והדגים.

חמלה על המלכה הזאת, שמתוך שנכזבה באהבתה החוקית היא מתמפרת לפרשי המתעלל בה ומשפילה, כמבקשת להעניש את עצמה. הנה כך יבחינו שהריאר במידת־מה באמיתה של האשה שנכזבה במיניותה ובצורך־האהבה שלה, שגם הוא נוקם את נקמתו. אך דבר זה אינו מצטייר מתוך הסיפור הנבון אלא בחינת צל של מוסר־ההשכל המפורש, כמובנם העמוק של סמלי־חלום, נטולי־הגיון למראית־עין. בלילות הראשונים אין המלך אומר מאומה, אבל הסיפורים מתמשכים והולכים, מוסיפים ענין וחיות — מציאות ודמיון מתמזגים, העולם המאובן המזור מתחלף מעט־מעט בתנועה. החל מן הלילה התשיעי מפליגה שהרזאד במעשה „הסבל עם העלמות“, הנמשך עד הלילה ה־18 ומלמד על משוגות הנשים, אך גם על משוגות הגברים, כולל אפילו הרוזן אל־רשיד עצמו. תחילה ודאי מסופק שהריאר אם הפגישה חסרת־השחר למראית־עין של תשע נפשות תוכל למלא כמה וכמה לילות, אך בינו לבינו אין הוא מודה בכך, ורק בלילה ה־24 הוא אומר לנפשו: „לא אהרגנה בטרם אשמע סוף־מעשה“, ובלילה ה־25 הוא אומר לשהרזאד בפירוש: „את רשאית לדבר“. זו פעם ראשונה הוא מכיר ביחסו הממשי אתה.

*

במהלך אל־ף־ואחד הלילות האלה מתגלעים ונפתרים כמה וכמה משברים, שפן הסיכסוך הפנימי אינו מתישב בלי תקלות. בלא שניפנס לניתוח מפורט של האגדות וזיקתן לשיפור במצבו הנפשי של המלך, יש להעיר, מצד אחד, שמעשיות שהרזאד שאובות יותר ויותר מן המציאות המוחשית של תקופתה; אישים או יסודות הלקוחים מחיי הממש מתמזגים בסכימות או במסגרות של מצבים, כשם שהחולה מגיע בהמשך האנליזה לידי הכרת האחרים במורכבותם האנושית, וסופם שהם מעוררים בו צחוק יותר מאשר בכי; מצד שני הרי המלך מוסיף לדבר, להגיב, להתנגד, עד שהוא לוקח לו לאשה את שהרזאד, שממנה היו לו ילדים אשר ימים רבים התעלם מהם בקפידה, והוא נרפא, משלים עם הזולת, עם האשה שידוע לו שהיא אוהבתו ושהוא ראוי לאהבתה.

בטרם יגיע לידי כך הוא חוזר ומאיים עליה מדי פעם שיהרגנה. הנה כך, שעה שמספרת לו שהרזאד בדיוק את סיפורו שלו, חמתו מתלקחת בו — אבל אין הוא הורג אותה. הוא מוכן אפילו לסבול, עתים באורך־רוח ונחות־מזג, סיפורים חינוכיים משעממים עד מאד, מפני שגם זה הוא חלק מן המציאות; אף יש אשר תערים שהרזאד לספר לו מעשיות שתחת מראית־עין של הוללות הן „חינוכיות“, אך מאלפות בכל־זאת. אחדות מן האגדות הללו תסובנה על לבטיהם של גברים בגבריותם, אכן, כל סילופיה ועקימותיה של האישיות נגולים לפנינו, כמעט בבחינת מקרים „קליניים“, אך בלווית נופך של סלחנות והומור. הומו־סקסואליות, גילוי־עריות, אבדן כוח־הגבר, „דיבוק“ מיני, בכל אלה היא מגלגלת בגילוי־לב, אך על הרוב לא תוציא משפט חרוץ.

אך על הכל חוקרת שהרזאד החכמה את אישיותה של האשה, בפרט של האשה החזקה

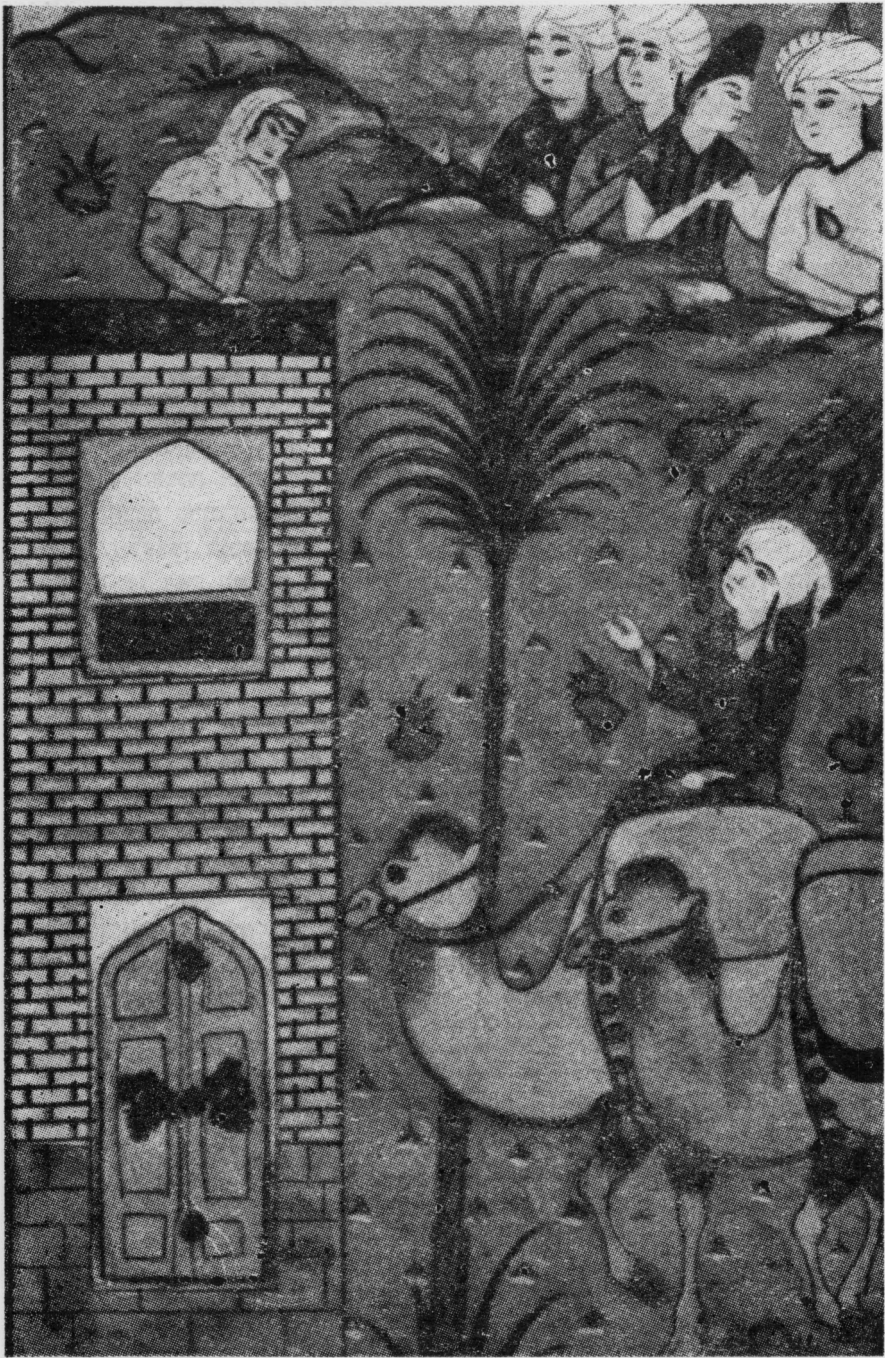
הנפתלת עם חברה שבה אשה נמכרת ונקנית, נדונה כחפץ. בדרך כך לא די שתהיה שהרואד מותחת בקורת בעקפים על חברה זו אלא גם תניע את המלך — ואת החברה עצמה — להודות כי סדר חברתי זה אינו צודק, ולעצום עין שעה שהאשה שנתקפחו חייה המיניים וכבוד-העצמי מוצאת לה את דרכה כמיטב יכלתה. רואים אנו איך סוחר-יעבדים נוהגים כבוד והתחשבות בשבויות צעירות, ואיך אותן עלמות מסרבות בקשי-עורף לדבר אל אדוניהן, נשארות צוננות נוכח גיפופיהם, עד שבא רגע המעיד על אהבת-אמת ואו מפשר הקרח, והן עולות מדרגת שפחה לדרגת מלכה, מדרגת חפץ לדרגת אישיות.* רואים אנו מלך זקן ושטוף-זימה, הפוקד בכל לילה מלילות השנה אשה אחרת מנשיו, וחוזר ומתחיל בסיבוב הזה שאינר-ידע-ליאות „מבלי לשאת פנים אף לאחת“. החברה תהיה חייבת לנהוג לפנים-משורת-הדין כאשר תמצאנה להן הללו 1001 תחבולות לקשור קשרי-אהבה לזהטים עם נערים שתבאנה להן סרסוריות ממולחות, שכן תשוקתה של האשה טבעית היא ותובענית לא פחות מזו של הגבר.

הערמה, השקר והניאוף הם כלי-הנשק של הנשים המתנקמות על שלילת יצרן, כלי-הנשק של בחירתן החפשית, ומתוך כך — של כבוד-העצמי. התשוקה חייבת להיות הדדית, אומרות האגדות, ורק שעה ששני בני-הזוג מעלים אותה לדרגת אהבה-שבהערכה מחויבת האשה לשמור אמונים ולנצור את כבודו של אהוב-נפשה — ואז היא עושה זאת באורח טבעי לגמרי. כך מצטייר אפוא מתוך הרבה מן הסיפורים האידיאל של האהבה המונוגאמית, של הווג ביחידותו. אך הואיל והחברה נותנת לעשיר את הזכות לפוליגאמיה, הרי תהיה האשה האחת הנאהבת באמת אִם הבנים המועדפים, אמו של יורש-הכסא. היא תהיה היועצת שדעתה נשמעת ומכובדת, ולבסוף המלכה הזקנה, סמל המרות האמהית הנבונה. בסיפורים, כמו גם בהרבה משפחות, הנשים שהשפילו להיות ראיות למעמד זה הנן מלכות ממש. רואים אנו אפוא בהצטייר כמה פתרונות שונים לבעיה הנוראה של האשה הנחשבת חפץ, זו מפת המזרח.

אבל בטרם תגיע למדרגה זו חייבת האשה להוכיח את ערכה, ולעמוד במבחנים הרבה. הנערה המתבגרת שנלקחה לאיש בלי הסכמתה, האשה הצעירה והנטושה, כל חומות ההרמון לא תמנענה אותן מהשיג את סיפוקן במקום אחר. סיפורי „אלף לילה ויליה“ מלאים מתפונים של מרמת-נשים, מלים שיפות-תואר הרבה תוכלנה לפרשן כהתר מפורש פחות או יותר מצד החברה — וכשותפות מובטחת מצד נשים אחרות.

זה מוסר-ההשפל שמלמדת שהרואד למלך, ובאמצעותו — לחברה המוסלמית, שגם היא דרפרצופית ורדופת סתירות פנימיות, לפי שהיא מכירה במיניותה של האשה ובזכויותיה ועם זאת היא דנה אותה כחפץ. מוסר-ההשפל של שהרואד, בדומה לזה של הפסיכראנליטיקן, אינו כופה ציוויים מוסריים מוחלטים כשם שאין הוא כופה

* סיפור עבדאללה איש-היבשה ועבדאללה איש-הים.

(מיניאטורה פרסית)

מוחמד (על הגמל) וחד'יג'ה (למעלה משמאל)

את השלמות המוחלטת, אך תחת זאת הוא מלמד את ההסתגלות, את ההשלמה עם כל הלקוי באדם ובחברה, זו המלאה סתירות ופשרות, שאותה הוא בורא בצלמו.

*

מתוך האגדות האלו קמה לחיים חברה שלמה, על עצמיותה ועל אחדותה, על מומיה הקשים, סובלנותה ופשרותיה, ותחת דבקות־שבעקרון בחברה האבהנית מבצבצות הבקורת האירונית הכבושה של האמהות — נשים, כמובן, אך כלל לא חפצים. אכן, באגדות עצמן המתמרדות הן בעיקר נוצריות, או נשים השוכנות בממלכות רחוקות. אך אין הלקח נעלם מעיני המוסלמיות. הסיפור העממי יפיץ אפוא בדרך זו את המוסר הנשיי, שלעולם לא ייחנק כליל באסלאם, שבמסגרתו האם, ובפרט סבתא, הן גבירות־המשפחה האמיתיות, שבמסגרתו לא יחדלו הבריות מאהוב את שהרזאד החכמה ומטפה את זכרון של נשים מן התקופות הגדולות של האסלאם ושל החברה טרום־המוסלמית — נשים משכילות, בעלות שארירות, רבות־פעלים, אדוניות לעצמן, לנכסיהן ולמשפחותיהן, טיפוס שמעולם לא נעלם מן המזרח לגמרי. דמותה של האם השלטת מתבשרת כאן מתוך דמות המתבגרת הסוררת והממרה, שלא תיאור להיות אשה אלא בשעה שתהיה נאהבת באמת — ובשעה שתהיה היא עצמה מסוגלת לאהוב — אלא שתהיה מרשעת ומושחתת, לסבית או נימפומאנית, כאשר תיגול ממנה האהבה. מלכה צעירה באי אובד הופכת לפרדים את הבחורים הבאים אליה, ההולכים שבי אחר מתיקותה המפתיעה. הזקנה הנוראה, אם הפורענויות, יועצתו הנפשעת של המלך היווני הרבודיוס שהיא היתה מינקתו, היא הטיפוס של האם המושלת, הנבונה ורבת־המרץ, שהוטתה אל דרכי הרע.*

תפיסה זו של האשה, למרות הפוליגאמיה והעבדות, מתאפשרת משום שהאסלאם משלים בנקודה אחת עיקרית עם המוסר העממי, הנשיי. האסלאם אינו כופר במיניות האשה, אינו הופכה לפשע, המוצדק רק לצורך פריה־ורביה, והוא רואה אפילו באהבת־הבשרים מעשה של שבח והלל לבורא. שנתן גופות יפים לבני־אדם, כגברים כנשים, המסוגלים לחוש בכל מנעמיה של אהבה־בתענוגות. לגבי השנים ההנאה המינית היא חלק מכל המופלא אשר נתן האלוהים מתנה לברואיו (על־תנאי שלא יגדישו כאן את הסאה). הנה כי כן הולכים הנאהבים, בטרם יפגשו לבית־המרחץ, ושם מפשיטים אותם, רוחצים אותם, מעסים אותם, מבשמים אותם, מלבישים אותם שני עם עדיים, והם שרים בתי־שיר נאים, שותים משקאות ערבים, אוכלים מאכלות משופחים. הטיפול בגוף, יחס־הכבוד לגוף, ההנאה, כל זה הוא חלק מחכמת־החיים, ורק הבדוי הגס והקשוח או העבד הרעב יספקו את תאוותיהם בלי העידונים האלה, בלי ההתחשבות הזאת, המבודחת והמשתאה בעת־זבועונה־אחת, בבן־הזוג או בבת־הזוג. סיפורי „אלף לילה ולילה“ מתארים את יחסי האהבים בשפע דימויים בוטים או פיוטיים, גלויים או מבודחים, לאלף בינה לכל הנאהבים.

* מעשה המלך עומר אל־נעמאן ושני בניו הנפלאים.

„אהה, עגום הוא הבשר“, זאת היא תפיסה נוצרית, ובסיפורי „אלף לילה ולילה“ מוצאים אנו כמה וכמה עלמות נוצריות המקבלות את האסלאם דווקא משום שאין הוא רואה בנשיות שלהן מדוח וחטא, ומשום שאהבת-האלוהים היא ניגודם הגמור של סיגוף ומחסור.

*

ודאי, הסיפורים האלה מכירים קודם-כל בכורת האסלאם, תורותיו, מעשה החסד לזולת, הצדקה, הטוב, הנדיבות, העליה-לרגל למפה, אחדות-האחוה בין המוסלמים — ונושאים אלה חוזרים ומופיעים תכופות. עולמו הגיאוגרפי של האסלאם, מפרס ועד מצרים, מתואר לעתים קרובות בסיפורים שבגדאד, בצרה, מוצול, דמשק, ירושלים וקאהיר משמשות להם רקע. איי הים השחור או האוקינוס ההודי, שולי ארץ ערב, אפריקה הצפונית, סין והודו, ארצות רחוקות אך בעלות-תרבות, תוחמים את תחומיו של עולם זה. מעבר להם מצוי המערב ה„פראנקי“, הנוצרי, אויב ברברי ואכזר, שנגדו האסלאם נלחם.

המציאות ההיסטורית משתקפת מתוך סיפורים רבים שמסעי-הצלב משמשים להם מסגרת אלא שגיבוריהם מוסלמים. הקיסרות הביזנטית, רקובה אך בת-תרבות, אסיה-הקטנה הנוצרית והיוונית, המפוצלת בין ממלכות זעירות, היא בעלת גבול משותף ונייד מאד עם האסלאם, אבל חרף המלחמות הרי המגעים ביניהם רצופים כל-כך עד שעתידים אנו לראות נסיכות יוונית הדוברת ערבית, שבנפלן בשבי בתהפוכות הקרב הן מעמידות למלכים מוסלמים יורשים יוונים-למחצה (כך, למשל, סופיה, פילגשו של המלך עומר אל-נעמאן). אפילו הפלאח המצרי, שיצא למכור את האריה שלו בירושלים הפבושה בידי הפרנקים בשעת שבית-נשק, שם פעמיו לשוב לביתו עם בת-זוגו הפראנקית שהמירה את דתה, וממנה יש לו ילדים צהבהבים* זהו אפילו אחד הסיפורים שמתוכו מתרמו במובלע האידיאל המונוגאמי. במסעי-הצלב האלה, הנראים מן הצד השני, המוסלמי הוא הזוכה באהבתה ובהמרת-דתה של הנוצריה הצעירה, תחת שיהיה הנוצרי כובש את לבה של המוסלמית הצעירה — ולאמיתו של דבר אירעה כזאת וגם כזאת.

מתוך 1001 הלילות האלה נכיר לדעת את כל העולם המוסלמי הזה, מארמון ועד ביקתה, כשאנו מתהלכים בגני-חמד, בשווקים, בבת-מרחץ, בשוקי-עבדים, בנמלים שמהם מפליגים סוחרים בספינות על-מנת למכור סחורות יקרות-המציאות בארצות-מרחקים בריוח של אלף אחוז. כל קטניה-העם עוברים לפנינו בסיפורים האלה: הבדוי הגס והקשוח, הבז לעירוני המעודן ומקנא בו, העבד צר-העין והערמומי, סבלים, דייגים, תגרים, צבעים, מעסים, עניים — מלאי הזומר, גסות, עדינות, חמלה, תחבולות-מרמה, הלצות מגושמות, תחינות עלובות אל רחמי אללה. גם על המציאות הזאת תדבר שהרואד.

* „הפלאח המצרי“.

משפל הסולם החברתי מקווים קטני־עם אלה לתהפוכת־המזל המופלאה, להתגלות איזה אוצר נהדר, אשר תשנה את חייהם מן הקצה אל הקצה. הדייג המטיל את רשתו, בדוחק תמצא ידו לפרנס את משפחתו, אך יש וגיין, או מלך ממלכי־הים, ימלא את רשתו אבני־יקר. הגיין הסכל ואדיר־הכוח, המציית בעיוורון לאדוניו, אמנם מכביד אכפו על ההמון העצום של הרעבים לחם, אבל די במקרה גחמני למראית־עין והסוחר העשיר ייהרס ממעמדו, הנסיך יהיה לבהמה או לעבד, ואילו האביון ישא לו לאשה את הנסיכה היפהפיה.

לאמיתו של דבר הרי איזו גורליות פנימית מושלת בחיי כל אדם, ולפתע יתגלו סגולות או מומים שהוחבאו ימים רבים. אלאדין, מזיק קטן ונבוך־דבר, הנמנה על מעמד המדוכאים שבהכרח הם מונוגאמים או רווקים, משיג את מנורת־הפלאים, בפקודתו מקימים הגינים היכלות בן־לילה, ועם כל שהמלך נזהר מפני הכוח המאגי הזה, ועל אף מחאות הווזיר שלו, אנוס הוא גם אנוס לתת לו את בתו לאשה. המלך אינו מעז לשאול שאלות, שהרי העובדות מדברות בעדן. במשטר החברתי, המאפשר לעשירים לנצל את הנשים ואת עמל בני העם, אין משלימים עם זכויות־היתר אלא על־תנאי שהמוכשרים ביותר מתוך העניים יוכלו גם הם להגיע לשלטון ולטובות־ההנאה הפרוכות בו. הווזיר, המיצג את המעמד של בעלי־זכויות־היתר, מוחה, אבל המלך, המסמל את החברה כולה, חייב לקבל את הדין, שפן המדובר כאן באמנה חברתית בלתי־הגויה, והמשטר כולו צפוי להיחרב אם לא יוכל אף אחד מבני העם להגיע לפסגה. ומאחר שבסגולות־המעלה אנו עוסקים — והללו דרושות הן על־מנת לנצל את עמלם של אחרים — יזכה אלאדין, החדש שמקרוֹב עלה לגדולה, באהבתה של בת המלך, גמול הנצחון. הנה כך משתמר בקרב קטני־העם המתענים בעניים מושג מסוים ביחס לאמנה בין השולטים לנשלטים.

זאת ועוד, בסוג זה של אגדות הרי לעתים קרובות הדל ביותר הוא גם המצטיין באצילות טבעית שבזכותה הוא ראוי לגורלו, ואשר בזכותה יכול יוכל, עוד מחר, לנהוג כאחד השועים. שפן תרבות הנסיך והאביון דומה היא, אחת היא, ואם גם שונות דרגותיה, וכך נעשות האגדות של „אלף לילה ולילה“ כלים לתרבות עממית המקיפה קודש וחול, את הקוראן ואת השירה, ואת האהבה לדברים נאים, לנימוסים נאים, ללשון נאה, למטבח מעודן, למיני בושם דקיקים, לכל אותה אמנות־החיים שכל אחד יכול להגיע אליה אם הוא ראוי לה ואם המזל מסייעו במעט — אם יזכה במעט לברכת אללה.

*

כגבר בוגר ובשל, שנעשה בעל טוב, ילמד שהריאר לדעת שאין דבר יכול לכפות את האהבה חוץ מן האהבה עצמה. מסע זה, שלכאורה כל־כולו דמיון מרקיע־על, הריהו בעת־יבוענה־אחת סיור חקר בנפש האדם ובמציאות החברתית, הכלל — פסיכואנ־ליזה המסתיימת באמנה חברתית הקוצבת לאהבה את החלק המגיע לה.

בהמשך ה"אנאליזה" שהריאר מדבר יותר ויותר, אבל שתיקה הרת־משמעות מגלה בדקות אי־קץ את ממשות הנברוזה הנפתלת עם המציאות כמו שהיא. לפתע, בלי שום הסבר, אין שהרואד אומרת ולא־כלום מן הלילה ה־679 עד הלילה ה־700. ואולם בינתיים מתרחש מאורע ראשון־במעלה, שפן תאומים ילדה לו בזמן הזה. כבר היה לה ילד משהריאר, אך היא השפילה להסתיר את הלידה הזאת והמשיכה לספר את סיפוריה. המלך לא הבחין במאומה מפני שלא רצה להבחין, הואיל ועדיין לא התקדם ברפואתו עד כדי כך שיפיר בהקף השינוי שחל ביחסו עם שהרואד. בעת הריונה השני חולה שהרואד, ומשך עשרים ימי היעדרה נשמר שהריאר היטב שלא לעמוד על סיבת הדבר, אף כי בתוך־תוכו "יודע" הוא את הסיבה. רק בלילה ה־775 ניתן תירוץ להפסקה זו, שעה שרומזת שהרואד על "הגורל מלא האושר שמועיד אללה לגזעו של שהריאר באמצעותה". הוא מעמיד פנים כאילו אינו מבין, וטוען, אף שלכאורה צר לו על כך, שאין לו יוצאי־חלציים. בשעת אנאליזה יארע תכופות שהנברוטיקן מתעלם במתכוון מאיזה מקרה בעל חשיבות מכרעת, כמו שעושה שהריאר. ברור, למעשה אין גבר יכול שלא לדעת על הולדת ילדיו, אבל חוסר־הגיון זה שלמראית־עין מביע אמת פסיכולוגית עמוקה, שפן אפילו אחרי הולדת הילדים אין הוא מוותר במפורש על מעשה השגעון־לדבר־אחד, ושהרואד אינה מאלצתו לכך. אך לא דבר ריק הוא שברמזה על הלידה הזאת היא מספרת לו את "המשל בחכמת־החיים לאמיתה". עדיין יש מרחק בין תפיסתו השכלית של בעל הנברוזה לבין ההשלמה הגמורה, וחרדת השתיקה הזאת מבטאת היטב מאד את אחד המעברים הקשים ביותר שבאנאליזה — הרגע בו

החולה "יודע" ועם זאת הוא נצמד אל חליו, ממאן להרפות.

אסורי העבר מותרים חוליה־חוליה עד שסופם נמוגים כליל, בין הלילה ה־1000 וה־1001, כשמפיר שהריאר הכרה מלאה בשהרואד ובילדים. לא די שהוא נושאה לו לאשה אלא שגם מתגלה הוא כמלך גדול, אהוב על עמו, גבר לאמיתו, כפי שמעיד היופי התמציתי של תיאור האנאליזה שלו מפיו שלו, כשהוא מגדיר את אהבתו לשהרואד, האשה האמיתית: "לימדתני, החכמה נעימת־השית, הראיתיני מאורעות שאירעו לולתי, ועוררתיני לשקול בשום־שכל דברי מלכים ועמים שהיו, ומה המופלאות או המתמיהות שהשיגום... ובאמת, אחרי הקשיבי לך משך אלף הלילות והלילה והנה שונתה נפשי עד למעמקיה והיא שמחה וחדורה חדות־חיים. שבת וגדולה למי שיצרך, הוי בת זירי הברוכה, ולמי שחננך בסגולות־יקר כה רבות, בישם את פיך ונתן חכמה בשפתותיך ובמצחך בינה!"

אף כי אין האגדה אומרת זאת בפירוש, קרוב לוודאי שיהיה לו הרמון לשהריאר, שהרי החברה מרשה לו זאת, אבל שהרואד תוכל להשלים עם כך, שפן תמיד תהיה היחידה הנאהבת בחכמתה, היא היודעת כי אללה לבדו חכם ונבון יותר וכי הוא לבדו המבדיל בין אמת לשקר בסיפורי־הנפלאות של גברים — ונשים.

עם כל זאת עלינו להעיר בסיום דברינו כי איסוריה של החברה האבהנית כוחם גדול כל־כך עד שנושא החירות מאונס הוא בתוך הסיפור הערבי, שהוא עצמו דר־

משמע. הנשים מקבלות את המשטר החברתי הזה, וגבירות נשואות־פנים מגיעות עד כדי־כך שהן נוטלות מקופתן הפרטית ונותנות במתנה עלמות־חן לבעליהן, כדוגמת זוביידה, רעייתו של האדון אל־רשיד. (פשרה בין העצמאות לפוליגאמיה)... זאת ועוד, הואיל וכל הנשים הן קרבנות המשטר החברתי, יהיה בקשרי־הידידות הנשיים יסוד של אמון הנעדר מן היחסים בין גברים לנשים, ומפאן גם הסבר לכך שלעתים קרובות הידידות חזקה מן הקנאה בין היריבות־כביכול. העם גם הוא חולם על חירות אך אינו מעז להילחם להשגתה, בעקת ההפכה שכניעה ומוסר אחד הם. רק על הנכרי, או על נסיכיו שלו הכפופים לנכרי, מוכן הוא להתקומם, מבלי להתמודד במישרים עם הבעיה האמיתית — בעית חירותו שלו.

מיניאטורה הודית, מאה י"ז (פרט)

יעלים בין הסלעים

תיאודור התלגי : ברית

עיר וְלַעֲפֹת ! אַחֹת בּוֹגְדָה ! פִּלְגֵשׁ !
אוֹמְנֵת-תִּינוּקוֹת צְבוּעַת-שְׁמַתִּים !
מֵאֲהַבְתִּי כּוֹזֵבָה כִּסְעֵר רָגֵשׁ !
עֲלָמָה גְלוּיֹת-חֲזוּה, כְּבִדַת-שְׂדֵים !
רָעָה לוֹטְפֶת בְּקִצּוֹת הָאֲצָבָעוֹת !
עִיר-צִיָּאָנִית רוֹקֶדֶת בַּחוּצוֹת !

עִיר צְרָגוֹנִי אַתְּ עַד כְּלוֹת צְרָגוֹנוֹתִי —
אֲנִמֵּע אוֹתְךָ כְּמֵה וְצָמָא,
אֲכַבֵּשׁ אוֹתְךָ בְּהֶלֶם פְּסִיעוֹתִי,
אֲדַע אוֹתְךָ — חֶסֶן, צְוֹת, בּוֹרָא —
אֲבַעַל אוֹתְךָ — כּוֹסֶפֶת וְשׁוֹקֶקֶת
וְלִי תֵהִי : בְּתוֹלִית, הִרְהָה, סוֹמְקֶת.

הַאִירִי אוֹר גְּאוֹן, מֵאוֹר שְׁקֵרָה,
כִּי יִסְגּוֹר אוֹתִי בְּהֶלוֹכִי !
הַבְּעִירִי מֵלֵא הַאוֹר שְׁבִשׁוֹקֶךָ —
הִרִי זֶה עָרְב כְּלוֹלוֹתֶיךָ עֲמִדִי !
בוֹאִי, לוֹיֵנִי בְּדֶרֶךְ אֲרָכָה,
צֵאִי אֵלַי, רוֹעֵדֶת בְּתִשׁוּקָה !

כָּל צַעַד כֶּךָ — הַתּוֹךְ חֲלוֹם נוֹעַד,
כָּל פֶּשַׁע כֶּךָ — נִתּוּץ חֲלוֹם עֵבֶר,
לְכָל בֵּיתְךָ בֵּית-שִׁיר גְּנוּז נֶצְמֵד,
לְקוֹל קֶצֶבֶךָ מִקְצַב תְּרוּז נוֹצֵר,
זוֹעֶקֶת כֶּךָ הֶלִיקְתִּי בְּלִיל,
הוֹלֶמֶת כֶּךָ זֶרְכִי יוֹלְדֵת-אֵל.

חֹלֶם הוֹלֵךְ אֲנִי בְּרַחוּבוֹתֶיךָ,
הוֹלֵךְ רַחֵב אֲנִי בַחֲלוּמֵי,
כָּל צַעַד שִׁיר יוֹגֵק מֵרֶךְ שְׂדֵיךָ,
כָּל פֶּסַע אוֹן מִיֵּנִיק לְשֵׁד שִׁירִי,
זֹאת הִיא בְּרִיתֵנוּ הַלִּילִית, הַעֲצִיר —
מִצֵּר בְּטֶנֶף הַעֲצָדִתִּי אֶת הַשִּׁיר.

אנטונין ארטו : התיאטרון והמגפה

בארפיון של העיירה קאליארי בסרדיניה שמורה עובדה היסטורית מתמיהה. לילה אחד בסוף אפריל או בתחילת מאי 1720, כעשרים יום בטרם תגיע למרסיי „גראן־סנט־אנטואן“, ספינה שבואה חל בעת־ובעונה־אחת עם התפרצות המגיפה המדהימה ביותר בקורות העיר ההיא, פקד חלום מכאיב במיוחד את סן־רמי, המשנה־למלך־סרדיניה, שאולי מתוך הקיצוץ בתפקידיו המלכותיים נעשה רגיש לנגיפים המשחיתים ביותר; הוא ראה והנה דבקה בו המגיפה, שבחלומו היתה עושה שמות בכל מדינתו הפעוטה.

בעקתה של פורענות שפוזאת מתפרקים כל הדפוסים החברתיים. הסדר מתמוטט. הוא מבחין בכל פריעות־המוסר, בכל פגעי הנפש; הוא שומע איך נוזלי גופו מפכפכים בתוכו; באה עליו התפרמות מהממת של הרקמות, אבריו כבדים והולכים ומעט־מעט הם הופכים פחם. אך כלום מאוחר הוא מכדי למנוע את המארה? אף בהיותו לשמה ולשאייה, אף בהיטחן אבריו לאבק ובהיאכלו עד מוח־עצמותיו, יודע הוא שאין אנו מתים בחלומותינו, שרצוננו פועל אפילו במופרך, אפילו בשלילת האפשרי, אפילו בגילגולי תמורותיהם של השקרים שמתוכם אפשר לברוא מחדש את האמת.

הוא מקיץ. כל השמועות האלו על המגיפה, מיאזמות אלו של נגיף מן המזרח: — הוא יידע איך להרחיקן עתה.

הספינה „גראן־סנט־אנטואן“, שלפני חודש ימים יצאה מביירות, מבקשת רשות לעגון בקאליארי. המשנה־למלך משיב בפקודה של טירוף, פקודה הנחשבת חסרת־אחריות, מהובלת, מטופשת ועריצה בעיני הציבור ובעיני פקידיו שלו. בחיפזון הוא משגר את סירת־הנווט וכמה אנשים עליה לספינה שהוא סבור שהיא נגועה, והוא שולח בידם לצוות ל„גראן־סנט־אנטואן“ שתיסוב מיד ותתרחק במלוא המהירות מן העיר, שאם לא כן תטובע ביריות תותחים. מלחמה במגיפה! השליט העריץ לא יוציא זמן לבטלה.

אגב־אורח עלינו להתעכב על עצמתה המיוחדת של השפעת החלום הזה עליו, שפן בזכותה היה לא־ידי, על אף ליגלוגו של ההמון וספקנותם של אנשי פמלייתו, לעמוד בתוקף על פקודותיו הנזעמות, ומתוך כך פגע לא רק בזכויות האדם אלא גם ביחס הכבוד הפשוט ביותר לחיי אנוש ובכל המוסכמות הלאומיות או הבינלאומיות, אשר מול פני המוות שוב אינן תופסות.

אם כה ואם כה, הספינה המשיכה בדרכה, השליכה עוגן בליבורנו, ונכנסה לנמל מרסיי, מקום שם הורשתה לפרוק את מטענה.

בדפתרי הנמל של מרסיי לא נרשם מה אירע למטענה נגועה־המגיפה. ידוע פחות או

יותר מה עלתה לאנשי־הצוות שלה; אותם שלא מתו במגיפה נפוצו בארצות שונות.

הספינה „גראן־סנט־אנטואן“ לא הביאה את המגיפה למרסיי. זו כבר היתה שם, אף חריפה היתה במיוחד. אבל מרכזיה אותרו בהצלחה. המגיפה שאותה הביאה „גראן־סנט־אנטואן“ היתה מגיפת המזרת, הנגיף המקורי, ועם בואו והתפשטותו בעיר התלקחה שם בית־ר־שאת. מכאן פתח לא־אלה הירחורים.

מגיפה זו, שפפי הנראה היא מפעילה־מחדש נגיף מסוים, היא עצמה היה בה כדי לגרום נזק ממאיר באותה מידה: מכל אנשי־הצוות רק רבי־החובל לבדו לא נוגע במגיפה; יתר על כן, דומה כי הקרבנות שמקרוב הגיעו מעולם לא היו במגע בלתי־אמצעי עם השאר, הואיל והיו נתונים בהסגר. הספינה „גראן־סנט־אנטואן“, העוברת במטווחי קריאה מקאליארי שבסרדיניה, אינה משאירה שם את המגיפה, אבל שמץ־דבר ממנה גונב אל המשנה־למלך בחלומו; שכן אין להכחיש שנוצר קשר מוחשי, ואם גם דק מן הדק, בין המשנה־למלך למגיפה: יותר מדי נקל על עצמנו, אף גם לא נתרץ בכך מאומה, אם נגרוס שחולי מעין זה נמסר רק בדרך הדבקה פשוטה. אבל היחסים האלה בן סן־רמי למגיפה, שעזים היו כדי כך שלבשו דמות ותואר בחלומנו, בכל־זאת אין כוחם מספיק לנגע אותו עצמו בחולי.

מכל־מקום, כיון שנודע לעיר קאליארי כעבור זמן־מה שהאניה שהורחקה מחופיה על פי רצונו העריץ של המשנה־למלך, הוא האיש בעל ההארה־העליונה המופלאה, היתה מקור המגיפה הגדולה במרסיי, רשמה את זכר העובדה בארפיונה, ושם אפשר למצאה כיום.

*

הודות למגיפת 1720 במרסיי מצויים ברשותנו התיאורים ה„קליניים“ היחידים של המגיפה.

עם זאת, ספק אם המגיפה שאותה תיארו רופאי מרסיי היתה באמת אותה מגיפה של שנת 1347 בפירנצה, זו שהביאה לעולם את ה„דקאמרון“. ההיסטוריה, ספרי הקודש, בכללם התנ"ך, אי־אלה חיבורים רפואיים ישנים, כוללים תיאורים חיצוניים של כל מיני מגיפות, ודומה שהקדישו לגילוייה המחרידים תשומת־לב פחותה הרבה יותר מאשר להשפעתה המשחיתה והמפליאה על רוחות קרבנותיה. קרוב לוודאי שבדין נהגו כך; הרפואה ודאי היתה מתקשה מאד להצביע על הבדל יסודי בין הנגיף שבו מת פריקלס לפני סיראקוזה, אם נניח שהמלה „נגיף“ איננה סתם מלה ריקה, לבין גילויי מציאותו במגיפה שאותה מתאר היפוקראטס, שחיבורים רפואיים מן הזמן האחרון רואים בה כעין מגיפה מדומה. לפי אותם חיבורים הרי המגיפה האמיתית היחידה היא מגיפת־מצרים, הבוקעת מתוך בתי־הקברות הנחשפים בשעת שפלו של הנילוס. גם התנ"ך וגם הירודוטוס מסבים תשומת־לב להופעת־הבזק של המגיפה, שבן־לילה אחד הכריתה את 180.000 אנשי הצבא האשורי ובכך הצילה את קיסרות מצרים. אם יש אמת בעובדה, הרי יהיה עלינו לראות במארה כלי בלתי־

אמצעי או הגשמה של כוח בריבניה, העומד במגע הדוק עם מה שקרוי בפנינו גורליות.

וזאת עם או בלי צבא העכברושים, שאותו לילה עצמו התנפלו על חילות אשור, ובתוך שעות-מספר כירסמו כליל את נשק העור שלו ואת רתמותיו. עובדה זו אפשר להשוות למגיפה שפרצה בשנת 660 לפנה"ס בעיר הקדושה מקאו שביפאן, בשעת חילופי-ממשלה סתם.

המגיפה של 1502 בפרובאנס, שהמציאה לנוסטרדאמוס הזדמנויות ראשונות להשתמש בסגולותיו כרופא-חולים, חלה בעת-יובעונה-אחת עם תהפוכות מדיניות מעמיקות ביותר, נפילתם או מיתתם של מלכים, היעלמותם וחורבנם של גלילות, רעידות-אדמה, תופעות מגנטיות מכל הסוגים וגירושי יהודים, שבסדר המדיני או הקוסמי הם מבשרים או מלווים תמורות וחורבנות, שמחוללהם מטופשים מפדי לחוות מראש את תוצאותיהם ואינם מושחתים עד כדי כך שיתאוו אליהם בפועל-ממש.

תהיינה מה שתהיינה טעויותיהם של היסטוריונים או רופאים באשר למגיפה, סבור אני שנוכל להסכים על תפיסה של מחלה שתהיה כעין ישות פסיכית שאין נגיף נושא אותה. לו רצה אדם לנתח היטב-היטב את כל העובדות של הידבקות במגיפה שאפשר למצוא בהיסטוריה, ואפילו בזכרון-אנוש, כי אז קשה היה לבודד מקרה אחד בדוק ומוכח ממש של הידבקות על-ידי מגע; הדוגמה שמביא בוקאצ'ו על חזירים שמתו מתוך שריחרחו בסדינים שבהם נעטפו קרבנות המגיפה, ספק אם יש בה כדי להעיד על משהו שלמעלה מאיזו קירבה מסתורית בין החזיר לטבע המגיפה, קירבה שאותה שוב צריך יהיה לנתח בקפידה מרובה.

אף כי אין בנמצא שום מושג של ישות מחליאה ממש, הנה יש אי-אלה דפוסיים שיוכל השכל להסכים זמנית שהם מאפיינים אי-אלו תופעות, ודומה שיכול השכל להסכים שקיימת מגיפה שאלה סימניה:

קודם הופעתה של איזו הרגשת מצוקה גופנית או נפשית מוחשת מאד, הגוף מתכסה בהרות אדומות, שהקרוב מבחין בהן לפתע רק כשהן משחירות. בדוחק מספיק הקרבן לתמוה אם ייתפס לבהלה והנה כבר מתחיל ראשו לרתוח ולהכביד עליו לבלי נשוא, והוא קורס תחתיו. אז תוקפתו עייפות נוראה, עייפות של מציצה מגנטית מרפוזת, של פיצול פרודותיו הנמשכות אל אבדן. ליחות גופו המשתוללות, שהוטו מאפיקיהן ונמהלו יחדיו, דומה כאילו שוטפות-גואות הן בבשרו. גרגרתו עולה, קרבינו כמו יבקשו לפרוץ מבין שניו החוצה. הדופק, שלרגעים הוא רפה לבלי הבחין בו כמעט, צל-של-דופק בלבד, יש ופתאום יאזן-ידהר אחר ריתחת הקדחת שבתוכו, במקביל לעיוות השוצף שבמוחו, הולם בפעילות חפוזות כלבבו, שעתה הוא עז, כבד, קולני; עיניו, שתחילה כמו הוצפו דם ואחר הפכו זגוגית; לשונו התפוחה והמתנשמת, שתחילה היא לבנה ואחר היא אדומה ואחר היא שחורה, כמו נתפחמה ונתפקעה — כל הסימנים מצהירים על תהפוכה אורגנית ללא תקדים.

הוא מראה לנו את המציאות כפי שהיא, וזהו תפקידו של העיתון. הוא לא צריך להסתיר את המציאות, אלא להראות אותה כפי שהיא. זהו תפקידו של העיתון, וזהו תפקידו של העיתונאי.

היירונימוס בוש: נשיאת הצלב

היירונימוס בוש, נשיאת הצלב, הוא אחד מהמייסדים של המפלגה. הוא נולד ב-1878 בברוקלין, ניו יורק, והיה ממייסדי המפלגה. הוא נשוי ויש לו ילדים. הוא מכהן כנשיא המפלגה מאז 1998. הוא הואילדגוט, והוא מכהן כנשיא המפלגה מאז 1998. הוא הואילדגוט, והוא מכהן כנשיא המפלגה מאז 1998.

עוד מעט וליחות הגוף, מגובלות כאדמה שפגע בה ברק, כמו לבה שפוחות תת־קרקעיים לשים אותה, תרות להן מוצא ופורקן. הנקודה הבוערת ביותר מתהווה במרכזה של כל בהתה; מסביב לנקודות אלו תופח העור בעבועים־בעבועים בדומה לבועות אוויר תחת משטח של לבה, ובעבועים אלה מוקפים עיגולים־עיגולים. הגוף כמו נחרש תלמים. אך ממש כמו שהריגש יש להם נקודות נבחרות משלהם על פני האדמה, כך התפיחות בחרות להופיע על המשטח החיצון של גוף האדם. סביב אברה־הימין, בבתי־השחי, במקומות־היקר שבהם הבלוטות הפעילות ממלאות את תפקידיהן באמונה, שם מופיעות התפיחות, בכל מקום שהגוף מפריש את רקבונן המימי — או את חיותו. ברוב המקרים באה תחושת בעירה צורבת, המאותרת בנקודה אחת, ומעידה כי חיי הגוף לא הפסידו מאומה מכוחם וכי המחלה אפשר שתדעך ואפילו תירפא. כחמת־זעם שותקת, הנוראה במגיפות היא זו שאינה מגלה את סימניה.

כשפותחים את פגרו של קרבן־מגיפה אין רואים בו שום פגיעות. כיס־המרה, שעליו לסנן את פסלתו הכבדה של הגוף, מלא, צבוי עד־להתפקע מחמת נוזל שחור שצמיגותו מרמזת ממש על צורת־חומר חדשה לגמרי. הדם בעורקים ובאבות־העורקים גם הוא שחור ודביק. הפשר קשה כאבן. במשטחים הפנימיים של קרום־הקיבה כמו הופיעו פקעות־דם רבות־מספור. הכל מעיד על ערבוביה יסודית בהפרשות, אך, שלא כבצרת ובעגבת, לא אבד חומר ולא נתפסד. הקרביים עצמם, שבהם חלות ההפרעות עקובות־הדם ביותר, ושבהם המק והרקב מגיעים למדרגה שלא נשמעה כמוה, לא נוגעו אורגנית. כיס־המרה, שיש הכרח ממש לתלוש מתוכו את המוגלה שנקשתה, כמו בקרבנות־אדם מסוימים — כיס־המרה מגודל ביותר ומתהדק בכמה מקומות אבל שלם הוא לבלי פגם, שום חלק לא נעדר ממנו, אין שום פגיעה נראית־לעין, אין שום איבוד של חומר. ואולם בכמה מקרים הריאות והמוח שנוקו משחירים ומרקיבים. הריאות המרוככות והנפולות מתפוררות לפירורים של איזה חומר שחור ובלתי־ידוע — המוח מתמסמס, מתכווץ, הופך כמין אבק שחור־כפחם.

שתי הערות חשובות אפשר להעיר על עובדה זו. הראשונה היא שהמגיפה כשלעצמה אינה מתלווה שום גילויים של רקב בריאות ובמוח, והקרבן מת מבלי שימק בו שום אבר. בלא שנקל ראש בטבע המחלה, רשאים אנו לומר שאין הגוף זקוק למציאותו של מק פיזי ממש בטרם ייחרץ דינו למות. ההערה השנייה היא ששני האברים היחידים שהמגיפה מנגעתם ומחבלת בהם באמת, המוח והריאות, שניהם תלויים במישרים בתודעה וברצון. יכולים אנו להתאפק מלנשוש או מלחשוב, יכולים אנו להחיש את נשימתנו, לתת לה כל קצב שנבחר בו, לעשותה מודעת או בלתי־מודעת כרצוננו, להכניס שיווי־משקל בין שני סוגי נשימה: האוטומטית, הנתונה לפיקוחה הישר של מערכת־העצבים הסימ־פטית, והאחרת, הכפופה לאותם רפלקסים של המוח ששוב נעשו מודעים.

בדומה לכך יכולים אנו להחיש או לעכב את מחשבתנו ולתת לה קצב שרירותי — יכולים אנו לווסת את פעולתו בלתי-המודעת של השכל. אין אנו יכולים לשלוט לא על סינון ליחות הגוף על-ידי הכבד ולא על חידוש חלוקתו של הדם על-ידי הלב ואבות-העורקים, אין אנו יכולים לבלום את העיכול, להפסיק או להאיץ את חיסול החומר מן הקיבה. הנה כי כן דומה כי המגיפה מפגינה את מציאותה באותם אברי-גוף, באותם אתרים פיזיים, שבהם רצון האדם, תודעתו ומחשבתו מתרקמים וצפויים להופיע — ואותם היא מבפרת.

ב־1880 לערך בודד רופא צרפתי אחד בשם ירסן, שהתעסק בכמה פגרים של הודו-סינים שמתו במגיפה, אחד מאותם ראשנים עגולים, קצרי-זנב שרק המיקרוסקופ יכול לגלותם, וקרא לו בשם חידק-הדבר. כשלעצמי רואה אני בחידק זה רק גורם גשמי קטן יותר — קטן לאיך-ערוך יותר — המופיע ברגע מסוים בהתפתחות הנגיף, אלא שאינו אחראי בשום פנים למגיפה. והייתי רוצה שיסביר לי רופא זה מדוע כל המגיפות הגדולות, עם נגיף או בלעדיו, נמשכות חמישה חדשים ולאחר-כך חמתן שוככת, ואיך היה בידי השגריר התורכי, שנקלע ללנגדוק סמוך לסוף שנת 1720, להתוות בקו דמיוני, מניצה בדרך אבינון וטולוז עד בורדו, את גבול התפשטותה הגיאוגרפית של המגיפה — קו שהמאורעות הוכיחו את דיוקו.

מתוך פל אלה עולה הפיזיוגנומיה הרוחנית של מחלה שאין להגדיר את חוקיה במדויק ואשר אילולת תהיה זו לנסות לקבוע את מקורה הגיאוגרפי, שכן „מגיפת מצרים” איננה „מגיפת המזרח”, שאיננה זאת שאותה מתאר היפוקראטס, שאיננה זאת של סיראקוזה ולא זאת של פירנצה, אף אין היא „המוות השחור” שהפיל חמישים מיליון חללים באירופה בימי-הביניים. אין איש יכול לומר מדוע המגיפה מכה בפחדן הנמלט מפניה ופוסחת על המנוון המוציא שללו מן הפגרים. מפני-מה הריחוק, הצניעות והפרישות חדל-ישע הם נוכח התקפותיה של המאָרה; ומפני-מה חבורה של שטופי-זימה המבודדים עצמם מחוץ לעיר, דוגמת בוקאצ'ו עם שני עמיתיו המדושנים ושבע הנשים שתאוותן לא נפלה מחסידותן, יכולים לחכות לימי-החמה שבהם תסוג המגיפה; ומפני-מה בטירה שבקירבת-מקום, שהפכו מבצר והקיפוה חגורת אנשים חמושים, אין יוצא ואין בא, מפני-מה שם קוטלת המגיפה את חיל-המצב ואת כל יושבי הטירה ואינה חומלת אלא על אותם חמושים שהיו חשופים לנגע המידבק, ומי יתרוץ גם מפני-מה היו אותן חגורות-בידוד צבאיות שקבע מוחמד-עלי במאה שעברה, כשפרצה שוב המגיפה המצרית, מצליחות להגן על מנוזרים, בתי-ספר, בתי-כלא וארמונות; ומדוע יכלו הרבה והרבה מגיפות, מצוינות בכל הסימנים האפייניים למגיפת-המזרח, לפרוץ פתאום באירופה של ימי-הביניים במקומות שלא היה להם כל מגע עם המזרח.

מתוך המזורות האלו, התעלומות האלו, הסתירות האלו והגילויים האלה חייבים אנו לצייר לעצמנו את הפיזיוגנומיה הרוחנית של חולי, המהרס בהדרגה את הגוף כמכאוב שעם כל אשר יחריף ויעמיק כן יתחפם להגיע אל כל מישורי החושים.

אבל ממידת החירות הרוחנית הזאת שבה המחלה מתפתחת, בלי עכברושים, בלי חידקים ובלי מגע, אפשר להקיש על פעולתו העגומה והנחרצה של חזיון שאנסה לנתחו עתה.

משעה שמשתרשת המגיפה בעיר, מתמוטטים הדפוסים התקינים. שוב אין החזקת כבישים וביבים, אין צבא, אין משטרה, אין שלטון עירוני. כל הרוצה מבעיר מדורה לשרוף את המתים, בכל האמצעים העומדים לרשותו. כל משפחה חפצה במדורה משלה. מאחר שהעץ, המקום והלהבה עצמם יקרי-מציאות, פורצות מסביב למדורות מריבות משפחתיות, שעד-מהרה באה אחריהן מנוסה כללית, שהרי הפגרים מרובים מדי. ברחובות מתגבהים תליתלים של מתים עוטי-בלואים, ואת קצות התלים מכרסמים בעלי-חיים. הבאשה עולה כלהבה, אראז נפתחים הבתים והקרבנות אחוזה-העיועים, שנפשותיהם מלאות חזיונות-ביעותים לבלי הכיל, פרשטים ברחובות בילל. החולי התוסס בקרביהם ומהלך בכל גופם מוצא לו פורקן בנפצי-עצבים עצומים. קרבנות אחרים, בלי תפחת-בלוטות, הזיות-טירוף, מכאוב ובהלה, בודקים עצמם בגאווה בראי, בריאים-להלל, לפי דעתם, ואחר הם נופלים מתים בעוד קעריות-הגילוח שלהם בידיהם והם מלאים בוז לשאר קרבנות.

מעל לנחלים הסמיכים של ארס ודמים (שעינם כעין ייסורים ואפיוס), הבוקעים מן הפגרים, עוברות דמויות מזורות, משוחות דונג, חטמיהן ארוכים כנקניקים ועיניהן זגוגית, והאנשים הללו מהלכים על כעין סנדלים יפניים העשויים טבלות-עץ כפולות, האחת אפקית כתבנית סוליה, והשניה אנכית, להישמר מפני הליחות הגועות, והם מפזמים מזמורי-תפילה מהובלים שאינם יכולים להצילם מצלול בפבשן אף הם. רופאים נבערים אלה מגלים רק כמה הם נפחדים וילדותיים. פסולת האוכלוסיה, שחמדנותם המטורפת מעניקה להם חיסון, כפי הנראה, נכנסים לבתים הפתוחים ובוזזים אוצרות, שידוע להם כי לא יביאו שום תועלת ושום שכר. וברגע שהוא נולד התיאטרון. התיאטרון — רוצה לומר: חוסר תכלית קרובה, המביא לידי מעשים שאין בצדם לא טעם ולא שכר.

אחרוני החיים אחוזים תזזית: הבן הצייתן והצדיק הורג את אביו; תמים-הדרך עושה מעשי-סדום בשכניו; הזנאי נטהר. הפילי משליך את זהבו מלוא-חפניים מן החלון. אישה-מלחמה הגיבור משלח אש בעיר אשר פעם חירף בפשו על ישועתה. הטרון לובש את בגדי-חמודותיו ויוצא לשוח לפני בתי-המוות. הרעיון של היעדר איסור ועונש, וכן רעיון המוות הקרוב, אין די בהם לשמש מניע למעשים מהובלים וחסרי-שחר כל כך מצד אנשים שלא האמינו שיכול המוות לשים קץ למשהו. ואיך לתרץ את גל הלהט האָרטו אצל הקרבנות שהחלימו, שתחת אשר ינוסו מן העיר הם נשארים במקומם ומנסים להפיק תענוג פלילי מן הגועים ואפילו מן המתים, הממועכים תחת גל הפגרים, באשר הטילתם שם יד המקרה.

אבל אם נחוצה מאַרת-אדירים על-מנת שיתגלה חוסר-התכלית המטורף הזה, ואם המאָרה הזו קרויה מגיפה, או אז אולי נוכל לקבוע את ערכו של חוסר-תכלית זה ביחס לכלל אישיותנו. מצבו של הקרבן המת בלי רקבון גשמי, ברדת עליו כל השימצה

של חולי נחרך וכמעט מופשט, הריהו כמצבו של שחקן שפל-כולו חדור-ומחודר רגשות שאינם מועילים למצבו האמיתי או אין להם אפילו שום זיקה אליו. כל חזותו של השחקן, כזו של קרבן המגיפה, מורה שהחיים הגיבו על ההתקפה — ואף-על-פי-כן לא אירע דבר.

בין קרבן המגיפה המצווה ורודף במרוצה אחר חזיונותיו ובין השחקן הרודף אחר רגשותיו; בין האיש הבודה לו דמויות שמעולם לא היו מצטיירות בדמיונו לולא המגיפה, הבורא אותן בתוך קהל פגרים וסהרורים טרופיהזיות, לבין הפייטן הבודה נפשות שלא בעתן ולא במקומן ומפקידן ביד קהל קהה-חושים או טרוף-הזיות באותה מידה, בין כל אלה יש עוד גזירות-שוות המאשרות את האמיתות היחידות החשובות באמת והקובעות את מקומה של פעולת התיאטרון, בדומה לזו של המגיפה, על המישור של מגיפה-לאמיתה.

אך בעוד אשר דימויי המגיפה, המצטיירים מתוך זיקה למצב של התפוררות גופנית נמרצת, משולות למטחי יריות אחרונים של כוח רוחני התש וכלה, הנה דימויי השירה בתיאטרון הם כוח רוחני שתחילת מסלולו בחושים ואינו צריך למציאות מכל-וכל. כיון ששולח שחקן על גלי החימה של משימתו, הרי הכוח הנחוץ לו כדי להימנע מעשות פשע רב הוא לאין-שיעור יותר מן האומץ הנחוץ לרוצח כדי להשלים את מעשהו, וכאן, בעצם חוסר-התכלית שבדבר, נראות פעולתו והשפעתו של רגש בתיאטרון שרירות וקיימות לאין-שיעור יותר מאלו של רגש שבא על סיפוקו בחיים.

בהשוואה לחמת המרצח הפוקעת וכלה, הרי זו של השחקן הטראגי נשארת גדורה בתוך מעגל מושלם. חמתו של המרצח ביצעה מעשה, היא מתפרקת, והיא מקפחת את המגע עם הכוח שפיעם אותה אלא ששוב אינו יכול לקיימה. זו של השחקן לבשה צורה המבטלת את עצמה ככל שהיא משתחררת ונמוגה לתוך האוניברסלי. אם נרחיב את הדימוי הרוחני הזה של המגיפה, נוכל לראות בליחות הגוף הנכמרות של הקרבן כמין גילוי גשמי של הפרעה אשר, בהקשרים אחרים, היא שוות-ערך ללבטים, למאבקים, לתהפוכות ולתבוסות שמספקים לנו חיינו. וממש כמו שלא מן הנמנע הוא שיוכל יאוש-הסרק של הסהרורי המצווה בבית-משוגעים לגרום את המגיפה בכמין היפוכיות של רגשות ודימויים, בדומה לכך נוכל להודות שהמאורעות החיצוניים, התנגשויות פוליטיות, תהפוכות-טבע, סדרה של מהפכה ושיגושה של מלחמה, כשהם חלים במסגרת התיאטרון הם נחיתים ברגישותו של קהל צופים בכל עצמתה של מגיפה.

*

ב„עיר האלוהים“ מתלונן אוגוסטינוס הקדוש על הדמיון הזה בין פעולת המגיפה הקוטלת מבלי להרס את האברים ובין התיאטרון שבלא להרוג הוא מחולל את התמורות המסתוריות ביותר לא בנפשו של יחיד בלבד אלא בנפש של אוכלוסייה שלמה.

„דעו“, הוא אומר, „אתם הנבערים מדעת, כי המשחקים האלה, חזיונות-החטא, לא בעוונותיהם של בני-אדם הונהגו ברומא כי אם במצוות אלוהיים. הנותן כבוד-אֵל לסקיפיו * נבון יהיה יותר מן המכבד אֵלים אשר כאלה; אכן, אין הם ראויים להגמון שלהם!...“

„כדי לשפך את חמת המגיפה, קוטלת הגופים, ציוו אלוהיכם לערוך לכבודם את המשחקים האלה, והגמונכם, אשר ביקש למנוע את המגיפה הזאת משחתת-הנשמות, מתנגד אף להקמת הבימה עצמה. אם עדיין בינתכם עומדת לכם לבכר את הנשמה על הגוף, בחרו לכם את הראוי ליראתכם; כי רוחות-הרע ברוב ערמתן, בראותן מראש כי הנגע יתם עם הגוף, נתלו בשמחה בהודמנות הזאת להביא אל קרבכם מאַרה מסוכנת הרבה יותר, מאַרה התוקפת לא גופים אלא מנהגים. ואכן, כל-יך ההצגות הללו משחיתות ומעוורות את הנפש, עד שאפילו בזמנים האחרונים היו אחוזי היצר הקטלני הזה, שנמלטו משוד רומא ותרו להם מפלט בקרת-חדשת, מבלים כל יום ויום בתיאטרון ומתגאים על תעתועי-התלהבותם לשחקנים.“

אין טעם לתרץ במדויק את רוח-השגעון המידבקת הזאת. בכך נהיה כמבקשים למצוא טעמים לכך שמערכת-העצבים שלנו מגיבה לאחר פרק-זמן מסוים על רטטי הנגינה העדינה ביותר ואי-יכּה הללו מחוללים בה, בסופו של דבר, שינוי של קיים. ראשית-כל חייבים אנו להכיר שהתיאטרון, בדומה למגיפה, הוא בבחינת רוח-שגעון והוא קומוניקטיבי.

השכל מאמין במראה-עיניו ועושה את הדברים שהוא מאמין בהם; זה סוד הקסם. ואפילו אוגוסטינוס הקדוש בכתביו אינו מטיל ספק אף רגע בממשותו של קסם זה. עם זאת יש תנאים שצריך לגלותם מחדש כדי לחולל בשכל חזיון המסוגל להקסימו: ואין זה ענין שבאמנות סתם.

שהרי אם התיאטרון דומה למגיפה, אין זה רק משום שהוא משפיע על קיבוצים חשובים ומעוררים בצורה זהה. בתיאטרון כמו במגיפה יש דבר-מה שהוא עטור-נצחון ושחר-נקם כאחד: נהיר לנו שהתבערה הספונטנית שמציתה המגיפה בכל אשר תעבור אינה אלא פעולת-היסול עצומה.

פורענות חברתית מרחיקת-לכת כל-יך, הפרעה אורגנית מסתורית כל-יך — שטפון זה של חטאים, לחש-השבעה טוטאלי זה הדוחק וממריץ את הנפש עד קצה הגבול — כל אלה מעידים על מצב מסוים המצוין בכל-זאת בעצמה מופלגת ואשר בו כל כוחות הטבע מתגלים ברגע בו איזה דבר עיקרי וחיוני עומד להתחולל.

המגיפה נוטלת דימויים רדומים, הפרעה שבכוח, ולפתע היא מפיקה מהם את המחוות הקיצוניות ביותר; התיאטרון אף הוא נוטל מחוות ומותחן עד כמה שידו משגת: בדומה למגיפה הוא חוזר ומחשל את השלשלת בין יש לאין, בין ממשותו של האפשרי לבין הקיים כבר בטבע המוגשם. הוא חוזר וגואל את מושג הסמלים

* סקיפיו נאסיקה, כוהן גדול, שפקד לקעקע את תיאטרוני רומא ולמלא את מרתפיהם עפר.

ואבות־הטיפוסים הפועלים כמהלומות חרישיות, מנוחות, ניתור־לב, ציווי הלימפה, דימויים מגרים המוטלים לתוך ראשינו שנעזרו לפתע. התיאטרון מחדש בתוכנו את כל הסכסוכים הרודמים בנו ואת כל כוחותיהם, ולפחות האלה הוא נותן שמות שאנו מעלים אותם על נס כסמלים: וראו! לנגד עינינו ניטש קרב בין סמלים, הם מסתערים זה על זה בתכתושת בל־תיאמן; שהרי לא ייתכן תיאטרון אלא מרגע בו בלתי־האפשרי מתחיל באמת ובשעה שהשירה המתרקמת על הבימה מקיימת ומלהטת את הסמלים שנתממשו.

הסמלים האלה, סימנם של כוחות בשלים שקודם־לכן הוחזקו בשיעבודם והיו נתוקים מן המציאות, בוקעים־פורצים בלבוש של דימויים בל־יאימנו הנותנים אזרחות־כבוד וקיום למעשים שמטבעם הם עוינים את חיהן של חברות.

*

בתיאטרון האמיתי משבית המחזה את מנוחת־החושים, משחרר את התת־מדע המדופא, מעורר כעין מרד־למעשה (שגם לא יוכל לפעול מלוא פעולתו אלא אם יישאר מרד־למעשה), ואוכף על הקיבוץ הנאסף עמדה קשה וגיבורית כאחת. כך במחזהו של פורד, „חבל שהיא זונה“, מרגע שהמסך מורם רואים אנו לתדהמתנו הגמורה יצור המפליג בלימוד־סיניגוריה מחוצף על גילוי־עריות, ובכל עוז הכרתו רבת־העלומים הוא שוקד להעלותו על נס ולהצדיקו.

רגע לא יחת, דקה לא יפקפק, ובכך הוא מראה מה־דל ערכם של כל המחסומים שאפשר היה להעמיד כנגדו. הוא פלילי עד כדי גבורה והוא גיבור עד כדי עזות ושחצנות. הכל ממריצו לכיוון זה ומשלהב אותו; אין הוא מכיר לא בארץ ולא בשמיים, רק בכוח יצרו השוקק שלו, אשר יצרה המרדני וההירואי באותה מידה של אנאבלה נענה לו אף הוא.

„בוכה אני“, היא אומרת, „לא מחרטה כי אם מפחד פן לא אוכל למלא את תאוותי“. שניהם זייפנים הם, צבועים ושקרנים בעבור תשוקתם שלמעלה־מדרך־אנוש, שהחוקים קמים כנגדה ודנים אותה לכף־חובה אלא שהם יעמידוה למעלה מן החוק.

נקם תחת נקם, ופשע תחת פשע. כשאנו סבורים שהם נתונים בסכנה, נרדפים אף מושגים, אבודים, כשאנו מוכנים לרחם עליהם כרחם על קרבנות, או אז מתברר שהם מוכנים להשיב לגורל איום תחת איום ומהלומה תחת מהלומה.

אנאבלה נלפדת, נדונה על ניאוף וגילוי־עריות, רומסים אותה ברגליים, ממטירים עליה עלבונות, גוררים אותה בשערותיה, ולתמהוננו אנו מגלים כי לא די שאין היא מחפשת דרכי־מנוס אלא אף מתגרה היא עוד יותר בתליינה ופוצחת בשיר במין גבורה קשת־עורף. זהו התנאי המוחלט למרדות, זהו מקרה־מופת של אהבה בל־תחדל שלמראהו אנו, הצופים, כולאים נשימתנו בחרדה למחשבה שלעולם לא יוכל דבר לעצור בה.

אם רוצים אנו בדוגמה לחירות מוחלטת במרד, אנאבלה של פורד ממציאה לנו את הדוגמה הפיזית הזאת כשהיא מקושרת בדימוי של סכנה נחרצת. וכשאנו אומרים

לעצמנו שהגענו עד לשיא של זוועה, דם והפרת-חוק, שיא הפיוט המקדש את המרד, אנוסים אנו להוסיף ולצעוד לתוך סחרחורת אין-קץ. אך בסופו של דבר, אומרים אנו לנפשנו, נקם ומוות שמורים להעזה מעין זו ולפשע נחוש אשר כזה.

לא ממנו ולא מקצתו. ג'ובאני, המאהב, שעזרה עליו עוויצרו של פייטן גדול, מעמיד עצמו מעבר לנקם, מעבר לפשע, בעשותו עוד פשע אחד נוסף, פשע שכל-כולו תשוקה בלתי-תואר; הוא מעמיד עצמו מעל לאימים, מעל לזוועה, בזוועה גדולה עוד יותר, הממגרת בעת-רובעונה-אחת את החוק, את המוסר, ואת כל המעיוזים להתיצב כעושי-משפט-וצדק.

טומנים לו פח'ערומים, עורכים משתה גדול שבו יוסתרו בתוך קהל האורחים מרגלים ובני-בליעל שכירים, המוכנים להתנפל עליו למתן האות הראשון. אבל הגיבור הזה, שהובא אל בין-המצרים, שאבד סברו ורוח האהבה שורה עליו, לא ירשה לאיש להוציא משפט על אהבה זו.

דומה כאילו אומר הוא: רוצים אתם בבשרה-ודמה של אהבתי. טובי-יפה, אשליך את האהבה הזאת לתוך פרצופכם וארביץ אתכם בדמה — כי אינכם מסוגלים להתעלות לדרגתה!

והוא הורג את אהובת-נפשו ושולף את לבה כאומר לאכלו בעיצומו של משתה שבו קיוו האורחים לטרוף אותו. ובטרים יוציאיהו להורג הוא משפיל להרוג את מתחרהו בעל אחותה, שמלאו לבו לעמוד לשטן בינו לבין אהובתו, והוא הורגו בקרב אחרון הנראה אחרי-כן כפירפור-הגסיסה שלו עצמו.

בדומה למגיפה, התיאטרון הוא קריאת-אדירים אל הכוחות שבמופתם הם דוחפים את הרוח אל מקור סיכסוכיה הפנימיים. וברי כי המופת הנסער של פורד אינו אלא סמל למשימה גדולה עוד יותר וחיונית בהחלט.

אם התיאטרון ביסוד מהותו דומה למגיפה, הרי אין זה משום שהוא מידבק אלא משום שבדומה למגיפה הוא ההתגלות, החישוף, העירטול של מעמקי אכזריות ספונה, שבאמצעותם מאותרות כל האפשרויות הנשחתות של הרוח, בין רוחו של יחיד בין רוחו של עם.

בדומה למגיפה, התיאטרון הוא שעת הרע, נצחון הכוחות האפלים הנזונים מכוח עמוק עוד יותר — עד אבדנם.

בתיאטרון כמו במוזיקה יש מעין שמש מוורה, אור עז שלא-כדרך-הטבע, אשר לנגהו נראה כאילו הקשה, ואפילו בלתי-האפשרי, נהיה ה"אלמנט" הנורמלי שלנו. ומחזהו של פורד, ככל דראמה אמיתית, הוא בתחום קרינתה של השמש המוורה הזאת. אנאבלה שלו דומה לחירות המגיפה שבאמצעותה, מדרגה לדרגה ומשלב לשלב, אישיותו של הקרבן גואה ועולה והנשאר-בחיים נעשה מעט-מעט יצור כביר ואדיר-כוח.

עתה יכולים אנו לומר שכל חירות אמיתית אפלה היא, מזדהה זהות גמורה עם החירות המינית, שגם היא אפלה, אף כי אין אנו יודעים אל-נכון מדוע. שכן אָרוס האפלטוני, חוש הרבייה וחירות החיים הלא מכבר גזו תחת הציפוי הקודר של ה"ליבידו", שאותו מזהים עם כל שהוא מזוהם, נקלה ומשוקץ בתהליך החיים, עם כל העט ומתנפל על החיים בכוח טבעי וטמא, בעזו מתחדש תדיר.

הנה על כן כל המיתוסים הגדולים הם אפלים, עד שרק באווירה של טבח, עינויים ושפיכות-דמים יכול אדם לצייר לעצמו בדמיונו את כל האגדות הנהדרות, המספרות להמונים על ההתחלקות המינית הראשונה ועל טבח הישיות הראשון שהופיעו בסדר היצירה.

התיאטרון, בדומה למגיפה, עשוי בדמות הטבח הזה וההתפרדות המהותית הזאת. הוא קורא דרור לסכסוכים פנימיים, משחרר כוחות, פותח פתח לאפשרויות, ואם האפשרויות האלו והכוחות האלה אפלים הם, לא במגיפה האשמה גם לא בתיאטרון כי אם בחיים עצמם.

אין אנו רואים כי החיים כפי שהם וכפי שעוצבו בשבילנו ממציאים הרבה טעמים להתרוממות-הרות. דומה כי המגיפה באה לשמש ניקוז קיבוצי למורסה ענקית, מוסרית וחברתית כאחת; וכי בדומה למגיפה כך גם התיאטרון נוצר לניקוז הקיבוצי של מורסות.

ארסו של התיאטרון, כשהוא מוזרק לתוך הגוף החברתי, אפשר שהוא מפוררו, כדברי אוגוסטינוס הקדוש, אך לפחות עושה הוא זאת כמגיפה, כשבט-נקמות, כנגע גואל שבו בחרו דורות נוחים-להאמין לראות את אצבע-האלוהים ואשר אינו אלא פעולתו של חוק-טבע שעל-פיו כל מחווה יש מחווה כנגדה וכל פעולה יש תגובה כנגדה.

התיאטרון, בדומה למגיפה, הוא משבר הנפתר על-ידי מוות או מרפא. והמגיפה היא חולי עליון מפני שהיא משבר טוטאלי שלאחריו לא נותר דבר מחוץ למוות או לטיהור קיצוני. בדומה לכך גם התיאטרון הוא חולי, לפי שהוא שיוויה-משקל העילאי שאין להגיע אליו בלי הרס וחורבן. הוא קורא את השכל לקחת חבל בשגעון המרומם את כוחותיו; ובסיפום יכולים אנו לראות כי מנקודת-המבט של האדם פעולתו של התיאטרון, בדומה לזו של המגיפה, היא לברכה, שכן מאלצת היא את הבריות לראות את עצמם כפי שהם, ומתוך כך היא מפילה את המסווה, חושפת את השקר, הקהות, השפלות והצביעות של עולמנו; התיאטרון מנער את האנרציה המחניקה של החומר, החודרת אפילו לעדותם הברורה ביותר של החושים; ובגלותו לקיבוצי-אנוש את כוחם האפל, את עצמתם הפמוסה, הוא מעוררם לנקוט נוכח הגורל עמדה נעלה וגיבורית, שמעולם לא היו נוקטים אותה בלעדיו.

והשאלה שאנו צריכים להציגה עכשיו היא אם, בעולם החלקלק הזה, המתאבד מבלי הבחין בכך, ייתכן למצוא גרעין של בני-אדם המסוגלים לאכוף את התפיסה הנעלה הזאת של התיאטרון, אנשים שיחזירו לכולנו את שווה-הערך הטבעי והמאגי של הדוגמות שבהן שוב אין אנו מאמינים.

אורי זוהר : הירושימה אהובתי

הם יוצאים מביתה־הקפה — הגבר והאשה — קרני־אור המוחזרות ממי הנהר מרצדות על הקירות. בחושך, ליד מצבת־אבן, הוא שואל : „האם נשוב־ניפגש ?” היא עונה ביבש, כדבר המוכן־מאליו : „במלחמה הבאה.”

וכאן פולח את החשכה ברק מסנוור ומכה אותך באמת שנערכה לעיניך בקפדנות ובשלוה כה אכזרית. אתה פוער את פיך לומר משהו — להסכים, להתנגד, להגיב, הרי אין זו האמת, אסור שזאת תהיה האמת. וכל מה שנשמע, כל שיכול להישמע, הוא זעקה. אותה זעקה שנשמעה בליל גזיות השער בנור. אותה זעקה החנוקה בגרונה של אשה נדהמת המגיחה מגג ביתה ההרוס בהירושימה. הזעקה החבויה בעיניהם של שלדי־אדם, של חיות־הניסויים בברגן־בלזן. הצעקה הנשמעת מבעד לטיפוף המדוד של נעלי אסירים הצועדים בטויל־הבוקר „בחצר בית־הכלא”, במעגל שלם, סגור, נצחי. הצריחה הקורעת את השמיים, צריחה של גידים נפוחים עד־להתפקע, של לשונות שלוחות כפגיונות — הזעקה של „גרניקה”. אותה זעקה העולה מן העבר, אל ההווה, אל העתיד. הזעקה מחוסר ברירה, מחוסר מלים, מחוסר ידיעה.

*

„הירושימה אהובתי” הוא סרט גאוני, שנוצר במידה כה בולטת של אחריות אסתטית וחוסר־אחריות מוסרי עד שאפשר לדון את ערכיו האסתטיים במדוקדק — מתוך שהם צרופים ומתיחסים לקנה־מידה אמנותי, אחיד ודומיננטי משך כל היצירה כולה.

אין זה סרט הלוחם במלחמה ומטיף לשלום. אילו כזה היה, כי אז הנקל היה להעריכו במשפט שהושמע בו עצמו : „בהירושימה אנשים לועגים לסרטי־שלום”. גם אין זה סרט המטהר שרצים ומטיף לסלחנות. מי שראה את „לילה וערפל” יבין שאהבת נערה צרפתית לחייל גרמני אינה מוחה שום פשע ואינה מחפה על שום זוועה. בוודאי אין זו יצירה המקדימה את תקופתנו בסגנונה ובדרך ביטויה. על טענה כזה אפשר להשיב רק שלפי נבואת סרט זה עצמו דורנו הוא אולי היחיד שיוכל להבינו, מן הטעם הפשוט שאולי הוא האחרון שיראהו בכלל. אם כן, מהי השאלה הטמונה ביצירה הזאת ? — הרי זו אותה שאלה עצמה העוברת

* מאמר זה מרמז בכמה מקטעיו על יצירות אחרות של בימאי „הירושימה אהובתי” : „וך־גוך”, „לילה וערפל”, „גרניקה”.

כחוטהשני בכל יצירותיו של רנה. אותה שאלה שהתשובות החמקניות, המוכנות מראש שיצר לעצמו המין האנושי מאז תפילות-השלום הקדומות ועד הפגנות-השלום-והאהבה של ימינו, אין בהן כדי לפתרה; אותה שאלה שפל הסברים המחוכמים מאז ועד עתה — על שנאת-אחים ועל אכזריות עיוורת ועל „זאביות“ האדם וכר וכר — אינם משיבים עליה. הרי זו השאלה שהיא התשובה לעצמה, ממש כמו שהמוות הוא סיבת עצמו, כמו שהחיים הם שיכחת עצמם — וכמו שהאהבה היא פגישת שניהם.

אין ביצירותיו של רנה חידוש מהותי בעצם העלאת הבעייתיות שבהקשר חיים-מוות-אהבה. האמן המפלס לו דרך אל מקור אמנותו, הנישא על גלי תשוקה ארוטית כבירה אל מושא תשוקתו, אל גלגל-השמש של חייו — ונשרף בחומה, מצא את ביטויו, בתולדות התרבות האירופית, בטרם יתאר רנה את חייו של ון-גוך. לא זוג עיניים אחד נקרע בתדהמה למראה הדשא הרענן הגדל בכוח דשנם של גופות מתים, עוד בטרם יופק הסרט „לילה וערפל“. שיר האהבה הנשגבת המושר בשפתיים מגואלות בדם — אם דמו של האויב שגופתו משמשת דוכן לזמר ואם דם ריאותיו של המשרור עצמו — לא חדש הוא לאונינו. מעגל-האסורים הנצחי, חוסר-המוצא, הקירות הסגורים, המפלט היחיד שהוא המוות, כל אלה יודעים היו עוד זמן רב לפני האינטרפרטציה הנפלאה שנתן רנה לתמונתו של ון-גוך, „בחצר-הכלא“. ההבדל היחיד והמהותי בין רנה לקודמיו בהודקקותם לבעיה הזאת, ההבדל המעניק ליצירותיו את כורח יצירתן, הוא בתקופה בה נוצרו. זהו ההבדל בין ההווה, בו „המספר הגדול ביותר של יחידות-חיים מומתות בזמן הקצר ביותר שבגדר האפשר“, לבין הקוות-הדם המגוחכות מגוף החברה האנושית בהיסטוריה הפרימיטיבית שלנו. זהו הפרש ההופך כמות למהות.

יצירתו של רנה אינה כואבת את „ייסורי“ החיים; היא זועקת את חיסולם המוחלט בידי עצמם. החיים יצרו את המכשיר היעיל ביותר להריסת עצמם — את האדם, ואת התנאי הנוח ביותר לכך — את השיכחה. זהו סרט על גבר ואשה אלמוניים, שאותו זרם בלתי-יציב ונמשך ללא סוף של החיים, של השיכחה, סחף אותם הרחק משמותיהם ואין הם יודעים עוד מדוע הכרח הוא לזכרם. הם שכחו את ה„מדוע“ של הזכרון, ובפגישתם בלתי-הנמנעת בכוחה האדיר של אהבתם הם חותרים נגד זרם השיכחה, נגד נהרות אדם הוועקים „שלום“, אל מקור אהבתם, אל סיבת אהבתם, אל שמותיהם: הירושימה ונוור, שהם שמות ההרס והמוות. המעגל סגור, חסר-מוצא. ובאותו רגע של זכרון, של הבנת הכרחיותו של הזכרון, מתחילה השיכחה. מתחילה? — נמשכת! זורמת באטיות ללא מעצור, כמו הלוואר והאוסטה הנושאים על פני מימיהם את האפר, את הדם, את האבק הרדיאקטיבי, את הכל, לתוך הים הגדול של השיכחה. גדות הנהרות אינם יציבים, בוציים הם וחלקלקים. אין אפשרות לעלות, ולו גם לשניה, מתוך הזרם הסוחף של החיים אל גדות הידיעה, אל הבנת ה„מדוע“. אנו מתגלגלים בתוך גלגל-הענק של החיים בכוח שאין להדבירו אף לא להבינו — בכוחו של הארוס — אל ההרס המוחלט של

עצמנו. אנו חיים בתקופת התנופה האחרונה, המהירה ביותר של הגלגל. הפעם לא יינתזו שבבים, הפעם יתרסק הכל.

אין תשובה אחרת לאהבה הזורמת עם הדם. אהבה השוטפת, למגע־ידו של האהוב, את תלייה־תלים של מוסריות וחובה לאומית וצדק. "... אתה מיטיב אתי, אתה הורג אותי ... יעזו אלה שלא היו בבוריה לספר לי על האהבה..." אין תשובה אחרת על הררי כוח־ההרס המזדקרים עכשיו, בזה הרגע, בכל רגע, גבוה מעל להפגנות האהבה והשלום, ואשר למגע הקל ביותר יהפכו את האפיוודה ההרפתקנית של החיים לדייסה של דממת־מוות. "...אני יודעת: זה יתחיל מחדש, עשרת־אלפים מעלות על האדמה... עשרת־אלפים שמשות תגדנה. ישרור תהו־ורבוהו תהומי. עיר שלמה תשרש מן האדמה ותשוב־תפול באֶפֶר... מניין יכולתי לדעת שעיר זו גזורה לפי מידותיה של האהבה..."

ובנקודה הזאת, במקום שבו נגמרות לכאורה כל התשובות, צפה ועולה התשובה היחידה והכרחית והאמיתית. התשובה היחידה המקיימת את אמיתותה של היצירה. וחוסר־הזדקקותה של היצירה לקנה־המידה העקרוני הזה, הטמון בעצם יסודה, הוא הפגם המוסרי היסודי שבה.

*

הצעקה שפלט אביו של דה־וינצ'י למראה תמונה מסוימת שצייר בנו היתה: "זהו השטן". זאת היתה, כידוע, התמונה שצוירה על־פי דמות שנצרה מחיבור אבריהם של חרקים שונים.

כמעט כמשך דבריימי האמנות כן משך דבריימי הפרשנות על האמנים. בתיאורים, האמנותיים כשלעצמם, של דיוקן האמן מתבלטות שתי תכונות, שבמלים אלו או אחרות מיחסים לו כל אלה שהאמנים עצמם העריכו כבני־ידעת (והללו, כידוע, מועטים הם ביותר): ה"שטניות" וה"אלהיות". אין ספק שצעקתו של מר דה־וינצ'י־האב כוונה לדמות שנתגלתה לעיניו, אולם באותה מידה אין ספק שאותה דמות לא הכילה בתוכה "שטניות" יותר משהכיל יוצרה בן ה־11, אשר בציירו אותה לא ביקש אלא להפחיד את אביו. איננו מתכוונים לעסוק באנקדוטות, אולם לדעתנו יש בסיפור זה, שהתרחש בסופם של "ימיה־ביניים החשוכים", כדי להעמידנו, חרף ענני האבק הסמיך של הגדרות, האמנות בת־זמננו" ועל אף הצעקות מחרישות־האזניים של "האמנות המודרנית" עצמה, על נקודת־החיתוך הקריטית של אותן שתי תכונות המזכרות למעלה, אותה הצטלבות יחדנית של "שטניות" ו"אלהיות" היוצרת את האמן. "שטניות" של דה־וינצ'י הצעיר לבשה דמות שהורפכה פורקים של חרקים. כוונתנו בהבאת סיפור זה — ובעצם, במאמר זה כולו — היא לגעת בשאלה שראוי היה להציגה בדחיפות יותר דווקא בתקופתנו: מהו שקיים אפילו בחלקיקי חרקים זעירים ותמימים ההופכם, בידי היוצר שהבחין באותו "משהו", ל"שטן"? אותו "משהו" הריהו המכונה במאמר זה "אלוהי", שעצם היכולת להגדירו היא הגדרתו. חושש אני שאנו משתמשים במלה "אלוהי" מתוך פזיזות. "יופי", "סדר", "תבונה" הן אחדות מתוך עשרות מלים המכוונות לאותו קוטב

שאליו אנו חותרים באמרנו כאן „אלוהי“. קטונו מלהכריע ביניהן ומלנסות לכנות בשם את המקור המעניק לחלקי חרקים זעירים, כלכל העולם כולו, את האפשרות להיות מעוצבים מחדש, זה הנותן לאמן את היכולת לעשות זאת ביצירה האמנותית. אין מבוקשנו אלא להדגיש עובדה ישנה אך ברורה: עצם היכולת להתוכח, או אף לכפור באמיתותן של מלים אלו, מוכיחה את קיומו של המוגדר באמצעותן. התשוקה ליצור עולמות, ולו גם המשונים ביותר — אך רק בצירוף היכולת לקיימם — היא העושה את האמן אמן. כוחה של אותה תשוקה אדירה, שבלעדיה ביצה לא היתה מוטלת בעולם ושום יצירת-אמנות לא היתה נוצרת מעולם, אין למוד אותה, אין לנתחה בהגיון. אולם היכולת האמנותית ליצור עולמות בכוחו של אותי רצון אדיר עצמו היא-היא אותו „משהו“ שעליו ניתן לדבר, שעליו חייבים לדבר בזמננו. שבו כל עווית רגעית של גפש „רגישה“ וכל פירכוס חולף של נשמות „אמנים“ למיניהם תופסים את מקומם הנכבד על דפי כתבי-עת ועל בדי-ציור אומללים. האמן אינו „יולד“ את מעשי-אמנותו, הוא יוצר אותם. ובעצם יכלתו ליצור את ה„שטן“ מודה הוא בקיום ה„אלוהי“. „האמנות המודרנית“, במרכאות מודגשות. אינה לוקה אלא בחוסר-אוגיה של התשוקה להפוך עולם או לבראו או לשנותו — ומתוך כך: בחוסר-יכולת לכבוש את יפיו. קל יותר „להתיאש מהכל“ מאשר להשתלט על מעט-מזעיר.

מתוך ההמון המבולבל של מה-שקוראים „אמנים מודרניים“, החסרים לא רק את הניצוץ האלוהי שבראיית היופי אלא אף את הכוח השטני שברצון לבראו מחדש, מזדקר רנה כאמן מודרני אמיתי שביצירותיו הוא רואה את החיים ולא „חי“ אותם. אולם בעוד שאפשר להבין את תופעת הסתאבותו של מושג האמן על רקע מחצית-המאה שבה כל המדבר בשקט „אין לו מה להגיד“, כל המחייך הוא „אדיש“, וכל התפוצצות שאינה נרשמת בסייסמוגרפים של שני חצאי כדור-הארץ היא „חלשה“, אין לקבל את התעלמותו של האמן — שידע לתאר כל זאת ביכולת כבירה — מן היופי באותו עולם מתפורר, שבזכותו יצירתו אפשרית בכלל. אהבה הגבר והאשה ב„הירושימה“ מתרחשת בעולם של „דקה לפני שעת-האפס“; בעולם שבו הדת פשטה את הרגל, תנועות סוציאליות הפכו מפלצות כרותות-ראש והידיעה הפכה שפחה למדע. „...נודמה לך שאתה יודע, ואחרי-כך לא, לעולם לא ...“ אולם ידיעה אחת ברורה היא וקיימת לפחות כחוסר-הידיעה, והיא: הידיעה כי צד לספר אותו סיפור-אהבה שבהירושימה. האהבה שהיא המוות וההרס המוחלט. „... סיפרתי את סיפורנו, רואה אתה, אפשר היה לספרו...“ הסרט אינו נגמר ומתחיל רק במלים „הירושימה“ ו„נזור“ אלא הוא מתחיל ונגמר גם בזכות היכולת לספרו. כך, אפוא, לא סולק החוב לציר הזה שממנו חזה רנה את סיבובו האחרון של גלגל-חיינו; לציר הזה, שהוא נקודת-המשען הארכימדית היחידה של ה„אופטימיות“ במאה העשרים: שהחיים אמנם זוללים את עצמם אולם, לעזאזל, את התודה על היכולת לחשב את הנוסחאות המתמטיות, שלפיהן אנו מיצרים את פצצות-הקובלט, אנו חייבים ליפיו של העולם שאותו אנו מופצצים.

צ'ידיוק טיצי'בורן : ערב ההוצאה-להורג

עו-עלומי הוא רק טל-יגונים,
כרת-גילי היא רק נזיד-מקאוב,
קמת גרני היא רק שדה זונים,
וקל הזני תוחלת-שוא לטוב ;
בטרם אסז אור, היום פונה,
עטה אחנה, עטה גם אספה.

שיחי נשמע אף לא הוגד ערן,
פרני נשר, אף עוד זרוק עלי,
טרפי עבר אף עוד איני זקן,
ראיתי כל אף לא ראז אותי ;
חוטי נקפד בטרם ישנה,
עטה אחנה, עטה גם אספה.

מותי בקשמי וברחמי נמצא,
סיים חפשתי ואראה כי צל,
מדתי ארץ זה קברי יצע,
וקא מותי, ואף עשני אל ;
כופי מלאה, עטה כופי תקלה,
עטה אחנה, עטה גם אספה.

(עברית: אהרן אמיר)

מרים אורן : לתפוס

זה שלהט יותר מהכל לתפוס את
הספר בקרניו וכל כוכב נופל. לתפוס
כל רגע עצמים ואת שני הקצוות
באחד עומד ומפלגל בציניו. מול הספר
בשמים. מול כוכב נופל. עפר בסי. אין מלה
בסיו. כי אם: אשוב נא אלהט בקל
האדם. לתפוס את המצט. לתפוס כל רגע עצם
אסת. לתפוס ביד קצה אחד שומט.

שרל דה־גול : לאחר פרישה

ב־19 בינואר [1946] הזמנתי את המיניסטרים לבוא למחרת לרחוב סן־דומיניק. חוץ מאוריל ומבידו, שנמצאו אז בלונדון, וחוץ מסוסטל, שסייר בגאפון, התכנסו הכל בבוקר יום־א', ה־20 בחודש, באולם הקרוי „אולם כלי־הגיבורים“. נכנסתי, לחצתי ידיים, ובטרם ישב איש השמעתי כמה מלים: „משטר המפלגות חוזר. אני פוסל אותו, אבל, כל זמן שאין מכווננים בכוח הזרוע ורודנות, שאני איני הפץ בה ואשר בלי ספק תסתיים בכי־רע, אין בידי למנוע את הנסיון הזה. עלי לפרוש, אפוא. עוד היום אשלח לנשיא האסיפה הלאומית מכתב שבו אודיע לו על התפטרות הממשלה. באמת־ובתמים אני מודה לכל אחד מכם על העזרה שהגיש לי ואני מבקשכם להישאר על משמרותיכם כדי להבטיח את ניהול העניינים עד שיתמנו יורשיכם“. נראה היה לי כי דיכדוכם של המיניסטרים רב היה מתדהמתם. אף אחד מהם לא הוציא הגה, לא כדי לבקשני שאחזור בי מהחלטתי אף לא כדי להביע צערו עליה. לאחר שנפרדתי מהם, נסעתי למעוני.

נמסר לי שלאחר יציאתי נועצו המיניסטרים ביניהם כמה רגעים. מר תורו העיר, כפי הנראה: „הנה זאת פרישה שאינה חסרה גדלות!“ מר מוק אמר: „זאת היא, בלי ספק, פרישה חמורה! אבל מעז יוכל לצאת מתוך. אישיותו של הגנרל היתה מחניקה את האסיפה הלאומית. עכשיו תוכל זו להתגלות באין מפריע“. מר פלוון השמיע נימה של מרירות ודאגה: „ראו להיכן הגיעו סיעותיכם!“ הטיח כלפי אלה מעמיתיו שמפלגותיהם שמו מכשולים לפעולתי. — „עומדים אנר“, הכריזו ה־ה גה וטייטגן, „בפני האחריות הכבדה לרשת את דה־גול. תנועתנו תשתדל להיות ראויה לכך“. — „בבקשה מכם!“ קרא מר תורו. „אם יחד עם הגנרל לא יכולתם למצוא מוצא, איך תמצאוהו בלעדיר“.

דאגתי לכך שלא יהיה צל של פולמוסנות במכתב שכתבתי לנשיא האסיפה. „אם נשארתי“, אמרתי, „בראש הממשלה אחרי ה־13 בנובמבר 1945, הרי היה זה כדי להבטיח שלב־מעבר נחוץ... עכשיו יש ביכלתן של המפלגות לשאת באחריותן“. נמנעתי מלהזכיר באיזה מצב נמצאה האומה כאשר „קיבלתי עלי להנחותה אל שיחורורה, נצחונה וריבונותה“. אך ציינתי: „כיום הזה, לאחר מבחנים עצומים, שוב אין צרפת נמצאת במצב של חרדה. ודאי, סבלות לרוב מעיקים עדיין על עמנו ובעיות חמורות עומדות בעינן. אבל עצם חייהם של הצרפתים מובטחים הם. בעיקרו של דבר, הפעילות הכלכלית מתחדשת. אדמותינו בידינו. חורגנו וקנינו לנו דריסת־רגל בהודו־סין. שלום הציבור אינו מוטרה. כלפי־חוץ, חרף הדאגות הקיימות, הושבה העצמאות על כנה באיתן. אנחנו מחזיקים בריין. אנחנו משתתפים, בשורה הראשונה, בארגונו הבינלאומי של העולם, ובפאריז צריכה להתכנס, באביב, ועידת־

השלום הראשונה". לבסוף הבעתי את "המשאלה העמוקה והכנה שתוכל הממשלה העתידה להצליח במשימתה". מר פליקס גואן השיב לי תשובה מהוגנת מאד. אבל אם אני שליו הייתי בנפשי, לא כך היה עולם הפוליטיקאים. לאחר שנסערו הללו מאד עקב נכחותי, נסערו עתה בגלל היעדרי. בחוג זה מרגנים היו שאני מהרהר בהפיקה, משל כאילו העובדה שמרצוני הטוב עזבתי את השלטון לא די היה בה להפריך חשש זה מלכתחילה. אחרים, שלא הרחיקו לכת עד כדי להגות חשדות מעין אלה, ראו לנכון לגלות שהם עומדים על המשמר. הנה כך כתב אלי ב־20 בחודש בערב מר ואנסן אוריול, שחזר בהול מלונדון וסבור היה שאני עומד לדבר בראדיו כדי לעורר את זעם העם, ואמר לי שאם כך אעשה הרי "אפלג את הארץ לתועלתם ולשביעות־רצונם של אויבי הדמוקרטיה". הרגעתי את חששותיו של מיניסטר־המדינה. לאמיתו של דבר, אילו ראיתי צורך לגולל את טעמי פרישתי הרי ודאי הייתי עושה זאת והסבר זה, הניתן לעם הריבוני, לא היה נוגד במאומה את העקרונות הדמוקרטיים. אבל סבור הייתי כי שתיקתי תכבד יותר מכל, שהאנשים החושבים יבינו מפני־מה הסתלקתי וכי במוקדם או במאוחר יאירו המאורעות את עיני היתר.

לאן אלך? מאז הכינתי עצמי להתרחק גמרתי אומר לשכון, בבוא השעה, בקולומביה־הדרד־אגליו והתחלתי בשיפוץ ביתי שנזקק בימות המלחמה. אבל דבר זה יצריך חדשים אחדים. בתחילה מהרהר הייתי בנסיעה לאיוו ארץ רחוקה שבה אוכל לחכות במנוחה. אבל נוכח פרץ הגידופים והעלבונות שהטיחו כנגדי מאורות הפוליטיקאים ורוב העתונים החלטתי להישאר במטרופולין, כדי שלא יקבל את הרושם שיכולות התקפות אלו להשפיע עלי. שכרתי אפוא ממינהל שירות־האמנויות־היפות את בית־מארלי, שבו התגוררתי בלי נוע עד חודש מאי.

ואולם, בעוד אנשי המשטר מתמכרים בצהלה להרגליהם המתחדשים עמהם, הנה המון־העם הצרפתי עטה יגון דווקא. עם דה־גול התרחקו משב־הרוח הזה הבא מפסגות, תקוה זו להצלחה, זו הקנאה לצרפת, אשר פירנסו את נפש האומה. כל אדם, בלי הבדל מגמה וזרם, חש, בעצם, כי הגנרל נוטל עמו משהו ראשוני, מתמיד, נחוץ, שאותו הוא מגלם מכוח ההיסטוריה ואשר משטר המפלגות אינו יכול לסמלו. במנהיג המרוחק הוסיפו הבריות לראות כמין ממונה על החזקת הריבונות, מפלט שנבחר מראש. מדמים היו לעצמם שלגיטימיות זו תישאר סמויה מן העין משך תקופה שאין בה מועקה. אך ידוע ידעו שתיעשה הכרה, על פי הסכמה כללית, משעה ששוב תהיה הארץ מתגלגלת אל קרע ואסון.

שליחות זו שהיתה צרפת מוסיפה להועיד לי עתידה להוסיף ולקבוע את דרך הווייתי, במרוצת השנים, אף בשעה שסייעות מרובות לא תהיינה נהוות אחרי. כל אשר אומר וכל אשר ייחסו לי, דברי האמיתיים או המשוערים, יעברו לרשות הרבים. כל אותם שעמהם יהיה לי שיגרושיח עתידים לנהוג ממש כאילו הייתי מקבלם, כרשות עליונה, בהיכלות האומה. בכל אשר יודמן לי להופיע, יפרוץ הקהל בתשואות נלהבות.

הרי זו אותה אווירה שאפפתי במהלך הפעולה הציבורית שניהלתי, בתחילה, לאחר שנטשתי את מעמדי הרשמי: כאשר גיליתי דעתי, בבאייה, מה צריכים להיות מוסדותינו; כאשר הוקעתי בכל הזדמנות את התחוקה שהוצאה מידי הארץ הנהלאה; כאשר קראתי לעם הצרפתי להתלכד למען צרפת כדי לשנות את המשטר הרע; כאשר העליתי, מעל בימות לרוב, רעיונות שנוצרו למען העתיד; כאשר הופעתי לפני ההמונים בכל מחוזות צרפת ואלז'יריה, לפחות פעמיים בכל אחד מהם ובאחדים יותר, כדי לקיים את השלהבת ולבוא במגע עם הרבה שומרי־אמונים מסעירי־לב. הרי אלה אותם גילויים שהוכברו עלי אחרי 1952, כאשר גמרתי אומר להניח לדברים כפי שהם, משהגעתי לכלל דעה כי הרעה העמיקה מכדי שייתכן להביא לה מרפא בטרם יבוא הזעזוע שאין מנוס ממנו; כאשר הזדמן לי, לפרקים, לשבת ראש באיזה טכס; כאשר הלכתי לבקר בנחלותינו שבאפריקה ושבאוקינוס ההודי, להקיף את העולם מאדמה צרפתית לאדמה צרפתית, לחזות בונק הנפט בסהרה. ברגע סיומו של ספר זה חש אני איך, יותר מתמיד, עתירות אין־מספר מופנות אל בית אחד צנוע.

זה מעוני. בתוך מרקחת האדם והמאורעות היתה הבדידות פיתויי. עתה הריהי ידידתי, באיזו ידידה אחרת יוכל אדם למצוא ספקו כאשר נפגש עם ההיסטוריה? ואכן, חלק זה של גליל שמפאן נסוד־שלזה הוא כולו; אפקים נרחבים, דהויים ונוגים; יערות, אפרים, שדות־מזרע ושדות־בור עגומים; תבליט הרים קדמונים, מבותרים מאד וכנועים מאד; כפרים שאננים וצנועים, שמה שנות־אלף לא שינה דבר לא את נפשם ולא את מקומם. הוא הדין בכפרי שלי. שוכן במרומי הרמה, עטור גבעה מיוערת, קיים הוא מדור־לדור במרכז השטחים שמעבדים תושביו. הללו, אף שאני נוהר לאכוף חברתי עליהם, הריהם מקיפים אותי ידידות כבושה. מכיר אני את משפחותיהם, מוקירן ואוהבן.

שתיקה ממלאה את ביתי. בחזרה־הפינה שבו אני מבלה את רוב שעות היום נגלים אלי המרחקים לפאת מערב. לאורך חמישה־עשר קילומטר לא ייראה שום בנין. ממעל למישור ולחורשות מלוות עיני את המורדות המתארכים ויורדים לעבר בקעת־אוב, ואחר את רמות הגוש שמנגד. מנקודה שבמרומי הגן מקיף אני במבטי את מעמקי־הפרא מקום שם היער מקיף את האתר, כים הנחבט אל כף־סלע. רואה אני בכסות הלילה את הארץ. אחר, כשאני מתבונן בכוכבים, אני מסתפג הרגשת חוסר־חשיבותם של דברים.

ודאי, המכתבים, הראדיו והעתונים מביאים אל נוה־הנויר אשר לי את חדשות עולמנו. תוך כדי שהיות חטופות בפאריז אני מקבל את פניהם של מבקרים, שמתוך דבריהם מתגלה לי מהלך־הרוחות. בימי־הפגרה מקיפים אותנו ילדינו ונכדינו בעלומיהם, פרט לבתנו אן שעזבה את העולם הזה לפנינו. אבל מה־רבות הן השעות שבהן אני קורא, כותב וחולם בלא שתבוא שום אשליה להמתיק את שלוות־רוחי המרירה!

ואולם בבוסתן הקטן — אלף־אלפי פעמים הקפתינו! — הרי האילנות שהקרה

עירטלתם על הרוב ישובו להוריק, והפרחים ששותלת רעייתי שבים לתחיה אחרי נבלם. בתי הכפר בלים מיושן; אך לפתע יוצאים מתוכם נערות ונערים שוחקים. כשאני נושא פעמי אל אחד היערות הסמוכים הרי עמקותם האפלה מצפתני געגועים; אך לפתע יש ומזמורה של צפור, אור־השמש על העלווה או יונקות־שיח רכות יזכירו לי כי החיים מאז הופיעו על הארץ אוסרים הם קרב שמעולם לא הפסידו בו. או אז אחוש והנה כמין רוֹגֵע כמוס יורד עלי. הואיל והכל חוזר ומתחדש תמיד, הרי מה שעשיתי יהיה, במוקדם או במאוחר, מקור לתעצומות־חיות חדשות אחרי היעלמי.

ככל שהזיקנה תוקפת אותי כך התולדה קרבה אלי והולכת. מדי שנה בשנה, בארבע העונות שהן כארבעה שיעורים, באה תכונתה לנחמני. באביב היא משוררת לאמור: „עם כל אשר אירע אי־פעם, הרי אני עודני בראשית! הכל בהיר וצח, על אף מטרות־הזעם; הכל צעיר, כולל אף הגמודים באילנות; הכל יפה, אפילו השדות הטרושים. האהבה מזרימה בי לשדים ובטחונות כה קורנים וכה עזים עד שלעולם לא יתמו?”

מכריזה היא, בקיץ: „מה נהדר פריוני! במאמץ רב יקר מתוכי כל הזן ומפרנס את הברואים. בחומי תלויים חיי הכל. הדגן הזה, הפירות האלה, העדרים האלה, שעתה השמש מציפתם, הריהם הצלחה שלא יוכל דבר להכריתה. מעתה והלאה, העתיד הוא לי?”

בסתיו היא לוחשת: „מלאכתי הנה קרבה לסיומה. נתתי את פרחי, את יבולי, את פירותי. עתה אפרוש ואתכנס פנימה. ראו מה אף עדיין, בשלמת הזהב והארגמן אשר לי, באור הקורע לב. אהה! עוד מעט יבוא החורף לחמוס את עדיי. אך יום יבוא ועל גופי השדוד ישובו עלומי לפרוח!”

בחורף היא גונחת: „הנה הנני, עקרה וקפואה. כמה צמחים, חיות וצפרים, אשר הולדתים ואשר אהבתים, מתים על שדי אשר שוב לא יוכל להיניקם גם לא לחממם! אך כלום נחרץ הגורל? כלום לעולם נצחון המוות? לא! תחת אדמתי חדלת־החיים כבר מתרקמת מלאכה אילמת. אי־ניע בחביון הצללים, חשה אני מראש בחזירתם המופלאה של האור והחיים.”

ארץ זקנה, סחופת דורות, חבוטת מטר וסופה, שדופת צמחיה, אך נכונה, עד בלי די, להצמיח את הדרוש למען יקומו החיים בזה אחר זה!

צרפת הזקנה, עמוסת ההיסטוריה, מעונת מלחמות ומפכות, היוצאת ובאה בלי הפוגות מגדלות אלי שפל, אך מתאוששת, מדור לדור, מכוח גאון ההתחדשות! איש זקן, יגע תלאות, נתוק ממעשים, החש בבוא צינת הנצחים, ואשר לעולם לא ילאה מתור באופל אחר זיו התקוה!

(מתוך „עם נושע“, כרך שלישי ואחרון ל„מאבק לחירות“, זכרונות המלחמה של הגנרל שרל דה־גול. תרגום: אהרן אמיר. הוצאת „עם הספר“ בע״מ, 1960).

“אליעזר”: נגרות ביחסים עם צרפת

ימים אחדים בטרם יגיש מר י. צור, שגרירה הקודם של ישראל בצרפת, את כתב־ההאמנה שלו, נדפס ב„לה מונד” מאמר ראשי שסקר — ואם גם לא ברוח ידידותית ביותר דווקא — את היחסים בין ישראל וצרפת ובין ישראל לקיבוץ היהודי באמריקה. למחרת היום בו הגיש ד״ר איתן את כתב־ההאמנה שלו לנשיא דה־גול, מסר אותו עתון, בטור המוקצה ל„ידיעות בקיצור”, כי שגריר ישראל ושגריר קאמרון הוצגו רשמית בפני נשיא הרפובליקה.

תהיה זו טעות גמורה להסיק מתוך השינוי הקיצוני הזה בהתעניינות הציבור משהו על האפשרות של תמורה ביחסים בין צרפת לישראל. אמת גמורה היא שהנעימה השתנתה מיסודה. אבל, כפי שנסה להוכיח במאמר הזה, הרי ההפתעה האמיתית היא העובדה שהפעם לא הנעימה היא הקובעת את המנגינה ביחסינו עם צרפת.

ראשית, עלינו להבהיר בתכלית כי קשרינו המדיניים לארץ הגדולה הזאת, שעתה היא ידידותית ביותר, לא היו יציבים במרוצת השנים האחרונות והרבה תמורות קיצוניות פקדו אותם. קודם־כל, מעולם לא היה לצרפת ענין חיוני במזרח התיכון. האיזור שימש לה קרש־פיצה אל מטרות מדיניות בחלקי־תבל אחרים, לא דווקא באיזור עצמו. שעה שעשה פרנסואה ה־1 את עסקתו המפורסמת עם השולטן, עסקה של חילול־שם־שמיים בעיני דורו, מעונין היה בראש־וראשונה לקנות לו בעל־ברית שיוכל לתקוף את אויביו הספרדים והאוסטרים מן העורף. נפוליאון רצה להשתלט על המזרח התיכון רק בגלל התנגשותו עם בריטניה־הגדולה. נפוליאון השלישי הגן על המיעוטים הנוצריים במזרח התיכון בלא שתהיינה לו כלל מטרות מדיניות מוגדרות באיזור. אותו חוסר־ענין יסודי לגבי האיזור גילו הצרפתים בפרשת בנייתה של תעלת־סואץ, כמו גם בפרשת כיבושה של מצרים בידי הבריטים ב־1882, שהם סירבו להשתתף בו. „ההסכמה הלבבית” סייעה לגבש את הענין הצרפתי במערב־הים־התיכון, וכך הניחה בידי אנגליה את האחריות לחלקו המזרחי של הים. בקבלם את המנדטים על סוריה והלבנון, ובהשתתפם בחברת־הנפט־העיראקית, גילו הצרפתים יזמה שנבעה, מצד אחד, מן הרצון להעמיד משקל־שכנגד לכוחה של בריטניה־הגדולה באירופה, ומצד שני — מלחצן של כמה קבוצות מיוחדות של ממונאים ואנשי־צבא, יותר משהיתה תוצאה של מדיניות ברורה מצד ממשלת צרפת לתפיסת עמדות במזרח התיכון.

ההתחדשות העברית בארץ־ישראל לא עוררה אלא ענין מועט מאד מצד צרפת עד לזמן האחרון ממש. הרגשות הפרו־יהודיים, שהתפתחו בצרפת בימי הכיבוש הגרמני ומלחמתה של תנועת־המרי, עמדו ביחס ישר לרוגז הגובר של צרפת על

בריטניה הגדולה ועל פעולותיה העוינות בסוריה ובלבנון ב־1945-6. פליטים, נשק ואספקה בלתי־חוקית נשלחו בעזרת השלטונות הצרפתיים מצרפת וקורסיקה לארץ־ישראל גם כשהיתה עדיין כבושה בידי השלטונות הבריטיים. אחדים ממנהיגי הישוב העברי, ובמיוחד ראשי האצ"ל, מצאו בצרפת הרבה ידידים בעלי־השפעה שהיו מוכנים לסייע להם במאבקם. אבל העובדה עומדת בעינה כי הצבעתה של צרפת לטובת תכנית החלוקה היתה פועל־יוצא מן ההתערבות האישית העקשנית של מנהיגים סוציאליסטיים כדוגמת ליאון בלום והנשיא אוריוֹל, נוכח התנגדות קשת־עורף מצד משרד־החוץ הצרפתי בהנהלת המפלגה הנוצרית־הדמוקרטית (מ.ר.פ.) של ה"ה בידו ושומאן.

זמן לא מועט עבר עד שהכירה צרפת במדינת־ישראל, ומשך שנים רבות עמדה צרפת יותר מכל ארץ אחרת בראש המערכה נגד ההכרה בירושלים כבירת ישראל.

בכללו של דבר אפשר לומר שרק ב־1953 החלה להסתמן תווזה ביחסים בין שתי הארצות. גם דבר זה לא היה תוצאה מאיזה שינוי־עמדה במישרים אלא פועל־יוצא מן התסיסה הגוברת בשטחים המוסלמיים של תוניסיה ומארוקו, הנתונים לשלטון צרפתי. בפרק־זמן זה ובהקשר זה גם החל להתגלע הקרע בין מדיניות הצבא הצרפתי לבין זו של משרד־החוץ הצרפתי.

הבעיה המדינית הראשונה־במעלה של צרפת בזמן ההוא היתה המלחמה בהודו־סין; מלחמה שנחשבה קולוניאלית ו"מזוהמת" בעיני רובם של הצרפתים, ואשר לא יכלה לשמש צידוק מספיק להכרזה על גיוס־חובה. לפיכך היה הכרח לשאת־ולתת בתמידות על סיוע מן החוץ, ובמיוחד על סיוע אמריקאי, כשם שהיה הכרח לחזור בלי־חסך לנייטרליזציה דיפלומטית של רוסיה וסין, כדי לאפשר את השמירה על מאזן־הכוחות במערכה שהתנהלה מהלך 13,000 ק"מ מן המטרופולין.

גמר הסכסוך בהודו־סין, מצד אחד, ותחילת המרד האלז'יראי, מצד שני, הם שהביאו לידי שינוי ביחסים בין ישראל לצרפת. הצבא שחזר מהודו־סין אכן משוכנע היה שבכל מאבק העתיד להינטש בין צרפת ללאומנות הגוברת יהיה הצידוד הצבאי שני בדרגת החשיבות לעומת הלחימה החברתית, הפסיכולוגית והכלכלית. במסגרת הטיפול במורדים האלז'יראים הופרו יותר ויותר, מצד אחד, השפעתן של הנאצרות והפן־ערביות, ומצד שני — חשיבותה האסטרטגית של ישראל במזרח התיכון.

בתוך כך הביאה המלחמה באלז'יריה לידי שינוי גמור במדיניות ובהשקפה בעם ובחוגי השלטון ברפובליקה הרביעית. בניגוד לתוניסיה ומארוקו היתה אלז'יריה בבחינת חלק אינטגרלי של צרפת גופה. הלחימה באלז'יריה שוב לא היתה בחזקת מלחמה "קולוניאלית" כי אם בגדר הגנה על הטריטוריה הלאומית. התסביך המסורתי של "פלישה" שב לתחיה, ומתוך כך הנקל היה לזהות את היטלר עם נאצר — גם אם היה זיהוי מעין זה מועיל לנשיאה של מצרים יותר מאשר למאמץ־המלחמה הפסיכולוגי של צרפת. ואם נאצר הוא היטלר, הרי ישראל היא שוב ציבור

יהודי הנתון בסכנה שחייבים להצילו. על־אחת־כמה־וכמה כשהיא מתקדמת וסוציאליסטית, ובשעה שהמפלגה הסוציאליסטית לוקחת חבל גדל והולך בניהול המלחמה האלוזיראית...

שיקולים מדיניים ורגשיים לא היו השיקולים היחידים שהשפיעו על היחסים בין ישראל וצרפת בשנים 1955-6. אכן, זו פעם ראשונה מצאו קבוצות חרשתיות וממוניות רציניות ענין בסיוע לישראל. בתי־החרושת לנשק, בין הפרטיים בין המולאמים, היו כמובן בעד ממכר־נשק מוגבר לכל אומה שהיא שתשלם בדולרים בעד המשלוחים האלה ובכך תוכל להקל מן הנטל הכבד הכרוך בהפיכת הצבא הצרפתי מארגון צבאי המותאם למלחמה באירופה — ובשיתוף־פעולה עם נאט"ו — לכוח רגלי ממונע ביותר המוכן להתמודד עם המרד האלוזיראי.

בשעה זו גם נתגלו לראשונה כמויות נפט גדולות במדבר סהרה. המלחמה באלוזיריה שוב לא היתה אפוא מכוונת רק לשמור על שלמות הטריטוריה הצרפתית אלא גם להגן על אוצרותיה הלאומיים של צרפת לעתיד־לבוא. ממשלתו הסוציאליסטית של מר גי מולה לא איחרה לעמוד על חשיבותו של הנפט בניהול המערכה באלוזיריה. מתן האפשרות לאנשים פרטיים לקנות בסכומים גדולים מניות בחברות־נפט הפועלות בסהרה והנתונות לפיקוח ממשלתי היה לו חלק נכבד בעובדה שדעת־הקהל הצרפתית השלימה בנקל עם שיגורם של חיילי־מילואים לאלוזיריה.

כמה קבוצות של בנקים צרפתיים חשובים, שלא ניתנה להם דריסת־רגל בעסקות במזרח התיכון, ששו לשתף עצמן בחיפושי שדות־נפט חדשים בסהרה. מלכתחילה נראה היה בעליל שאם יימצא שם נפט בכמויות גדולות הרי יקוצץ במידה רבה כוחה של חברת־הנפט־הצרפתית, השותפת עם ארה"ב ובריטניה בניצול הנפט העיראקי. ועם זאת היתה מידת השפעתם של החברה והבנקים והקונצרנים המסונפים אליה על התיכנון המדיני והכלכלי של הארץ צפויה להתמעט. מתוך כך היתה הקבוצה המתנגדת לחברת־הנפט־הצרפתית מעוניינת לגייס את תמיכת הציבור לפעולותיה בסהרה על־ידי מתן עזרה לישראל, הקרבן המסורתי של עסקי הנפט במזרח התיכון.

שעה שהלאים נאצר את תעלת סואץ וממשלת צרפת החליטה יחד עם ממשלת בריטניה להילחם בנאצר, נמחתה ממש שארית ההתנגדות הדיפלומטית מצד משרד־החוץ הצרפתי על־ידי התמיכה המדינית הגדולה שזכתה ישראל להשיג בחוגים המדיניים, הצבאיים הציבוריים. האסטרטגיה המדינית של הצבא הפכה היתה ל"ריאל־פוליטיק", בהנהגת אנשים שבתנועות־המרי ומשך שנים ארוכות של לחימה קולוניאלית הורגלו לאהוב את המעש ולפעול בהסתר. החוגים הממשלתיים נטו לפעולה לא רק משום שהיה זה, לכאורה, הקו הנכון אלא גם מפני שלפעולה היה כוח־משיכה מיוחד בעיניו של שלטון רפּה־אונים, שימים רבים סופלה עצתו בזירה המדינית. לגבי המנהיגים הסוציאליסטיים נתערבבו יחד אידיאולוגיה ואינטרסים, רגשות וזכרונות־עבר. הפימה הוכנה ונערכה לדבר שנודע אחרי־כן בשם „הקנוניה“.

כשנסתיים מיבצע־סואץ ונראה היה שבריטניה־הגדולה וצרפת נחלו כשלון גמור בתכניותיהן ורק ישראל לבדה זכתה להצלחה מקומית כלשהי כתוצאה מן הפרשה כולה, נעשתה המדיניות כלפי ישראל ענין לפולמוס גלהב בצרפת, על מישור המדיניות הפנימית יותר מאשר על מישורה של מדיניות־החוץ.

לא היתה זו פעם ראשונה בה מילאה מדינה זרה קטנה תפקיד מדיני נכבד בעסקי מדיניות־הפנים הצרפתית. לכך, זכתה, למשל, צ'כוסלובקיה בין 1919 ל־1924, שעה שהיה בנש נאבק נגד תיקוני הגבול ההונגרי (שצרפת תמכה בהם) בתוך האסיפה הלאומית הצרפתית הרבה יותר מאשר מחוצה לה. אבל במקרה של ישראל שלאחר־סואץ באה היוזמה מצרפת עצמה הרבה יותר מאשר מירושלים.

הצבא הצרפתי מר־הנפש, הזקוק כל־כך לאיזה נצחון שהוא, ראה בנצחון־סיני נצחון צרפתי, שבעצם אפשר היה לחקוק את זכרו אפילו תחת שער־הנצחון. לפי גירסתם של האחים ברומברוז, בספרם על מערכת־סואץ, הרי הצרפתים הם שעשו את עיקר המלאכה בסיני, החל בהרעשת עזה על־ידי הסיירת „ז'ורז' לג" וכלה בלכידתה של „אברהים אל־אוול" במימי חיפה. אך טעות תהיה לראות בעמדה זו צביעות מחושבת. צה"ל היה נראה כמעט בחינת אבר מאבריו של הצבא הצרפתי, ככל שהדברים אמורים באחות־הנשק, ממש כמו שבקונגרס סוציאליסטי אחד הוגדרה מפא"י כסקציה הישראלית של ה־S.F.I.O., כשם שת־לאביב נחשבה מרסיי שניה, ואילו בעתונות ובהצהרות פומביות נתגלו פתאום גילויים עמוקים של דמיון בין שיטת־מחשבה התלמודית לזו של דקארט, בין עין־הוד לסן־ז'רמן־דה־פרָה, בין הר הכרמל לז'ואן־לה־פָן, בין שפת יידיש ל„אַרגו" הצרפתי.

שום מו"ל צרפתי לא הוציא מעולם תרגום של ביאליק, אבל „עוזי", בעל־הטור ששוב לא היה לו מקום ב„הארץ", נתקבל בזורעות פתוחות על־ידי השבועון הסאטירי הפאריזאי, „לה קאנאר אַנשנה", ועל־ידי ה־chansonniers הצרפתים. טיול לישראל נעשה ענין־שבאופנה יותר מטיול למוסקבה, רבבות הלכו לחזות בסרט „גבעה 24 אינה עונה", וסיסמות החלו לבוא על מקומם של בריתות וחוזים. „ישראל וצרפת אינן צריכות להתחתן על־מנת לאהוב זו את זו", אמר שגריר צרפתי מסוים, שאילו רצה בכך ודאי היה יכול להיבחר לפנסת הישראלית. ואכן, משך חדשים נעשו היחסים בין שתי הארצות, ומבחינה פסיכולוגית — בין שני העמים שלמעשה עדיין לא נפגשו מעולם, אקסטאזה של אהבה, שכמו בחיים נתחזקה עוד יותר מפות העובדה שלא יכלה (מטעמים „ממלכתיים") להיעשות ברית־נישואים; סערת־אהבה שבה היה האב גרנגואַר משלב זרוע עם ארלוזורוב, משה דיין עם נפוליאון, רנו עם אפרים אילין, רבנים עם ישועים, „משפית" עם „גאלרי לאפאייט".

אחד התצלומים הנפוצים ביותר בתקופה ההיא היה זה של אַגרי, רוזן־פאריז, ה„טוען" לכתרה האבוד של צרפת, כשהוא יושב בכפיפה אחת עם פנחס לבון, איש ה„הסתדרות". אחד מחביבי ה„חברה" הפאריזאית היה השגריר הישראלי, ממש כשם שבישראל היה שגרירה של צרפת משול כהתגלמות הון והאומץ הגאליים.

כרגיל בין הנאהבים, היו גם כאן עליות וירידות, תגליות נפלאות ומפחיתנפש מרים. נדיבות־לב וחמדת־בצע; אבל שינוי גמור עתיד היה לחול בדברים עם מותה של הרפובליקה הרביעית ועליית הגנרל דה־גול לשלטון.

בשימו סדר בענייני־הפנים הצרפתיים ובהעלותו את צרפת לשיעור־קמתו הענקי שלו, עתיד היה הגנרל דה־גול לשנות את טבע היחסים בין צרפת לישראל. לא נתחייב מכאן שום מפנה שלילי לרעת ישראל. היתה זו רק התפתחות טבעית של מדיניות ודיפלומטיה שבתוך הרבה הצלחות אחרות הביאה לפאריז בתוך 20 חדשים בלבד, בבחינת שווים, את הנשיא אייזנהואר, את מר מקמילן ואת מר כרושצ'וב, שלושת ראשי המועדון האטומי; וזאת לאחר שהיתה ממשלת גאראר אנוסה להשלים עם הקמתה של ועדה אמריקאית־בריטית לחקירתם של יחסי צרפת־תוניסיה. יתר על כן, דה־גול במחשבתו אינו מכיר בהצטרפותה של צרפת לאיזו עזרה מבחוץ לפתרון הקשיים שהיא מתלבטת בהם. אפילו בימי מלחמת־העולם השניה התקשה מאד להכיר בהזדקקותה של צרפת לאמריקאים ולבריטים. ודאי שאין הוא מיחס כל ערך להתערבות, ישרה או עקיפה, מצד איזה קולונל קטן הקרוי נאצר. נוכח העמדה הכללית הזו הרי אך טבעי היה הדבר שחיש־מהר חזרו היחסים בין צרפת לישראל לתיקונם ושבו אפוא להיות יחסים בין שתי מדינות — ידידותיות, אך זרות וריבוניות. משרד־החוץ הצרפתי, שהתרעם עד מאד על „הקנוניה“ שנקמה מעל ראשו, מיהר לדאוג לביצוע „הנורמליזציה“ ביחסים הרשמיים עם ישראל. פרישתו של השגריר הצרפתי מר ז'ילבר דאי שהיא חופפת את ההשקפה החדשה הזאת על יחסי ישראל־צרפת.

אך תהיה זו טעות מופלגת לומר כי המצב השתנה לרעה, ועל הכל — שחזר לנקודה בה היה ב־1954. ראשית־דבר, הרי ההשקעות הצבאיות, הממוניות והתעשייתיות של צרפת בישראל בארבע השנים האחרונות חוללו שינוי מרחיק־לכת בבסיס היחסים בין שתי הארצות. שוב אין הן יכולות להתעלם זו מזו, ובצרפת מרובות כיום קבוצות האינטרסים המעוניינות בישראל לא פחות מאלו המעוניינות במדיניות הערביות.

המלחמה באלז'יריה מוסיפה לשמש מכשול רציני מאד בדרך הנורמליזציה של יחסי צרפת עם המדינות הערביות. ובפרט עם קע"ם, ושום פרשה כגון פרשת רנו אינה יכולה לשנות את העובדה היסודית שמבחינה אסטרטגית, מדינית, ואפילו חברתית, חשובה מציאותה של ישראל במזרח התיכון לצרפת לפחות בה־כבידה חשובה מציאותה של צרפת ביס התיכון לישראל. בשטח הבינלאומי, ובפרט באו"ם, היה שיתוף־פעולה מתמיד ופורח בין שתי הארצות. בתחום התרבות והמדע אין ספק ששום ארץ אחרת בעולם לא זימנה לצרפת הזדמנות נאה יותר לפתח את השפעתה ולכונן „בסיס“ להתפשטות. אך כל זה הוא באמת משני־בדרגה בהשקפות שליטה הנכחי של צרפת על היחסים הבינלאומיים.

הגנרל דה־גול מאמין ב„ריאל־פוליטיק“ פחות מאשר במיתולוגיה היסטורית. באינטרס לאומי פחות מאשר ביעוד לאומי. כך, למשל, תעודתה של צרפת

באלזיריה, כמו גם בשאר מקומות, היא „לשמור אמונים לידידיה“. אין לשכוח כי הבגידה בידידים, בפרט באותן אומות קטנות שבנו את עצמאותן על יסוד אמונתן בצרפת, היא שהביאה לידי מלחמת-העולם השנייה, וכן — דבר שהיה ביש הרבה יותר לצרפת — הביאה לעולם את רוח מינכן והפטניזם. יהיה זה הבל גמור לחשוב אפילו רגע אחד שהרפובליקה החמישית תוכל להעלות בדעתה „למכור“ את ישראל.

אך יש עוד נקודה אחת חשובה. כשהגנרל דה-גול מדבר על אידיאלים המשותפים לצרפת ולישראל — הוא מדבר על כך כל-אימת שמזדמנת לו שעת-כושר — הרי כוונתו לומר שהוא רואה בישראל את התגלמות אותם ערכים „צרפתיים“, או מוטב לומר — „נוצריים מערביים“, שהוא מאמין כי יותר מכל ארץ אחרת העניקתם צרפת לציביליזציה הנכחית שלנו. ההסתלקות מהם — ההסתלקות מן האומץ, הכבוד, ההתלהבות, הנאמנות למסורת, האמונה בכוחו של האדם להכניע את הטבע ובכוחו של הרצון להתגבר על קשיים — פירושה ויתור על צרפת ועל כל יעודה של צרפת. דה-גול מאמין בעומק לבו שהערכים האוניברסליים האלה, פרי רוחה של צרפת, הם, בתוך השאר, הערכים המפעמים את החברה הישראלית. לפיכך יש להגן עליהם שם, ממש כמו שחובה היא להגן עליהם ולחזקם בצרפת.

מכאן: א) שהיחסים בין ישראל לצרפת לא די שלא נתרופפו אלא, אדרבה, לאחר שהיו „שליילים“ ואנטי-ערביים ביסודם יש להם סיפויים נאים להיעשות חיוביים, בלי כל תלות ביחסים עם הערבים; ב) שתמורה פסיכולוגית גמורה מתחוללת עתה ביחסים אלה. שוב אין כל שכוון-אהבה בין צרפת לישראל. אלו הן שתי ארצות ידידותיות, ידידותיות מאד, זרות זו לזו מעצם בריאתן, אך לא מרוחקות זו מזו.

בכל מישורי המגע ביניהם, הישראלים והצרפתים הם „זרים“, וכך הם חייבים להיות. אולי זה הדבר שקשה ביותר לתפסו בישראל, בפרט על המישור האישי. אך ככל שנקדים לתפוס זאת כך ייטב לנו, שכן ה„פאמיליאריות“ עשויה רק לטפח איהבנה ואכזריות. וסוף-סוף שוב אי-אפשר לנהל או לתפוס יחסים בצורה „קהילתית“ ורגשנית. ישראל חשובה לצרפת ממש כשם שצרפת חשובה לישראל — לא רק בגלל צרותיהן המשותפות עם הערבים אלא בגלל האינטרסים המדיניים הרחבים המשותפים להן וכן בשל תרומתן בעבר, בהווה ולעתיד-לבוא לציביליזציה, להומניזם ולייצובו של אותו „עולם קטן“.

הכללות תמיד יש בהן משום עיקום-דברים ומיעוט-דברים. אבל יתרון יש להן בכך שהן מרכזות את תשומת-הלב בטבורה של בעיה נתונה. מתוך הסתייגות זו רוצה הייתי להרשות לעצמי לסכם את הסקירה הקצרה הזאת על היחסים בין ארצנו וצרפת באמרי שבימי הרפובליקה השלישית לא היו יחסים אלה קיימים כלל; שבימי הרביעית הניעום פחדים משותפים מפני הערבים; ואילו בימי החמישית עשויים הם להתיסד על המסירות והאחריות המשותפת של שתי הארצות להרפתקה לאומית גדולה, שהיעדר דרכי-הנסיגה אך מוסיף על גדולתה.

אלי כדורי : לתולדותיה של ממלכת עיראק

(1921-1958)

מתחילתה היתה ממלכת עיראק יציר-כפיה של המדיניות האנגלית. בזכות התושיה, ההתעקשות והמסירות של פקידים אנגלים נתאפשרה הקמתו של בנין זה, שלבסוף נמצא שביר ורופף כל-כך. למען נבין את סיבות חורבנו, צריכים אנו לבדוק תחילה את האמצעים והשיטות שנקטו הללו.

הממלכה שהקימה המדיניות האנגלית ב-1921 נתיסדה על איש אחד, פייצל, בנו השלישי של שריף מפה, שבסוף מלחמת-העולם הראשונה הוכרו מלך בדמשק, וממנה גירשהו הצרפתים בימות הקיץ של 1920, לאחר שנמאסו עליהם קנוניותיו והיסוסיו, האנרכיה שחוללה ממשלתו והחתיירה העוינת מצד חסידיו. משעה שסולק פייצל מסוריה הפעילו ידידיו מבריטניה-הגדולה, שהמפורסם בהם היה הקולונל לורנס, את כל האמצעים שבידם על-מנת להושיבו על כס-מלכותה של עיראק. חסידיו ידוע ידעו את אפיו. בספרו „שבעת עמודי החכמה“ תיאר הקולונל לורנס כאיש חסר כוח-רצון, ובכתב-היד של הספר הוסיף ואמר על האיש שהיה גם חסר-כשרון. שעה שביקשה ממשלת בריטניה את צרפת, באוגוסט 1920, לסמוך ידיה על המלכתו של פייצל בעיראק, העלתה זו טענות חותכות שפנגד, וברתלו, שר-החוץ הצרפתי, מסר לויד-ג'ורג' שלדעתו פייצל הוא אדם נטול כוח-רצון, חלוש-אופי ביותר, שהפרסטיז'ה שלו גדולה, אך מסופן הוא. לויד-ג'ורג' הפיר בצדקתה של דעה זו, אך הצהיר כי ה„שייכים“ של ארץ-הנהריים דורשים אותו, וכי הסכמתה של צרפת עשויה לאפשר לבריטניה-הגדולה להוציא מאותה ארץ 70.000 איש העוסקים בה בשמירה על הסדר¹. קרנזון שקד לסנגר בתוקף על אפיו של פייצל ועל המדיניות האנגלית, אך באורח בלתי-רשמי הודה בספקותיו ובהיסוסיו. ב-15 באוגוסט 1920 כתב לסיר הרברט סמואל: „חשבנו על פייצל בשביל ארץ-הנהריים, אבל הצרפתים הוקיעוהו כבוגד מן הסוג הגרוע ביותר וגילו ריתחה. אנוסים אנו אפוא לדחות רעיון זה לפרק מאוחר יותר. כשלעצמי גם איני בטוח אם היה זה רעיון מוצלח, שפן בדמשק נתגלה בעליל כבובה נטולת כוח-רצון“². ספק זה מצא לו סימוכים משגילה פייצל עדי-מהרה גם בבגדאד אותה מידה של חוסר-יציבות ונקט אותן דרכי תככים שעוררו את הצרפתים להיפטר ממנו בדמשק. עכשיו היה עליו למשול בארץ המפולגת לכיתות חשוכות ועוינות זו לזו, מעורערת מחמת המלחמה ותוצאותיה, ושרויה במבוכה גמורה עקב היעלמה הפתאומי של מסורת בת כארבע-מאות שנה. היה עליו לכונן את מרותו ולאכוף את רצונו על אנשים שסילקו הפתאומי של המשטר הישן העיר בהם יצרי חמדנות מופלגים וחדש בהם רגשי-שנאה ארסיים.

תולדותיה של ארץ-הנהרניים מלמדות שאף בתקופות הטובות ביותר זקוקה ארץ זו לאנשים חזקים שימשלו בה, ופייצל, לפי דעתם ועדותם של כל אשר הפירוהו, רפה-אונים היה. ולא עוד אלא שנוזקק היה לכל התחבולות והאמצעים שבהם מסתייעים אנשים נטולי כוח-רצון המוצבים בעמדות של פיקוד: הונאה, דר-פרצופיות, קנוניות נפתלות, הצהרות סתומות שאחריהן באות הכחשות סתומות עוד יותר. לאנגליה היה פייצל חב תודה על כס-מלכותו, אך הוא נמצא עומד בראשה של ארץ שהרגשות האנטי-אנגליים העזים בקרב שבטיה השונים הביאו לידי מלחמות-אזרחים, ונוסף על כך צריך היה למשול בעזרתם של פקידים עותומאניים-לשעבר, שלא היה להם שום יסוד להחזיק טובה לאנגליה.

זאת היתה הדילמה שבפניה הועמד. על התמיכה הצבאית האנגלית לא היה יכול לזוותר, שכן בארץ זו היה בבחינת זר נטול סמכות ונטול תמיכה; אולם כדי לרכוש סמכות זו ותמיכה זו היה עליו לקום כנגד פטרונים, האנגלים, ולהאיר פנים ליריביהם.

הדרכים שנקט לפתרון הדילמה הזאת אפייניות הן לו. הוא מינה שני שרי-חצר, שהאחד מהם, פ'המי אל-מודארס, היה פקיד עותומאני לשעבר, בן למשפחה של אנשי-דת מן הידועים ביותר בבגדאד, איש שהיה לו מלוא היסוד לדאוב על מצבה של ארצו ולהתמרמר על ההשפלה שגרמה בריטניה-הגדולה לאסלאם. הוא לא היה ממצדדי פטרונים של פייצל. כך היה גם שרי-החצר השני, מהדי אל-בציר, שיעי שהשתייך לאותה קבוצה שיעית בבגדאד שנתכנתה „סיעת חראס” ובקיץ 1920 אירגנה את התמרדותם של שבטי הפרת נגד השלטון האנגלי ותמכה בה. ב־23 באוגוסט 1922, יום-השנה הראשון לעליתו של פייצל לכס-המלוכה העיראקי, כשבא הנציב-העליון האנגלי, סיר פרסי קוקס, לברכו, נתקל סמוך לארמון-המלכות בהמון המשמיע קריאות-איבה. „ברי הוא”, כתב בדו"ח שלו על המקרה, „שדבר זה קרה בהמרצת שרי-החצר של המלך; ראשי שתי המפלגות הלאומניות הקיצוניות נקראו לבוא ממש לפני, ולאחר שמסרו את איחוליהם למלך המשיכו בביקורם במעון המלכותי על-מנת להימצא במקום בשעת בואי”. בשעה שהגיע הנציב ניצבו הללו על מרפסתו של ארמון-המלכות והשמיעו באזני ההמון נאומים של איבה לאנגליה.

לפני ההתנגשות הזאת המגוחכת והמרגיזה קשר פייצל קנוניה נגד ממשלתו שלו, שבראשה עמד זקן אחד מכובד וישר-דרך, וכל-כך הצליח בדבר עד שהגלילות שהורגעו זמן קצר לפני כן שוב החלו לסעור, ולפי הדו"ח הרשמי הבריטי „נודעו במידה רצינית הסדר הציבורי במונתפיק”. כאשר הפגינה הממשלה את מורת-רוחה נוכח מנהגים אלה ודרשה מן המלך הוכחה ברורה לכך שיכולה היא לסמוך על תמיכתו ועזרתו, השיב פייצל בדו-פרצופיותו האפיינית שאין הוא רואה כל טעם לשנות ממדיניותו.⁸

מעמדו של פייצל בבגדאד אמנם שונה היה מאד מזה שהיה לו בדמשק, ואולם הסיבה לכך לא בו היתה נעוצה אלא במסיבות שבפניהן הוצרך לעמוד. בארץ-

הנהריים לא היה עליו להיאבק עם צרפת. הלהוטה לבסס את מרותה. אדרבה, מוקף היה דאגה ועזר מצד פטרוניו, מצד הפקידים הבריטיים המשוטטים בארץ לכל עבר ועמלים לכונן את מרותו, מסתייע בחיל-האוויר המלכותי, הנכון בכל עת להעניש את השבטים המתמרדים ולזרוע אימה ופחד בקרב אויביו⁴. זאת ועוד, הממשלה האנגלית, פטרוניתו של פייצל, נוחה היתה תמיד למלא את כל משאלותיו. בסיפורו של דבר נראתה נחפזת להיפטר מן האחריות המוטלת עליה ולתת את מלוא השלטון בידי בן-חסותה. הודות לסלחנותה של אנגליה הצליחה מדיניותו של פייצל כל-כך בבגדאד, המדיניות שהוא עצמו העמידה בקצרה ובדיוק רב על הלקיחה והדרישה⁵, ואשר התגלגלה מדחי אל דחי בדמשק, מול צרפת.

תקופת המבחן של פייצל עתידה היתה לבוא עם תום המנדט הבריטי ויציאתם של האנגלים, שלעיתים כה קרובות היו מחלצים אותו מן המצרים. אך הוא מת זמן קצר לאחר שזכתה עיראק לעצמאות שלמה — אולי למולו הטוב — ולא היה עליו לצלוח לבדו את אשדותיה הקטלניים של הפוליטיקה העיראקית. מכל-מקום, פרשה אחת, שחלה זמן קצר לפני מותו, יש בה כדי לרמוז על מה שהיה עלול להתרחש אילו נשאר בחיים.

האשורים, הריים נוצרים שמוצאם מדרום-מזרחה של תורכיה, משך מלחמת-העולם הראשונה נפתו להאמין בהבטחות הרוסים, שיעצו להם להשתחרר מן המגלב התורכי. הם התמרדו, וסופם שהוצרכו לעזוב את הטריטוריה העותומאנית. עם גמר המלחמה לא נותרה מהם אלא קבוצה עלובה של פליטים, שעליהם נפרשה חסותה של הממשלה האנגלית. שהם העמידו לה גדודים של חיילים אמיצים ועזי-נפש. עלה בדעתה של אנגליה להושיבם במוצול, שחבר-הלאומים סיפחה לעיראק, ואחד הטעמים להחלטה זו היה שבשום אופן אין להניח לאשורים לבוא שוב בעולם של התורכים. משהשיגה עיראק את עצמאותה החריפו היחסים עם האשורים, והריב הגיע לשיאו משך שנת 1933. המלך נמצא בחוץ-לארץ ורשיד-עלי אל-גיילאני, ראש-הממשלה בבגדאד, החליט ללמד לקח לאשורים; הוא שם במעצר את האפטרירארך שלהם בבגדאד, ושיגר למוצול חיל חמוש תחת פקודתו של בפר-צדקי, שנתקל בפלוגה של אשורים מזוינים ואחרי-כן עשה טבח ללא-רחם בכפר האשורי סימל. כאשר נודע למלך שהאפטרירארך נעצר ושפוח מזויין שוגר לחבל האשורים, הריץ אל ראש-ממשלתו מברקים בהולים שבהם עמד על הצורך לנהוג במתינות כדי שלא לגרות את האשורים למעשי יאוש, ובפרט דרש שלא תתבע הממשלה פירוק-נשק חד-צדדי בעוד כל השבטים בעיראק, כולל הפורדים, שכניהם של האשורים, מחזיקים בכלי-נשק שאיש לא העלה בדעתו ליטלם מהם. רשיד-עלי סירב להיענות לשידוליו של המלך ולחדול מתכנית-הדמים שלו, ונאחז באמתלה שכבודה של הממשלה הוא הנתון בכף: „עלינו ללמד את האשורים שאי-אפשר להתמרד בלי עונש. עלינו לאחוז בצעדים נמרצים; צר לנו שאנו פועלים למורת-רוחו של הוד-מלכותך“, אמר במתק-לשון במברקו האחרון, „אך אין אנו צופים כל סכנה שתוכל לאיים על הארץ בעקבות הצעדים שנקטו על-מנת לטעת יחס

של כבוד לחוק"⁶. רשיד-עלי התעלם מחששותיו של המלך והשיג את שלו; כי אכן לא נתגלעה שום סכנה לעצמאות שהושגה זה-מקרוב, להוציא אי-אלו החלטות סתמיות של חבר-הלאומים. התנגשות זו, בדומה למה שאירע בארמון ב-1922, מעידה אל-נכון שלא חל שינוי באפיו ובעמדתו של המלך מאז ימי דמשק, וכי נוכח משבר חמור או בשעת חירום שוב היה כלי-משחק ושבוי בידי פמליה נחושת-החלטה ואלימה כמו בדמשק. אחרי השחיטה החליט המלך לחזור לבגדאד, מקום שם הופיע בפעם האחרונה קבל-עם על מרפסת הארמון, לקול תרועות-החדוה של המון משתולל, החוגג את נצחונו של בכר צדקי⁷. אילו נתן ביטוי פומבי למורת-רוחו, כי אז ודאי היה ההמון, בהמרצתה של הממשלה, קם עליו ומדיחו מכסאו. הוא מת זמן קצר אחרי-כן.

בנו גאזי ירש את כסאו ומלך עד שנספה בתאונת-דרכים ב-1939. מוכשר היה עוד פחות מאביו לתפקיד המלוכה. לפי תיאורו של שגריר בריטי אחד היה האיש „פחו כמים“, הפכפך בהרגליו ובוחר את עמיתיו מתוך שמשיחצר וקציני-צבא צעירים, נמהרים ופרועים⁸.

האב היה מצוין לפחות בהכרת-ערך ובוזהירות, ובנועם-הליכותיו דומה שצודד את לבם של הפקידים הבריטיים הרבים שפה הגדילו עשות למילוי שאפותיו; כן גם השפיל לבטוח במסירותם ולהניח להם להילחם בגבורה תחתיו. ואילו גאזי, הצעיר ההולל שפיגורו השכלי היה מדיאג את אביו⁹, התמכר ליצירים פרועים ממש כמופקרים ביותר שבבני פמליתו. לערך שנה אחת לפני מותו הקים תחנת-שידור פרטית בארמונו והיה מסית את תושביה של נסיכות כויית להתקומם, הסתה שהסתיימה במרידת-נפל. ערב אחד, זמן קצר לפני מותו, ובעוד ראש-ממשלתו נמצא בחוץ-לארץ, קרא אליו את ראש-המטה-הכללי ופקד עליו לפלוש מיד לכויית ולכבשה. פקודה זו זרעה בהלה בפמלייתו. ראש-הממשלה שהובהל לחזור הצליח לשדל את המלך שיחדל מתכניתו¹⁰. את כסאו ירש בנו פייצל, שעדיין פעוט היה. הוא נתגדל על-ידי אמו שמתה עליו בעודו נער מתבגר ועל ידי אומנות מסורות. בחור חביב היה בעלותו על כסאו ב-1953, וכעבור חמש שנים מוגר כסאו על-ידי צבאו. בימי מלכותו הקצרה עד מאד חי בצל דודו, העוצר ויורש-העצר, עבד אל-אילאה, ובצלו של נורי סעיד, אשר בשנות חייו האחרונות היו כל האישים המדיניים של עיראק סרים למשמעתו. התקופה השריפית הקצרה של עיראק, שתחילתה בקנוניות ובמלחמת-אזרחים, נסתיימה עם רציחתו של פייצל ב' באימה ודם.

*

לוידיג'ורג', אף כי הודה בצדקת דעתו של ברטלן על אפיו של פייצל, טען כי ה„שייכים“ של ארץ-הנהריים הם החפצים במלוכתו. טענה זו כלום היה בה ממש? נכון הדבר שמלחמת-אזרחים עשתה שמות בעיראק שעה שהיה הוא נושא-ונותן עם צרפת. השבטים השיעיים שעל הפרת, בהשפעת כלי-הקודש שלהם בנג'ף, פרבלה וקדימיין ובסיועם של סוכנים שריפיים מסוריה¹¹, היו מתפרעים, מתקפיפים

את הגייסות האנגליים, מנתקים קווי-תחבורה, שמים מצור על ערים ומרכזי שלטון. עם זאת הרי לא למען פייצל וקציניו הסוויים העותומאניים-לשעבר הסיתו חכמי הדת השיעים את העם למרד ולא על-מנת לבוא בעולו עשו זאת. בהסתלקותם של העותומאנים ובהתפוררותה הארגונית של ארץ-הנהריים ראו שעת-כבוש לתפיסת השלטון והבכורה לאחר שנים כה רבות שעברו עליהם תחת השלטון הסוני. אכן, רבה היתה אכזבתם כאשר הושיבה אנגליה את פייצל ופמליתו לשלטון בבגדאד, לאחר שדיכאה את המרד על הפרת. בנמרץ כליכך ביטאו את מורת-רוחם עד שקמה ממשלתו של פייצל, בכסות-עיניים נוחה של מושגי לאומיות מודרניים, שלפני כן לא נודעו בארץ כלל, והגלתה אותם בתורת נתינים פרסיים¹². הד"ר הרשמי האנגלי, שנערך להצדקתו של מעשה זה, הוא עצמו נוסך אור על רקעה האמיתי של הפרשה ועל מניעיהם העמוקים של מנהיגי המרד משנת 1920: „שאפות המנהיגים הדתיים השיעיים“, כך אנו קוראים בדו"ח של 1922³, „תמיד היו נוטות למינהל תיאוקרטי. התורכים בלמו אותם תמיד, אבל הדעת נותנת שהממשלה הערבית בראשית צעדיה לא היתה יכולה לנקוט עמדה תקיפה באותה מידה אילו גיטל ממנה הסיוע הבריטי. המוג'תהדין' פרסים הם כמעט עד אחד, ואין כל טעם לכך שלא יבחרו להקריב את האינטרסים של עיראק למען אלה הנראים להם שלהם. נוסף על כך הרי אדיקותם הדתית, הממריצתם להפוך עורף לעולם ולהשגים המדעיים, שאינם מיוסדים על הפתוב בקוראן, נוטעת בהם איבה לצרכיה של מדינה החותרת לעצמאותה וצועדת בדרך הקידמה“¹³.

השיעים לא הכירו בחסדים האלה והחזיקו בדעתם שממשלת בגדאד מכורה לאנגליה, שהיא מכשיר רדיפה בידי הסונים, שאינם נבדלים מן העותומאנים אלא בכך שאין להם חזקה חוקית וממושכת ושלטונם לא בא להם מכוח כיבוש אלא אך ורק בזכותה של אנגליה.

עתונאי בגדאדי אחד סיפר על מסעו ב־1927, בחבל הפרת, בחברתם של גלאב-פחה וראש-שבט שיעי אחד; בבקרו באחד משדות-הקרב של המרד, העיר גלאב כי המטרה הושגה. „עכשיו יש לכם ממשלה, תחוקה, פרלמנט, מיניסטרים, פקידים. מה עוד אתם רוצים?“ „כן“, נכנס המנהיג השיעי לתוך דבריו והשיב לו במרידות, „אבל הם מדברים במבטא זר“¹⁴.

השיעים עמדו במרים, שהתבטא במהומות ומרידות בלתי-פוסקות בחבל הפרת; מצב זה ניצלו הפוליטיקאים של בגדאד כדי לרוות את צמאון-השלטון שלהם שאינו יודע רסן.

בסעיפו הראשון של קול-קורא שיעי שהקדים את אחת המרידות האלו, במרס 1935, נאמר: „מאז העצמאות ועד היום נקטה ממשלת עיראק מדיניות של טירוף-הדעת, שאינה הולמת את האינטרסים של העם. היא ביססה את שלטונה בארץ על מדיניות כיתתית, ודרך-כלל לא כללה אלא מיניסטר אחד או שנים המיצגים את הרוב (השיעי). לפי אותה מדיניות נתמנו הפקידים, ומשוא-הפנים שלה בבחירת הפקידים האזרחיים וצירי-הפרלמנט נגלה לעין כל. על-מנת להשיב לעם את אמונו,

לטעת בו רגש בטחון ולשים קץ לכל רוח כיתתית, צריך שישתתפו הפל בהרכבת הממשלה, הפרלמנט ומנגנון הפקידות, כמו שהפל יש להם חלק בתשלום מסים ובשירות צבאי"¹⁵.

חלונותיהם של השיעים היו צודקות. ב־1935, למשל, היו בפרלמנט של הארץ, שהפורדים והשיעים הם רוב־מניינה ורוב־בניינה, 28 צירים שיעיים, 16 כורדיים ו־36 מן הנמנים על המיעוט הערבי־הסוני הקטן, שהועלה לשלטון ב־1921 על־ידי הממשלה הבריטית¹⁶. ועוד טענות היו להם לשיעים. אחת מאלו, ששותפים לה היו גם הפורדים, היוזידים ושאר מיעוטים, היתה זו שהממשלה, המטפחת שאפות פן־ערביות מופלגות, רוצה להפוך את עיראק למעצמה צבאית גדולה במזרח התיכון, דבר המחייב שירות־חובה בצבא. כל ימות המנדט הבריטי התנגדו השיעים, בברית עם הפורדים, להנהגתו של שירות־חובה, מה־גם שהממשלה האנגלית עצמה לא ראתה אותו בעין יפה ביותר. אך משנסתיים הפיקוח הבריטי הותרו ידיה של הממשלה. הנסיונות להנהיג שירות־חובה עוררו התנגדות לא רק בקרב היוזידים אלא גם בשבטי־הדרום, שהתקוממו בספטמבר 1935, וכן בפברואר ובאפריל 1936. כמו שאמרו באיגרת שנכתבה לפני המרידה של אפריל 1936, לא יכלו להשלים עם מעמסה מעין זו. „הממשלה“, אמרו, „יש לה זכות לכספנו ולנאמנותנו, אך מעולם לא דרשה יותר מכך“¹⁷. המגמות הפן־ערביות של הממשלה פגעו גם באמונות הדתיות השיעיות. חסידי הפן־ערביות מתאווים היו להחיות את תפארת הקיסרות הערבית, והנלהבים שבהם הגיעו לידי כך שהיו מעלים על נס את השושלת האומאית בלבד, יוצאת הגזע הערבי, על חשבון השושלת העבאסית, בעלת הנטיות הפרסיות, ומוקיעים היו את השיעיות בחינת כפירה מסוכנת ממקור זר.

מוסלמי אחד ממוצא לבנוני, ששימש מורה בבית־אולפן ציבורי, כתב ב־1927 ספר בו העלה על נס את מלכי בית אומאיה, שרדפו את הכליף עלי ומשפחתו. השיעים נעלבו עד למעמקי־נפשם נוכח פגיעה זו בדתם ואירגנו מצעדים על בגדאד, והסונים מצדם אף הם הגיבו. פרצו מהומות, שבהן נהרגו הרבה והרבה סטודנטים ושוטרים¹⁸. ב־1933 שוב הועלבו השיעים על־ידי פולמוסן סוני, שהאשימם באנטי־ערביות, הן מצד מוצאם הן במגמותיהם¹⁹.

*

אם השייכים, אפוא, מעולם לא קראו לפייצל ומעולם לא השלימו עמו, מי היה בעדו?

בארץ מוסלמית המסורת נותנת שתהיה ההכרעה המדינית בידי הערים. מה חשבו אלו על פייצל? דו"ח אנגלי רשמי קובע שכאשר הגיעה לבצרה הידיעה שהוא קרוב לבוא לארץ־הנהריים חתמו 4,500 נכבדים על עצומה, שמשלחת חשובה הגישתה לנציב־העליון, ובה ביקשו שלא להיות תחת פיקוחו של פייצל. סוליימאניה היתה עיר כורדית טהורה, אולם הכורדים, כפי שניזכר לראות עוד מעט, לא חפצו בשום שיגרושיח עם ממשלה ערבית. כפי שהעידה ועדת חבר־הלאומים היתה העיר

כרכון עיר תורכית ב־1926. ועדה זו קבעה גם שהעיר ארביל חלוקה לשבע שכונות „שוחחנו עם המוכתרים של שכונות אלו ושאלנו אותם ללאומיותם. המישה השיבו שהם תורכים, אחד שהוא ספק־תורכי ספק כורדי, והשביעי שהוא יהודי”²⁰. רק מוצול, עיר ערבית־סונית, השוכנת בשולי טריטוריה כורדית ותורכית, יכולה היתה אולי לצדד בממשל ערבי־סוני בארץ־הנהריים. בגדאד עצמה, הבירה והעיר החשובה ביותר בארץ־הנהריים, לא יכלה להיחשב מרכז ערבי־סוני; היא היתה המרכז המינהלי והמסחרי של הארץ, עיר בעלת עבר מוסלמי מפואר ואוכלוסייה מעורבת ביותר: ישבו בה שיעים, כורדים, פרסים, והמעמדות הרשמיים והדתיים שמתוכם קם סגל הרשויות העותומאניות. היהודים היו בה הקבוצה החשובה ביותר²¹. אלה האחרונים הצהירו שאין הם חפצים בפייצל, והשיעים, כפי שראינו, שיחקו משחק מסוכן שבו הפסידו כאשר נאכף עליהם שלטונו של פייצל. המעמדות הרשמיים שמרו אמונים לקיסרות העותומאנית עד שהקיץ קצה, ואילו עתה מתפלשים היו בעלבון התבוסה שהטילתם לידי מעצמה נוצרית, תבוסה שגם אם במרוצת הזמן אולי יוכלו להשלים עמה הרי ב־1920 היה זכרה טרי מפדי שלא יחוו רגשות של מרירות ואיבה. בדרך־הטבע היו שונאי האנגלים, אף כי אין פירוש הדבר כלל שמוכנים היו לקבל את מרות פייצל ופמליתו, שנטשו את המדינה העותומנית בשעות הגורליות ושיתפו פעולה עם אויביה. הזקן והחכם שבהם, עבד אל־רחמן אל־ניז'ב, זקן הנכבדים הסוניים של בגדאד, שקיבל את המפלה ביושר ובגאווה ושיתף פעולה עם הרשויות הבריטיות, הביע בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים את חשדנותו וזלזולו בפייצל. החוגים הרשמיים האלה מעולם לא התיחסו ברצינות לקשרי־הקושרים ול”בחישות” של הקצינים הלאומניים, שפנו אל האנגלים אחרי 1914, ומעולם לא גילו רצון כלשהו להינתק מן הקיסרות העותומאנית. אמת כי בספרי־שומות מסוימים נרמז על קיומן של אגודות לאומניות חשאיות בבצרה, בגדאד ומוצול לפני 1914, אך דומה כי הללו הודרכו ונוצלו על־ידי התקיף המקומי מבצרה, סאייד טאלב, שריב אישי היה לו עם פושטא; שוב לא דובר בכך לאחר שנתפייס סאייד טאלב עם המדינה. לאמיתו של דבר הרי בפרוץ המלחמה ניסתה ממשלת בריטניה לחזר אחרי סאייד טאלב והוא השיב את פניה; הוא קשר גורלו בגורל העותומאנים ונשבה על־ידי האנגלים, שעה שבא אצל אבן־סעוד לשדלו שיאחז בנשק לצד העותומאנים. הוא הוגלה להודו ושם נשאר עד 1917.

דרך־אגב, פרשה זו יש בה כדי לנסוך אור על פרק אחד בחייו של נורי סעיד שאותו השתדל תמיד להסתיר. לפני השתתפו במרידה השריפית ב־1916 הוחזק נורי במחנה־שבויים בהודו, אף כי לא נפל בשבי בשעת קרב — הוא ערק מן הצבא העותומאני חדשים אחדים לפני הכרזת המלחמה — אלא שתר לו מחסה בבצרה אצל סאייד טאלב, שאז היה פטרונו של הלאומנים הערבים. שם מצאוהו האנגלים כאשר כבשו את הארץ ומשם הגלוהו להודו. נשאלת השאלה מדוע נהגו כך באיש בעל־שם שפזה, עריק מן הצבא העותומאני. כלום אפשר לתרץ זאת בעובדה שחשוד היה מחמת ידידותו עם סאייד טאלב, חסידם של התורכים?

סולימאן פאידי, עוזרו המדיני הראשי של סאייד טאלב בתקופה זו, שזכרונותיו הפיצו אור בהיר כל-כך על הרבה מאורעות שנשארו סתומים, מסר כי כאשר ניסה ת. א. לורנס, בשעת ביקורו בבצרה ב־1915, להסיתו לעורר את ארץ־הנהריים נגד התורכים, סירב וענה לו שאם התורכים הם אויבי האנגלים אין פירוש הדבר שהם גם אויבי הערבים²².

יכולים אנו לקבוע איפוא לא הערים ולא השבטים השיעיים לא חפצו בפייצל וכי, כפי שראינו, היו אף שהתנגדו לו נמרצה וביטאו את התנגדותם בגלוי. ממש כך היתה גם עמדת השבטים הכורדיים בצפון. הם הכריזו בתוקף שאינם חפצים בשלטונה של בגדאד. מיד לאחר המלחמה הבטיחו השלטונות הבריטיים רשמית למנהיגים הכורדיים „שלא ייתכן לאכוף עליהם מימשל הזר למנהגייהם ומנוגד למשאלותיהם”²³. כשהובא פייצל לעיראק היה חיל־האוויר־המלכותי אנוס להודיע את נחת־זרועו לכל הצפון כולו; אחרי־כן הורגע האיזור מעטר־מעט על־ידי הפקידים האנגלים, שהפעילו עליו את השפעתם למען ישרים עם ממשלת פייצל ויקבלנה. נראה בעליל כי בשעה שבאה ועדת־חבר־הלאומים לחקור במוצול ב־1925 היו הכורדים, וכן שאר חלקים באוכלוסיה, מתאווים בכל לב להצטרף לתורכים, לולא הוסבר להם שהפקידים האנגלים יישארו במקום זמן רב למדי כדי להדריך את פעולותיו ומדיניותו של המשטר הפייצלי ולהשגיח עליו. זאת ועוד, הוועדה המליצה שלא יסופח חבל זה לבגדאד אלא בתנאי מפורש שהמנדט האנגלי יימשך לפחות עשרים־חמש שנה. לאמיתו של דבר נמשך בדוחק שש שנים נוספות, ובתוך תקופה זו הסתלקה הממשלה האנגלית בהדרגה ובמהירות מן האחריות שקיבלה עליה חגיגית. הכורדים והתורכים — שהפקידים האנגלים, ואחריהם העיראקים, מתוך סילוף מושגים אתנולוגיים, התעקשו לכנותם תורפמנים — יושבי פרפוך, סולימאניה, ארביל ומוצול, וכן מעיינות־הנפט השופעים שלהם, שועבדו למשטר ערבי שניצל את ההכנסות העצומות מן הנפט בשעה ובדרך שנראו לו. ודאי, שכיח הוא למדי במזרח התיכון שיהיה השלטון נתון בידי קבוצה אחת־ויחידה, להוציא את כל היתר. כך גם היה הנוהג בקיסרות העותומנית עד למיגורה. ואולם העותומאנים משלו בלי העמדות־פנים ומבלי תת הבטחות־שווא הנשפחות מיד אחרי נתינתן, שכן נשענו על כוח צבאם ועל יעילות מימשלם. זאת ועוד, הממשלה העותומאנית לא הפליגה בהרפתקות דוקטרינריות, בעוד שממשלת בגדאד היתה פן־ערבית, נושאת עיניה תמיד מעבר לגבולות עיראק לשאר השטחים הערביים, וחולמת להיעשות פרוסיה או פיאמונטה של קיסרות ערבית חדשה. הכורדים לא מצאו ענין בשאפות מעין אלו; יכולים היו לומר, אף גם אמרו, שהמדינה שאליה הם משתייכים היא עיראקית ולא ערבית. אך אם גם אפשר היה לומר זאת לפני תום המנדט הבריטי²⁴, שוב לא היו חוות־דעת מעין אלו בגדר האפשר לאחר 1932, משעה שהיה מלוא השלטון בידי ממשלת בגדאד.

הנה כך, מ־1920 עד סוף 1932 היתה מטרת מדיניותה של בריטניה־הגדולה להקים בבגדאד ממשלה מרכזית החולשת על אוכלוסיה מסוכסכת והטרזגנית ביותר, שאינה קשורה אליה בשום קשרי ידידות, נאמנות או מסורת. כדי לתת תוקף למרות זו צריכים היו האנגלים, בהתאם למטרה שהציבו לעצמם, להפעיל את השפעתם ואת כוחם לחיסול כל התנגדות, וממשלת בגדאד נתמזל מזלה ועמד לרשותה חיל־האוויר־המלכותי להכרית כל אופוזיציה, וכן גם עמדו לרשותה פקידים אנגליים מסורי־נפש, שהפעילו לטובתה את כשרונם ואת הפרסטיז'ה שלהם. האנגלים ריסנו את השיעים ואת הכורדים והסבירו היטב ליהודים, לאשורים וליתר המיעוטים שעליהם לקבל את עול פייצל ופמלייתו אם אמנם חפצים הם בהגנה ורווחה.

בחסותה של אנגליה עובדה תחוקה שהעבירה את מלוא הסמכויות לידי ממשלה אחראית. במצבה של עיראק לא יכלו סידורים אלה להביא אלא לידי מימשל־עריצות. התחוקה גם לא קבעה כל אמצעי פיקוח או איזון, דוגמת הנהוג בארצות־הברית; ועקב פעלה השיטתי של הממשלה הבריטית מ־1921 ועד 1932, שוב לא היה בארץ כל מרכז עצמאי המסוגל להתנגד למדיניותה של בגדאד שלא בדרך המרד. אמת שמבחינה עקרונית היתה הממשלה אחראית כלפי התחוקה, אך עוד בטרם יסתיים המנדט האנגלי ברור היה — ובכך גם הכיר הדו"ח על האדמי־ניסטרציה בעיראק משנת 1928 — שעקרונות החקיקה והמימשל הייצוגי בעיראק הם אחיזת־עניינים²⁵. עורך הדו"ח התנחם במחשבה שאם המורשון העיראקי איננו מה שמקובל באמת לקרוא אסיפה מיצגת, הרי מכל־מקום התחוקה „מכוונת להקמת אסיפה של אנשים המסוגלים למתוח בקורת על כוונותיה של הרשות המבצעת ולגלות התנגדות יעילה לחקיקה בלתי־מתאימה“. מחבר הדו"ח הזה דומה שלא תיאר לעצמו שמורשון המורכב ברובת של הממשלה, שנתמנו על־ידי שר־הפנים ונבחרו על פי הוראותיהם של פקידים מקומיים, אינו מסוגל לגלות התנגדות למדיניות הממשלה. הדבר שיכול היה כבר להיראות לעין בתקופת המנדט הבריטי נגלה בבירור משעה שנעשתה הארץ עצמאית: לא די שהמורשון לא היה יכול לפקח על הממשלה אלא, אדרבה, הבחירות לבית התחתון והמינויים לסנאט שימשו לממשלה מכשיר נוסף לפיקוח על הארץ. במשטר המלוכה עמדו בפני עיראק שתי אפשרויות בלבד: שתשקע הארץ בתוהו־ובוהו, או שתהיה האוכלוסיה בכללה כלי־משחק בידי ממשלה שהיא כלי־כולה אך עם זאת גם הפכפכת ונטולת־יציבות. מיגורה של המלוכה לא שינה מאומה בביררה הזאת. מעמדה ועמדתה של ממשלת עיראק תוארו בצורה קולעת מאד על־ידי קצין אחד של חיל־האוויר־המלכותי שישב שנים אחדות בחבל הפרת, סמוך לגמר המנדט. „כאן, כתב, בניינו של השלטון רופף ובלתי־יציב והפיקוח שהוא מפעיל הוא קודם־כל ענין של אישים. שלא כמו אצלנו, אין הממשלה מכשיר שבשלוות־השקט הוא מחוקק חוקים, גובה או מוציא כסף, אוסר או מתיר לעשות דבר זה או אחר. כאן הוא יורד לחייהם של הבריות, הוא יודע שארבעה בנים יש לך שאחד מהם דורך במוצול; שאתה

הוגה רגשות־אדהה לתורכים ומשום כך אין לבטוח בכך. הוא יודע שקשור היית בחמיד ח'לוף בטרם יוגלה, כי משום כך מן־הסתם אתה מוסר ידיעות לפרס, וכי על רקע זה יש להעמיד את ריבך עם מוחמד דרויש על זכויות המים. הפסק שיקבע חלוקת־אדמות זו או אחרת יהיה שונה תכלית־שינוי אם יהיה עבד אל־קאדר מוצרף כאשר יובא הדבר לערכאות, או אם יועבר למחוז אחר ואיש אחר יבוא על מקומו. הגורם האישי הוא המכריע בכל החלטות הממשלה והוא הנוטע באיש־העם את העמדה הזאת שאנו נוטים יותר מדי להגדירה כצביעות, ב־רִבּוּמֵן שלמעשה אין היא אלא תגובה בלתי־נמנעת של כל אדם פרימיטיבי היודע שמשגיחים עליו בשבע עיניים ושהוא מוקף ודון ורשע.

„העיראקי הנמצא במחיצתו של פקיד כלשהו יודע שפל עתידו, כל חייו הפרטיים, יהיו תלויים ברושם הטוב או הרע שיעשה על הפקיד הזה. הוא חש שהקרקע נשמטת תחת רגליו. כך גם דינו של פקיד כשהוא פונה אל מי שגבוה ממנו; גם הוא חש שאין רגליו עומדות על קרקע איתנה וכל בטחונ־העצמי ניטל ממנו. אפשר שיפטר־והו בגלל איזו אכילת־קורצה מצד יריביו; הוא לא יוכל לערער לפני שום איש. הוא לא יוכל להשיב לעצמו את מעמדו, אלא אם כן תומכים רבי־השפעה יש לו בחלונות הגבוהים”²⁶.

המעמדות השליטים הגו אך בוז ושאת לאוכלוסים שתחת שלטונם. הם היו עירוניים המושלים על ישובים כפריים פרימיטיביים; הם היו סוגים הרודים בשיעים, יהודים, נוצרים ושאר כיתות משונות. הם סימלו את השלטון בכל הודו ובכל תקפו, ואילו האחרים לא היו אלא צמיתים החייבים צייתנות קפדנית. ההצהרות שפוזנו לשבטים הממרים הן אפיניות וחושפניות בנקודה זו: „הממשלה רוצה לחוס עליכם, בואו אפוא מיד אל לשכותיה למסור את כניעתכם, שאם לא כן תיענשו ועל ראשיכם תחול האחריות”.

*

אין סימן מובהק לתהום שהפרידה בין צרכיה של ארץ־הנהריים לאזלת־יד ממשלתה תחת המשטר המלוכני יותר מן הבעיה הקרקעית של הדרום והפתרון שהומצא לה. בדו"ח הבריטי הרשמי²⁷ נאמר: „לפחות 3/5 מן השטח הנועבה, ואולי 9/10 מן האדמות הניתנות לעיבוד, שייכות להלכה ולפי החוק למדינה”. אדמות אלו, כשהיו מעובדות, הוחזקו לפעמים באורח שיתופי על־ידי שבטים שהגיעו לדרגה ידועה של התנחלות. זכות־הקנין שלהם על אדמה זו לא היתה מוגדרת כיאות; שום כתב חוקי לא אישרה ולא היו כל דפת־ירי־שום שעל פיהם ייתכן לזהות אל־נכון את הבעלים ואת גבולות נחלתם. זה היה פתח לסכסוכים חמורים ולהתנגשויות בין מנהגי השבטים למנהג המדינה. לשון אחרת, הקנין הפרטי, שהוא בסיסה של מדינה תחוקתית מודרנית וערובה כנגד העריצות, נשאר מטושטש, מעורפל ונוח לעירעור. אחריות כבדת־משקל רבצה על המדינה העיראקית ליישוב המריבות האלו, ואולם רק מדינה יציבה, חסרת־פניות, שוחרת־טוב ורואה־

את־הנולד, או ממשלה שהוקמה בצורה שתוכל למלא את הדרישות הלגיטימיות של כל שכבות האוכלוסייה, יכולה היתה להמציא פתרון צודק לבעיה חיונית זו. כאן היה צורך באחד קרומר, או בדמוקרטיה הפועלת כהלכה; משטרו של פייצל לא היה לא זה ולא זו. אפשרי היה אחד משני הפתרונות האלה לבעיה האגררית: הממשלה היתה יכולה לנסות לנצל את הארגון השבטי הקיים כדי להעמיד עם השייכים אצולה קרקעית עצמאית, השואבת את כוחה ממעייני המסורת והמנהגים השבטיים, ואשר מעט־מעט תיצור טיפוס חדש של חיים מדיניים בארץ־הנהריים, משוחרר ממגמות הריכוז הביורוקרטי של המשטר העותומאני.

נסיון מסוג זה עשה הלורד קורנווליס בבנגאל בסוף המאה הי"ח, נסיון שהביא לידי הקמת מעמד של "זמינדרים" המשמש דוגמה לכל קלקלותיו של מעמד בעלי־קרקעות נפקדים וחסרי־אחריות. נשארה אפוא האפשרות השניה, כלומר שתחיש המדינה את תהליך ההתאחזות, תדכא את כוחם של השייכים ותשקוד ליצור איכרות זעירה ויציבה, שזכויותיה וחובותיה מוגדרות היטב וחייה קשורים לקרקע. נקודת־השקפה זו קרובה היתה למסורות העותומאנים ולמדיניות העותומאנית מאז הנהגת ה"תנוימאת".

מכל־מקום לא נעשה ולא־כלום, לא ננקטה כל מדיניות ולא נעשה שום נסיון לשפר את מנת־חלקו של עובד־האדמה, ואילו השייכים הפכו מכשיר בידי הפוליטיקאים הבגדאדים. כאשר כבשו האנגלים את הארץ העלו כמה ראשי־שבטים לדרגת שליטים ריבוניים על־מנת להקל על השליטה בשבטים. "החטיבות השבטיות האחרות", מסר הדו"ח הרשמי לשנת 3—1922, "מקנאתן במעמד אשר ניתן ליריבותיהן מלשעבר ומתוך שחששו, לא בלי יסוד, שראשי־השבטים הללו יעשו שימוש שרירותי בתקפם, עשו אגודה אחת לדחוק את רגליהם, בבקשן תמיכה מצד כל המסוגלים להיות להם לאויבים"²⁸.

הממשלה, הואיל והיה בידה המונופול על כלי־הנשק החדשים ויכלה להשגיח על השבטים במידה שלא היתה כדוגמתה מזה מאות־בשנים, ניצלה את התחרויות בין השבטים ויצרה לא אצולה קרקעית עצמאית אלא קהל נכנעים צייתן של ראשי־שבטים, האנוסים יותר ויותר לבקש גדולה ועושר מבגדאד, ואשר הפוליטיקאים מצדם מצאו בהם עזרה יקרת־ערך במאבקהם על השלטון.

הדו"ח של 3—1922 היה בו כבר משום התראה ראשונה. בעמדו על הבעיה הקרקעית בגליל מונתפיק, העיר לאמור: "גם אם נחזיק בעקרון... שהאזרח הטוב ניפר על־פי מידת רצונו הטוב לעשות את חובותיו כלפי המימשל, הרי הגיעה השעה שהמדינאים הערביים ידאגו לכך שהזכויות והחובות תחולקנה חלוקה צודקת"²⁹. כעבור שנים אחדות הדגיש סיר ארנסט דאוסון, שעסק במחקר בבעית הבעלות הקרקעית בעיראק, עד היכן גחמותיו של המינהל עושות פלסתר את הזכויות המושרשות ביותר. "ברגיל", כתב ב־1931, "המחזיק הוא הבעלים"; אולם כאן לא החזקה ממושכת בנכס ולא שום דרך־קנין אחרת אין בהן כדי להעניק בטחון. ההשפעה האישית שאפשר להפעילה על הפוסק המוסמך ביותר היא, בעצם,

הגורם המכריע בכל המחלוקות בעסקי מקרקעים ולא אחת מבטלים כעפר הארץ את התביעות המוצדקות ביותר והמוכחות ביותר³⁰. ועוד ב־1952 נתקבל חוק ביחס לקנין הקרקעי. בעמארה שאישר את מסורת המינהל הכל־יכול בענין זה ונתן בידי מיניסטרו־הכספים את הסמכות העליונה לקבוע ולהעביר שטרי־בעלות³¹.

*

בידי בגדאד היה השלטון העליון על הארץ כולה. היה לה פרלמנט המחוקק חוקים על פי מצוותם של הווזירים, צבא, שעם כל פיגורו יכול היה להדביר בנקל שבטים מתמרדים שנשקם פרימיטיבי עוד יותר, ועושי־דברה האזרחיים היו נחיתים בכל מקום: „מותצריפים“ המבצעים את פקודותיו של הווזיר, „קאימקאמים“ המבצעים את פקודות ה„מותצריפים“ ו„מודירים“ המבצעים את פקודות ה„קאימקאמים“. מאחר שבידי המדינה היו גם המונופול על חקיקת־חוקים וגם אמצעי הדיכוי המודרניים, התמכרה כל־כולה לחקיקה ולמימשל, כשהיא מכתובה זכויות וחובות, מעניקה טובות־הנאה, משרות ואדמות, והודות לתמלוגי־הנפט שהיו ממלאים את קופתה נעשתה קוצבת חיים ורווחה לאוכלוסייה, שעליה כפתה את עולה בשם הדמוקרטיה ובשם זכות ההגדרה־העצמית.

מי איפוא היה מיצג את המדינה, או — אם נטול לנו ביטוי ששימש לגבי הקיסרות העותומאנית אך כוחו יפה באותה מידה גם לגבי התנאים בעיראק מאז 1918 — מי היו אבריו של הגוף הממלכתי? בהתחשב בטיבה של מלכות עיראק ובמקורה, מובן־מאליו שלא יכלו אלה להיות אנשים המיצגים את האינטרסים העיקריים שבארץ, השיעים, הפורדים, היהודים, הנוצרים, אף לא את האינטרסים המסחריים או הקרקעיים. לאמיתו של דבר היה מינהל המדינה נשען במידה רבה על בני אותם המעמדות החברתיים שסיפקו לקיסרות העותומאנית את קציני צבאותיה ואת פקידי רשויותיה האזרחיות, והדור הראשון של מיניסטרים, אנשי־מדינה ופקידים גבוהים קם מתוך מי־שהיו קצינים ופקידים עותומאניים. הם שעיצבו את המסורות המדיניות והמינהליות של המדינה החדשה, ויורשיהם הסתגלו אליהן. ואולם אנשים אלה לא היה להם שום מושג מהי מדינה תחוקתית. בזמן שהיו משרתי המדינה העותומאנית, לא הוצרכו לקבל עליהם לא אחריות ולא יזמה; הם היו גלגליה של מכונה מינהלית או צבאית שאין עליהם אלא לבצע פקודות הבאות מטעם הממונים עליהם. עם נפול הקיסרות העותומאנית, אחרי 1918, היו נתונים במצב מעורער וקשה שלא היו מוכנים לו כל־עיקר. היעלמה הפתאומי של השררה אשר לה היו כפופים מזה זמן כה רב ועלייתם של אנשים דוגמת פייצל ופמלייתו, שהתקוממו נגד המדינה העותומאנית, הביאום במבוכה גמורה. בפרט אפשר לומר כמדומה על הקצינים הוותיקים ביותר, שנלחמו עד הסוף בשורות הצבא העותומאני ואחרי־כן חוילו מחדש בשורות הצבא העיראקי, שהואיל וראו במתן המשרות הפדאיות והמכובדות ביותר כמין גמול למתמרדים ומפירי־משמעת, שערקו ונטשו את תפקידם על־מנת להצטרף אל השריף, סופם שראו בהפיכות המדיניות אמצעים קלים ונוחים, ושוב לא נהגו במשמעת הצבאית אלא כבוד יחסי בלבד.

אותם מאנשי המנגנון הממלכתי שבאו עם פייצל היו אנשי הדוקטרינה של הפן־ערביות, שתכניתם ושאיפותיהם שימשו מסד למדיניות־החוץ של עיראק. שאיפות אלו חספו להפליא את ההשקפות השושלתיות של פייצל וביתו, שעיניו היו נשואות תמיד אל מעבר לגבולות עיראק, מתוך ציפיה לשלוט ולחלוש על „סוריה הגדולה“ או על „השהרון הפורה“.

הקו המנחה את מדיניות־החוץ של עיראק היה איפוא צמאון בל־ירוה לפרסטיז'ה ולמעמד הגמוני במזרח התיכון. בגדאד נעשתה מרכז מערכיהם של הנרגנים בסוריה, בארץ־ישראל ובשאר ארצות מערביות יותר. עיראק תמכה בכסף בתעמולה הפן־ערבית בעתונות הערבית של ארץ־ישראל, סוריה והלבנון; היא נתנה מקלט לאנשים דוגמת עבד אל־עזיז אל־תעאלבי, שריב היה להם עם הצרפתים בתוניסיה, לפאוזי אל־קאוקגי, מנהיג הכנופיות בארץ־ישראל, ולמופתי של ירושלים, שעשה בבגדאד מ־1939 עד 1941. הפרלמנט העיראקי קצב לו תמיכה של £ 1.800 והממשלה היתה מעניקה לו £ 1.000 לחודש מן הקרנות החשאיות, ונוסף על כך היה מקבל 2% ממשפורות הפקידים³². אנשיו היו מצויים בכל מקום והוא קנה לו תוקף גדול בארץ. הקצינים העיראקים, בהסכמה ובקנוניה עם זורת־ההגנה וראש־המטה־הכללי, שלחו נשק לעזרת הכנופיות בארץ־ישראל מ־1936 עד 1939³³. הרגשות השושלתיים והדוקטרינריים הפן־ערביים השפיעו גם על חינוך הנוער. עד־מהרה הפכו בתי־הספר סמינריונים של תורה מדינית. סאתי אל־חוצרי, שלימים קילס בהרצאה פומבית בבגדאד את מעלותיו של המשטר הנאצי, נתמנה על־ידי פייצל לעצב את דמותו של הנוער, שחיש־מהר למד להתעסק בפוליטיקה. כך זכו האחראים למהומות של 1927 נגד השיעים, אחרי פירסום הספר המעלה על נס את בית אומאיה, ליחס סלחני. „הענשים שפסק המיניסטר“, מעיר הדר״ח הרשמי הבריטי, „נדחו כולם, ושלושה מורים סוריים שפוטרו על פירסום מאמרי שימצה בעתונות נגד שר־החינוך, שהיה שיעי, ונגד הממשלה אף הושבו לכהונותיהם“. מקרה זה ותוצאותיו, מוסיף הדר״ח, „מבשרים רעה. המסיתים המדיניים והדתיים למדו עתה שאפשר לנצל את בתי־הספר ואפילו להטילם לפעולה, באמתלות ילדותיות ביותר, כולל הפרת הסדר הציבורי. וזיר החינוך הלאומי חייב לדעת ולהביא בחשבון את העובדה שבתקופת משבר אין הוא יכול לסמוך על תבונתם של המורים ועל נאמנותם“³⁴.

התנגשויות דומות שהביאו לידי אותן תוצאות התחוללו ב־1928 כאשר בא סיר אלפרד מונד לבגדאד. פרצה התפרעות אנטי־ציונית, שבמרכזה עמדו תלמידי בתי־האולפן הגבוהים. מצב זה החמיר בשנות 9—1930, בהשפעת מפגני הנוער ההיטלראי ופעילות התעמולה הנאצית בעיראק, שבעקבותיה קמה תנועתו של רשיד עלי.

כאשר כבשו הבריטים את עיראק ב־1941 הציבו את אנשיהם בוורת החינוך הלאומי ועשו נסיון־סרק לטהר שם את האווירה. העוצר עצמו, בנאום־כתר אחד, הודה אותה שנה שהחינוך נוצל לשעבר למטרות פוליטיות וכי הנוער הורעל ברעיונות חתרניים³⁵. נקודת־השיא במדיניות הפן־ערבית של עיראק חלה בימי מלחמת־העולם השנייה, כשהצליח נורי סעיד, שאז היה ראש־הממשלה, בעידודה

ובתמיכתה של ממשלת בריטניה, להקים ליגה של מדינות ערביות. שבה היתה מצרים שותפת עיקרית. כתוצאה מכך התפתחה שורה איך־כך של חיכוכים וקנוניות בין שתי הארצות. שניסו לסירוגים למשול לבדן בשאר המדינות הערביות. בסבך טובעני זה של קנוניות וקשרי־קושרים פן־ערביים לא די שבא חורבן על ערביי ארץ־ישראל אלא שגם אנגליה קיפחה את מעמדה במזרח התיכון. אפשר לומר כי לאנגליה, שנסחפה למדיניות פן־ערבית מפוח לחצו ועקשנותו של נורי סעיד, היה הלך אחד מאותם ידידים שמוטב להישמר מפניהם...

הקצינים השריפיים שהביא עמו פייצל מועטים היו מכדי שיוכלו למשול בארץ לבדם. כפי שראינו, צריכים היו לשתף בשלטון את הפקידים העותומאניים לשעבר, שלא היה להם חלק במרד השריפי ומעולם לא ביקשו להינתק מן הקיסרות העות'מאנית. אלה האחרונים, ששולבו במנגנון הממלכתי, היו הנכזבים ביותר ממצבה של עיראק אחרי 1918. לאחר שסייעו למשול במדינה שהיתה המעצמה המוסלמית הגדולה היחידה בעולם, עתה נמצאו מוגבלים בתחומיה של ארץ פעוטה, הנתונה לפיקוחה של מעצמה נוצרית, שאף הביאה מבחוץ אנשים שעד אז לא ידעם איש ונתנה בידיהם את השררה. מציאותם של הללו, שהתימרו להיות הלאומנים הערביים המהימנים היחידים, שעלייתם לשלטון היתה פתח לתחיה ערבית חדשה, לאמיתו של דבר היתה פועל־יוצא מהשפלתו של האסלאם. עזה ומרה היתה האירוניה של האנשים האלה, שבלעדיהם אי־אפשר היה למשול בעיראק. לאומנים ערביים הם, עושי־דברה אלה של אנגליה? הם יראו להם מי הלאומנים האמיתיים. שעה שהיה נורי סעיד נושא־ונותן ב־1931 על חוזה עם אנגליה הקימו יריביו זעקה גדולה בהכריזם כי חוזה זה אינו נותן כלל לעיראק עצמאות אמיתית אלא להפך: זהו מכשיר שטני לשיעבוד של הארץ, לצמיתות ובצורה קיצונית עוד יותר, לאנגליה. בפולמוסים שנתגלעו אחרי־כן העליבו תומכי נורי וג'עפר אל־עספרי את יסין אל־האשמי, שהתנגד לחוזה אף כי בזמנו לא נקף אצבע למען הלאומיות הערבית: הוא לא נטש את העותומאנים כמו שעשו הקצינים השריפיים, הוא נלחם לצדם עד הסוף, ורק כשהיה כבר פייצל בדמשק החליף את עורו. אחד מתומכיו של יסין, פ'המי אל־מודארס, השיב על כך בזה הלשון: „לא מן ההגיון הוא לגנות את הוד־מעלתו אל־האשמי על שנשאר בצבא העותומאני עד ליריה האחרונה. שכן שני טעמים מצדיקים את התנהגותו. ראשית־דבר, הרי כקצין נאמן חובה היתה עליו לתמוך בצבא ובכבודו, ושנית, סבור היה כי הרס הקיסרות העותומאנית עשוי להביא את הערבים לאחר גאולתם לידי כך שיקבלו את עולם של בעליה־ברית, שיחלקו את הארץ לכמה וכמה אזורים השפעה, והלא כן היה.

„בהתחשב בממשותה של הנאמנות להתחייבויות ולחובות הצבאיות המקובלות, היה אל־האשמי נעשה כאחד הבוגדים אילו נטש את התורכים“. ומלבד זאת, המשיך אל־מודארס, באיזו זכות מעיזים פייצל ומשפחתו להציג עצמם כמנהיגי הערבים ומתימרים להיות משחרריהם מן העול העותומאני? בתקופה ההיא לא נהגו תארים

כדוגמת מלך־הג'אז, תואר אשר השריף, אבי פייצל, העניקו לעצמו; אדרבה, התואר הנעלה ביותר של שולטן הקיסרות העות'מאנית, שעל חורבותיה קמו עיראק ועוד ארצות כה רבות, היה זה של „ח'אדם אל־חרמיין אל־שריפייין": משרת שתי הערים הקדושות (מכה ומדינה), ואות־המעלה הרם ביותר שעליו התגאה היה זה של „מטאטא הערים הקדושות"; כלום אין המטאטא סמל על שלטון... בפסקה אחרת נותן אל־מודארס ביטוי קולע ביותר להלך־המחשבה של המעמדות הרשמיים של עיראק, שהפיבוש האנגלי שם קץ לקריירה העות'מאנית שלהם. „עיראק", כתב „מעולם לא היתה מושבה תורכית אלא בשר־מבשרה של הקיסרות העות'מאנית, אבר עצמאי ואוטונומי משך יותר ממש־מאות שנים. מעולם לא היתה בנמצא מדינה תורכית כי אם קיסרות עות'מאנית, שפרשה את דגלה על גזעים שונים, כדרך שהיתה עשויה עיראק לנהוג כיום אילו היתה עצמאית. העיראקים לא היו תחת העול התורכי כמו שהם נתונים כיום תחת שבט־הנוגש של המנדט הבריטי. הם שיתפו פעולה במימשל עם התורכים ובני שאר גזעים, וחלק היה להם בכל פעולות המדינה. לא היתה כל הפליה בזכויות ובחובות בין תורכי לעיראקי; שותפים שווים היו במשרות, בכהונות הגבוהות, בהצלחות כמו גם בכשלונות. משך מאות־בשנים שימשו העיראקים בתפקידים מינהליים, שיפוטיים ומדיניים לא בעיראק לבדה אלא בכל חלקי הקיסרות העות'מאנית, שהשתרעה על פני אירופה, אסיה ואפריקה"³⁶.

*

מעצם ראשיתה של מלכות עיראק נוצרה והתחזקה ההרגשה שזוהי מלכות פיקטיבית, שקמה על יומרות־שווא והאנגלים מחזיקים בה כדי שתסייעם בתכניותיהם. כאן שורש והסבר לרגשות השנאה לאנגלים מצד חלק גדול מן המעמדות השליטים בעיראק, רגשות שנתקיימו בעינם עד הסוף ואשר מפקידה־לפקידה היו מוצאים להם פורקן בהתפרצויות של אלימות ומשטמה. לאמיתו של דבר מעטים היו ידידיהם של האנגלים בממלכה הזאת אשר יסדו. המלך והקצינים השריפיים שהלכו אחריו לא היו מעיזים לתת ביטוי גלוי להכרת־טובתם לפטרוניהם; אדרבה, צריכים היו ללחוץ עליהם בלי הפוגות על־מנת להוציא מהם ויתורים חדשים לבקרים ולבסס את קרבם ואת מרותם. השיעים והפורדים סבורים היו שבגדו בהם על לא עוול בכפם, ועוד: מה טעם להשתדל לשמור על ידידות עם האנגלים אם למעשה אין לבטוח בהם? אנשי השריף שפעלו בזמנו בסוריה והפיחו מדנים נגד עיראק, כלום לא באו על גמולם כיד־המלך? זאת ועוד, גם אם האנגלים הם שאִכפו את פייצל על ארץ־הנהריים, הרי בהכרזותיהם הפומביות טוענים היו תמיד שלא פעלו אלא על פי דרישות העם, ומתוך כך לא יכלו אפילו לנצל את הילת־הזוהר החופפת על ממשלה שעה שזממיה מצליחים בידה. אשר למיעוטים שאינם מוסלמיים, שהוסגרו ביד ממשלת בגדאד, כלום יכלו שלא לתת אל לבם את נסיון האשורים? יתר על כן, כל מוסדות המנדט זרעו אך חשדות בקרב הפוליטיקאים ואנשי המינהל המוסלמיים. בתפיסתם צרת־האופק והפשטנית לא ראו הללו בפוליטיקה אלא את

השימוש בשלטון, וכשהקיפום מכל עבר יועצים אנגליים, הצריכים להלכה להדריך את צעדיהם אל חברה-לאומים ולהסביר להם את מעלותיו של זה, משוכנעים היו שאין כאן אלא עוד אמצעי עקיף לקרקר את מרותם ולערער את שלטונם. כן גם הרגישו הרעיון שנוצרים וזרים יכולים להתימר ללמדם דרכי מימשל, לאחר שפבר משלו בארץ בימי הקיסרות העותומאנית. אלו אפוא היו אחדות מן הסיבות העמוקות של המשבר המתמיד בעיראק, שלבסוף הביא לידי ה־14 ביולי של עבד אל-כרים קאסם.

הערות

- 1 ר' Documents on British Foreign Policy, סדרה א', כרך ז', 1959, ע"ע 720-1. "Proceedings of the Third Conference of Hythe", 8-9 באוגוסט 1920.
- 2 ג'ון באול: "הרוזן סמואל", 1957, ע' 206.
- 3 דין-וחשבון על האדמיניסטרציה של עיראק, אפריל 1922 — מרס 1923. Colonial מס' 4, 1924, ע"ע 8-17.
- 4 "התגרות גלויה במרות הממשלה, שממנה פתח לאפשרויות מסוכנות של מרידה, היא הגורם היחיד שיוכל לאלץ את הרא"ף למלא את תפקידו הלגיטימי לסייע למינהל המקומי בשמירת השקט מבית". Colonial, מס' 4, ע' 22.
- 5 סאתי אל-חוצרי, "צפחאת מן אל-מאדי אל-קריב" (עלים מן העבר הקרוב), ביירות 1948, ע' 16.
- 6 נוסח המברקים מובא אצל עבד אל-רוזאק אל-חסני, "תאריך אל-זוארה אל-עיראקיה", כרך ג', צידון, 1939, ע"ע 9-158 ו-6-174.
- 7 ר' Oriente Moderno, י"ג, 1933, ע' 472.
- 8 מוריס פיטרסון: Both Sides of the Curtain, 1950, ע' 138. סיר מוריס פיטרסון הוא אולי היחיד מן המחברים האנגלים בעלי הקשרים הרשמיים שלא הסכים מעולם להסוות את האמת או לבחור לשון-ערומים בכתבו על הפוליטיקה העיראקית בימי המלוכה.
- 9 סאתי אל-חוצרי: ר' למעלה, ע"ע 22-19. כאשר ביקש פייצל מאל-חוצרי חוות-דעת ביחס לבנו, הצהיר הלו שאין גאזי מנוון מלידה אלא שהוא פשוט מפגר.
- 10 פיטרסון, שם, 1950. עבד אל-רוזאק אל-חסני, שם, ה', צידון, 1939, ע' 54.
- 11 "דו"חות מחודש מאי 1920 גילו שקיימים ארגונים עוינים, שלרשותם קרנות ניפרות לקניית נשק ותחמושת ולשיגורם לעיראק". דו"ח על האדמיניסטרציה בעיראק, אוקט. 1920 — מרס 1922. Colonial, ע' 31.
- 12 ביוני 1923 הוחלט על תיקון בחוק-הענשים שלפיו ניתנה לממשלת עיראק זכות להגלות זרים בשל עבירות מדיניות; בעקבות החלטה זו נאסר עד-מהרה השייך מהדי אל-ח'אלצי והוגלה. "דו"ח על האדמיניסטרציה העיראקית", אפריל 23 — דצמבר 24. Colonial מס. 13, 1925, ע' 11.
- 13 ר' Colonial, מס. 4, ע"ע 5-4.
- 14 מאמר של סלמאן אל-ספואמי, מובא אצל עבד אל-רחמן אל-בואז, "קורות עיראק מן הכיבוש עד העצמאות" (ערבית), קאהיר, 1954, ע' 41.
- 15 עבד אל-רוזאק אל-חסני, שם, ד', ע"ע 3-71.
- 16 ר' Oriente Moderno, ט"ו, 1935.

- 17 ב.דין-חשבון על האדמיניסטרציה של עיראק 1927, Colonial, מס. 35, ע' 18 ;
 איגרותיהם של ראשי-השבטים, Oriente Moderno, ז', 1927, ע' 609 ; אצל עבד אל-רזאק אל-חסני, ד', ע' 146, מובא נוסח
- 18 ר' Oriente Moderno, ז', 1927, ע"ע 88 ו-89 ; Colonial, מס. 35, ע' 159.
- 19 עבד אל-רזאק אל-חסני : "הערביות על כף-המאזניים" (ערבית), ר'. צ'. א. גאלינו :
 פרסומים אחרונים בפולמוס המדיני-הדתי המוסלמי בעיראק (איטלקית), Oriente Moderno,
 י"ג, 1933, ע"ע 596-604 ; נתחק גם בספרו, Raccolta di Scritti editi e inediti, כרך ג'.
- 20 "דר"ח ועדת מוצול", 1925, ע' 38.
- 21 ר' Review of the Civil Administration of Mesopotamia, 1920—1921, מס. 94, ע' 94.
 על חשיבות הישוב היהודי בבגדאד בעת הפיבוש האנגלי אנו עומדים גם מתוך מינוש של
 המושל הצבאי, המעמיד את מספר ראשי הצאן המותרים לשחיטה בכל יום על 220 לשוחטים
 היהודים 160 למוסלמים. "בגדאד טיימס", 24 במרס 1919.
- 22 סולימאן פאדי : "סי ע'מרת אל-ינדאל" (בחבלי הקרב), בגדאד, 1952, ע"ע 9—218.
- 23 הוראות מן הנציב האזרחי אל המאיוור נואל ; Precis of Affairs in Southern
 Kurdistan during the Great War, משרד הנציב האזרחי, בגדאד, 1919.
- 24 ר' ב' Oriente Moderno, ט', 1931, ע' 107, את דבריו המפורשים של ציר-פרלמנט כורדי.
- 25 ר' Colonial, 44, 1929, ע"ע 9—10.
- 26 א. ד. מקדונלד, Euphrates Exile, 1936, ע"ע 6—54.
- 27 "דר"ח מיוחד של ממשלת הוד מלכותו... על פיתוח עיראק, 1920—1931, Colonial,
 מס. 58, 1931, ע' 125.
- 28 ר' Colonial, מס. 4, ע' 10.
- 29 Colonial, מס' 4, ע"ע 2—71.
- 30 ר' An Inquiry into Land Tenure and Related Questions, ע' 27.
- 31 ר' צלאח אל-דין אל-ג'אהי, "מוקדימה סי אל-אקטאע ונואם אל-אראדי סי אל-עיראק"
 (אקדמה לפיאודליון ולמשטר הקרקע בעיראק), בגדאד, 1955. אין מחקר מניח את הדעת
 בבעיה הקרקעית בעיראק בימי המלוכה.
- 32 ס. ל. סולצברגר, "ההכנות הגרמניות במזרח התיכון", Foreign Affairs, 1942, ע' 667.
- 33 צלאח אל-דין אל-סבאג : "פורסאן אל-עורובה סי אל-עיראק" (אכירי הערביות בעיראק),
 דמשק, 1956, ע' 119. ספר זה כולל את זכרונותיו של אחד הקולונלים שהוצאו להורג
 בעקבות מרידתו של רשיד-עלי.
- 34 ר' Colonial, מס. 35, ע' 159.
- 35 עבד אל-רזאק אל-חסני, ר', 1953, ע' 48.
- 36 פ'מי אל-מודארס, "מקאלאת סייאסיה" (מאמרים מדיניים), בגדאד, 1931, ע"ע 3—92,
 ר' 130.

אליהו כוזם : סלאמה מוסא

הביטוי המצרי לאידיאלים עולמיים

נהוג לחשוב כי הספרות היא מעין ראי המשקף את החברה שבתוכה היא צומחת, על דפוסייה ושאיפותיה. עם זאת יש וגם השאיפות והאידיאלים הללו באים על ביטויים בספרות כתוצאה מן המציאות המרה אשר בתוכה נתגדל הסופר, או גם מתוך השפעה של מציאות אחרת, זרה לחברתו ואם גם לא לו, שבעיניו היא קרובה יותר לאידיאלים שלו. ואולם אפילו יהיה סופר זה או אחר, מתוך רוחב־אפקים ורחני, מושפע מהוגי־דעות מחוץ לארצו, הרי ברוחו לא יוכל להישאר אלא בן־מולדתו, ועצם דרכי צמיחתו הן המעידות כי רק בארצו יכול ליצור מה שיצר ולפעול מה שפעל.

הוגה־הדעות המצרי סלאמה מוסא הריהו היוצא־מן־הכלל המעיד על כלל. החל ממאמרו הראשון, שאותו פירסם בשנת 1909, ועד ספרו האחרון, שהופיע שנה אחת לפני מותו, נשאר זר לחברתו, ומשך כל תקופת פעולתו היה קולו קול קורא במדבר. כיום הוה, כתום יוכל שנים, חברתו המצרית רחוקה מן האידיאלים שלמענם נלחם יותר משהיתה אי־פעם.

הסיבה אינה נעוצה בכך שמוסא היה מושפע ממקורות זרים, כי בני־דורה כגון תופיק אל־חכים וטה חסיין, הושפעו אולי לא־פחות ממנו מן התרבות המערבית. הסיבה לכך שעם כל ריבוי מוקיריו ומעריציו נשאר זר בתוך עמו נבעה מאפיו של מוסא ומגישתו; הוא היה נועז עד כדי פחזות, אדם בעל דעות מוצקות שאינו יודע פשרה, שנאבק ללא רתיעה בכל שנראה לו ישן ובלה — או חדש ומזיק. בני־דורו במצרים ידעו כולם עד אחד להתפשר ולהיסחף עם הזרם, במידה זו או אחרת, והמפורסם שבהוגי־הדעות המצריים, טה חסיין, הוא גם הפשרני ביותר, כפי שנראה גם מתוך השוואה שטחית בין כתיבתו המדינית־העתונאית בשנים האחרונות לבין יצירותיו הרציניות הקודמות. מוסא מעולם לא הגיע לשיעור־קומתו של טה, אך עם זאת מעולם גם לא ירד לשפל־מדרגתו של הלז.

יותר משיש כאן טרגדיה אישית של מוסא, שידע את ערכו ועל הכל הבין באיזו מידה הקדים את דורו, הרי זו טרגדיה של עמו, שנשאר מפגר ונחשל יותר מפפי שמצא מוסא בשנת 1909. אכן, בחשבון אחרון כל עם מקבל את הספרות שהוא ראוי לה, כשם שרק מתוכו תקום הממשלה השווה לנפשו. מוסא לא זו בלבד שלא הצליח להאציל מרוחו הסוערת והמרדנית על בני־דורו אלא אף אותם הוגי־דעות ערביים, שהרגישו בחסרון שדווקא הוא אשר עמל למלאותו, התעלמו ממנו ומתורתו, אולי משום שסירב בעקשנות להמתיק את הגלולה שחברתו לא גיאותה לקבלה מידו, אם גם זקוקה היתה לה ביותר.

כמה וכמה טעמים אפשר למצוא להתעלמות זו. אחת הסיבות מקורה אולי בדתו הקופטית של מוסא, אך כנגד זאת הרי גם ג'ורג'י זיידאן לא היה מוסלמי, ומצד אחר הרי כתיבתו המדעית של יעקוב צרוף, שמוסלמי היה, לא מצאה הדים של ממש במצרים. אולי לא נתקשה למצוא את הגורמים גם בכתיבתו של מוסא עצמו. בשנת 1909, כאשר שהה באנגליה, שלח את „הקדמת האדם העליון” לירחון „אל-הלא” ומיד אחרי־כן כתב אליו עורך הירחון, זיידאן, והציע לו להשמיט פרקים אחדים ולהכניס תיקונים בפרקים אחרים, באַמרו: „אמנם יכול תוכל למתוח בקורת על הנצרות, הואיל והנוצרים הספינו לבקורת דתם, ואילו מפני המוסלמים חייב אתה להיזהר, הואיל ואינם רגילים לבקורת” — ואין הדברים אמורים בבקורת דתית בלבד. ולאחר שנתפרסם המאמר, בצורה „מסורסת ומקוצרת”, שאל אותו צרוף, שהיה אז עורך „אל-מוקתף”, אם הוא „מצרי טהור או שמא דם נכרי זורם בעורקיו”, ומבלי לחפות לתשובה טען צרוף כי מוסא הוא נכרי ואורח־מחשבתו הוא ראייה לכך.¹

אף שלא היתה זו טענת־אמת, לא ניסה מוסא להפריכה, לא בזמנה ולא בשעה שהועלתה על הנייר לאחר 38 שנים. ואין אנו צריכים לתמוה כאן על מוסא: המושג של ערבי־מצרי לבש משמעות של לאומנות קיצונית וקסנופובית, דבר שבהכרח היה לצנינים בעיני חניכו של וולס, שנלחם בכל הצורות של לאומנות ולאומיות, ומתוך כך הגדיר את העולם כ„קריה־נאמנה־רבת אחת”, שפיוס שוב אין לחלקה ולפצלה, הן בגלל ההמצאות המדעיות שצימצמו את עולמנו הן משום שפל פגע הנגרם על־ידי לאומנות קיצונית עלול להמיט שואה על עולמנו כולו. בסיפוטו של דבר, הִלד־מחשבותיו של מוסא וההעזה שבה הצטיין בהטיפו להן, הם שיצרו את רושם הזרות בכתביו והעמיקו את התהום שהפרידה בינו לבין עמו, תהום שבמרוצת השנים אך התרחבה והלכה. סופרנו מצדו לא השתעשע באשליות. „פעמים רבות טענו הסופרים במצרים שאינני איש־ספרות”, אמר, וזאת הן בשל דעותיו הם משום שלא נזקק ל„פירכוסים הלשוניים שבהם מצוינים הסופרים זולתי”.²

ראשית דרכו בהומניזם

סלאמה מוסא נולד כפי הנראה בינואר 1887 בזקאזיק שבקאהיר, שאליה היגרו אבותיו מאל־ביאדיה אשר בחבל אסיוט בזמן כיבוש נפוליאון, כאשר הרשה הכובש הצרפתי לקופטים להסיר מעליהם את כיסוי־הראש השחור, שהיה סימן־ההיכר של הנוצרים במזרח המוסלמי מימי־הביניים. התר זה איפשר לאבותיו של מוסא, כלמשפחות קופטיות אחרות, לנוע במצרים כאוות־נפשם.

אביו נפטר כשהיה בן שנתיים בלבד, אך הוא לא ידע עוני מעולם, כי האב השאיר למשפחה אחוזת־קרקע בת מאה פדאן. בשנת 1903 גמר בית־ספר עממי קופטי ואחר־כך למד בשני בתי־ספר תיכוניים, אל־תופיקיה ואל־ח'דיויה.³ ב־1907 נסע לצרפת ומשם, ב־1909, לאנגליה, שבה עשה ארבע שנים.

תקופת ישיבתו באנגליה היתה מכרעת בחייו. בשנת בואו אליה גילה מוסא את עצמו וגיבש את נטיותיו המדיניות, החברתיות והאינטלקטואליות, אשר משך 50 שנות חייו לאחרי-כך שקד לפתחן מבלי לנטות מתן ימין ושמאל. בהגיעו לאנגליה השתתף בפגישות „אגודת הפביאנים“, ובעודו משתאה למתרחש סביבו בעולם החדש שאילו נקלע, נזדמן לידו מאמר של יעקוב צרוף על תורת-האבולוציה של דרווין, שהופיע ב„אל-מוקתטף“, ואם קודם-לכן היתה הספרות הערבית גורמת לו מועקה נפשית הרי עתה, משנגולר לעיניו האפקים החדשים, חש עצמו כעיוור שראה זיק אור. חוויה מהפכנית שכזאת לא שבה לפקוד אותו אלא באוגוסט 1945, כשהוטלה הפצצה האטומית הראשונה על הירושימה.⁴ ואם באנגליה הכיר בעקיפים את תורתו של דרווין, כמו גם את ברנרד שו וה. ג'. וולס בכבודם-ובעצמם, ובצמאין שאב את רעיונותיהם, הרי בצרפת פגש בחברה חדשה, שונה תכלית-שינוי מזו שהכיר במצרים. אז עדיין לא ידע ולא שמע על קאסם אַמין, אך מה שראה בצרפת השפיע עליו יותר מפפי שהיה הפמיניסט המצרי יכול להשפיע עליו גם אילו הכיר את כתביו. בפעם הראשונה בחייו יכול היה לדבר עם אשה, ועל אף המבוכה אשר חש בדברו אתה, השפיל להעריך את החופש שנהנתה ממנו ואת הקסם האישי והשכלי בו חנן אותה החופש הזה. תהום עמוקה הפרידה בין חברה זו לחברתו שלו, אשר מנהגיה הרשו לאחותו הבכירה להכותו כאשר קרא לה פעם בשמה בפגשו בה ברחוב.⁵

עם זאת הרי השפיע עליו ביקורו באנגליה יותר מאשר ביקורו בצרפת, והוא לא חדל מלציין זאת בכתביו. הסופרים האנגלים נראו לו מציאותיים, אנשים ש„רגליהם נעוצות באדמה גם אם ראשיהם במרומים“.⁶ קסם לו מיוזג נאה זה של מציאותיות ואידיאליזם, כפי שנראה לו בעליל באישיותם ובכתבתם של וולס ושו. מסכים הוא שצרפת יכולה להיות מולדתו של כל משכיל, אך אנגליה היא „מולדת כל מי שחשקה נפשו בתרבות מחכימה ומאירת-עיניים“.

אם נזכור שביקורו של מוסא באנגליה חל בסמוך לפרשת דנשוואי,⁷ בשעה שהסיסמות הלאומניות היו קיצוניות ביותר, נוכל להעריך מצד אחד את אומץ-לבו של מוסא ומצד שני את תוקף הכרתו וכנות דעותיו. אמנם פרשת דנשוואי הניעתו „להקדיש תשומת-לב לפוליטיקה“ אבל ידוע ידע, אפילו כשהיו הרוחות סוערות, כי „לא האימפריאליזם הבריטי היה ראש אויביה של ארצנו כי אם הדבקות במסורת והשנאה לרוח המודרניזם בפוליטיקה, בחברה ובאמונה, גורמים שהם אשר היו האויב המונע מאומתנו את הקידמה... משום כך הייתי מטיף אז לרוח המודרניזם ונלחם בריאקציונרים המצריים, באותה מידה שהייתי מתריע כנגד האנגלים“.

אכן, בדומה לאחמד אַמין ראה מוסא בעם האנגלי את האידיאל החברתי שלו. „סבור אני“, כתב מוסא, „כי האנגלים, על אף ריבונם אתם... הם כיום העם הנאור והמתקדם ביותר בעולם“; במקום אחר הוא מביא בהתלהבות את דבריו של לין

על המונח „פלאם אנגליזי“ (דיבור אנגלי), שהיה מקובל באוכלוסיה המצרית, ופירושו דיבור כן ואמיתי שאפשר לסמוך עליו. מאהבתו לאנגלים ועד אהבתו למערב ולתרבותו כולה היה צעד אחד בלבד, אך צעד הגיוני שהוכשר על-ידי השוואה קפדנית בין השגיה של תרבות זו לבין התרבות הערבית.⁸ אם אחמד אמין נטה לתרבות המערבית אהדה מסויגת, הנה אהדתו של מוסא למערב ולכל דבר מערבי היתה נטולת-סייג, ובאותה מידה היה מתיחס בחשדנות עמוקה לתרבות הערבית. לפיכך לא ייפלא שדעותיו על התרבות הערבית תקיפות וחסרות-פשרה היו עד כדי כך שמדי דברו בה היו רגשותיו מתגברים על שכלו, דבר שהיה נדיר אצלו. במיוחד דן את הערבים לכף-חובה על שפל התעניינותם בתרבות היוונית נצטמצמה בתחום המדע והרפואה (ו„בשטחים אלה כתבו הללו את הדברים המהובלים ביותר“), „ואילו בספרותם ובאמנותם של היוונים לא התעניינו כלל“, כשם שלא רצו ללמוד מן הרומאים את עקרונות התחוקה אלא הלכו בדרך האבסולוטיזם שצמח במזרח ו„ממנו יצא למערב“. אף כיום, לדעת מוסא, לא נשתנה כאן דבר. „הקופטים והיהודים עודם נחשבים כופרים כמו בימי עומר בן אל-ח'טאב לפני 1300 שנה“, ותחת שילמדו מן המערב את הסובלנות ואת הערכים האוניברסליים מעדיפים הערבים כיום לחפות על רגשי הנחיתות שלהם בשנאה תוקפנית למערב ולזרים, „שבצדק הם בזים לנו ושפלי צדק אנחנו שונאים אותם“. לדעתו שנאה זו לא די שאינה הגיונית ואינה צודקת אלא יש בה גם משום כפיות-טובה; מוסא לא נלאה מלהזכיר לקוראיו שפל מה ישיש לערבים כיום, הטוב והרע כאחד, הוא פרי התרבות המערבית. עם התגברות השוביניזם ושנאת-הזרים, עם שקנה לו המונח „ערובה“ (ערבאות) משמעויות רגשיות ביותר שאין לחוש בהן בתרגומו לאיזו שפה אחרת, עם שנעשו כל אלה אידיאולוגיה קדושה ומקודשת, קשה לו למבקרו של מוסא כיום להאשימו בהפרזה על שראה רק את הצללים שבתרבות הערבית. דומה כאילו חזה מראש להיכן עלולות נטיות אלו להגיע...

הפרעוניות והאוניברסליזם של מוסא בתקופת בחירתו של סלאמה מוסא נאבקו בעולם הערבי שני זרמים קיצוניים: הפן-אסלאם, שג'מאל אל-דין אל-אפגאני (1897—1937) הפכו לאופנה אידיאולוגית, והפן-ערביות, שהופצה מתחילה על-ידי הוגי-דעות נוצרים-לבנונים, כאמצעי עקיף למלחמה בפן-אסלאם שאיים להטביעם בים של מוסלמים. מוסא בחל במידה שווה בשני הזרמים האלה, וכדי להילחם בקנאותם ובצרות-המוחים שבהם החל להטיח לאידיאולוגיה מסוג אחר, לפולחן הפרעונית. בפן-ערביות ראה „מרמה מופרכת“, ובפן-אסלאם „חוצפה פושעת“. לא ייתכן לקשור קשרים אל עדות או עמים על רקע של דת, „הקובעת את יחסו של הפרט עם היקום“ ואין בה כדי לכפות מלמעלה קשרים בין חברה אחת לרעותה.

הבל הוא שיהיה העם המצרי נגרר אחרי ירושת „הבורות“ של מוצטפא כאמל

ונתן דעתו על "ידיעות מן העולם המוסלמי" מסין או מהודו, ובאותה שעה יעלים עין מסבלו של הפלאח המצרי. המצרים הם עם שתרבותו מעידה עליו שמוצאו מן הפרעונים ולא מן הערבים. בסברתו זו הרחיק מוסא לכת עד כדי כך שגרס כי לא די שאין לשנוא את הזרים שבמצרים אלא יש להתמזג עמם, "הואיל ואין הם זרים לנו אלא בשפה, משום שאנו אֲרִים הננו כמוהם".⁹ אין להתיחס בחשדנות לשפה המצרית המדוברת, משום שביטולה עלול "להטמיע את לאומיותנו המצרית בלאומנות הערבית". מי שמתעמק בשפה הערבית הספרותית אינו אלא שואל מן הרוח הערבית, שאינה מועילה למצרים ואשר חובת המצרים להתרחק ממנה, ואילו המתעניין בשפה המדוברת יכול לשתות ולרוות מן הרוח המצרית, שאינה מזרחית. והוא מסתמך, בתוך השאר, על דברי המזרחן וילקוקס, שטען כי כמה מן התופעות הלשוניות בניב המצרי העממי, כגון השלילה הפפולה, באו לו מן השפה ההיקסוסית העתיקה ולא מן השפה הערבית.

בכל הזדמנות מתריע מוסא על השימוש בסגנון המסולסל של הספרות הערבית הקלאסית, ובחריי־אף הוא אומר כי השפה הערבית הקלאסית יש בה כדי להכריח כל מקוריות ממצחשבת הסופר והשפעתה כהשפעת היין על המוח. "אין אנו מזרחיים", אומר מוסא, אף כי אין לומר "שלא זרם דם מזרחי לתוכנו, למרבה הצער, בפרט עם כיבושה הערבי של מצרים". כל־אימת שהוא נוגע בנקודה זו הוא נתפס להתרגשות שדרך־כלל אינה מצויה בכתביו. כך, למשל, הוא פונה אל הקורא: "בתוכך, הוי הקורא המצרי, זורם דם הפרעונים, ואני אומר זאת כעובדה ולא על דרך ההשאלה".

סלאמה מוסא לא היה הסופר המצרי היחיד שהטיף לפרעונות, אך הוא היה הגלוי והאמיץ ביותר. טה חסיין, עם כל היסוסיו, לא פעם הביע דעות כאלו לשעבר, ובצורה שאינה משתמעת לשתי פנים. גם טה חסיין גרס כי התרבות המצרים האפיינית היא אשר הטביעה את חותמה על מצרים והבדילה את המצרים, אחת־ועד, מכל יתר עמי המזרח. אמנם תרבות עתיקה זו ידעה הרבה עליות וירידות, עתים אף נעלמה לכאורה לזמן־מה, אך עם זאת נשארה חיה וקיימת והוסיפה למשוך בחוטי חייהם של המצרים. "אימתי מתה אומה זו? האם מתה כשקלטה את הפילוסופיה היוונית והוטבע עליה חותמה המיוחד? האם מתה כשקלטה את הדת הנוצרית והוטבעה בחותמה המיוחד? האם מתה כשקלטה את האסלאם והוטבעה בחותמו המיוחד? האם מתה כשנתנה מחסה לציביליזציה של היוונים ושל הערבים. לתרבות היוונית והערבית?"¹⁰

כאמור, קרוב לוודאי שהאידיאולוגיה הפרעונית של מוסא היתה אמצעי למטרה ולא מטרה בפני עצמה. עובדה היא כי מוסא עצמו היה גרתי מקיצוניות בכיוון זה, מפיון שגנא כל קיצוניות, ובפרט קיצוניות לאומית, שהיא "מורשת המנטליות הפרימיטיבית והתרבות הישנה". לא ארכו הימים והוא ניאות לרפך את דבריו ואמר: "אין בכוונתי לחזור ללאומיות פרעונית. לא ולא! כל רצוני הוא בלאומיות

מצרית מודרנית, שחותם המאה העשרים טבוע בה, ככל לאומיות שהערכים האירופיים מאפיינים אותה".¹¹

קישור "הערכים האירופיים" לענין הפרעונות וה"לאומיות הפרעונית" מעיד בלי ספק על עיקר כוונתו הרעיונית של מוסא. הוא ביקש להורות על אידיאולוגיה אחרת שתניע את המצרים לפנות עורף לפן־ערביות ולפן־אסלאם, כדי שיוכלו לקבל בלי היסוס את ערכי התרבות המערבית.¹² וכאן צריכים אנו לעמוד על ההבדלים בין התרבות הערבית לתרבות המערבית, כפי שנראו לו למוסא.

מוסא סבר כי המדע יש בו כדי לפתור את כל הבעיות; זה מטה־הקסמים, זה פנס־הפלאים. כאשר אך יצא את מצרים וראה באירופה את השגי המדע, משול היה כילד שמצא לו צעצוע חדש והוא מדומה שאם יוכל לרכשו כי אז יחיה חיי־אושר לעולם־ועד. בעיניו המדע הוא השלב האחרון בהתקדמות האנושית, וכל התקדמות נוספת תהיה כרוכה בהתקדמות המדע. "ארבע תקופות האדם" הקלסיות נסתברו לו לפי חלוקה תמימה זו: א) תקופת היצרים; ב) תקופת הברבריות הפרימיטיבית; ג) תקופת הרגש; ד) תקופת המדע.

המזרח, לדעת מוסא, תמיד היה נטול סקרנות מדעית, והסקרנות המקובלת בו התבטאה מאז ומעולם בעיקר בלימוד הידוע המוסכם. כך היה המצב אפילו בספרות, שהרי עוד בראשית תקופת האסלאם התלוננו המבקרים הספרותיים שלא נשאר נושא שלא כתבו עליו גדולי המשוררים, כמו שהתלונן אלקסנדר הגדול שלא נשארו עוד ממלכות לכבשן; הלימוד הפך אפוא בעיקר שינון על־פה, והיצירה החדשה נעשתה העתקה של רעיונות ודעות בסגנון אחר. כל הדברים האלה שיתקו את כוח־היצירה בקרב הערבים עד שאין תקנה לדבר אלא בהזרקה המדע לתוך דמו של הערבי. לשם כך דרוש, לדעת מוסא, ניתוק גמור של הקשרים אל העבר. הואיל והאשמה טמונה בשפה הערבית הספרותית, הרי בה צריכה המהפכה להתחיל. כאז כן עתה מעונין הערבי בטיב הביטוי ולא בטיב המובן, ומתוך כך הוא נתון להשפעת צלילה המשפר של המלה הנטולה מובן ותוכן. הנה כי כן, "בעוד שהאירופי קורא למען יבין, הרי אנו מבינים על־מנת לקרוא". תנאי לרפורמה החברתית הוא אפוא הרפורמה בשפה הערבית, הצחה והמבריקה, מורשת הפרימיטיביות של המדבר. לא תיתכן שפה שלא יחול בה שינוי משך מאות־שנים, ואין להוציא מן הכלל את השפה הערבית". לדעתו, השפה המדוברת היא השפה החיה, המשתנה לפי הצורך ועם הזמן. מתוך שהשפה הערבית היא שפת הבדווים... אין אני יודע איך לקרוא בשם לכל אחד מן הרהיטים בחדרי... וזאת בלא לדבר על הקושי הכרוך בלימודם של כללי דקדוקה, שהרי אין בשפה הערבית דבר הראוי ללימוד פחות מדקדוקה".

את ה"אני מאמין" שלו בספרות העלה על דפי האוטוביוגרפיה שלו. הוא רוצה כי תחת ספרות של "העלאת גירה ישנה ומשחק ביטויים ומלים" תקום: א) ספרות מצרית מודרנית שאין לה שייכות לספרות הערבית העתיקה; ב) יתפתח סגנון מודרני; ג) יתקבלו הערכים, החוקים והפוללים האירופיים בבקורת הספרותית;

ד) יוצר קשר בין הספרות לבין החברה, למען תהיה הספרות מטפלת בענייני החברה ובעיותיה; ה) תהיה לספרות מגמה אנושית-אוניברסלית; ו) יתורגמו הספרים החדשים מן הספרות האירופית.¹⁸

שאפתו של סלאמה מוסא היתה לעצב דמות של חברה בריאה, ומפיון ששירה וריקוד, למשל, תופסים מקום נכבד בעיצוב דמות זו, בין לטוב בין לרע, לא פסח מוסא על שני שטחי אמנות אלה בכתיבתו. בקרתו כאן היא שלילית וחרیפה ביותר, ואפשר לסכמה במשפטים ספורים: המוזיקה הערבית היא מוזיקה ככיינית, מקוננת או „חושנית-בהמית“, ממש כמו ש„השירה הערבית, בעטי המשקל והחרוז המונוטור-ניים שלה, דומה לנגינת התופים אצל הסודאנים“, והריקוד המצטיין בחושניות בלתי-מוסרית אינו טוב ממנה. אמנות זו לא תצמיח ברכה לעולם, שכן, כמוה כתרבות הערבית בכללותה, היא פרי המחשבה של דורות חשוכים.

סובלנותו ומאבקו של מוסא

סלאמה מוסא גילה בעיקר את סימני המחלה אך לא ניסה להציע באורח שיטתי את התרופות הדרושות. את המחלה אפשר להגדיר במלה אחת: קנאות (תעצוב); התרופה למחלה זו גם אותה אפשר להגדיר במלה אחת ויחידה: סובלנות. על דרך הפשטנות היתירה נוכל לחלק את כתבי סלאמה מוסא לשני חלקים: האחד הן ברעל הקנאות, והשני בסם-שכנגד. אכן, הוא לא התימר מעולם להיות נביא אי מנהיג רוחני, תלמיד היה, לא יותר. נביאיו ורבותיו היו בעיקר שו, וולס, דרווין ורוסו, שאותם העריץ ואותם ניסה ללמד לבני מולדתו. תורתו כשלעצמה פשוטה היא ביותר: לפי אמת-המידה של האנושות כולנו שווים, אין איש טוב מזולתו, אין עם עולה על עם אחר ואין מדינה היכולה ליטול לעצמה את הפכורה על חשבון רעותה. אם זה המצב להלכה בלבד הרי יש לאכפו למעשה, ובנסיונו להגשים הלכה זו בתוך עמו הוא מסתייע ללא לאות במורו ורבו הראשי, ה. ג'. וולס, שאת דעותיו שילב בחלק גיפר מכתביו. את חזונו הוא מבטא בצורך ב„בינלאומיות“, שיש בה כדי לאחד עמים ולשים קץ לאלומות, לחורבן ולהרס, לפחד ולחשד שהיו מנת-חלקה של האנושות מאז. זהו נושא של וולס, שמוסא דורש אותו כמין חומר בכתיבו. הנושא הוא אוטופי ומוכר, וגם אצל וולס אין בו מן המקוריות. וולס מעיקרו הופר לא כמתווה דרך פילוסופית חדשה אלא ככוח אינטלקטואלי מעולה, ובמובן-מה אפשר לראות כך גם את סלאמה מוסא, על רקע סביבתו החברתית. די לנו אם נזכור את אומץ-לבו כשהעז לכתוב: „עלינו לפעול לקידום העולם כולו, כי העולם הוא המולדת הגדולה“ ואין מצרים אלא אחד מאבריו, „ואם אנו רגילים לטעת בילדינו את ההכרה שעליהם להקריב את חייהם בעד מצרים, הרי (יש ללמדם) להקריב את מצרים למען העולם“. האידיאל שלו הוא „ארצות הברית“ של העולם כולו. לכן במקומות המעטים בהם הוא מזכיר את ארה"ב מדבר הוא ברגש ובהתלהבות על מדינה זו, שהביאה את הרעיון הזה

לעולם עלידי ששנים מבניה יזמו תחילה את יסוד חברה־לאומים ואחרי־כן את ארגון־האימות־המאוחדות.¹⁴

„אין התקדמות בלי סובלנות“, אמר מוסא, וכראיה לדבריו הצביע על ספרד, שבגלל אי־סובלנותה עודה שרויה באפלת ימי־הביניים.

טבעי הדבר שבטפלו בנושאים אלה לא פסח על היהודים. הוא תובע בשבילם שוויון בזכות, זכות כל חי. „חלפה התקופה שבה חשב כל איש שגן־העדן הוא מעין וקף לבני־דתו בלבד“. במאה העשרים חייבים הכל לדעת כי העולם כולו הוא מולדתם, ועל כן „היהודים הם אזרחי העולם ושווים־בזכויותיהם ככל אזרח אחר, ואפילו מסיבות אנוכיות בלבד יש להעניק להם שוויון מוחלט, בשל התועלת היכולה לצמוח מהם“. כעדות נאמנה לכך הוא מציין את איינשטיין ופרויד, ששינו את עולם המחשבה ואת מחשבת העולם במאה הנוכחית.

צעד קטן, אך טבעי והגיוני, הוליך ממלחמתו באנטישמיות עד למאבק הצנוע ובלתי־הידוע להכרה במדינת־ישראל. בהקדמה לאחד מספריו, שנתפרסם לא מכבר,¹⁵ כתב יוסף אחמד חמודה כי עקב „מלחמת פלשתינה היפתה העריצות את סלאמה מוסא, וזאת לאחר ששוחרר מן המאסר שגזר עליו צדקי... העתונות נמנעה מלפרסם את מאמריו והמשטרה המדינית אסרה על בית־הדפוס להדפיס את ספריו.“¹⁶ עתונאי יהודי, שהגיע בזמן האחרון לארץ ממצרים והכיר היטב את סלאמה מוסא, שפך אור על הדברים הסתומים הללו, ולאחר שנשאל לפשרם סיפר כי בעקבות ההכרזה על מדינת־ישראל הביע מוסא את הדעה כי יש להשלים עם קיומה ולהסכים לחלוקת ארץ־ישראל. כעבור שלוש שנים חזר ותבע בגלוי יותר כי יש להכיר בישראל תחת לבובז כסף על ציוד הצבא המצרי וחימושו.¹⁷ ביולי 1953, אחרי התבססותו של משטר הקצינים, שוב חזר מוסא על דרישתו להכיר בישראל במאמר שפרסם בשבועון „אל־ג'מהור אל־מצרי“, שעורכו היה אביר אלח'ייר נגיב והוא היה עורכו האחראי. תחת הכותרת „ישראל קיימת ויש לשתף אתה פעולה במלחמה באימפריאליזם“ תבע מוסא במאמרו מן המדינות הערביות, ומצרים בכללן, להכיר בישראל כעובדה קיימת. לדברי העתונאי הנ"ל היה המאמר מסודר בדפוס אולם הצנזור מנע את פירסומו והודיע עליו למיניסטר־הפנים, זכריה מוחי אל־דין, שהוציא מיד צו־מעצר נגד מוסא. אותו ערב, כשחזר מוסא לביתו, ארבו לו שוטרים והובילוהו לקסרקט באב אל־חדיד שליד קאהיר, שמה הושלך ושם התענה משך שלושה חדשים, והוא שוחרר ממאסרו זה רק לאחר שהחריפה מחלת־הלב שסבל ממנה ולאחר שנאלץ להסכים לכתוב מאמרי שבח לעבד אל־נאצר ולמשטרו.

הישיבה בבית־הסוהר לא היתה בבחינת חידוש לסלאמה מוסא. מאסרו הראשון, שהוא עצמו הרבה לכתוב עליו ולפיקך הוא ידוע יותר, חל בשנת 1946, כאשר הואשם בגטיות קומוניסטיות ובקשר להפוך את השלטון. הוא עצמו תיאר במלים אלו את המבחן הקשה בו עמד בבית־הסוהר בקיץ 1946:

„שכבתי על האספלט בחדר חשוך בבית־הסוהר באוזבקיה, יחד עם כ־40 פושעים שהואשמו בגניבה, במעשי־אלימות, רצח, שכרות וכו'... הרצפה הקשה הדירה שינה מעפפעי... ימים־עברו החלו לעלות בזכרוני, וזכרתי את החופש ממנו נהייתי בשנת 1914, כשפתתי מאמרים ב־אלי־מוסתקבל, וידעתי שאילו פירסמתי אחדים מן המאמרים ההם כיום כי אז הייתי צפוי למאסר... וזכרתי את המאמצים שעשיתי כדי להאיר את דרכיהם של בני מולדתי וללמד לנוער את האידיאלים של המאה העשרים, ושוב חשתי באַספלט הגס... התבוננתי במחצית כיכר־הלחם שהיתה מיועדת לי לארוחת־ערב, מתנת הממשלה המצרית על פועל חי שביליתי בשירותה של מצרים”¹⁸.

סלאמה מוסא מעולם לא הסתיר שהיה סוציאליסט שמאלי, וההאשמה בקומוניזם לא היתה אפוא אלא עלילה. באותו מאמר בו תיאר את חייו בבית־הסוהר אמר גם זאת: „עמדתי היא... להילחם בריאקציונרים... ובפיאודלים, המונעים את זרמי הדמוקרטיה מהגיע אל האומות הערביות”¹⁹.

ה ע ר כ ה ו ס י כ ו מ

התופעה הבולטת ביותר למראית־עין בכתיבתו של מוסא היא ריבוי החזרות, שבהן אנו נתקלים כמעט באותן מלים. הסיבה לכך איננה דווקא העובדה שרוב־רובם של ספריו אינם אלא קבצי מאמרים שנתפרסמו בעתונים ובכתבי־עת שונים. חשובה מזו היא העובדה שבראש־וראשונה היה מוסא מטיף חברתי ועל־כרחו היה אנוס לחזור על טענותיו בכל הזדמנות כדי להחדיר בקוראיו. אך אם גם אפשר לדון לכף־זכות את החזרות המרובות, קשה להימנע מלדונו לכף־חובה על שטחיותו ותמימותו. טענתו, „אם ארצה להסביר ולפרש בפירוט עלול אני לבלבל ולסבך את הקורא הערבי”, יש בה קורטוב של אמת. אחרי מאה שנה של מגע עם התרבות העולמית נשאר המשכיל הערבי, ולא הבינוני בלבד, סגור־ומסוגר בתרבותו שלו, ורק הדים קלושים הגיעו לאזניו מן המתרחש בעולם הספרות והמדע והמחשבה של המערב. כנגד זאת ניסה מוסא לשתות בצמאון מכל מעיינות התרבות והמחשבה המערביים, ומפאן באה התרחבות, נוסח פופולריזטור, על חשבון ההעמקה. אף בתוך הפשטנים המרובים שבמערב קשה למצוא אדם כדוגמת מוסא, שלא היסס להרחיב את הדיבור על שטחים שמומחים נרתעים מלדרוך בהם. מוסא לא ניחן כלל בשכל פילוסופי מנתח. גישתו היא סינתטית, ולא דווקא במובן הרחב של המלה, וכשהוא בא לנתח עובדות ולהסיק מסקנות הרי מפלתו שלמה. את הפרק שלו על מחשבתו של ברגסון, שהוא בבחינת עלבון להבנתו של כל אדם המתמצא במידה כלשהי בבועיה שבה עסק הפילוסוף הצרפתי, הוא מסיים במלים אלו: „בסיפוס דברי אומר כי ברגסון מבלבל אותי אך אינו משכנע אותי”; „לולא יהירותו האינ־טלקטואלית אולי היה בוחר לומר: „אין הוא ניתן להבנת”, משום שלא היה מסוגל

לרדת לעמקה של שום חשיבה עיונית. את שלי וביירון פטר באימרה „כאילו לא חיר“, ואת הספרות הוויקטוריאנית הוא מבטל בשתי מלים: „ספרות אבסורדית“. כפי השגור כליכך אצל אנשיהמזרח, אפילו משכילים שבהם, היה לו אינטלקט הנוטה לא רק לסינתיזה אלא גם, וביחוד, להמחשה, ואינו מסוגל לעפל — כל שפן: לנתח — רעיונות מופשטים, בין פילוסופיים בין פיוטיים. לפעמים יש לו הברקות, אך הברק נעלם חישמהר, באותה פתאומיות שבה הופיע, והכל נשאר חיוור ותפל כשהיה. כמיהתו היא חברתית, אך לעולם אינה מנסה להתעלות לדרגה כלשהי של רוחניות, שבה הוא מזלזל תכלית זילזול. מתרעם היה על „הפרח והיסמין“ בכל כתיבה שהיא, ולא ידע שאין הוא מסוגל להבין את היופי שבהם. את הרוח, שממילא אין מושבה רם ונישא בתקופתנו, השפיל עד-עפר, ועל מקומה הכתיר את המדע כמלך היקום, סגד לו ובטוח היה שעתיד הוא להביא את מלכותהמשיח. הוא פילס דרכים לעמים דוברי-הערבית ולא ייתכן דיון ב„התחיה הערבית“ מבלי להזכירו, אך הרבה מזהבה של התרבות המערבית הפך לאפר בידי, משום שביסודו לא היה אלא עתונאי ממדרגה גבוהה, וכהוגה-דעות לא היה אלא דיילטנט.

אף כי רבת-ערך היא תרומתו המחשבתית למצרים, אין בכתביו משום תרומה למחשבה העולמית, ובעוד שספריהם של גובראן, אל-חפס וטה חסיין נפוצו בתרגומים רבים באירופה ובאמריקה, הרי מפל כתביו של סלאמה מוסא אין גם ספר אחד הראוי להתרגם לשפה זרה. אכן, לאמריקאים יש מונח שבו אפשר להגדיר את מוסא: הוא לא היה מקורי ולא הצליח להכריע במאומה אך הוא היה Trail blazer, וכיום אין בעולם — כל שכן בעולם הערבי — רבים הראויים לתואר כזה. עובדה זו יש בה כדי להעניק שבח ופאר לפעלו הנכבד והנועז של מוסא, שפדוגמת קולומבוס גילה לעמו אפקים חדשים בעולם התרבות, גם אם טעה בהערכת פשרה ומהותה של תרבות זו.

הערות

¹ „אליכאתב אל-מצרי“, ספטמבר 1946, ע"ע 4-632. בשנים 7-1946 פירסם מוסא שורת מאמרים אוטוביוגרפיים בירחון זה, שנערך בידי טה חסיין, ולאחר-מכן אספם בספר „חינוכו של סלאמה מוסא“, שהופיע בהוצאת אותו ירחון.

² גם במוטו לא זכה סלאמה מוסא להערכה יתירה. הוא מת ב-4 באוגוסט 1958, ומידת החיוב המועטה בהערכותיה של העתונות המצרית אף היא היתה מסויגת כלשהו. הידיעה הראשונה על מותו, שורות ספורות בלבד, הופיעה בקרן-זווית בעתון „אליגומהוריה“ ב-5 באוגוסט, למחרת מותו. השבועון „רוו אלייסיף“ פירסם, לשם בטחון, שני מאמרים על המנח, האחד (11.8) שלילי, בו הוגדר מוסא כ„קומניסט-פאשיסט“, והשני (18.8) שלימד זכות על מוסא בטענה שהמנח לקח חבל פעיל במאבק המדיני. „אליאח'באר“ (8.8.58) פירסם רשימה קצרה מאת ז'קלין ח'ורי, שפנתה בקריאה לממשלה המצרית שתתמוך במשפחה השפולה ועל הכל תעזור לשני הבנים, נביל וח'וסר, להשלים את חוק-לימודיהם. „אלישעב“ היה העתון היחידי שניאות

לפרסם הערכה חיובית לגמרי מאת הסופר הידוע, אל־שרקאוי. בגליונו מיום 10.8 פירסם אותו עתון מלותרודה מאת האלמנה ל"כבוד הנשיא גמאל עבד אל־נאצר, שהואיל לשגר נציג להלוויות" של סלאמה מוסא, וב־11.9 ציין העתון כי במושב הראשון של חברי איגוד הסופרים של קע"ם, שהתקיים ביום 10.9, "עמדו המשתתפים דום במשך שתי דקות לאות אבל על מותו של ההוגה הגדול, סלאמה מוסא".

³ מוסא לא סיים שום בי"ס תיכון ואמר כי לא היתה לו אלא תעודת בי"ס עממי. ("החיים לידמוני", בעריכת ד"ר אחמד אמין, הוצאת "דאר אל־הלאל", מהדורה שניה, קאהיר 1958, ע' 52).

⁴ "אל־כאתב אל־מצרי", פברואר 1946.

⁵ ש.ם, מאי 1946.

⁶ ש.ם, פברואר 1946.

⁷ ב־13 ביוני 1906 נפלה תגרה בין פלאחים מצריים ל־3 קצינים בריטיים שהלכו לצוד בכפר דנשוואי; אחד הקצינים נהרג. במשפט מזורז ביותר נדונו 4 מן הכפריים למיתה, 2 למאסר עולם, 3 למאסר שנה אחת ואחרים ל־50 מלקות. התליות וההלקאות בוצעו בפומבי בכפר גופו. כעבור פחות משנה נאלץ הורד קרומר להתפטר ומוצטפא כאמל, המנהיג המצריי הלאומני הקיצוני, יסד את המפלגה הלאומית הראשונה במצרים. מאורע זה זכרו עודו חי במצרים והמשטר הנאצרי ניצל הרבה לצרכי תעמולתו.

⁸ בתרבות "מזרחית" מתכוון מוסא דרך־כלל לתרבויות הודו וסין, אשר להן הגה דווקא יחס של חיבה והערכה.

⁹ "היום ומחר", ע' 29.

¹⁰ טה חסיין: "שיחת יום רביעי", כרך ג', קאהיר 1945, ע' 111.

¹¹ "היום ומחר", ע' 244.

¹² העובדה שקרא לבנו השני "חופו", כשם אחד המלכים הפרעונים, אין לראות בה אלא "דסטטה" בלבד.

¹³ "עתיד השפה הערבית", קאהיר 1923, ע' 72.

¹⁴ "היום ומחר", ע' 255. והשווה: "בחיים ובספרות", ע' 96. גם לא מועט היה אומץ־לבו כשהביע את הערצתו ליליאנוס קיסר ("הכופר") על שהמיר את דתו הנוצרית וכשתיאר את תקופתו כ"תקופת הסובלנות האחרונה". ("ר" ספרו, "חופש המחשבה", ע"ע 50—45).

¹⁵ "נאומים ונאומים מפורסמים", ע' 124.

¹⁶ "הספרות והחיים", קאהיר 1956.

¹⁷ ש.ם, ע' 8.

¹⁸ זאת כתב במאמר שנדפס ביום 8.4.51 בעתון "אל־אנדאר", שהיה מופיע בעיר־השדה אל־מיניא, שברחוק כ־300 ק"מ מדרום לקאהיר. עורך העתון היה צאדק סלאמה, נוצרי, שהיה ידוע באהדתו ליהודים.

¹⁹ "אל־כאתב אל־מצרי", ינואר 1947.

עמוס פרלמוטר : הערות לויכוח על שיטת הבחירות

הוויכוח סביב ההצעות לשינויה של שיטת הבחירות עדיין לא פסק, אך דומה שבתוך כך גם מתעבה ערפלה המבוכה האופף אותן. על אף שפע המאמרים והפירסור מים, עדיין אין האזרח הבוחר יכול לעמוד על טיבה של שיטת הבחירות ה"עדיפה" שמציעים לפניו תובעי הרפורמות, הלא היא השיטה האזורית.

למען האמת, ידועות לנו למעלה ממאה וחמישים צורות של בחירות יחסיות ולמעלה מעשרים נוסחות של בחירות אזוריות. מן הסתם אפשר להמציא אין-סוף של צירופי משחק מתימטיים כעין אלה, מכל-מקום, מצדדיה וסניגוריה של הרפורמה עדיין לא פירשו באיזו מעשרים הצורות של בחירות אזוריות הם דוגלים, ועד היום לא ניסה איש מהם לבדוק בפומבי מה טעם השתרשה שיטת הבחירות הנוכחית בחברה הישראלית, לא ניסה לתת לנו סקירה, ולו היסטורית בלבד, על התפתחותה של שיטה זו בישראל: מה מקורה, ומי הנהיג אותה בתוכנו?

ישראל כחטיבה פוליטית מטבע-בריאתה מפולגת היא לכיתות, עדות, זרמים, אסכולות רעיוניות וגושי-אינטרסים. מוסדותיה המדיניים ושיטות הבחירות שלה משקפים בהכרח את גיוונו של הפסיפס הזה. גיוון פוליטי זה הוא עובדה, עובדה חברתית-היסטורית ראשונית. כלום ייתכן לשנותה מיסודה, באורח מהפכני, על-ידי שינויים מתימטיים ומינהליים בשיטת הבחירות?

הבה ננסה לבחון שאלה זו לאור נסיונם ההיסטורי של אחרים, הבה נראה אם אמנם שיטת הבחירות מסוימת היא שורש וחממה לפיצול, או אם יש בכוחה להתגבר על פיצול ולמנועו.

צרפת, עד לרפובליקה החמישית לפחות, הצטיינה בפיצולה המפלגתי, ושיטת הבחירות ששררה בה היתה השיטה היחסית. אך אין רגליים לסברה שריבוי המפלגות היה בצרפת תוצאה ישרה משיטת הבחירות היחסית.

החוק של 1848 הנהיג בצרפת את שיטת הבחירות לפירשימה, המאפשרת לבוחר להצביע בעד רשימה של מועמדים. חוק זה גם הוסיף לאמור שדי ברוב פשוט לבחירתו של מועמד, על-תנאי שיאסוף לפחות 2,000 קול; לפיכך הרי המועמד אחראי לפני הבוחר לבדו ולא לפני המפלגה. ב-1876 הונהגה שיטה חדשה, שלפיה יכול מועמד להיבחר רק אם הצביע בעדו רוב מוחלט (למעלה מ-50%) במחוז הבחירה שלו; אך הואיל ובצד זה לא הונהגה שיטת "הקלפי השניה", והואיל ומעטים היו המועמדים שזכו לרוב מכריע, חולקו אפוא המושבים באסיפה הלאומית

לפי השיטה היחסית. ב־1945 שוב הונהג שינוי ובאה שיטת ה־apparentement (קשרי־העדפים). הפעם בוטל התנאי המחייב רוב מכריע, והבוחר לא מסר את קולו למועמד אישי כי אם לרשימה (כנהוג בישראל). הבחירות נערכו בשני שלבים: (א) בשיטה היחסית, (ב) בשיטת הקלפי השנייה. שלושת המועמדים שקיבלו את אחוזי הקולות הגבוהים ביותר במחוזם התיצבו שוב לפני הבוחר, למען יכריע בקולו בעד אחד מהם. שינוי זה הוציא מן המערכה את המועמדים שקיבלו מספר קולות זעום; השיטה היחסית נשארה בעינה רק בשלב הראשון, ואילו בשני היא מתבטלת עם בחירת מועמד יחיד למחוז־בחירה מסוים.

הרצון לקצץ בנציגותה של המפלגה הקומוניסטית הביא ב־1951 לידי רפורמה נוספת בשיטה. מחוזות־הבחירה, שיטת הרשימות וקשרי־העדפים נשארה בעינה, אך הונהגו שני תיקונים חשובים: ה־Panachage וחוק הרוב המוחלט. ה־panachage היא ברית בין רשימות שונות אשר להן אינטרסים יסודיים משותפים. למען הנצחון המשותף בבחירות התלכדו, מצד אחד, המפלגה הסוציאליסטית, הרפובליקאים־העממיים והרדיקלים, ומצד שני — השמרנים המתונים, הרדיקלים הימניים ומפלגת־האיכרים. ליכודים אלה החלישו את הקצוות של הזמן ההוא: הר.פ.פ. הגוליסטית והמפלגה הקומוניסטית. לפי השיטה המתוקנת היו כל הקולות הנמסרים ל„חזית“ אחת נמנים כאילו ניתנו לרשימה אחת, וכל רשימה המקבלת רוב מכריע זוכה בכל הנציגות הפרלמנטרית של אותו מחוז; אך אם לא תקבל מפלגה יחידה או „חזית“ מסוימת רוב מכריע במחוז, שוב ייקבע גורל המועמדים לפי השיטה היחסית.

משימה שדמתה למעשה לאזורית, בין 1876 ל־1885, עברה הרפובליקה השלישית לשיטת־הרשימות (89—1885), שעודדה את השיטה היחסית; בין 1889 ל־1918 שוב נקטה הרפובליקה את השיטה האזורית, מ־1919 עד 1927 חזרה ליחסית, וכן הלאה. בתקופת הרפובליקה השלישית (1875—1940) נערכו רוב הבחירות לפי שיטת־הרשימות, ומשך כל אותה תקופה היה מספר המפלגות למעלה מתריסר. הן השמאל והן הימין היו מיוצגים עליידי 3—4 מפלגות לפחות כל אחד, על אף השינויים התכופים בשיטת הבחירות.

האם צרפת היא מקרה בפני עצמו ?

המדינות הסקנדינביות תוכלנה לספק לנו דוגמה נוספת. מאז ראשית המאה קיימת שיטת הבחירות היחסיות בכל המדינות האלו: בשבדיה מאז 1909, בדנמרק מאז 1915 ובנורווגיה מאז 1919. אולם אף כי השיטה היחסית חזקה עליה שתעודד ריבוי מפלגות, אין בכל אחת מן המדינות האלו כי אם שלוש־ארבע מפלגות, ולא עוד אלא שנורווגיה מתקרבת למעשה לשלטון דר־מפלגתי במסגרתה של שיטת בחירות יחסיות. אחרי הנהגת הבחירות היחסיות בדנמרק ירד בה מספר המפלגות מחמש לשלוש. אותה תופעה נסתמנה גם בשבדיה, ובבחירות האחרונות (1958) התחלק בה השלטון בין שתי מפלגות, הסוציאליסטית והליברלית (שהיא המפלגה השמרנית־המתונה בשבדיה). נסיונה של סקנדינביה הוכיח, כפי שקובע פרופ' ריסטאו, מומחה

נדוע לענייני סקנדינביה, כי אין קשר אוטומטי בין בחירות אזוריות לשלטון דרמפלגתי, או בין שיטה יחסית לריבוי מפלגות. השיטה האזורית, האפיינית לארץ ה"קלאסית" של הפרלמנטריות, בריטניה הגדולה, שנראה היה בזמנו כאילו אין בה מקום אלא לשתי מפלגות גדולות, השמרנים והליברלים, לא מנעה שינויים מעמיקים במבנה המפלגתי. במסגרת שיטה זו עלתה מפלגת הלייבור מ־30 ציר ב־1906 ל־191 ב־1921, ואילו המפלגה הליברלית ירדה באותה תקופה מ־275 ציר ל־42. אותה תופעה נשנתה גם בנירזילנד: ב־1908 קיבלו שם הליברלים 47 מנדטים בביה"נ לעומת מנדט אחד ללייבור; ב־1935 קיבל הלייבור 53 והליברלים, שהתאחדו עם מפלגת הרפורמה השמרנית, קיבלו 17 בלבד.

*

נראה אפוא שלא שיטת בחירות זו או אחרת היא העילה לפיצול פוליטי או לליכוד פוליטי. מקורם של אלה בתהליכים מדיניים, כלכליים, חברתיים ורוחניים מקיפים ביותר.

בצרפת, למשל, רק עם תחילת הרפובליקה השלישית מצאו מפלגות הימין והשמאל הזדמנות ממשית להתארגן, ורק עם הענקת זכות הבחירה הכללית החלו המפלגות להתחרות בשוק ה"חפשי" של הרעיונות על נפשם, וקולם של המוני הבוחרים החדשים. ההיסטוריה רבת־התפוכות של צרפת מאז המהפכה הגדולה, גלי הטרור והדיכוי מזה ומזה, יצרו מצב של אי־השלמה פרמנטית בין השמאל לימין, אך עם כל חריפותה של המלחמה המתמדת בין השמאל לימין נמשכו באותה חריפות הפיצול והפירוד בתוך השמאל ובתוך הימין. בשמאל אנו מוצאים פלגים רפובליקאים, רדיקלים, אנרכיסטים, סוציאליסטים וקומוניסטים. בימין אנו מוצאים מלוכנים, קתולים שמרנים, איכרים, סוחרים ועירים, ולאחר זמן — פאשיסטים ופרונאצים. אפילו בימי וישי לא מצאו מפלגות הימין התבוסניות והפרופאשיסטיות מצע משותף; לאואל, דז'רז' ופטן שיתפו פעולה עם הכובש הנאצי, ועם זאת לא מצאו דרך ליצור גוש מדיני מלוכד. אפילו המפלגה הקומוניסטית, שבכל מקום היא לכאורה סמל של "מונוליטיות", בצרפת היא למודת חיכוכים פנימיים חריפים, הן בצמרת הן בהמוני החברים, הן על רקע רעיוני הן על רקע אירגוני וטכני. ואין צריך לומר ש"האיחוד למען הרפובליקה החדשה" (או. נ. ר.), משענו הפרלמנטרי של הנשיא דה־גול, מפולג בתוכו לא פחות, אם לא יותר, מאינו מן המפלגות האזרחיות או הימניות בצרפת ב־90 השנה האחרונות. רבים גרסו שהמטטר דר־המפלגתי בבריטניה הוא פועל־יוצא מ"שיטת הקבינט". שעל פיה כל חברי הקבינט נמנים על מפלגת־הרוכ בלבד. אך עובדה היא כי מטטר דר־מפלגתי שרר בבריטניה עוד במחצית המאה ה־19, כששים שנה לפני "שיטת הקבינט", כשהיו הפרלמנט והמלוכה מוסדות מרכזיים לאומה — הם ולא הפרלמנט; כבר אז היו בבריטניה רק שתי מפלגות גדולות. למעשה יש לתפוס את

גיבושו של משטר־שתי־המפלגות בבריטניה על רקע הפולמוס הדתי, תחילה בין פרוטסטנטים לקתולים, ואחרי־כן בין הכנסייה האנגליקנית, הפוריטנים והמיעוט הקתולי. בעת הרסטוראציה (1660) ירשו האנגליקנים את מקום הפוריטנים של קרומוול, אבל החשש מפני שיבתה של שושלת קתולית למלוכה ליכד את שורות הפרוטסטנטים, שמצאו להם מקום־מבטחים במפלגה הטורית. לעומת זאת קלטי הוויגים בשורותיהם את הנון־קונפורמיסטים והליברלים לסוגיהם. טרווליאן, ההיס־טוריון האנגלי הנודע, אומר בפירושו כי מתקופת הרסטוראציה ועד לשלהי המאה הי"ט נשמרה המשכיותן של שתי המפלגות בבריטניה הודות לדואליזם באמונה הדתית, לקיומם של church goers בצדם של chapel goers.¹

מתוך ניתוח מעמיק של התפתחות שיטת־הבחירות השונות בארצות אירופה המערבית וסקנדינביה, מגיע פרופ' דיורוזה לכלל מסקנה שמועטה ומגבלת השפעתן של ריבוי המפלגות על קיומה של שיטת בחירות יחסיות; אדרבה: ריבוי מפלגות הוא תוצאת פיצול במפלגות הגדולות, לא פועל־יוצא משיטת־בחירות זו או אחרת.²

אחת הטענות העיקריות של ה"רפורמיסטים" היא שהודות לשיטה האזורית ישתנה היחס בין הנבחר לבוחר: הנבחר, שתמעט תלותו במפלגתו, יהיה אחראי יותר לפני הבוחר. לכאורה דומה אמנם כי מי שנבחר "בזכות עצמו", ולא בזכות מפלגתו, ייטיב ליצג את הבוחר, אבל נסיונם של אחרים אינו מאמת סברה זו. למשל, בבריטניה זו הדמוקרטית כל־כך המפלגות הן צנטרליסטיות. המפלגה היא המחליטה מי יישלח ליצג איזור זה או אחר. הנציג אינו חייב להיות בן האיזור, וממועד־בחירות אחד למשנהו יכול הוא לעבור ממחוז־בחירות אחד לזולתו. רמזי מקדונלד, למשל, מי־שהיה ראש ממשלתה הלייבורית של בריטניה ו"בגד" במפלגתו, הועבר לאזור־בחירות שמרני, "בטוח" בדרום בריטניה, אף כי שנים רבות ייצג מחוז בסקוטלנד מטעם הלייבור. לעומת זאת הרי לפנינו המעשה במר ניקולס, הציר השמרני מבורגמאון, שב־1959 לא נבחר על־ידי ועדת־המחוז השמרנית שבה שלטו "מורדי סואץ" — וזאת משום שבזמנו הצביע מר ניקולס הלן נגד מדיניות ההתערבות של אידן בסואץ; הלורד היילשם, יושב־ראש הוועד־הפועל של המפלגה השמרנית ניסה להשפיע על ועדת־המחוז שלא להדיח את מר ניקולס, אך העלה חרס. סקר דעת־הקהל במקום העלה שעל אף ההחלטה השירירותית של ועדת־המחוז היה מר ניקולס נהנה מפופולריות רבה פ־כמה מזו של נציג "מורדי סואץ"; אף־על־פ־כן, לא מר ניקולס הוא כיום הציר השמרני מטעם המחוז ההוא. גם במסגרתה של שיטת־בחירות אזורית נתון אפוא הנציג לחסדי המפלגה שאליה הוא שייך ובה הוא תלוי.

¹ G. M. Trevelyan: History of England, Vol. III, pp. 26/7 ר' 1

² M. Duverger: Les Partis Politiques en France ר' 2

שיטת הבחירות האזוריות נהגת גם בבריטניה וגם בארצות הברית, אך ההבדלים הם רבים. בבריטניה אין נציג האיזור חייב להיות בן המקום; בארצות-הברית זהו חוקיבל-יעבור. בבריטניה חלוקת האזורים נעשית לפי מספר האוכלוסים; בארצות-הברית החלוקה נעשית במדינות שונות בצורות שונות, הן לפי מספר האוכלוסים הן לפי גודל השטח. שיטת הבחירות האזוריות בארצות-הברית, למשל, נותנת למעשה ייצוג-יתר לאינטרסים האגרריים. כדוגמה אפיינית לכך נביא את העובדה שבמדבר קליפורניה יש אזור-בחירות המתחיל בצפון-מזרח המדינה ונגמר בדרום-מזרח, שטח שארפו למעלה מ-1,500 ק"מ, רחבו כמה ק"מ בלבד ואוכלוסיתו קרוב ל-200,000 איש, וייצוגו שווה לזה של חלקה הדרומי של העיר לוס-אנג'לס, ששטחו קטן הרבה יותר — ואילו מספר תושביו קרוב ל-2 מיליונים. קולו של תושב האיזור המדברי שקול אפוא כנגד עשרה קולות בעיר כלוס-אנג'לס?

בבעית הדמוקרטיה הפנימית במפלגות מתחבטים בארצות-הברית של אמריקה זה עשרות בשנים. הדמוקרטיזציה ומתן זכויות-בחירה שוות לכל אזרח, החל מתקופת נשיאותו של אנדריו ג'קסון (1828—1836), חייבה שינויים מרחיקי-לכת בארגון המפלגות ובשיטת הבחירות. בתחילה בחרו במפלגות במועמדיהן במסיבות שנקראו caucus או convention. מנהיגי המפלגה הפדרלית, מנהיגי המפלגה במדינות, מנהיגי המפלגה בקונגרס על שני בתיו, הם שנמנו על הוועדות הללו. הג'קסוניסטים ואנשי הנשיא ון-בירון (1836—1840) ו"נסיכות אלבני" בניו-יורק העיר הפכו את הנציגים לעושי-דברים של ה"בוסיים" של המפלגה. מצב זה נמשך גם לאחר מלחמת-האזרחים, ובזמן שלטונו של הנשיא גראנט (1864—1872) הגיעו הדברים לידי הסתאבות מוחלטת. בסוף שנות ה-90 למאה שעברה התארגנה התנועה הפרוגרסיבית, שמטרתה העיקרית היתה רפורמה במוסדות הממשל, במפלגה והאדמיניסטרציה, ועליה נמנו אנשי-רוח, פרופסורים, אנשי שלטון ומפלגה. ההשג העיקרי של תנועה זו היה רביזיה של ה-caucus וה-convention, שעל מקומם באה שיטת ה-primary, שהחלה בוויסקונסין, מדינתו של הסנאטור הפרוגרסיבי בוב לא-פולט הזקן בשנת 1891. כדי להפקיע את מועמדותו של נציג המפלגה מן הכפיפות למנגנון המפלגה ניתן לבחורים לבחור בעצמם בחבר המפלגה שהם רוצים להכניסו לקונגרס. יש כמה וכמה וריאציות של שיטת ה-primary. שתי המפלגות הגדולות, הן הרפובליקאית הן הדמוקרטית, עורכות primaries לפני הבחירות הכלליות והמדינתיות. ב-primary ה"סגור" יכולים להשתתף רק חברים המשלמים מסי-מפלגה; ב-primary הפתוח יכול הבוחר לבחור באחת מן הרשימות — ואינו חייב להיות איש-המפלגה, ואילו ה-blanket primary היא בבחינת רשימה משותפת של המפלגות, ויכול הבוחר לבחור בנציג רפובליקאי, למשל, כנשיא ארה"ב ובתוך כך בנציג דמוקרטי כמושל מדינתו, וכו'. על אף כל

השיטות הבודקות הללו מצליחה המפלגה ברוב המקרים „להעביר” את נציגיה שלה וה„בוסי” עושים במפלגות כבתוך שלהם. הפיאודלים הקטנים בשיטת הבחירות האזוריות בארה"ב, אנשי „המכונה” המפלגתית, הם הקובעים מי ייצג את המפלגה. בידיהם להעניק את כל טובות-ההנאה, וכל מערכת-הבחירות מתנהלת בזכות הכספים שהם מגייסים בשבילה. אנשי ה„ארגון” יודעים היטב כיצד להשתלט על המינויים ל־direct primary. כמעט תמיד ה„מנגנון” הוא המרכיב את רשימת מועמדיה של המפלגה לכל הפחונות והמשרות.

בדרום ארה"ב המפלגה הדמוקרטית היא יחידה למעשה, ומי שנבחר שם ב־primary הוא שיהיה הנציג בשלטון. הבחירות ה„אמיתיות” בדרום הן למעשה מינויים ב־"pre primary", בדרכים בלתי־רשמיות של משא־ומתן, לחץ של גופים וקבוצות, וכיוצא בכך. בעלי־ההשפעה במפלגה — שהם, כמובן, תושבים לבנים, בחירי האריסטוקרטיה הדרומית, מיצגי האינטרסים האגרריים — הם המחליטים על מועמד זה או אחר, ומובן שהמועמד חייב להיות „נוח” — דוגל בהפליה גזעית ומיצג האינטרסים של הפיאודלים הדרומיים למיניהם. יש מדינות בדרום שבהן משיג המועמד את מינויו על־ידי מערכת־בחירות פרטית, וכשהוא מקבל את הגושפנקה של ה„כנפיות” החשובת במפלגה הדמוקרטית הרי מינויו ובחירתו מובטחים.

*

במדינת־ישראל מצויים לפחות ארבע גושים פוליטיים מובהקים ששום שיטת־בחירות דמוקרטית לא תוכל לחסלם בתקופה הנראית־לעין: מפא"י, הדתיים, חירות ותנועות־הקיבוצים. אם עקב שיטת־בחירות מסוימת יוצר מצב שבו אחד הגושים הללו לא ייוצג בכנסת, יביא הדבר לידי זעזועים חמורים, ואפילו תתקבל אצלנו שיטה אזורית של רוב מוחלט, כמו בבריטניה, יהיה מספר המפלגות לפחות 4 או 5. יהיה זה אבסורד פוליטי אם יקום בארץ שלטון של שתי מפלגות גדולות. רק על־ידי שיטת־בחירות מסוג זו שהעלתה לשלטון את מוסוליני בשנת 1924³ יקום משטר דר־מפלגתי בישראל.

גם אין זה נכון שבמשטר דר־מפלגתי תהיה הממשלה עומדת מצד אחד ומולה, מצד שני, אופוזיציה לויאלית, באוסטריה, למשל, קיים כיום מצב שבו האופוזיציה לא די שהיא „לויאלית” אלא שהיא שותפת בקואליציה. מפלגת־העם של הקנצלר ראב, בעלת הרוב, ומפלגת הסוציאליסטים הן שתי המפלגות הגדולות, ושתי אלו הן הן הקואליציה הממשלתית. למעשה לפנינו כאן שלטון רודני דר־מפלגתי, הקרוי באוסטריה „שלטון העשרה”, שכן לפי ההסכם מורכבת הנהלת הקואליציה חמישה־חמישה חברים מכל אחת משתי המפלגות, בראשות הקנצלר ראב ממפלגת־העם הקתולית. לכאורה פירכה היא שמפלגת־ימין איכרית־קתולית תדור בכפיפה אחת

³ חוק הבחירות של אצ'רבו (Acerbo) שנתקבל באביב 1923 בבית־המחוקקים האיטלקי קבע כי מפלגה שתקבל לפחות 25% מכלל הקולות תזכה ב־2/3 מן המנדטים בבית התחתון. כך עלה מוסוליני לשלטון מבלי להישען על רוב מוחלט, או אף נכבד, במדינה כולה.

עם מפלגה סוציאליסטית ותיקת-מסורת, מן היחידות באירופה שיצאו למלחמת-פנים עם האויב הפאשיסטי; אף-על-פי-כן עובדה היא, שלטון דו-מפלגתי על דרך הקואליציה האוסטרית עשוי לחזק את כוחה של הממשלה עד כדי לבטל כליל את משקלה של האופוזיציה. במקרה כזה עדים אנו למין „שלטון-יחיד דו-מפלגתי“.

*

המפלגות הפוליטיות הראשונות בציונות לא היו אלא קבוצות של משכילים בעלי השקפות לאומיות וסוציאליסטיות מודרניות, פחות או יותר. המפלגות לפני ה„עליה השנייה“ היו רק זרמי מחשבה בתוך התנועה הציונית. אפילו מפלגה ותיקה כ„פועלי-ציון“ היתה בראשיתה מעין קונספריציה של קבוצות שונות בכמה וכמה מערי רוסיה הצארית, שקמו כמחאה נגד הבונדזום, הטריטוריאליזם והטמיעה. למעשה רק אחרי „ועידת-פולטאבה“ (1906) ולאחר פרסום „הפלטפורמה שלנו“ קמו „פועלי-ציון“ כמפלגה מאוחדת עם בנותיה בארצות אירופה ואמריקה ובארץ-ישראל.

בתחומה של „הציונות הסוציאליסטית“ קמו המפלגות הציוניות הראשונות. ההבדלים והגיגונים בין המפלגות של תנועת-העבודה בארץ-ישראל — הפועל-הצעיר, פועלי-ציון, ולאחר 1919 אחדות-העבודה — מוכיחים שעדיין היו אז המפלגות בבחינת זרמים אידיאיים בעיקרם, הן בציונות הן בתנועה הציונית-הסוציאליסטית. רק ב-1930 קמה מפא"י כמפלגת-גג לכל זרמי „ההתישבות העובדת“, האיגוד המקצועי והכיתות האידיאולוגיות הפועליות לסוגיהן. להוציא את מפלגת הקיבוץ הארצי, היא השומר-הצעיר, ופלג קטן של פועלי-ציון-שמאל, השתלבו אז כל החוגים של תנועת-העבודה במפא"י.

בשלושים שנות המנדט הבריטי חתרה תנועת-העבודה בארץ לאוטונומיה בכל דרכיה, ומתוך כך יצרה מוסדות פנימיים משלה, שבמרוצת הזמן הפכו „מדינה-בתוך-מפלגה“. מפאת המצב המדיני, השלטון המנדטורי והרוב הערבי בארץ-ישראל לא יוחסה בימים ההם חשיבות מרובה למוסדות הפרלמנטריים של ה„ישוב“. ההכרעות המדיניות הגדולות חלו לא באסיפת-הנבחרים או בוועד-הלאומי כי אם בהנהלת הסוכנות, בוועד-הפועל של ההסתדרות, במרכז מפא"י, והמפלגות לא התעניינו ביותר בבחירות ל„אסיפות המכוננות“. עובדה היא שעברו 13 שנים בין הבחירות לאסיפת-הנבחרים השלישית (1931) לבחירות לאסיפה הרביעית.

ההנהלה הציונית והסוכנות, הגופים העליונים של התנועה הציונית, שיקפו היטב את ההתרוצצות בין המפלגות הציוניות; וכדי ליצג את כל האינטרסים, מן השמאל עד לימין, הוסכם על „פרייטט“ בהנהלותיהם של הגופים ה„גל“, ושיטת-הבחירות היחסית נמצאה, כמובן, הולמת ביותר לייצג ערב-רב זה של השקפות; ואילו שיטת הרשימות (List System) נבחרה משום שהמפלגות הציוניות, ובעיקר אלו של תנועת-העבודה, היו צנטרליסטיות. מפלגות אחרות, כגון הרביוניסטים והדתיים למיניהם, ניסו אף הן לחקות את מבניהן וארגוניהן של מפלגות תנועת-העבודה. גם התנועות ההתישבותיות והקיבוציות נעשו גופים של מדינה-בתוך-מדינה, ודבר

זה שוב חייב ריכוז של תקציבים, אמצעים, כוח-אדם ועוד. גם „המוסדות“, ולאחר 1948 — רשויות המדינה, הוקמו על פי רוחן ומתכנתן של הללו.

שלוש מפלגות העבודה בארץ כיום הן ארגונים קורפורטיביים וצנטרליסטיים. הן גדלו בדבבד עם גידול הקונצרנים הכלכליים שלהן. אחדות-העבודה ומפ"ם הן ביסודן מפלגות של אינטרסים חקלאיים ולא מפלגות-פועלים המקיפות המוני עובדים וחולשות על איגודים מקצועיים כמפא"י. אלו הן מפלגות התנועות הקיבוציות, זרועות השלוחות אל מסדרונותיה המדיניים של המדינה, והן קמו לצורך שמירת האינטרסים של הקיבוצים. לעומת זאת מפא"י היא מפלגת-גג לארגונים המרכזיים הבאים: האיגודים המקצועיים בערים, במושבות, בכפרים ובעיירות-הפיתוח; תנועת המושבים; ואיחוד-הקיבוצים-והקבוצות (עם זאת מקיפה היא כיום גם חנוונים זעירים, פועלים דתיים, אקדמאים וכו').

מפא"י היא פדרציה צנטרליסטית של ארגונים צנטרליסטיים, היא ה„בונד“ של כל אלה. הארגונים הללו הם למעשה חברות-בת של החברה הגדולה, מפא"י. האלמנטים הדומיננטיים במפא"י הם, כמובן, מנגנון המפלגה המרכזי, שהוא גוף עצמאי אדיר-כוח המורכב נציגיהן השונים של הקבוצות המאורגנות והוא הגג למעשה. עמודי-התווך הם האיגודים המקצועיים, ובעיקר מועצות הפועלים הכל-יכולות, המיוצגים בהסתדרות, שבה שלטון מוחלט כמעט למפא"י. אחריהם בהשפעה באים תנועות המושבים, הקיבוץ, הקואופרטיבים והמרכז החקלאי, שהוא הגוף בעל ההשפעה הגדולה ביותר במדינה בשדה החקלאות. בעקיפים, אך בהדוק מאד, חולשת מפא"י גם על כל הקונצרנים ההסתדרותיים, שהשפעתם מרעת, כידוע, במדינה ובמשקה. רוצה לומר שפאן לפנינו ארגון צנטרליסטי, המאגד ארגוני-משנה צנטר-ליסטיים החולשים על כל שטחי חייה של המדינה.

מפ"ם ואחדות-העבודה הן תנועות החולשות על המפעלים הכלכליים והממוניים של הקיבוץ, שארגונם הוא צנטרליסטי ביותר. פילוסופית „הקולקטיביות הרעיונית“ של מפ"ם היא, אגב, טכסיס בדוק מימי סטאלין להשתלטות המיעוט על הרוב, ודומה שיכול מרכז הקיבוץ הארצי להתגאות בכך שהוא כיום המיצג המובהק ביותר של תורת מרקס-אנגלס-לנין, תורת הדיקטטורה של הפרולטריון, בתיקון אחד בלבד: „הדיקטטורה של הפרולטריון האגרי...“

מפלגות הימין, ובעיקר חירות, הן מפלגות של „נוטבלים“. התאחדות-האיכרים היתה לה בזמנו השפעה גדולה במפלגת הציונים הכלליים; כיום כוחה זעום ביותר. בנקודה זו ראוי לציין שארגוני הסוחרים והתעשיינים, על אף השפעתם במפלגה, אינם נתונים למרותה של זו כדרך שההסתדרות והאיגודים המקצועיים נתונים למרותה של מפא"י.

חירות במיוחד היא מפלגה של אישים. בגין יש ויזהה את עצמו עם תנועת-החירות, בן-גוריון לעולם לא יזהה עצמו עם מפלגתו שלו. מפא"י תתקיים גם בלי בן-גוריון, אך חירות ספק אם תתקיים כמפלגה גדולה בהיעדרו של בגין. גרעינה של חירות הוא האצ"ל, וכשם שתנועות-הקיבוצים הן עמודי-התווך של מפ"ם ואחדות-העבודה

כך שימש האצ"ל לשעבר כור־היתוך למפלגת חירות. גם למפלגות ההסתדרות יש אישים הגדולים ממפלגתם, אך ארגוניהן חזקים מאישיהן. במפלגות הימין האישים קובעים הרבה יותר, משום שחברות־הבת הכלכליות שלהן רופפות או שאינן בנמצא כלל. המפלגות הדתיות (אולי מלבד מפלגת הפועל המזרחי) הן מפלגות של נכבדי הדת והתורה. תלמידי־חכמים וראשי־שיבות, בצד עסקנים של "מכונת" המפלגה, חולשים על מנגנוני המפלגות הללו.

מה סיכויו של בוחר במדינת ישראל, מה עתידו הפוליטי העצמאי, כשהוא ניצב מול כוח מאורגן מזה וכוחם של אישים וכאריסמה (charisma) מזה?

*

רבים זוכרים את ימי הפילוג הגדול במפא"י, ימי סיעה ב', בראשית שנות ה־40. סיעה ב' טענה בזמנו שאינה מיוצגת כראוי במוסדות מפא"י ובנציגותה של מפא"י במוסדות הכלליים. בבחירות לוועידת ההסתדרות הששי (אוגוסט 1944), לאחר הפילוג במפא"י, קיבלה תנועת "לאחדות העבודה", כפי שנקראה אז, 42.5% מן הקולות בעין־חרוד, לעומת מפא"י שקיבלה 56% — ועין־חרוד היתה מבצר התנועה החדשה! בקיבוצים הגדולים, אף הם מבצרי התנועה כביכול, קיבלה התנועה פחות ממחצית הקולות. חוץ מאשר ביגור, שבה קיבלה 78.5 אחוז. בוועידה החקלאית הששית בשנת 1944 קיבלה התנועה לאחדות העבודה 16%, ואילו מפא"י קיבלה 56% מהקולות. מכאן מתחייבת המסקנה שהפילוג לא נבע, "מתוך השורות" כי אם היה בבחינת התארגנות פנימית של האוליגרכיה של תנועת הקיבוץ המאוחד בתוך מפא"י: אותה עילית ביקשה לעצמה ייצוג העולה על כוחה המספרי והפוליטי.

בבחירות לכנסת השלישית קיבלה חירות קרוב ל־42.3% מן הקולות בכרם־התימנים, ריכוז התימנים בתל אביב, וזאת על אף העובדה ששום ארגון תימני אינו מיוצג ב"חירות" ורק אחד מציריה בכנסת הוא תימני! אחדות־העבודה, מפלגה שבבחירות הללו לכנסת השלישית קיבלה כארבעים־אלף קולות פחות מ"חירות", ובבחירות לכנסת הרביעית פיגרה עוד יותר אחרי "חירות", הן יחסית הן במוחלט, השפעתה עולה אף כיום פני־כמה על זו של "חירות", וזאת מפני שאחדות־העבודה היא מפלגה הסתדרותית.

ההסתדרות, כוח כלכלי עצום זה בו מאוגדים קרוב ל־60% מתושבי המדינה וקרוב ל־90% מן הפועלים המאורגנים, יש לה תקציב העולה על מיליארד לירות בשנה והיא חולשת על 70% מהייצור החקלאי, על 50% מהייצור התעשייתי וכמעט על רוב מפעלי הפיתוח, אבל מנהל אותה מיעוט של אינטרסים התישבותיים. בה בשעה שלמעלה מ־76% מחברי ההסתדרות הם פועלים עירוניים, ייצוגם במוסד העליון של ההסתדרות, הוא הוועד הפועל, אינו עולה על 22%. אנשי ההתישבות בהסתדרות מונים 24% מכלל החברים, אבל ייצוגם בוועד הפועל מגיע ל־78% — חלקם הגדול מבני ה"עליה" השנייה והשלישית, ששרידיהן הם בלי ספק מיעוט־שבמיעוט בכלל האוכלוסייה. ההסתדרות חולשת על מועצות־הפועלים, והוועד הפועל מחליט מגבוה על מינויים במועצות־פועלים.

בוועידה השניה של ההסתדרות נקבע בתחוקה שוועידות ההסתדרות תקיימנה בכל שנה, אך במוצע מתכנסות ועידות ההסתדרות אחת לחמש-שש שנים (הן התקיימו בשנים 1920, 1923, 1927, 1933, 1942, 1945, 1949, 1955). מאז 1941 כמעט לא נערכו בחירות לוועדים המקומיים ולמועצות הפועלים.

המאבק על שידוד-המערכות בתוך המפלגות פנימה אינו אפוא בעיה פנימית של המפלגות כי אם בעיית הדמוקרטיה הישראלית. חייב הבוחר הישראלי להוציא בעיה זו מתחומן הסגור של המפלגות. בריאותן של מפא"י, חירות או ציונים כלליים צריכה להיות מעניינו של הבוחר, שפן הדברים אמורים בבריאות הדמוקרטיה בעם.

*

עלינו לקבל את העובדה שהעולם של היום הוא עולם תעשייתי מורכב, מפוצל ורב-פונקציות. ארגונים רחבי-הקף קמו במדינה כדי להשתלט על המבנה המסובך של הכלכלה, ומוסדותיהם הפכו יותר ויותר מכשירים בידי קבוצות-מיעוט החולשות על המוני-המונים ועל מאות פונקציות כלכליות ומינהליות. חוק-הברזל של האולי-גרכיה הטביע חותמו גם על ישראל.

ארגונים רחבי-הקף נוטים לפתח מבנה ביורוקרטי, שיטה רציונלית של מינהל. מבנה זה מאורגן בצורה הייררכית. ככל שהביורוקרטיה מתחזקת כך נחלשים חברי הארגון ובחוריו. דרכי הקומוניקציה נתונות בידי הביורוקרטים בלבד, ומתוך כך זוכה הביורוקרטיה למונופול על הנסיון והידע הפוליטיים — שאינם מצויים כלל אצל החברים-הבוחרים. ידע זה מקנה לביורוקרטים ישיבת-קבע במוסדות הארגון. נוספת על כך העובדה שהללו עושים את מיטב המאמצים להישאר על מכונם, כי שאיפתם לסטאטוס היא כמעט בלתי-ימנעת.

מדוע כה מועט שיתופם של ה"חברים" בהנהלה? קצת משום חוסר פנאי ובעיקר משום חוסר ידע, שהרי החברים אין להם מגע עם "העולם החיצון" של הארגון, מגע שהוא תפקידם היחידני כמעט של המנהיגים; חולשה זו בחברים היא נקודת-המשען של הביורוקרטיה. מעניין שבהופיע קבוצה חדשה — נאמר, צעירה — התובעת לה מקום והשפעה בארגון, הריהי נלחמת בחודה של הפירמידה הארגונית לא לשם דמוקרטיה פנימית וייצוג החברים — שבשם, כביכול, היא פועלת — אלא כדי להגיע בעצמה לחודה של אותה פירמידה.

המפלגות המודרניות, בעיקר במערב, הקפן הרחב מחייב ארגון כולל, והמפלגות בין דמוקרטיות בין דיקטטוריות, חייבות בגיוסם המלא של הבוחרים. גם מפלגה דיקטטורית, שאינה צריכה להתמודד במלחמת-בחירות, חייבת לפקח על בוחריה ועל אוכלוסי המדינה בכללם ולשמור את צעדיהם. אחריות ראשונה-במעלה לשמירת צעדי האזרח והבוחר מוטלת על הצמרת במפלגה הדיקטטורית; יעילות המפלגתית של המפלגות הקומוניסטיות ושל המפלגה הנאצית היא הוכחה לכך.

לעומת זאת המפלגות הדמוקרטיות במדינות המפותחות, בלי יוצא מן הכלל, הן קואליציות או קונפדרציות של אינטרסים רבים, ואף הן זקוקות למשטר מרכזי

ולניהול יעיל. אכן, קשה לשבור או להמיר את חוק־הברזל של אוליגרכיה, אך יש לעמוד על המשמר ויש להחליף את המשמרות האוליגרכיות. במפלגות דמוקרטיות ההנהגה היא מוסדית יותר משהיא אישית, אף כי בכל מפלגה מוצאים דרך־כלל כמה מנהיגים כריסמטיים. מנהיג דמוקרטי הוא, כמו שאמר בזמנו וולטר בייג'הוט, „אדם בלתי־רגיל בעל דעות רגילות“. יש לדאוג לכך שבכל רפורמה מפלגתית יהיו מוסדות המפלגה חזקים יותר הן מאישיה־מנהיגיה הן מן הנוהים אחריהם. מנהיגות אישית יחדנית היא סימן מובהק של דיקטטורה. מבחן המפלגות המודרניות הוא איך להביא לידי הרמוניזציה בין המומחה, האדמיניסטרטור היעיל והפוליטיקאי, במסגרת משותפת של משטר דמוקרטי מיצג.

בסיכום נוכל לומר שארגון המפלגות המדיניות בימינו אינו חופף את המושגים האורתודוקסים של הדמוקרטיה. אירגוני הפנימי דרך־כלל הוא אוטוקרטי ואוליגרכי, ומנהיגיהן אינם נבחרים על־ידי ההמונים אלא על־ידי גוף מרכזי מסוים. שינוי יכול לבוא רק על־ידי חילוף מתמיד של האוליגרכיות הללו. אולי יש להחליף את סיסמתו של לינקולן, „ממשלת העם על ידי העם“, ב„ממשלת העם על־ידי העילית המתחלפת של העם“.

אין כל ספק שמשטר ללא כל מפלגות מצמיח אוליגרכיות בלתי־אחראיות. ושלטון אנרכי, כפי שהורה לנו אפלטון, אבי מדע־המדינה, הוא צעד אחרון בדרך לשלטון־עריצים.

משטר של מפלגות הוא מיבטחה היחיד של דמוקרטיה, והסכנה נשקפת לדמוקרטיה כיום לא מפגימותיה של שיטת־בחירות זו או אחרת היא נשקפת, גם לא משלטון של מפלגות, אלא מן הנטייה האוליגרכית במשטרה הפנימי של המפלגה. לכן, בטרם נשים מעיינינו בשיטות־בחירות מתוקנות, ראוי שנתן את דעתנו על רפורמה מדינית ואדמיניסטרטיבית בארגוני המפלגות גופן.

אנרזה שוייצר : תכנית ואמצעים

(מידת הריאליזם בתכנית חמש השנים)

בפרק המסכם של נאום התקציב הזכיר שר-האוצר מספר משימות שאותן יש להגשים תוך חמש השנים הבאות, בהן קליטה יצרנית של אוכלוסיה גדלה וצימצום הפער במאזן המסחרי. המספרים שנקב מר לוי אשכול נלקחו ממסמך המוגדר כ"תכנית כלכלית לשנים 1960/65", שיוגש לאחר השלמתו לאישור הממשלה. מותר לשער שהתכנית תאושר ביסודותיה ותהיה למערכת הנחיות — או "מספרי בקורת", אם להשתמש במונח הסובייטי, הצריכים להדריך את מדיניות הממשלה בתחום הכלכלי. שני סוגי שאלות מעוררת תכנית כזו: ביחס למידת הריאליזם שבה, במקרה שתבוצע במלואה, וביחס לסיפויי הביצוע בתנאים הקיימים או הנראים לעין.

קווי יסוד לפתרון

המומחים שערכו את התכנית עמדו לפני שתי אלטרנאטיבות: האחת הראתה גירעון במאזן המסחרי בסך 285 מיליון דולר בקירוב לסוף תקופת התכנית; בשניה היה הגירעון 200 מיליון דולר — ושתיים אלו לעומת גירעון בסך כ-300 מיליון דולר בשנת 1959.

המתכננים בחרו באלטרנאטיבה השניה. הסיבה לכך נעוצה בירידה הודאית בהכנסות מטבע החוץ בשני פריטים: עד לסוף תקופת התכנית תיעלמנה כליל ההכנסות משילומים ומפיצויים אישיים, המתבטאות עתה ב-120 מיליון דולר לשנה בקירוב. משערים אמנם שמקורות אחרים לא יידלדלו, ונעשים עתה הכנות ומאמצים לעידודו של יבוא הון פרטי. אך מידת הריאליזם חייבה את המתכננים שלא להכין תחזית אופטימית מדי. גירעון בסך 200 מיליון דולר לקץ תקופת התכנון אפשר יהיה כנראה לכסות עלידי העברות חד-צדדיות (מגבית, איגרות-חוב של הממשלה, העברת הון פרטי וכו') — ועל כן מותר להסיק שלפחות בנקודה מרכזית זו אין התכנית המוצעת לוקה בחוסר ריאליזם.

מה תהיה תמונת הכלכלה הישראלית ב-1964/5 (ליתר דיוק: מה יהיה צילום הרנטגן — כי המספרים הבאים הם השלד המוצק, אך חסרים הם את גיוונה וחיותה של תמונה), דבר זה מסתבר מן הטבלה הבאה.

טבלה 1

משאבי המשק והשימוש בהם (במיליוני ל"י, מחירים קבועים)

	1964/5	1959	
שינוי ב%			תוצר לאומי גלמי
45	5,785	3,965	יבוא
42	1,550	1,076	
44	7,335	5,041	סך-הכל משאבים
37	4,940	3,602	צריכה פרטית וציבורית
33	1,175	908	השקעות
150	1,220	531	יצוא
44	7,335	5,041	סך-הכל שימוש במשאבים

לפי נתונים אלה יגדלו במוצע שנתי התוצר הלאומי והיבוא בחמש השנים הבאות ב־7.5%, הצריכה ב־6%, ההשקעות ב־17% והיצוא ב־17%. גידול שנתי בשיעור זה בתוצר הלאומי יאפשר קליטה של קרוב ל־150 אלף מועסקים חדשים (מתוך תוספת של 400 אלף לאוכלוסיה). הפריט ששיעור גידולו בולט ביותר, הוא היצוא, יסייע בכיסוי חלק ניכר מן הגירעון במאזן המסחרי. עם תום חמש שנות התכנית ירד הגרעון אל מתחת ל־200 מיליון דולר.

הדינאמיזם של התהליך

בין שתי הנקודות, ראשיתה של תקופת התכנית וסופה, יעבור המשק כברת־דרך ארוכה. הטבלה מראה רק מצבים סטטיים — התחילי והסופי. באיוז מידה מתקבלות על הדעת התוצאות המופיעות במאזן המשק הלאומי לשנת 1964/5 אפשר לוודא על־ידי בחינת הדינאמיקה של התהליך המקשר בין ראשית תקופת התכנית לסופה. בעית הדינאמיקה היא גם בעית ביצועה של התכנית: בחינתה חושפת את הגורמים העיקריים הנועדים לעצב את דמות המשק כפי שהיא מופיעה בשנת 1964/5 ואת תנועתם המצופה על־ידי המתכננים.

הצמיחה העיקרית תחול, לפי התכנית, ביצוא סחורות ושרותים — בקצב שנתי של 17%. עם שיגדל היצוא בקצב מהיר יותר מן היבוא, יצמצם הפער במאזן המסחרי במשך חמש השנים ב־4% — כלומר: יחול צימצום שנתי של כ־6.5% בפער הסחר החיצון. תוצאה מצופה זו היא תולדה מהגדלת הייצור (כפי שמתבטא הדבר באומדני התפוקה הלאומית) בשיעור רב יותר מן הצריכה הפרטית והציבורית. תופעה זו, כלומר יצירת עודף של אספקה מעל לצריכה, שמה חסכון — ויוצא מזה שהצלחתה של תכנית־חמש־השנים מותנית כולה ברצון הציבור לחסוך ו/או בכושר הממשלה לעודד ולכפות חסכון.

רצוי לקבוע מהו הקף החסכון הלאומי שבגידולו בחמש השנים הבאות תלויה הבראת המשק. לפי הנוסחה המקובלת בחשבונאות לאומית, יש להפחית את עודף היבוא על היצוא מפלל ההשקעות. ההפרש מראה באיוז מידה גדלו המשאבים הפנימיים שלא נכללו בצריכה השוטפת.

טבלה 2

התפתחות החסכון הלאומי (במיליוני ל"י)

1964/5	1959	
-1,550	-1,076	יבוא סחורות ושרותים
1,220	531	יצוא סחורות ושרותים
-330	-545	עודף היבוא על היצוא
1,175	908	השקעות גלמיות
745	363	חסכון לאומי גלמי

לשון אחרת: תכנית הממשלה צופה לגידול החסכון הלאומי תוך חמש שנים עד לכפליים משיעורו הנוכחי. תוספת חסכון זו נועדת בחלקה להגדיל מימון השקעות מן ההצבר העצמי, ובחלקה תשחרר משאבים לשיפור המאזן המסחרי.

הגברת החסכון כיצד?

דרך־כלל מונים כלכלנים שלוש דרכים לביצוע מדיניות ממשלתית בתחום המשקי: פסיקאלית, מונטארית ומינהלית. האחרונה, המקיפה פעולות באמצעי קיצוב,

פיקוח וכיוצא באלה, אינה מקובלת כיום, בעיקר בשל המגמות הליברליות ששוב קנו להן מהלכים בחוגים אקאדמיים ומינהליים כאחד. נותרים אפוא צעדים של מדיניות פיסקאלית ומונטארית, שמתוכם תוכל ממשלת ישראל לבחור שעה שהיא ניגשת לפעול למען הגברת החסכון.

אפשר לבחור מתוך כמה אמצעים פיסקאליים להגברת החסכון על-ידי תקציב ציבורי. הממשלה יכולה ליצור עודף בתקציב הרגיל על-ידי הגברת המיסוי ו/או הקטנת הוצאותיה השוטפות. בכל אחת משתי דרכים אלו הפסד הנכנס לקופת הממשלה מרובה מן הכסף היוצא ממנה. כסף זה יכול לשמש להגברת ההשקעות (הצורה למעשה היא מתן פרמיה ליצואן מכספי הציבור. באמצעות פרמיה זו משפרת הממשלה, המופיעה במקרה זה כסוכנת הלקוח הזר, את כוח-הקניה שלו בשוק הישראלי). בהיעדר אפשרות זו של מיסוי מוגבר או קימוץ בהוצאות השוטפות, יכולה הממשלה ללוות מן הציבור כסף בשוק החפשי. רכישת איגרת-חוב על-ידי הפרט מביאה לקיצוץ בסך-הכל הכנסתו הפנויה לקניית מצרכים ושירותים ומעבירה חלק ממנה לידי הממשלה. אם זו האחרונה משתמשת בכסף למטרות שתוארו למעלה — כלומר: להשקעות או להגברת היצוא — הרי הופעלה המדיניות הפיסקאלית לצורך הגדלת החסכון הלאומי.

המכשיר המונטארי פעולתו עקיפה יותר. מגמתו היא לקצץ בביקוש המקומי ולשחרר בדרך זו משאבים ליצוא. המכשיר מופעל בשני אופנים: העלאת שער הריבית ו/או שינוי בחוקי הנזילות (צורה שניה זו היא צעד ספק-מינהלי ספק-מונטארי). אולם בתנאים שלנו לא ברור אם לא תביא הפעלתו הרדיקלית של האמצעי המונטארי לידי זריקת התוך יחד עם הקליפה: צימצום הביקוש הכספי עלול לגרום בנקל צימצום בייצור ואבטלה — ושני אלה עומדים בניגוד למטרתה הראשונה של התכנית, שהיא קליטת 400 אלף נפשות במשק.

דוגמה מעשית — 1960/1

היישום (אפליקציה) הראשון של תכנית-חמש-השנים ייעשה בשנת-התקציב הנוכחית. תחזית השנה, כפי שתוארה בתקציב הלאומי ל-1960/1, יכולה לשמש אבן-בוחן לעקיבות המדיניות הממשלתית הגלומה בתכנית-החומש, וכן לחשוף את נקודות-התורפה בביצועה.

מתוך השוואה של נתוני 1959 לאלה של 1960/1 נראה באיזה שטחים צפויה התקדמות משנה אחת לחברתה.

טבלה 3

חשבונות לאומיים, 1959 ו-1960/1 (במיליוני ל"י, מחירים קבועים)

שינוי ב-%	1960/1	1959	
10.0	4,360	3,965	תוצר לאומי גלמי
16.2	1,250	1,076	יבוא סחורות ושירותים
11.3	5,610	5,041	סך-הכל משאבים
9.2	3,950	3,602	צריכה פרטית וציבורית
13.5	1,030	908	השקעה גלמית
18.6	630	531	יצוא סחורות ושירותים
11.3	5,610	5,041	סך-הכל שימושים

מתברר שסך־הכל המשאבים שיעמדו לרשות המשק יגדל ב־11% — בעוד שלפי תכנית־חמש־השנים צפוי גידול שנתי בשיעור 8% בלבד (ר' טבלה 1). החריגה מן המתוכנן באה במידה מסוימת עקב גידול מהיר יותר של התוצר הלאומי, אך את המשקל העיקרי יש ליחס לעלייה בקצב כפול מן המתוכנן של היבוא (16%, במקום קצת פחות מ־8%). זוהי עובדה מרכזית המערערת את המאזן העדין של תכנית־חמש־השנים.

הצריכה הפרטית והציבורית, בצד השימוש במשאבים המוגדלים, תגדל אף היא מעל למתוכנן, והוא הדין בהשקעות. היצוא, שלפי התחזית צריך היה לגדול בקצב של 18% בקירוב, יעלה בקצב מהיר יותר מן המתוכנן אך יפגר אחרי הצרכים הנובעים מהגברת היבוא.

התמורה שתחול כתוצאה מן השינויים בקצב התפתחותם של הפריטים השונים תתברר לנו כשנעמיד זו לעומת זו את התמונה המוגשת בתקציב הלאומי ל־1960/1 ואת התמונה כפי שהיתה צריכה להיות בשנה זו לפי תכנית־חמש־השנים.

טבלה 4

החשבונות הלאומיים לפי התקציב הלאומי ולפי תכנית 5 השנים (מיליוני ל"י)
לפי התקציב הלאומי לפי תכנית החומש

4,250	4,360	תוצר לאומי גלמי
1,160	1,250	יבוא
5,410	5,610	סך־הכל משאבים
3,840	3,950	צריכה פרטית וציבורית
950	1,030	השקעות
620	630	יצוא
5,410	5,610	סך־הכל שימושים

זו ביקוש המקומי הכולל (ס"ה משאבים פחות יצוא) המופיע בתקציב הלאומי לשנת 1960/1 עולה ב־190 מיליון ל"י על המתוכנן בתכנית־החומש. ומאחר שהתוצר הלאומי הגלמי יעלה רק ב־110 מיליון, מחייב איזון החשבון הרעה במאזן המסחרי בסכום היתרה, כלומר: 80 מיליון ל"י.

במובן זה יש הבדל לרעה בין התכנית לבין יישומה בשנה הראשונה להפעלתה: באחת ממישמותיה המרכזיות, בצימצום הפער המסחרי, חלה נסיגה. ואם הבאנו למעלה את הסברה שהגורם הדינאמי, שאתו תכנית־5 השנים עומדת או נופלת, הוא החסכון, הרי תפתיענו כאן השוואת החסכון לפי התקציב הלאומי עם החסכון לפי תכנית־החומש: בשני המקרים מתקבל סכום של 410 מיליון ל"י לשנת 1960/1. כלום עלינו להסיק מכאן שההרעה במאזן המסחרי אינה הרעה ממשית; או, אלטרנטיבית, שהצגת החסכון כגורם המרכזי בשיפור מצבה הכלכלי של ישראל אינה נכונה?

הפתרון המעשי של הסתירה הוא בתוספת אבחנה. החסכון הלאומי חייב לשרת שתי מטרות: מימון מקומי מוגבר של השקעות, ויחד עם זה שיחרור משאבים ליצוא (או להחלפת יבוא). הגברת קצב ההשקעות מעבר לשיעור מסוים מן הדין שתביא להרעה במאזן המסחרי. לשון אחרת: אם אין הציבור מוכן להעלות את שיעור ההשקעות על חשבון צריכתו השוטפת, תביא הגברתו של קצב ההשקעות להגדלת הפער המסחרי. מכאן המסקנה שבדיקת ההתקדמות הכלכלית אינה יכולה

להסתפק בקנה-מידה של החסכון הלאומי כפי שהוגדר למעלה אלא יש להוסיף כאן בחינה נוספת, זו של שינוי במאזן המסחרי.

סיכום השנה הראשונה

ועתה אפשר לסכם את סיפוייה של תכנית-5^השנים נוכח התצפית לשנת 1960/1, כפי שהיא מתגלה בתקציב הלאומי. מסתבר שהממשלה לא תהיה מסוגלת לצמצם את גידול התוצר הלאומי בגבולות שהותוו לו בתכנית — וכמו כן תגדלנה ההשקעות למעלה מן המתוכנן. צירוף שני גורמים אלה יחד — בלא הגדלה מקבילה של החסכון — מביא להרעה במאזן המסחרי.

כשלון התכנית — לפחות על הנייר — נעוץ באי-יכלתה של הממשלה, או באי-רצונה, להגביר את קצב גידולו של החסכון הפנימי — ועל-ידי כך להגביל את קצב גידולו של הביקוש, את גידול התוצר הלאומי שהוא פונקציה של הביקוש, ואת גידול היבוא שהוא פונקציה של התוצר הלאומי. את המצב יכול „להציל” רק החוסך הפרטי, וזאת על-ידי שיעלה את צריכתו בקצב אטי יותר מאשר את הכנסותיו. הסיכויים לכך הם קלושים למדי — והתוצאה המוחשית מכל אלה היא שלפחות במה שנוגע לשיפור המאזן המסחרי לוקה תכנית-5^השנים בחוסר-ריאליזם.

ספרים

החברה הישראלית

במדע הסוציולוגיה "שולטים" היהודים. עוד מימי הראשונים נמנו יהודים כדירקטיבים, לוי-בריל, מנהיים ואחרים על גדולי המדע הזה. בארה"ב, שבה הגיעה כיום הסוציולוגיה לאחד משלביה הגבוהים ביותר, צוער דים יהודים בראש מדע זה. עם זאת הרי עד ימינו אלה לא נחלק אף אחד מגדולי הסוציולוגיה לתת לפנינו מסכת כוללת על היהדות והיהודים. אמנם סוציולוגים כלואיס וורט ("הגיטר"), מרתין ליפסט ונתן גלאזר נתנו לנו כמה וכמה מחקרים מעניינים על היהודים, אך הם טיפלו בבעיות יהודיות ספציפיות ולא עוד אלא שהתעניינות בבעיה כגון היקף השיכרות אצל היהודים (נתן גלאזר) לא נבעה כאן מתוך העניין שמצאו ביהודים אלא מתוך עיסוקים סוציולוגיים כלליים; העדה היהודית שימשה להם משל ודוגמה לאימות שיטה סוציולוגית זו או אחרת. דווקא בקרב בלתי-יהודים נמצאו חוקרים שהתעניינו בבעית היהודים, כגון מקס ובר ("היהדות העתיקה") או ורנר זומברט ("היהודים והקפיטליזם"), והביאו לפנינו מחקרים מעניינים מאד, אך גם הם לא התעניינו ביהודים כיהודים אלא בבעיות הסוציולוגיה של הדת (ובר) ובסוציולוגיה של הקפיטליזם (זומרט).

ד"ר טרטקובר הוא מראשוני הסוציולוגים של היהדות, חניך האסכולה של בורוכוב, לשצינסקי, אברמוביץ ואחרים. הללו היו הראשונים שהתעסקו בבעית היהודים והי הדות לא כאמצעי להבהרתה או להשלמתה של מתודה סוציולוגית זו או אחרת, אלא התמסרו לחקר הסוציולוגיה של היהדות. אך עם כל גדולתם כיהודים, הנה כסוציולוגים לא נמנו על המתקדמים ביותר; הם היו בעיקר אידיאלוגים, המסקים נשק למלחמתה הרעיונית של תנועתם (ציונות, בונד, סועליציון וכיו"ב). בימי "הסוציא-

ליום המדעי" היו מספרים, סטטיסטיקה וני-תוחים סוציולוגיים משמשים אבני-בנין לתיאוריה טריטוריאליסטית או ציונית-סוצי-יאליסטית. עם שוך המאבק הרוחני של תנועות אלו, דעכה גם הסוציולוגיה של האסכולה הציונית-הסוציאליסטית ושל מת-נגדיה כאחד.

הגישה שנוקט ד"ר טרטקובר בספרו זה היא אנציקלופדית בעיקרה, ואין הוא מסתיר זאת כלל. הוא משתמש תכופות במונחים הלקוחים מאוצר המונחים ההיסטוריים-הסוצי-ולוגיים של אסכולת מיכאילובסקי הרוסי, שעל ברפיה נחתך המחקר, כפי הנראה, אף אינו נמנע מהזדקק למושגיו של ד"ר קויפמן, שהוא היסטוריון-דת מובהק. המחבר מעדיף לחלק את ספרו לנושאים — אוכלו-סיה, עליה, כלכלה והתישבות, המדינה וכו'. חלוקה זו מקשה עליו גישה סוציולוגית אנליטית כוללת. לספר אין תיזה ופרקיו אינם גמורים, לא מבחינה סטטיסטית ולא מבחינה אנליטית. אין די בכך שיודיענו כי יש בארץ כ-רוכך ספרדים, כ-רוכך תימ-נים ועוד; עלינו לדעת גם, למשל, כמה תימנים מאורגנים במפלגות, כמה מהם משמשים במוסדות השלטון, בצבא ובחילי-האוויר. היכן הניתוח הסוציולוגי של הקבוצה האתנית או הדתית ומידת השתת-פותם במוסדות החברה? ומה בדבר מה-שקוראים "סטאטוס", והאם החברה הישרא-לית היא מעמדית או חסרת-מעמדות? ומה חלקם של מנהיגי גלי-ההגירה החדשים משנות 58—1948 במדינה ומוסדותיה (אם בכלל יש להם מנהיגים, שאלה זו אין הד"ר שואל כלל) לעומת חלקה של "עלית" "העליה השניה", ה"שלישית" וכו'. גם לני-תוח של בעיות עיר-כפר ניגש המחבר באמות-מידה קלאסיות מיושנות: שוב מספ-רים ועובדות בלבד. אבל מהו ייחודה של שיטת ההתישבות הישראלית, מהי התרומה הסוציו-פסיכולוגית של חברה חדשה זו? והכיצד, למשל, לא ישאל סוציולוג את עצמו אם הקיבוץ והקבוצה, המושב והמושבה הם באמת דפוסי-חברה "חדשים"?

בע' 23 אנו מוצאים את מטרתו של המחבר:

מדוע אפוא אינו משתמש בו כראוי? אולם לשיא הפשטנות מגיע הוא בפרק על המדינה. האם ב"חברה הישראלית" אנו עוסקים או שלפנינו ספר־לימוד על יסודות המשטרים והכלכלה? ואם ספר־לימוד כזה לפנינו, הרי ניתנת האמת להיאמר שאפילו בספר־עזר לתלמידי גימנסיה מצאנו ניתוח מעמיק יותר של רוסו וג'ון סטיוארט מיל. מגוהך ממש הוא הסעיף על "הדמוקרטיה הישראלית". האם באמת־ובתמים מאמין מחברנו שקיים קשר רציפות אורגני בין מדינת־העברים העתיקה, הדמוקרטיה של אז — ומדינתנו אנו? התיאוקרטיה החשמונאית כלום דומה היא למדינה הישראלית החילונית של ימי־נו? ואם אמנם דומה הסיכסוך בין הדת בימינו למה שהיה בימי החשמונאים, מדוע אין המחבר מרחיב על כך את הדיבור ופוטר בעיה כאובה זו ב־10 שורות בספר בן למעלה מ־250 עמודים! וכשמגיעים אנו לסעיף "הפרלמנטריות בישראל" טוען המחבר ב"ר "שיסודותיו טמונים בעבר של מאות ואף אלפי שנים".... "הכנסת" הישראלית היא אפוא המשך אורגני לסנהדרין (ושמא גם לוועד־ארבע־הארצות!?)...

גם על המפלגות אנו למדים "היסטוריה". אבל מה התפקיד שממלאות המפלגות בחייה של מדינת־ישראל, איך צמחו, מהו ארגונן הפנימי, מהו החתך הפונקציונאלי במפלגה והשפעתו? היכן כאן ניתוח סוציולוגי של מדיניות ההתישבות בימי המנדט הבריטי והתפקיד הראשון־במעלה שמילאו בתחום זה התנועות ה"שמאליות"? מה הקשר בין תנועות קיבוציות וגושי־התישבות למפלגות "השמאל הקיצוני"? הרי המפלגות אצלנו הן כמדינה בתוך מדינה, שונות לגמרי ממה שהנן בארצות "מסודרות" יותר; מה אפוא החדש בשיטת המפלגות ובארגונן אצלנו ומה ייחודן?

בסיכום — לפנינו שוב מעין "פרקים בתולדות הישוב והציונות", בשום־פנים לא מחקר סוציולוגי. לא למדנו כל חדש, ובכל הנוגע למבנה החברה שלנו ומהותה לא מצאנו כאן אלא סיכום סינופטי־היסטורי־גרפי, בליויי ביבליוגרפיה "טריה" למדי.

1) לבדוק את האופי של חברה זו (הישר־אלית) כהתגלמותו בשלבים שונים של החיים החברתיים. 2) ...לשים לב בראש־וראשונה למשטר החיים החברתיים שקם כתוצאת הרצון המכוון של האדם — או של הציבור המאורגן — והתופס מקום לאין־ערוך יותר נכבד בישראל מברוב ארצות אחרות בעור־לם. הסיכום ההיסטורי־גרפי והניתוח הביבליוגרפי באים להצדיק כאן את מטרתו של הספר, אך אין אנו יודעים אם הגישה קבעה את המטרה או המטרה שנקבעה בשתי שא־לות אלו היא השיטה. דבר אחד ברור לנו — המחבר אינו מוסיף מאומה על המעט שנכתב עד כה על החברה הישראלית. היכן בודק כאן המחבר את "אפיה" של חברה זו? ומהו "החדש", "התופס מקום לאין ערוך יותר נכבד בישראל מברוב ארצות אחרות בעולם"? על כך שמענו מהרבה מנהיגים ואידיאולוגים ציונים, אבל כל זאת אין ד"ר טרטקובר טורח כלל לנתח כסוציולוג.

בפרק על "העלייה" שוב אנו מוצאים סינופי־סיס של קורות ה"עליות", עם סדרת טבלאות (שאינן מלוות ניתוח סוציולוגי) על ה"עליות" השונות. אולם את שחלוקתן של אלו לפי העדות, המקצועות, הגילים וכ"ו היא חומר־גלם נפלא, וחשוב, לניתוח, אין ד"ר טרטקובר משיענו לא דבר ולא חצי־דבר על ההבדלים המהותיים, האיכותיים והכמותיים בין ה"עליות" הראשונות לאחר־רונה. אין אף מלה אחת על טיבה של "ישראל החדשה" (או "השניה"), לא על תהליך "סיפוחם" של המתישבים החדשים ע"י המוסדות והמפלגות הקיימים ולא על תהליך ההתבוללות של הקבוצות האתניות החדשות.

ההצטברות האנושית הגדולה במדינתנו, והמהפכות שמחוללים גלי ההגירה החדשים, לא זכו כאן כלל לאימולו המנתח של הסוציולוג. בביליוגרפיה מזכיר לנו המחבר שהוא מכיר את ספרו החשוב של פרופ' ש. ג. אייזנשטאדט ("קליטת העלייה", תשי"ב);

• ד"ר טרטקובר: החברה הישראלית; הוצ'ת מסדה, תשי"ט; 270 עמ'.

ההתיישבות היהודית

ספר זה הוא פרי מחקר של שנים רבות. ד"ר טרטקובר פירסם כבר, כידוע, מספר ספרים על ההתיישבות היהודית בעולם ובארץ-ישראל. הספר שלפנינו הוא חלק שני של "מגילת ההתיישבות" (1958). הוא לא תוכנן כחיבור מקיף אלא כמסכת השוואתית היסטורית. למעשה הרי זה אוסף מאמרים והרצאות משלושים השנים האחרונות. מחברו הוא איש-המדע היהודי היחיד שהקיף את בעיית התיישבותם של היהודים בעולם ועשה את חקר ההתיישבות היהודית קרדום לחפור בו.

הפרק המעניין ביותר בספר הוא זה העוסק ב"התיישבות היהודית ברוסיה". בבקיאאות ההיסטורית הוא מעלה כאן לפנינו את תולדות אחד הישובים היהודיים הגדולים ביותר בקורות הפזורה היהודית. מעניינת גם הארת ראשיתה של ההתיישבות היהודית בארצה בחינת חלק בלתי-נפרד מתנועות אוטופיסטיות ואנרכיסטיות בארץ ההיא. ומאלף מאד הוא הפרק על תכנית-אוגנדה וכשלונם המעשי של הטרטוריאליסטים היהודים.

חבל שחוקר היסטוריון זה לא מצא לנחוץ (ביחוד במאמרים על ההתיישבות ברוסיה ובפולין) להביא לפנינו את התיוה רבת-המשמעות של בורוכוב על השינויים הכלכליים שהביאו עמם המהפכה התעשייתית והקפיטליזם והשפעתם על תהליכי ההתיישבות וההגירה של היהודים. אין ספק גם שחשוב היה להזכיר במסגרת זו את ניתוחה המאלף של ד"ר חנה ארנט ("מקורות הטרטוריות"), הרואה באנטישמיות של המאה שעברה תהליך-ליוואי למעבר הכלכלי מפריאודליזם לקפיטליזם. למעשה העלו גם ארנט גם בורוכוב שליהודים לא נמצא מקום מתאים בקפיטליזם התעשייתי, ומכאן מתפתה המחודשת של התנועה האנטישמית בסוף המאה שעברה. תיוה זו היה בה כדי לנסוך

אור יותר על תהליכי ההתיישבות היהודיים בעולם.

בעצם, קשה לראות מה חשיבות לשאלה המסכמת שמציג המחבר, "האם כדאית או בלתי-כדאית" היתה ההתיישבות היהודית בארצות העולם השונות. סוף-סוף, ההתיישבות היהודית לכל צורותיה היא חלק בלתי-נפרד מתהליכים שמצאו דרכם לחברה היהודית מאז המהפכה הצרפתית.

בשום פנים אין הספר שלפנינו מסה על ה"סוציולוגיה של ההתיישבות היהודית", כפי שהוא מכריז על עצמו. אין הוא אלא תרומה לתולדות ההתיישבות היהודית לפזורה, כפי הנרמז על מעטפתו.

ע. פ.

עטרה לישנה

גם כיום נמצא מי שגונח על הדור הצעיר שביזבו את השנסה ההיסטורית שניתנה בידו להפוך את ישראל ל"מדינת-סגולה", כהמשך לייחוד הרוחני ולתפארת המוסרית של חיי ישראל במזרח-אירופה (שהיא לגביו היהדות כולה) ונמצאת אף הוצאת-ספרים רצינית המפרסמת דברים אלה בהוצאה עמיתית לצד יצירות-מופת בספרות העברית והעולמית (ליד ביאליק, איבסן וקירקגור).

א. קריב, בספרו "עטרה לישנה", מאמרים על הספרות, על העם ועל המדינה, כואב את המצב המדאיג שבו שוב אין הדור הצעיר מכיר את המציאות היהודית במזרח-אירופה (קרי: הגולה היהודית כולה) כפי שהיא נראית באספקלריה האידאליסטית שבדה לעצמו.

קריב הוא מאמין גדול בכוחה של ספרות, ומידה רבה של אשמה בניתוק הדור של היום מאותה מציאות של אז הוא תולה בספרות העברית בת החדות האחרונים. בבואו להעריך מידת חשיבותם של סופרים אין הקריטריונים האמנותיים נראים חשובים בעיניו: כשרון, סגנון, כושר עיצוב אמנותי, אינם, לפי קריב, אלא טפלים לעיקר, שהוא האם אותו סופר רואה את המציאות שחי בה בעיניו של קריב כדורדורגו או לא.

* ד"ר אריה טרטקובר: ההתיישבות היהודית בגולה; הוצאת ניומן, תל-אביב -- ירושלים, תשי"ט; 337 עמ.

התקופה החדישה של מינור־אנו. לעומת זה מוצאים אנו בעולם הספרות האמנות, אצל דוסטויבסקי; למשל, את חוות־האימים של תקופת ההמונים, את „האינקוויזטורים הגדור־לים“ ומיסדי תורת־המיסדר.

ומי הוא האינקוויזטור הגדול? בן־אשר מס־ביר לנו בספרו כי „זוהי נבואה על גורל המהפכה הרוסית“. למראית־עין „האינקוויזטור הגדול“ הוא קיטרוג על הכנסיה הקתולית, על רומא שסילפה את התגלותו של ישו, „אל תחשוב“, אומר בן־אשר, בדיאלוג בין „המתישב“ ובין „הנער“, „שאינ הוא אלא זקן מרושע, אכזר, מענה־כופרים. חס־חלילה! הוא אוהב־הפריזות... נציגו של מיסדר הכופה אושר על מין האדם. ולמיס־דר יש, סוד, יש קולקטיביות רעיונית משלו, המחסנת מפני כל רוח־פראים, מפני כל תגודות רוח האדם. האינקוויזטור אינו אלא אידיאלוג של הדרך וגאוות המין האנושי.“ (שם, ע"ע 1—20).

„עולם המחר של אתמול“ הוא דר־שיח, בסגנון אפלטוני, בין מתישב ונער. המתישב, מוותיקי „תנועת העבודה“, מאנשי „כל כתב“, „העליות“ הראשונות ומי שח־רוחה של תנועת השמר־הצעיר בארץ; הנער הוא בן „על בר כ“, שעוצב באיז־מלי ה„תנועה“. הראשון פסימיסט, נכזב ותוהה; השני אופטימיסט, יציר־כפיהם של דוקטרינרים מאסכולת הקולקטיביות הרעיונית. למתישב אכזבה האמונה בעולם המהפכה של אתמול, ואילו הנער מאמין בעולם המחר ללא האתמול.

המתישב מבקש להחזיר בנער את רוח הספק, שהיא הכרח לכל רעיון של חופש. אין סמל מסמליהן של תנועות הקיבוץ וההתישבות שאין מחברנו שב לתהות עליו. לפתע מתחזר לנו שהסמלים בהם דגלנו ונפגנו תלושים הם, בטל קרבנם. שוב אנו במשבר. גם טעם המהפכה חמוץ הוא ונבאש, פג טעמו וסר חינו; יש ונדמה לך כי כלענה היא למחברנו. עם זאת, אין הוא מעז פנים כנגדה, את ספקותיו הוא מעלה בשמו של המתישב, את תקותיו הוא גותן בפי הנער. דר־השיח הוא, אם כן, למעשה שיח פנימי.

עיקר היצי התקפתו מופנים כנגד שני יוצרים: מנדלי ופרישמן. חסרון הכלים הבקרתיים האלמנטריים ניכר אצלו כשהוא מיחס אותה מידה של ערך לשני יוצרים שההבדל בכוחם האמנותי והיצירי בולט לעין. לא די שאין קריב מסוגל להבחין בערכים אסתטיים אלא שאינו מסוגל להפ־ריד בין תכונות ספרותיות שמקורן ברקע תקופתן לבין ערכים העומדים לדורות. כבן־ימין השלישי ודון קיחוטה, אב־הטיפוס שלו, יוצא הוא להילחם בנפטרים על שלא דגלו לפני שני דורות בהשקפת־עולמו.

בסגנון פולמוסי הוא יוצא ללחום מלהמתה של „רוח ישראל“. הוא מונה במבוקריו מידות של רשעות, העלמת־עין ומלשינות, כשההנחה המנחה אותו היא שמי שלא מנה ורומם את ערכי הרוח הנעלים של פזורת־ישראל בתקופת התנוונותה בוגד הוא ב„יעוד הלאומי“ (וקריב, במאמריו „על העם ועל המדינה“, מרבה מלל על היעוד הלא־מז).

אפשר שכל אותה פרודיה של בקורת, פרי־עטו של פולמוסן נלהב, לא היתה ראויה להשומת־לב לולא הקנו לו התכונות שמנינו כאן כתר של מבין ופוסק בענייני ספרות ולולא נמצאו אנשי־שררה שקבעו את מאמ־ריו בתכנית־הלימודים כדוגמה ומופת לדרך כתיבתה של בקורת ספרותית.

א. ז.

המחר של אתמול

כוחה של אידיאה מכאן, וכוחו של הרצון מכאן, הטרידו את הפילוסופים של המאה שעברה, ובפרט את הגל, מרקס ושופנהאור; הם שהחלו להכיר בראשונה בתהליכים בלתי־רציונליים במסגרת החברה החדשה, אבל אף כי הרבו ההוגים לכתוב במאה שעברה על מגבלות הרצון החפשי, הרי מחוץ לניציה לא נמצא בה אולי אף פילוסוף, איש־מדע או איש־מדינה, שהקדים וחזה את צביון

* א. קריב: עטרה לישנה; „דביר לעם“, תשי"ז.

טבעיות; מתוך אמונה שרשית עמוקה, שאנו רגילים לזהותה דרך-כלל עם פילוסופיה פאטאליסטית.

הגורל כאן הוא חלק אינטגרלי של סבך חיים, ומי שנקלע לסבך זה אין לו אלא לקבל את גורלו ולצעוד בדרך המתווה. ללא כל שאלה של בחירה אישית. רצון מנוגד, או נסיון, ולו נסיון־סרק, ללחום ולהיאבק בגורל זה.

כזה הוא ראג'ו, "מורה הדרך" בספרו של ר. ק. נאראיאן, שאפיו הוא תערובת מוורה של אינטואיציה ושחיתות. הנכונה באהבתה של רקדנית יפהפיה, גוזל אותה מבעלה, חי אתה חיי עושר תחת ברק הפרסומה, מושלך לבית־סוהר בשל מעשי זיוף ומרמה, והופך "קדוש" בעל־כרחו, משום שכך נראה הוא לבני־הכפר התמימים כשהוא יושב ונח במקדש עזוב, לאחר שיחרורו מבית־הסוהר. בנחת ובפרטיפרטים הוא מספר את סיפור־חייו, ובמרוצת הזמן הוא נעשה מורה־דרך להמונים; הודות למאמינים בו חלה בו תמורה: "הוא החל להאמין כי אישיות קורנת הוד". אולם ראג'ו מכיר גם כי "ענק יצר מאישיותו העלובה, כס־שרה מאותו לוח אבן". אולם גם אם הוא מנסה להימלט מגורלו, גורל "קדוש" הצם כדי להביא גשם על הארץ, אין הוא מצליח, ולא בגלל האחרים בלבד, אלא גם, ובייחוד, בגלל עצמו.

בהומור מאופק, אבל גם מתוך הוזהות בל־תיאמצעית וחסרת־ימורנות עם אנשיו, מס־פר נאראיאן בפשטות רבה, בצמיצום ובכש־רוך־סיפור מזרח־טיפוסי, את פרשת־קורותיו של ראג'ו על שני מישורים: האחד — סיפורו של ראג'ו עצמו בגוף ראשון, ובו משתלב הסיפור על ראג'ו בגוף שלישי. דומה גם שמעת־לעת הופך הספר סאטירה דקה על עם ומנהיגיו, אלה שהשלטון הוטל עליהם מבלי שיהיו מוכנים לזאת, אבל תחת לחץ אמונתם של המונים הם הופכים מנהיגים ומורי־דרך, ממלאים את תפקידם, ובסופו של דבר גם נעשים חלק ממנו.

אף שלעולם אין נאראיאן מחווה דעה ממש הרי בדרך סיפורו, הלגלגנית מעט, אין הוא

המתישב אינו משכנע את הנער. הנטיה האפלטונית לתת לסוקראטס את "המלה האחרונה" בדרך דיאלקטית מובהקת אינה מופיעה אצל מחברנו — וואת, כמדומה, לא מחוסר יכולת סגנונית אלא מחוסר אמונה בספקותיו...

כותרת־המשנה של הספר היא "דר־שיח על חירות האדם בומננו", ואין ספק שהמחבר העלה לפנינו שורה שלמה של מאורעות ורעיונות שביסודם שאלת חירותו של האדם. לצערנו מאכזב אותנו המחבר בסיכומו של דבר. הספר גדוש חכמה, בינה ודעת; ניכרות שנים של מקרא, עיון ומחשבה, אך כל חדש לא נמצא כאן, לא ברעיון ולא בשיטה. את רוב מחשבותיו של מר בן־אשר כבר מצא הקורא המשכיל, מן־הסתם, אצל דוס־טוייבסקי וקפקא, דירנמאט ופרוסט, אצל חנה אַרנט ואַרְיֵך פרום, יעקב טלמון וקרל פרידריך.

אף כי אולי אפשר היה לקצר את הדיאלוג בכמה מאות עמודים, חייב הקורא העברי להודות למחבר שהביא לנו ולו מעט מלב־טיה של מחשבת החירות בדרונן.

עמל רב השקיע מר בן־אשר בספרו ו"מש־כילותו" עמדה לו, אבל ל"נערים" שבנו לא ישמש הספר אלא אזהרה. אין "עולם המחר של אתמול" בחינת מורה־נבוכים; אדרבה: יש בו כדי להוסיף על המבוכה.

ע. פ.

מורה הדרך

מעט לעת ששים אנו לצאת, לפחות אגב־קריאה, מתחומיה של הספרות המערבית, זו המלאה מאבקים ופחדים ורצונות שלא באו על סיפוקם, ולעבור לתחומים "אקזוטיים" של ארץ כהודו, שערכיה, מושגיה ודרך מחשבתה, הדחפים הזורים לנו כלי־כך, עומי־דים בניגוד גמור לאלה שלנו, מאפשרים את ההשלמה הסטואית עם תופעות טבעיות ולא־

• ה. בן־אשר: עולם המחר של אתמול; עם עובד, 1959; 860 עמ'.

דווקא מקום התרחשותו הוא המהלך קסם מים על הקורא עד כי יכול הוא להאמין כי הדמויות המופיעות בו קסומות הן, ומתוך כך — מקסימות; לקבל את הדברים המופלאים, הזרים והרחוקים ביותר כמובנים מאליהם; את הרחשים וההתרחשויות הדמיוניות ביותר כמציאותיים לחלוטין.

ואכן, עולם אחר הוא. עולמם של ארמנים, קווקים ופרסים, נוצרים ומוסלמים, אצילים ועבדים — כה מדהים בגילוייו עד כי אין לערער עליו, אין להרהר אחריו ואין לשפוט באמות-המידה המקובלות עלינו.

הוא הדין בספר עצמו. אין זו „ספרות“, זהו מין יומן של נערה צעירה, הרושמת בו את חוויותיה האינטימיות ביותר, הפרטיות מפתיעה של אובייקטיביות וסובייקטיביות, של אמונה וכפירה, של שמרנות וקידמה, סגנונו בהיר וצלול, תיאוריו חיים ורוטטים, וממש כופה הוא את החוויות על הקורא עד כי אי-אפשר שלא להזדהות אתן ולהשתאות להן בעת-ובעונה אחת.

אכן, כדאי הוא המסע הזה אל הרי אררט, ולו רק כדי להשקיף מהם על אירופה בעיניים אסיאתיות.

ד. ל.

הזעם והלב

„בין כך וכך אין כל פתח של הצלה. עשוי אדם להשתגע או להביא כליה על עצמו במו ידיו. וזה הכל.“

המשפט, השאלו מסיפורו של יזי אנדווייב־סקי, „החושך יכסה ארץ“, עשוי היה להתנוסס בשער הקובץ שלפנינו. הוא נהגה מפי גזיר ספרדי בימי האינקוויזיציה. הנזיר המרדן לא סתם הפטירו. הוא ביטא אחר שהתיסר, בשנים ארוכות של לילות-נדודים, במחשבות על גורלו של אדם, שמשטר כל-יכול וכל-יודע לופת את נשמתו וצר את צרתה על פי רצונו. אותו משטר, שלא יאמר די בשליטה על גוף האדם ועל ארחות חייו ולא ינוח עד אֶשֶׁר יירד לסוף כל מחשבתו ויידע את כל מורשילבו עד האחרון

יכול להימנע מלהעיר על חולשות אנוש, על אהבתם האנוכית של בני-אדם, על הארמונה הכוזבת המביאה לידי מעשים הירוֹאיים, ועל השקרים הרבים שהם חיינו.

נאראיאן, שהוא סופר המקובל יותר מחוץ לגבולות ארצו (ביחוד אנגליה ואמריקה), כמו ניסה לסגל את סיפורו להבנתם ולמורגיהם של קוראים במערב, ולעתים דומה שהוא מספר „על משהו בשביל מישור“; אך גם אם נראה בכך ליקוי, הרי הוא מספר על בני-אדם שגראה שבכל אשר יהיו הם נושאים אתם אותו מטען כבד שרגשות ואמונות — אותו חוסר-ידיעה מפחיד בצעד לקראת כל העומד למצוא אותם בחייהם.

ה. ב.

הרקדנית משמקהא

זהו ספר-זכרונות של רקדנית ארמנית. אף כי היא מספרת על ילדותה ונעוריה עד שנעשתה רקדנית, וכמעט שאינה ממשיכה בתיאור חייה לאחר-מכן, בכל-זאת הרי זה סיפור מובהק של רקדנית.

הריקוד — לגיבורה המספרת — אינו מקצוע וספק הוא גם אם היא מיחסת לו משמעות של „אמנות“. הריקוד הוא ייעודה ותכלית-חייה. היא רקדנית כשם שהיא ארמנית — אין היא יכולה להיות משהו אחר.

תכלית זו נראית לבנייה-מערב פשוטה וטבעית, אך למעשה אין היא כך כלי-עיקר. כדי להבין את משמעותה הסבוכה והנפתלת, אין די בסיפור תכנו של הספר. יש בו אמנם, עלילה, שאינה אלא סיפור-חיים, מעשה שהיה; אך בין סיפור-המעשה למשמעותו אין ולא-יכלום. אפשר לספרו במשפטים אחרים. הוא יכול לקרות בכל מקום בעולם. אך

* ר. ק. נאראיאן; מורה הדרך; מאנגלית: זיוה כספי; עם עובד / ספריה לעם, 1959; 220 עמ'.

** ארמן אוהנין: הרקדנית משמקהא; תרגמה ועיבדה חוה כרמי; הוצאת ספרים קרני בע"מ, תל-אביב, 1960; 15 עמ'.

פורים אלה שנאת התקופה הסטאלינית אף מן המשטמה לתקופה הנאצית. סיפורו המ" עולה של קזימיניו בראנדיס, "אם הקרוי לים", הוא צדות לדירוג-שנאה זה; עדות אפיינית מאד, שכן בראנדיס (הוותיק שבח" בורת הסופרים המיוצגת באסופה) הוא יהודי, שיחסו הרגשי אל ימי הכיבוש הגרמני עשוי היה להעם בלבד את חריפות התחושה של כל עוול אלו, בזמננו. ואין הדבר כן. אין רמתם האמנותית של שמונת הסיפורים אחידה. "הביב" מאת סטאווינסקי, הסיפור הראשון שבקובץ, הוא מן התיאורים הדראי מתיים והמרתקים ביותר שגרקמו בספרות הפולנית על יריעת הגבורה של מרדורשה משנת 1944. הוא גם הסיפור היחיד בכרך שאין עלילתו גולשת מן הימים ההם אל ימי האימים מן העבר הקרוב יותר. מן "הביב" ועד ליצירות "אם הקרולים" ו"חושך יכסה ארץ", שמצד ממדיהן הן עומדות על הגבול בין נובלה לרומן, תופסים את אמצעית הספר סיפורים שאין כלל למוד אותם בא- מת"המדיה האמנותית הגאה לראשון ולשני האחרונים, אלא שגם להם מידה טובה וכנה: ריאליזם שאינו יודע כחל ושרק, המגלה בחשפנות אכזרית את פרוצן השקר תחת מעטה הפירפוס הסלפני, והשואל בועם של- אחרי-אוש: חיים אשר כאלה — מה טעם להם?

אחרית-דבר, הכתובה בידי עורך הקובץ עזריאל אוכמני, נכשלת בנסיונה הפרוגרמתי לענות על שאלה זו. אף אין היא משיבה על אותה תמיהה שבלב גיבורו של הסיפור "אם הקרולים": "אין האדם מאושר יותר כשהוא מחזיק בידיו את ראשו המותז של תלייגר".

ת. ה.

מקרה הכסיל

תחנה חדשה, חשובה ומעניינת, המעמידה אותנו על מפנה בדרכו של אהרון מגד, הוא ספרו החדש, "מקרה הכסיל", ומעידה היא על המרחק שעבר מאז "ישראל חברים" ו"חדוה ואני". בספרו החדש חשים אנו בהתבגרותה

בהם — שמותיו הומרו עם תמורות העתים. כאינקוויזיציה הקאתולית בימי טורקומדה כן גם המפלגה הקומוניסטית בימי סטאלין התימרו להיות אך כלי-שרת להשגת המטרה האחרונה והמיוחלת: הגאולה. אולם כזו כן זו הפכו שתיהן מאמצעי למטרה, מן הפלי המחזיק את האמת לאמת בפני עצמה, שאין נעלה ממנה.

סיפורו של יזי אנדוויבסקי מימות האינ- קוויזיציה, לא באקראי יכירנו מקומו בספר "הלב והזעם". שמונת הסיפורים המקובצים בכרך זה, כולם מפרי-עטם של סופרים פולי- גיים צעירים, שאחדים מהם החלו לפסוע בשביל הסיפורת אך סמוך להפיכת אוקטובר 1956 או אף אחריה, צליל משותף להם: זעקה, "משפט הגרגר אשר לא הציץ, אינו חכם; משפט העץ אשר לא איווש, נלעג; משפט האיש אשר לא נשבר, בלתי-אנושי". שורות אלו משירו של טימוטיאוש קרפוביץ, "המשפט", המשמשות מבוא לאחד הסיפורים, הן המהדהדות בזעקה זו. לפנינו כתב-אישום מחריד של דור, שהאימה והשקר היו לו למורי בית-ספרו. עודו עול-ימים ידע את פחדו הכיבוש הנאצי; בהתבגרו שינו לעצמו את כזבי המפלגה, ששלטונה נכפה על מולדתו באצטלת השיחרור הלאומי והחברתי. באלו כבאלו לא היתה מלה נלעגת יותר, בויה יותר מוזת: האמת. היא לא נמחקה, חלילה, ממילוני העידנים האלה; רק תכנה הראשוני הומת ותחתיו באו תכנים אחרים: אמת הגוע, אמת המהפכה, אפס הכובש הגרמני מעולם לא התימר כי פניו להצלת נפשו של העם הפולני, אמת-הגוע גזרה על הלאום המשועבד מעמד של נחיתות. המהפכה התנכלה לנפש האומה למען תכשר לקיומן הצייתני של כל מצוות המפלגה. אולי משום כך (ואולי משום שהפצע שלא הגליד עדיין מכאיב יותר מן הצלקת?) רבה בסי-

* הזעם והלב, מסיפורי הזמן הסוער; מפולנית: צבי ארד ובנימין טנא; ספרית פועלים/כלל, 1960; 374 עמ'.

שוב למעגלות הבדידות. מתוך בריחה כן היחידות, מתוך האימה הגדולה שבמידה מול החיים, מול החברה ואף מול האשה, נקלע הוא לאגודת הטובים, אגודה לתיקון המידות והמצב. אמנם אגודה זו מתאימה יותר למהותו הפנימית, אך בהצטרפו אליה אין הוא אלא בורח ומבקש מפלט. הכסיל סובל ייסורים קשים משום שאינו יכול לחוש רגש השתייכות, משום שהיחידות היא מעצם מהותו. אין הוא מ ש ת י יך לאגודת הרשעים אף לא לאגודת הטובים. אין הוא יכול לקבל אמת קיבוצית מבלי להעמידה במבחן האינדיבידואלי. גם בזמן המלחמה, שעה שרגש ההשתייכות מתגבר, נקלע הכסיל למין פאציפיזם מסויג. שוב ניטלת ממנו האחיזה בכלל. אך גם בבית־הפנימה, במשפחתו, אין הוא יכול לחוש עצמו בוטח ומוגן ב„השתייכותו“. אשתו אינה מבינה אותו, נטע זר הוא למשפחתו, ושוב כולו ניצב לברו מול עולם עוין זור.

עתה שם הכסיל פניו אל המפלט, אל הפתרונות. הוא מתאכזב מן המפלטים המדרמיים, מגסונונות־הנפל של השתייכות לכלל, ולנגד עיניו אך שני מפלטים אחרונים: הדת, והאדמה. חש הוא בעצמתו ובחסנו של המפלט הראשון. הוא בא לבית סבו, עומד רגע לפני ספר הגמרא הפתוח, וחש כי לפניו משגב איתן: „כעין מגדל איתן, לא־ימוט, שבסיסו רחב, ניצב גוף הגמרא באמצע הדף. אהזנתי סחרחרות קלה, רגע חלפה מחשבה במוחו שאילו הייתי אוהו בקרנות המגדל הזה, מאז ילדותי, כשהפציר בי סבי שאקרב אליו וילמדני לגשש בידי על אבניו, לא הייתי מגיע לעולם למצב שאני שרוי בו עתה. אלא ששוטה הייתי, וברחתי אל הרחוב“. אחרי בריחתו זו שוב אינו יכול לחזור למפלט זה; נשאר רק המפלט השני, האדמה. הכסיל יוצא אל „חלקת השדה“ וחש כי יונק הוא חיות חדשה מן האדמה: „חשתי איך לשד האדמה עולה אל גופי ואיך נשימתי נמוגת עם רוח הסתיו הרעננה. באותה שעה לא הייתי יודע אם אני אוהו בכלונס לבל ימוט, או הוא מחויק בי...“

מגד מצא בכך את הפתרון לכסיל, אך דומה

של הראייה הספרותית, בביטוי מעוצב יותר, בבקשת צורות־מבע מעמיקות יותר, שיהיה בהן כדי לחשוף יותר את לבטי הדמות הראשית על רקע החברה. לפנינו מעבר חריף מן המציאותי אל על־המציאותי, מן האחיזה בדרכי תיאור שגורות אל ההיאחזות בגרוטסקי, בסאטירי ובסמלי תוך עירובי־תחומים בלתי־פוסקים ושירת יסודות מנוגדי־דים. הדמויות, המראות והאירועים מוארים ממישורים שונים ונחשפים תוך כדי חדירה לרבי־גופים חבויים.

עשר יחידות סיפוריות בספר. לכל אחת מהן קיום־עצמי משלה ומבנה מגובש. ועם זאת היחידות השונות קשורות זו בזו קשר הדוק ביותר, מתבהרות והולכות, מתרחבות והולכות תוך כדי הצטרפן זו אל זו. כל יחידה בפני עצמה שוב אין היא בבחינת קטע־חיים עצמאי, רגע אחד של התרחשות בלבד; הצירוף השלם הוא חטיבה מגובשת שבה משתלבים הקטעים שילוב אורגני למהות אחת. ולא עוד אלא הנספחות שבסוף הספר באים להאיר משנה־הארה אחדים מן היסודות האפיניים בחטיבה כולה, להשלים את המסכת הכללית תוך כדי הסחתה של זווית־ההסתכלות.

„מקרה הכסיל“ היא רקמת חוויותיו, לבטוי, גסונויותיו, כשלונותיו וכאבו של ה„כסיל“ המתאמץ להתערות במציאות, להיעשות חלק מאותה הוויה אשר הרשעות מפרנסתה. הוא מנסה להתאגד באגודת הרשעים, לטשטש את ישרו הפנימי ואת טוהר־כפיו. מבקש הוא להימלט מבדידותו הקשה ומיחידותו ישרת־הדרך ולהצטרף לכלל הגדול. לשם כך נהג היה להתפאר במעש־רשע שלא עשה, מסתיר את נהייתו הפנימית אל הטוב כדי שלא להיות לבו. אך שעה שהוא צופה בגוש האפל והאכזרי של ההמון, בים הראש־שים והעניינים שופעות המשטמה, נופל עליו פחד איום ונורא, „פחד אלוהים ופחד ההמון שלמטה“. הוא נכנע לפחדו ומושך

* אהרון מגד: מקרה הכסיל; הוצאת הקיבוץ המאוחד, תש"ך; עמ' 310.

חיותם ואין קיומם קיום ההווה אלא עיקר משמעותם בויקתם למרכז רעיוני הקיימת ועומד מחוץ לכל מסגרת זמנית ממשית. עצם הסיטואציה המתוארת, עצם ההתהוות הרגעית, היא קליפת-סמל עתירת-משמעות המרמזת על תוך רעיוני איתן וקיים.

דברים אלה הם ציר לכל מחזותיו. הם בולטים בעיקר בשני מחזותיו הראשונים, הטרם ביים ביותר בקובץ: „סדום סיטי“ ו„פייטה“. ב„סדום סיטי“ מבלטי גלאי בכשרון את אבדן-הערכים של האדם, את ההתרוששות הרוחנית והמוסרית בדבר-בד עם ההתעשרות החמרית, את הניווט שבעושר, את השנאה הפוליטית העיוורת בין „גושים“, המביאה לאבדן שני הצדדים, את השנאה לזר המצליח והמשתלט, ועל הכל — את פשיטת-הרגל של הערכים המוסריים. דברים אלה אפיינים הם לעבר המרוחק של סדום ועמורה ויפים הם גם לימינראנו, ולא בכדי מקים גלאי בלב-לבה של סדום מועדון-לילה נוסח כרפי המערב, ובצל אליים אשוריים, פסלים מצריים וכרוות בכתב-היתדות שרה אצלו שלשיית כושים במקטרגים צוים ובנעלי-לכה פזמון רב-מכר. כך מיטשטשים תחומי עבר והווה וסדום-סיטי, אשר סיסמתה „עני חשוב כמת“, פושטת לבושי-זמך ומקום וכבר דורות רבים, עד עצם היום הזה, היא מוסיפה להתהולל בצל אימת ההפיכה.

כוח רב, הנף של דמיון ועוז-ביטוי, מצויים במחזה „פייטה“. לפנינו מחזה שעניינו האמנות המודרנית על הדפורמאציות הפלסטיות שלה. חוזרת לפנינו פרשת פיגמליון בנוסח מודרני. דמות פלצות — פרי האמנות אשר מתחת לסף ההכרה, פרי המהפכות בעולם התרבות החדשה, „דרקון גיאומטרי! בעלת-מום כרונית, המגורשת מסימטא לסימטא! דמות-עוועים, שילדים חיים לעצמם מפלט מפניה מתחת לערמונים! יצור זואר לוגי!“ — יוצאת מתוך מסגרת התמונה ומבעתת את האמן, יוצרה. במחזה זה מתעלה גלאי לשיא מבעו המצליח, החריף וההיסטרי. אך מצד שני נסחף כאן המחבר יותר מדי אחר אוצרותיו הלשוניים, אחר ה„טכניקה“ שלו ואחר היקף החיצוני. הוא שופע דימויים

כי זהו פתרון מדומה שאין בו ממש. זהו סיום מאונס שאינו „נדבק“ למרקם הכללי, נסיון מלאכותי ונחפו מדי להצביע על פתרון מוחלט, כלי-כול, בריחה מפני התהומות שאל ספרם הגיע בפתאום.

ספרו האחרון של מגד הוא בלי ספק הטוב שבספריו עד כה, תחנה בעלת-משמעות בדרך מן הקיבוצי אל האישי-החדרעמי, אל הישופה רב-הצדדים של דמות האדם.

מחזות גלאי

מחזותיו של בנימין גלאי טבועים בחותם אישי מובהק, מצטיינים במקוריות ההבעה ובייחודה של תפיסת-עולם אמנותית. סימנם האפייני הוא המתח הפנימי העז בין התפרצות ובין ריסון, בין סערת-התלהבות עמוקה מתפרצת ובין המוסרות האסתטיים וההקפדה על הערכים הצורניים. על אף התגברותו של האסתטיקן שבבנימין גלאי, חשים אנו במעין היסטריה פנימית הנאבקת להתפרץ ולעתים אף מצליחה להבקיע לה דרך תוך שבירת הגדרות ההגותיים-אסתטיים; או אז היא חוגגת את חג שכרונה-העצמי.

עם כל המתח הפנימי האצור בהם, הרי מחזותיו של גלאי הם בני-חורין מצד גופי רקימתם, תחומי ענינם, אוצר האסוציאציות שלהם וגנוי משמעויותיהם. ההיסטוריה על גילוייה ומורשתה, עמיה ויצירות תרבותם, משמשת להם רקע לגילום השקפות-עולם, להעלאת מהויות-חיים שלמעשה כל שעה היא שעתן. מכאן השימוש המודע והמכוון באנאכרוניזם ההיסטורי, כבא להטעים שרק הרקע הזמני והמקומי הוא המשתנה ואילו המהות הפנימית קיימת תמיד, שאותם מוטיבים של העבר מפרנסים גם את ההווה.

בקשר ישר לזה מסתברת נטייתו היסודית של בנימין גלאי לסימול. אמיץ יודע הוא לתאר בנאמנות דיוקנה של תקופה, להעלות את רוחה המיוחדת ואוירתה האפיינית, אך עם זאת אין לדברים המתארכים במחזותיו קיום כשלעצמם בלבד. אין ה„ריאליה“ מקור

המים ההולכים מנגד

משורר בעל ייחוד משלו, מקוריות של מבצע ועושר לשוני הוא אורי ברנשטיין. הוא מצטיין במבט חריף ומפוכח, בכושר חדירה אל המהות הפנימית ובהעזה להביע בכנות את תוגתו וכאבו של ה"אני" המתלבט בחבליו שלו, המבקש אחיזה בתחליפים מדומים, התועה ומחפש דרך במבואות שהוא עצמו סתמם. מתמרד הוא כנגד השיגרה שהפכה שעמום, כנגד ההליכה בתלם וכנגד המוסכמות שבפיטוי האמנותי. "המים ההולכים מנגד" הוא, מצד אחד, מרידה תכנית-מהותית בישהחיים המוגדר, המקובל והנוגה עד-לחמלה במסגרותיו המגבילות ובתחומי האפורים, ומצד שני, מרידה צורנית בדרכי הביטוי הנהוגות. אך דווקא משום שמרידה זו מודעת ומתוכננת מראש, דווקא משום שהוא גאה במרידתו זו ומדגישה הדגשה יתירה, נפגמה האמת האמנותית, נפגעה בלתי-האמצעית של הביטוי וקופחה כנות החוויה.

תחת שיהיה נאמן לחישובו הנועז והבהיר של ה"אני", להארתו המרוכזת והחדרת ולמבעו הלירי המהורהר, עושה אורי ברנשטיין דבר-היפוכו. הוא מעמיק חדור אל נבכי-חיים, קולט את לחנם הפנימי, מאזין לעווית-הפירכוס של ה"אני" המבקש לנשום אוויר צלול, חש בזמן החולף ושואל את השאלה הנוקבת: "ומתי יגיעו החיים?" אך בה-בשעה ש"חיו שלו סגרו עליו כצללים על האש", כשהצליח לחדור אל מסתרי השתיקות, שהן עמוקות ועשירות יותר מן המלים, היהו נכנע למלים ומשהעבד להן, אמנם חשים אנו כי הגיע אל איון אמת פנימית משלו, אלא שהיא מסתרת מאחרי מסווים קישוטיים, שטף של לשון, הצטעצ-עות בדימויים וערפל צבעוני שהוא עצמו פרש.

אורי ברנשטיין מלא שיכרון-עצמי, אינו מרסן את קלות כתיבתו, והוא שואב מלוא חפניים מאוצרותיו הלשוניים ומפשרו המב-ריק בהעלאת דימויים עשירי מטען אסוציא-טיבי. גם מבחינה תכנית הוא כורע תחת נטל גאותו של ה"אני" הגדול שלו, המתנשא

ומבטאים מן המיתולוגיה הקלאסית ומעולמן של תרבויות-עולם, נשטף בנהר האסוציא-ציות שלו, מרבה במשפטים בשפות זרות. אמנם הוא עושה זאת כדי להיות נאמן לערכים אסתטיים חיצוניים, לרחבות של ביטוי שאינו יודע גדרות לשון, לאסוציא-ציות ספרותיות, אך השפע החיצוני הרב הזה מבליע ומקליש את המהות הפנימית. בהקדמתו למחזה "פייטה" הוא כותב: "איני רוצה — יכול אני, אך איני רוצה — אלא לומר כי, פונדק פטרז'יר' מצלצל יפה יותר מ'קפה ראוך'... הא, אלי! דומינצ'ונה, אלדוראנדידיני... אלו שמות! לא סתם מיני אפלב'ים, או, בית זרע'... דווקא כניעה זו לצליל ולמטען האסוציאטיבי שמורה לו גלאי לרעתו..."

לעומת מחוזת אלה, המחזה, "משתה המלך" אינו אלא ניסוי ספרותי שתחומי אינם מוגדרים; הנטל הלשוני-החיצוני וההצטעצ-עות הלשונית מרובים בו מדי ומסתירים כל מהות פנימית.

בניגוד למחזה זה מצטיינים שני המחזות, "מעשה בשתי מצות" ו"אבות ובנים", בפש-טות ובכנות המבע, בריכוז הביטוי ובעושר הפנימי. כאן משתחרר גלאי מנטל גלימות-הצבעונים שהעטה על עצמו ומצליח להעלות דמויות השופעות רטט פנימי. עשיר-אווירה הוא המחזה, "מעשה בשתי מצות", בו מעביר-נו גלאי לתקופת שלטונו של הורדוס וחושף לפנינו שתי דמויות נאצלות, הלל ומרתא, המתאחדים באהבתם ובמעשיהם הטובים. במחזה "אבות ובנים" מעלה גלאי רקמות קשרים נפשיים בין אם שבנה נפל לאדם ערירי שזכה לחוש תחושת-אב לרגע בזכות אותו בן שנפל. שני המחזות מצטיינים בהס-תלכות בהירה ומבינה ובפשטות הניב. בכך סוד כוחם.

* בנימין גלאי; מחזות; הוצאת אגודת הסופרים העברים ליד דביר, 1959; 298 עמ'.

** אורי ברנשטיין; המים ההולכים מנגד; הוצאת "עד", ת"א, 1959; 71 עמ'.

אך הפתרון הוא גם השאלה, הוא ההסבר והוא גם התהייה. „אדונינו מתו והותירו לנו רק תמונות. גם צבעיהן דהים במסגרות הפז. אבל יש לנו שער כמותם ומצח רם כמותם ואף סנטר כפול ואף כמותם. רק שאין לנו למי לתת את תמונותינו. והצילומים מצהיבים במהרה. אבל יש לנו גאות עבדים ואיננו משמידים דבר. ממי נתבע תשלום על שאיננו בוכים? ומה נותר לנו באלוהים? אלוהים?! אל־אלוהים — לא! אבל אולי רק לי אירעו המגפות“.

כאמור, מצטיין אורי ברנשטיין בראייה מעמיקה ובשליטה על אוצרות השיר, אך חסר הוא ריסון עצמי, בלתי־אמצעות, ועל הכל — העוזה שלא להיות מחדש בכל מחיר.

א. כ.

הגרזן והחץ

הציביליזציות הקדומות ביותר המוכרות לנו וה„מוכרות“ עלי־ינו מקומן הוא בתחום ה„היסטוריה“ וה„גיאוגרפיה“, כלומר, בתקופה ובחבל־ארץ מסוימים ומוגדרים; או, בניסוח אחר: דבריימי־האדם מתחילים מן התקופה בה הפך מצטייד־נווד לתושב־קבע והניח אחריו נכס־חומר־ורוח שניתן ללמוד מהם על התפתחותו — מאז ועד הנה.

קורות האדם שמלפני דבריי־הימים — ה„פרי־היסטוריה“ — אינן ידועות כמעט, והידוע מבוסס ברובו על השערות בלבד. מקובל כיום להתייחס אל האדם הקדמון, ששרידי נדירים כשרידי החיות בנות־תקופתו, כאל פרא שאינו תואם את מושגינו שלנו על האדם, להוציא, אולי, כמה תכונות גופניות.

מה מותר ה„אדם“ הזה מן הבהמה והחיה שביניהן חי? איך התייחס לעולם הסובב אותו, אל איתני־הטבע, אל החי והצומח, אל אָחיו, אל עצמו? כיצד ולשם מה חי ופעל? ההיו לו מניעים וערכים אחרים מלבד יצר־הקיום החייתי? — על שאלות אלו מנסה לענות מר ש. בושס בסיפור קורותיהם של שלושה דורות, המסמלים את

ומפיל אימתו עליו עצמו. העושר המצוי בספר שמור לבעליו לרעתו משום שהכל מבריק ומצוחצח כליכך, משום שהניב עשוי בקפידה כה רבה, משום שחסרה הפשטות הבהירה, הנובעת ממעמקים של חוויה.

עניינו של הספר הוא, בעצם, ואריאציה מודרנית על הגותו הפיוטית של קוהלת, „הבל הבלים הכל הבל“. כתיבת ואריאציות על נושא זה מחייבת, כמדומה, לא רק כוח יצירתי גדול אלא גם מבט מקיף וחודר כאחד, הבחנה בין המוקד הליירי־הגותי לבין מעגלי תחומי, ותפיסה מקורית. אורי ברנשטיין יש בו מעמקות החדירה, אך חסר הוא את רחבות ההקף. חסר הוא את הראייה הכוללנית וההקשית, את ההבחנה בין אותה מהות פנימית לבין תחומיה. ברגע שהוא מתרחק מעצם ההתהוות הפנימית המרכזית, באים תחומיה החיצוניים וחוצצים בעד ראייתו הבהירה; הטפל הופך עיקר.

ספרו זה של אורי ברנשטיין פגום ככללות אחת אורגנית. עם זאת מצטיין הוא בפרקי המפורדים. הללו, אף שגם הם אינם מצליחים להשתלב יחדיו בלא שנחוש ב„תפרים“ ובגדישת־סיוטאציות מלאכותיות כלשהו, יש בהם חיות מרובה. לציון מיוחד ראויים קטעי התיאור של מראות ונופים, הספוגים כולם מטען אסוציאטיבי עשיר. כך, למשל, שעה שגיבור יצירתו, העומד עם הנערה על שפת הנהר הסחוף ברוח, „ידע כוחו פתאום ולשונו ליטפה חיכה“, או „הרחובות גאו בקצף של אור ועלים וסער, לחים ומרשרשים. העיר רתחה מגשם מרקד. החלור גות הטילו ברחובותיה המתאדים לאטם בבואות צהובות כאש. והרות, הרות המתנות, ליחכה במ עד כי רדופים באו אל ביתה“.

הספר בנוי פרקים קצרים, שלשונם פיוטית־ציורית, של המחבר קורא להם „בתים“, ובסיר־מה של כל קבוצת־בתים בא פומון חזר, מרוכז יותר, מהורהר יותר, המסכם את אירועי־הפנים של הבתים סיכום ציורי־הגותי, כעין אינטרמצו לירי המגשר בין המוטיבים, המטיל צלו על ההמשך, אך עם זאת הוא בעל קיום עצמי משלו והנו בעל אפקט כפול, דו־קטבי: הוא הפתרון לשאלה,

הספר) אלא תולדת מחשבה וחיפושים, ואין הן גופלות בחשיבותן מן ההמצאות הנשגבות של ימינו. השגיהם הם השגים של קידמה, שנולדו תוך מאבק מתמיד ונואש עם איתני־טבע, עם מצבים שונים ומשתנים, עם זרים, עם אחים — ועם עצמם. הם מגלים לא רק את היתרון שמקנה להם התגלית של הנקב בכלי־האבן, או פעולת־המנוף, אלא אף את הכוח שבאחדות, ועם זאת את המחיר שיש לשלם בעדה: הגבלת החירות תמורת חסות החברה.

אף כי הספר כולו הוא כעין דף שנתלש מכלל דפי ההיסטוריה (או הפרהיסטוריה), דף שאינו ראשון ואף לא אחרון — יש בו תהליכים המגיעים לגיבושם בדף זה עצמו: הדרך מפסיביות של אימה וחוסר־אונים לאקטיביות של ידע ותכלית; שלטון התבונה בהתמודדות עם שלטון הכוח; מערכת יחסים וחוקים חברתיים; המנהיגות החילונית וזי־קתה אל הסמכות הדתית; המעבר מפריה־ורביה אל המסגרת המשפחתית, מעדר לשבט; ועל הכל — היצרים והרגשות שהם בני־קיים ואינם משתנים בכל התפוכות הזמנים, ושהם אולי הכוח־המניע בכל התפוכות מאז ועד עתה.

אכן, חולשה אחת יש לזקוף לחובתו של המספר, והיא — חוסר אחידות בסגנון. זוהי חולשה החורגת מתחום השפה בלבד, מאחר שהיא משקפת, כנראה, אזלת־יד בפתרון בעיות רציניות יותר. וכך קורה שהמספר מיחס לפעמים לגיבורו הפרמיטיבי הגדרות מתוך אוצר־מילים מודרני ביותר, בעוד שבמ־קומות אחרים אין הוא מניח לו לקרוא אף לדברים הפשוטים ביותר בשמם.

ספר זה, המעוטר בציורי עיזן־הקרה, נועד בידי ההוצאה לבני־הנעורים, ונראה כי מצד תכנון וצורתו הוא הולם בהחלט את טעמו ונושאי־התעניינותו של הגיל שוחר־הרפת־קו־ת־הקדומים. אך כמעט בוודאות אפשר להניח כי חלק גדול מן הקוראים בני גיל זה יחמיצו את עיקר כוונתו של הספר — ההתחקות אחר המקורות הראשונים של תרבות האדם.

קורות האדם משך עשרות־אלפי שנים — בעידן־הקרה.

לספר סיפור כשארן כמעט כל „עובדות“ העשויות לסייע בבניינו אין זו משימה קלה כל־עיקר, בפרט כשארן הפוונה להרכיב עלילה של מדע דמינוני אלא להלביש רעיונות מופשטים בלבוש בשר־ודם ולשתול אותם אל תוך קרקע מוחשי; כאן ההתמודדות עם ה„חומר הגלמי“ היא רבת־מעשקים ואולי אף כפוי־טובה, באשר אין לסופר — ואף לא לקורא — כל אפשרות להיאחו בדברים מופרכים ומקובלים, לעגון בקרקע מוצקה, אף אם מגמתו היא לקעקע לאחר־מכן את המופך והמקובל (כגון חברה, שעל מוסכ־מותיה בא הסופר לערער); עליו לחדור בעד כל השכבות, להשיל את כל הקליפות והמעטים שפפו עלינו שינויי הזמנים, האק־לימים, המבנים החברתיים ועוד גורמים רבים, ולהגיע אל שרשי הדברים; עליו לפרק את תמונת־עולמנו לגורמיה הרא־שוניים ולהרכיב מהם את תמונתו שלו.

תמונה כזאת כמעט הכרחי שתהיה לוקה בסכימאטיות, והכפדה נוספת נובעת מן העובדה שגיבוריה מוגבלים למדי ביכולתם הפיזית והרוחנית ואין לצפות כאן לפעילות, מחשבה או כושר־ביטוי שיעמידום בשורה אחת עם גיבורי רומנים וטרגדיות מעולמו של האדם המודרני או אפילו מן העולם היווני (שאנו רגילים לכנותו „העולם העתיק“).

הנה, על אף הסכנות שמנינו, ועל אף הגישה השכלתנית־האידיאית, הצליח המספר להגיש לנו סיפור מעניין, מעניין לא רק באירועיו אלא אף בדרך כתיבתו. גיבוריו הם אנשים חיים, תלת־ממדיים, עולמם אמנם פרימיטיבי, אך מכלול היחסים והקשרים שבינם לבין עצמם ובינם לבין הסובב אותם הוא מורכב לא פחות מזה של האדם בעולם של היום. האמצאות והתגליות שלהם אינן פרי מקרה בלבד (כמו שלימדונו בבית־

* ש. בושס: הגרזן והחץ; תרגם מכתב־יד; ע. שמיר; ספרית פועלים / נעורים, 1960;

ייגו את העולם ההלניסטי ביחסו ליהדות. אין זו שגאה חבויה. היא מפעפעת ועולה בצורה בולטת וחריפה מתוך כתבי ההיסטוריונים ואגשי־הרוח ההלניסטיים, ולוי שואל: „מה היו הסיבות לשגאה זו?” (ע' 8). הוא מחריף את השאלה באמרו: „מי שמעיין בדעותיהם השונות של סופרי יוון ורומא על היהודים, מרגיש דבר שלכאורה מתמיה הוא: שונאי ישראל רואים עצמם כנתקפים ולא כמתקי־פים. נימת־ההתגוננות יוצאת מבין השיטים של ספרות זו. ואינה מתפרשת לנו כמין תכסיס בטעם ימנו. כיצד הגיעו הדברים לידי כך?” (שם). מסקנתו של לוי היא שחור־סר־סובלנות זה לא היה דבר שבמקרה: זוהי אחת התוצאות ההכרחיות של השקפת־העולם היוונית הכללית. העצמאות התרבותית והסובלנות הרוחנית, שמקובלות היו לכאורה בעולם ההלניסטי, היו, בלשונו, „על־תנאי”. והתנאי הוא: „שהיה האומות מכי־רות בזכות־הבכורה של התרבות היוונית” (ע' 11). ולא עוד אלא ש„מי שקיבל אורח־חיים זה נתקבל בסבר־פנים, מי שסירב נחשב ל„בא־בא־רוס”, מחוסר־תרבות, ומי שהעז להילחם באורח־חיים זה נחשב לכופר בעי־קרי החברה האנושית” (שם). רוצה לומר: שגאה מהותית היתה כאן ולא ויכוח או התנגשות הנוגעים לפרט זה או אחר. משום כך כתבו הסופרים היווניים על היהדות מתוך דעות קדומות, גישות מוטעות וסי־לופים. דעת ושלל מדעת: „דת ישראל לא נחשבה דת של קדושה היוצרת נימוסי־חיים מתוך נימוקים פנימיים אלא מוסד פוליטי שבעשה כדי לחזק את מערכת הבנין המדיני ולהגדיל את הכנעתם של תושביה מפניה. מבקרים מסוג זה [המדובר הוא בסופר פוסידידוניוס, שכתב על היהדות אמנם מתוך הרגשת זיקתה אל האלהות והמוסר, אך בכל־זאת לא פרק מעליו לגמרי את המסורת האנטי־יהודית — s.ז.] לא דנו את אפיה של היהדות על־פי קדושת־תורתה אלא על־פי הסדרים החברתיים שקבעו את אופי המשטר שלה מחוץ. „אף אלה מהם שנתקברו לבניינה של היהדות כדי להת־בונן בטיבו מקרוב נתקלו בחומת־ברזל של

עולמות נפגשים

פגישת־תרבויות היא, בלי ספק, אחת הבעיות הקשות והסבוכות ביותר העשויות לעמוד בפני ההיסטוריון וחוקר־התרבות. פגישת תרבויות היא זו המביאה שני כוחות בעלי עצמה לידי התנגשות, ולא יהיה זה חידוש אם נאמר שמאז־ומעולם האנושות נבנית מפגישות־תרבות כאלו.

דוגמה מובהקת לפגישת־תרבויות כזאת היא ההתנגשות בין היהדות לעולם ההלניסטי, ש„עולמות נפגשים” עוסק באספקטים אחדים אלה.

מחבר הספר, ד"ר יוחנן לוי המנוח, היה מחוקרו הדגולים של העולם ההלניסטי באוניברסיטה העברית. ספרו זה הוא אסופת־מאמרים על נושאים שונים ביחסי היהדות והעולם ההלניסטי, לא חיבור של־לעצמו. בהקדמה, הכתובה על־ידי פרופ' אביגדור צ'ריקובר המנוח, מודגשת העובדה שגישתו של ד"ר לוי לבעיות הנדונות איננה פרי בקיאות ולמדנות בלבד אלא אף פרי התפתחות רוחנית וחוויות נפשיות עמוקות. עם זה ניתן לומר שהספר נושא בעיקרו אופי למדני ומדעי. לוי ניחן בחוש אנאליזה מובן־הק, הוא עורך לפנינו את הפרטים, בודקם ומנתחם אחד־לאחד, ולבסוף הוא מגיע לכלל מסקנה וסיכום; לפנינו, אפוא, גישה אינדוקטיבית, הטיפוסית לאיש־מדע מסוגו של לוי.

באסופה שלפנינו בולטים במיוחד שלושה מאמרים: הראשון הוא המאמר „תקופת הבית השני לאור הספרות היוונית־רומית”, שאינו אלא הרצאה שנשא ד"ר לוי מטעם החברה־לחקירת־ארץ־ישראל־ועתידותיה, והוא היחיד בספר הנושא אופי פופולארי־כללי, ומשום כך נבחר, ובצדק, להיות הפותח את הספר. במאמר־הרצאה זה בחון לוי את פרשיה של השגאה וחוסר־הסובלנות, שאי־

• יוחנן לוי: עולמות נפגשים, מחקרים על מעמדה של היהדות בעולם היווני־רומאי; מוסד ביאליק, ירושלים, 1960; 293 עמ.

בספר הם דווקא אלה העוסקים ברומי. הא"ד — „דברי ציצרו על היהודים בנאום הסניגוריה על פלאקוס“, האחר — „דברי טאציטוס על קדמוניות היהודים ומידותיהם“. ציצרו אומר את דבריו בנאום סניגוריה על פלאקוס, פריטור רומי בפרובינציה אסיה, שעשק וחמס את התושבים שהיו נתונים למרותו. בדבריו נוגע ציצרו בבעיות כלליות של המיעוטים בפרובינציות, ובדברו על היהודים הוא מתארם כבעלי אמונה תפלה וכאויביה של רומי. מתוך עיון בפטרי הדב"ר מגיע לוי למסקנה ש„דברי ציצרו על היהודים אינם אלא תרכובת של תכסיסים משפטיים שונים שאין בהם ממש. אבל אם נעמיק בדבר יתברר שבקליפה הספרותית העבה טמון גרעין היסטורי זעיר אבל יקר“ (ע' 99), ובסיום המאמר מתגלה הגרעין ההיסטורי בכך, שהוא (ציצרו) „התנגד“ לא מונת ישראל מן הטעמים שהגיעו אותו לבטל כל „אמונת-שווא בארברית“, ו„בו להמוני

מנהיגים, הנועדים, לפי דעתם, להפריד בייניהם ובין המתבצרים מפנים לחומה, ומרוב כעס עזבו את העניין ולא חקרו את הנעשה מעבר לסייגיהתורה“ (ע' 14). לשון אחרת, אפיה הבדלני של היהדות, שהוא אחד מדפוסייההיכר שלה, עקרון ה„אתה-בחרת-נו“ שליוה אותה, כמדומה, משך תקופה ארוכה, הם שהסבו אליהם במידה לא מעטה את איבת העולם ההלניסטי.

מתוך גישה כוללנית זו ניגש לוי במאמריו האחרים לבדיקת הפרטים. הוא נוגע בנושאים אים ובבעיות שונים, החל מ„מריבה על קרקעה של א"י בתקופה העתיקה“ — סיפור על תקופת יהושע וכיבוש-הארץ, כפי שהוא מצוי בכתבי ההיסטוריון הביזנטי פרוקופ"ז (בן המאה הששית לספירה), שלוי מגלה בו יסודות יווניים, וכלה בפרשת יוליאנוס קיסר ובנין בית-המקדש, או בגורלם של כלייהקדוש אחר חורבן הבית השני. אך אין ספק ששני המאמרים כבדיהמשקל

הוצאת ספרים נ. טברסקי

חברה בע"מ

רח' צ'לנוב 2, תל-אביב טלפון 67318

הסיפור העברי -

מבורלא עד ימינו

אנתולוגיה ערוכה בידי

יוסף ליכטנבוים

כרך גדול בן 660 עמוד, מכיל 112 סיפורים, למן ראשוני יוצריו של הסיפור הישראלי החדש ועד לסופרי המשמרת הצעירה ביותר. העורך הקדים מבוא מפורט הסיקור את התפתחותה של הפרווה העברית הישראלית החדשה, מציין את דרכו המיוחדת של כל מספר ומספר ומשבצו במסגרת הכוללת של סופרים בני-זמנו.

ספר לתלמיד ולכל קורא משכיל

תולדות האמונה הישראלית

מאת פרופ'

יחזקאל קויפמן

מופץ עתה במחיר חתימה מוזל של

25 ל"י.

(במקום 37 ל"י)

ובתשלומים נוחים

שמונה ספרים ב-4 כרכים הדורים

2900 ע"מ

רכוש אותם לספרייתך

מוסד ביאליק • הוצאת דביר

דהגול, דרכו אל חדר־לבו של העם הצרפתי, דרכו אל השלטון, בפעם הראשונה ובפעם השניה, ועל הכל — דרך שלטונו, כל אלה טבועים בחותם המובהק של אישיותו, של גדלותו האישית, של ייחודו האישי. וכל אלה מחייבים, כמדומה, נסיון לעיין מחדש בכמה מוסכמות באשר למשקלו של הפרט בהיסטוריה, לכושר השפעתה של האישיות על מה־שקרוי „תהליכים“. לא יפלא אם, על רקע הדה־הומאניזציה והאלמוניות המאפיינות כלי־כך — ובהכרח — את חיי המאה ה־19, עצם התביעה לבדיקה מחודשת של מוסכמות מעין אלו יש בה כדי לאושש מעט את הערכת־העצמית של היחיד באשר הוא יחיד.

לעתים קרובות אפשר לשמוע, הן מפי צרפתים הן מפי זולתם, כי הגנרל דה־גול הוא דמות שאיננה בת־דורנו, שהוא נקלע „בט־עות“ למאה העשרים. על כך יכול אדם להעיר, כי, ראשית, בתקופה מסוערת ונטר־לת־עוגן כתקופתנו אפשר שברכה מרובה היא לאומה מן האומות אם קם לה מנהיג שאין שיעור־קומתו ניתן להימדד רק בקני־המידה הטיפוסיים לזמננו; שנית, שאולי אישיות שאיננה יצוקה כולה בדפוס של דורה עשויה במיוחד להעריך נכונה את צרכיו ובעיותיו של הדור הזה, מתוך ראייה היסטורית כוללת יותר, מתוך הסתכלות „אלף שנים לאחור וחמישים שנה קדימה“, כפי שאמר לא־מכבר ראש ממשלת ישראל, דווקא; ושלישית, שאישים המצוינים בגדולה היסטורית אמיתית לעתים קרובות ביותר הם בבחינת אנשים שלא־מ־הזמן־הזה, וא־פילו שלא־מ־העולם־הזה.

שרל דה־גול הוכיח, מכל־מקום, הלכה־למעשה, שהוא בעל תפיסה ברורה ומוגדרת בכל הנוגע לפתרון הבעיות העקרוניות של קיומה הלאומי של צרפת. הואיל ועתה כבעבר חייה המדיניים והרוחניים של צרפת עודם כעין מעבדה תוססת, שוקקת ובעלת

היהודים“ כשם שבו „לאוכלוסי המעמד הרביעי בכללו“.

המאמר המקיף על דברי ההיסטוריון טאציטוס עוסק ב„האשמות הפרועות שהטיל על עמ־ישראל, שבאמת אין כבודת מהן בכל המסורת הספרותית של התקופה העתיקה“ (ע' 115). דבריו של טאציטוס שימשו בסיס ואחיה למתנגדי־היהודים משך דורות רבים, ומהם שנקטו את לשונו בפולמוסיהם. בפירוט מדעי רב, המשולב הערות ומובאות לאי־נספור, מנתח לוי את דברי טאציטוס, ויקצר המצע מלפרטם. אך מעניינת היא מסקנתו הסופית: טאציטוס לא כתב את דבריו מתוך מניעים שבשנאה עיוורת. דבריו לא היו אלא „ביטוי להשקפה אחידה של בן־רומי הבא לדון את דיני ישראל מבחינת עיקרי המסורת הרומית, שנראו לו כיסודות עולם לקיום מדינתו“ (ע' 188). זאת ועוד אחרת: „...מקורה האמיתי של שנאת טאציטוס לישראל לא היה דבר שבנסיון אלא שבעיקרון, ככוונה תחילה העמיק טאציטוס את הפילוג בין תורת משה ובין מידות רומי וציר אותן כמלהמת־איתנים בין שתי מחשבות־יסוד“ (ע' 189). הוא אשר אמרנו: ענין לנו כאן בפגישה אמיתית בין שני עולמות, המתנגשים בכוח־איתנים, מתוך שכל אחד נושא בקרבו כוחות מיוחדים לו. ספרו של ד"ר יוחנן לוי תובע מאמץ לא מועט מן הקורא. לשונו לא תמיד היא בהירה, וההערות המדעיות והמקצועיות מגורבות לעתים בתכיפות יתירה. עם זאת אין לכפור בתרומה רבת־הערך שמעניק ספר זה לחקר היחסים בין היהדות וההלניזם.

ז. ס.

עם נושע

בתקופה שהורגלה יותר ויותר, מטעמים נהירים ומובנים כשלעצמם, בתפיסה מכוּנס־טית — אלא־אישית של השתלשלות ההיסטוריה, הרי המקום שביצר לו בהיסטוריה החדשה הגנרל הקיפח העומד בראשה של הרפובליקה הצרפתית החמישית יש בו משום קריאת־תגר מרעננת. כי פעלו של שרל

* הגנרל שרל דה־גול: עם נושע (46—1944); מצרפתית: אהרן אמיר; הוצאת עם הספר בע"מ, ת"א, 1960; 382 עמ'.

שהעריצו הערצה-שבדבקות — במקרה שקרה את רוברובס של הציונים-הרביזיוניסטים שנצטרפו לפמלית מקורביו ומלוויו של המנ"היג הציוני המרדן. כידוע היה ז'בוטינסקי מהלך קסם גם על שאינם חסידי, ואפילו על יריביו ושונאיו המדיניים, ואין צריך לומר — על תלמידיו, על יהודים בני „תחום המושב“ הגדול של מזרח-אירופה כעל יתר דים, ולא-יהודים, מחבל-תרבות אחרים. והנה, אי-אפשר לומר שאדם שהיה מעריצו כשר לכתוב את פרשת-חיינו פחות ממי שגור טר לו עד היום איבה אישית או רעיונית. גם קשה לומר שיכול אדם לכתוב פרשת-חיים של אישיות פוליטית לוחמת בת-דורו בלא שתהיה לו אליו זיקה חיובית מפורשת; אפילו דויטשר, „סטאלין“ שלו הוא מן-הסתם הביוגרפיה המדינית הטובה ביותר שנתחברה במאה הזאת, אף שאינו סטאלי-ניסט כל-עיקר, ברי גם ידוע שיש לו זיקה אינטימית ביותר לפרובלמטיקה של הפנסיה הקומוניסטית העולמית ואפיפוריה. אבל אפשר לומר שנסיון לכתוב ביוגרפיה כזאת

ולאדימיר נאבוקוב:

ל ו ל י ט ה

הספר שהספיר

את העולם התרבותי.

מחיר ההוצאה המהדרת —

6.90 ל"י.

למנויים על ספרי-הכיס של

„מעריב“ המחיר 2 ל"י.

המהדורה העברית הראשונה

א ז ל ה.

משמעות ממדרגה ראשונה לכל העולם המערבי, אם לא לאנושות כולה, הרי אף נסיונו של דה-גול בצרפת — ולא פחות מזה: נסיונה של צרפת ב„מונארך הרפובליקאי“ שלה — נודעת להם משמעות ממדרגה ראשונה לכולנו. והעדוה הכתובה של דה-גול היא בלי ספק מסמך ראשון-במעלה לכל המבקש באמת לעמוד על המשמעות הזאת.

„עם נושע“ יכול בהחלט להיחשב עדות לצורך ענין זה, אף שלכאורה עניינו בשנים 1944/6 ולא בשנות 1958/60. הוא מספר את קורות נסיונו השלטוני הראשון של הגנרל — מהקמת „הרפובליקה הרביעית“ ועד הסתלקוה מהנהגתה של אותה רפובליקה. עיקרי השקפותיו לא השתנו. עם כל הגמישות הטכססית שיודע דה-גול לגלות, עם כל דרמה-שמעות שהוא מצטיין בה לפעמים בניהול „עניינים שוטפים“, ביסודו הוא אדם בעל דעות ואמונות מוצקות-כסלע, שיותר מהיותן פרי אידיאולוגיה כלשהי הריהן תגובות ראשוניות-אורגאניות, תגובות של אופי אישי, על המצבים ההיסטוריים שמולם הוא מוצב.

„עם נושע“ הוא צירוף יחיד-במינו של מסמך היסטורי ותעודה סובייקטיבית, והוא גילוי גילוי נדיר בעולם המדיני מאז ועד עתה — של איש שרמתו האינטלקטואלית וכושר-הביטוי שלו, בקני-מידה „על-זמניים“, אינם נופלים משיעור-הקומה בו הוא מצטייר, כמהיג וכמדינאי, בממדים של זמנו.

ב. מ.

זאב ז'בוטינסקי

הביוגרפיה שחיבר מר שכטמן, ששמה המקורי באנגלית הוא „מורד ומדינאי“, היא העבודה הגדולה, המקיפה והיסודית ביותר בחקר חייו ופעלו של זאב ז'בוטינסקי. ניכר רים בה סימני חריצות ושקידה, התלהבות ואהבה, וכן שאיפה למידה הרצויה של אובייקטיביות היסטוריונית.

מר שכטמן היה לז'בוטינסקי עוזר פעיל, מסור ומאמין משך עשרות שנים, ואין ספק

סקאית". מכל-מקום, הקורא שקיוה לקנות לו יתר-הבנה בדרכי האיש ותנועתו מתוך מקרא שלושת הכרכים האלה לא יימצא נשפר הרבה בסיום קריאתו, אף כי ודאי הוא שימצא עובדות, אנקדוטות וציטטים למכביר שיאפשרו לו „לרענן" את הערצתו האישית לז'בוטינסקי, אם נמנה כבר ממילא על קהל מטפחי-זכרו של המנוח הגדול — או להמתיק את הסתייגותו האישית ממנו, אם הוא נמנה על איוז מן האסכולות של פוסלי-זכרו המושבעים.

הדמות המצטיירת לפנינו מתוך שלושת הכרכים האלה היא, בסיכומו של דבר, דמות של קוסמופוליט רוסי-ליברלי מימי ראשית-המאה, „אודיסאי" בהדגשה כפולה-ומכופלת; בעל נימוסים טרקליניים מלוטשים ובעל חוש

קשה לו להצליח אם אין המחבר מצוין בעת-ובעונה-אחת ביכולת-היאור ספרותית ובכשר-גיתוח אינטלקטואלי-אידיאי. אם שני אלה מצויים בבית-גנזיו הרוחני של מר שכטמן, הרי דומה שהוא בוחר שלא לג-לותם.

אולי משום שעברו ורקעו של המחבר דומים במידה רבה לאלה של ז'בוטינסקי עצמו, ואולי משום שההתפתחות הרעיונית והאר-גונית שהביאה לצמיחתה ולגיבושה של הציונות-הרביזיוניסטית היא לגביו פרשה אינטימית כל-כך, מובנת-מאליה ממש, אולי לכן אין הוא טורח כמעט כלל לקשר את החוליות המקוטעות של סיפורו ולהעמידנו על מה-שקרוי „הגיון פנימי" בדרך-חיינו של ז'בוטינסקי ובדרכה של התנועה ה„זבוטיני-

שבושון

**צמיגי
שמשון**

לבטחון
ולחסכון

שמשון

חברה לצמיגים ולגומי בע"מ

ש ר ו ת
נוסעים
ומשאות

צים

חברת השיט
הישראלית בע"מ

„העליה הבלתי־ליגלית“, את הארגון־הצבאי־הלאומי ואת „שבירת ההבלגה“. לכל אלה אחראים אלה שהוא כינה אותם, בנוסף שהיה אופייני לו, „בני, המיטיבים לכתוב ממני“. ואף כי אין ספק שכל הגופים, הארגונים והגילויים האלה, שמכלם מצטרפת לנו תמונתה של התנועה ה„ז'בוטינסקאית“, נזונו מהלכיה־רגש ועמדות נפשיות שהוא היה דברם המחונן והמסעיר ביותר, הרי נראה גם כי לא אחת היה „מסכים“ להופעתם ולפעולתם — מתוך דאגה ל„שמירת המסגרת“, או מתוך הרגשת אבהות רוחנית — יותר משהיה שלם עמהן בלבד ובהכרתו. אין אפשרות, גם אין טעם, לשער מה יכולה להיות השתלשלות המאורעות בארץ־ישראל לולא מת זאב ז'בוטינסקי בנייר־יורק הרחוקה בקיץ הדראמטי של 1940. אבל רשאים אנו לומר בבטחון כי צדקה עשו עמו האלים בקחתם אותו אליהם בזמן ההוא. כמו שחסו על צ'רלס אורד וינגייט ולא הניחוהו להאריך ימים עד שיקום צבא־ההגנה־לישראל, ככה חסו על ולאדימיר זאב ז'בוטינסקי ולא הניחו לו לחזות בקומה של מדינת־ישראל. הוא לא היה שבע נחת כאן מחומסי־ירושתו — ובוודאי לא מיורשיו ה„לגיטימיים“.

א. ר.

מעולה למלה ולצלצולה; אוטודידאקט ברוך־כשרון, מהיר־תפיסה, שנון ומבריק; דרוך־מנוחה כאיש־בוהימה, גאוותן כפיאודל, אמן־ז'סטו כאיטלקי, עליז־מדון כאירי — וטראגי כאחד „הרוסיס־הלבנים“, ברובע פאריזאי זה או אחר, בשנות ה־20 או ה־30 למאָתנו. רב הוא כל זה להאצילו על ילוד־אשה אחד, גם אין בכך כלל כדי למצות, ולו במעט, את סגנונות אישיותו של ז'בוטינסקי. מתוך כל הידוע על האיש — ומתוך כל המתאשר, בצורה זו או אחרת, עם מקרא הביוגרפיה הזאת — נראה בעליל שהיה הגוף הזה גבוה משכמו ומעלה מרוב יריביו הציפוריים, ועל־אחת־כמה־רוכמה מחסידיו ואנשי־בריתו. עם זאת מתאשר לנו כאן, מתוך עדות קרובה ומהימנה ביותר, כי לא הוא שיוזם את הקמת „גדוד נהגי הפרדות“, לא הוא האחראי — אם לזכות ואם לחובה — לפרשת תל־חי; אף לא הוא שיוזם את ברית־טרומפלדור, את ברית־הצהר, את ברית־החייל, את הסדרות־העובדים־הלאומית, את

• יוסף ב. שכתמן: זאב ז'בוטינסקי, פרשת חייו; תירגם מכתב־היד; דוד סיון; ספר ראשון: 1880—1923, ספר שני: 1923—1935, ספר שלישי: 1935—1940 (עם מפתח־שמות כולל); הוצאת קרני, 1959; 1255 עמ'.

בי. / השתרגו פארוטיך / ועמקו
שרשיך בי /
ומשחר עד לילה / לא ישקוט, לא
ירגיע הגן — / זה אתה בו, אתה בו /
באלפי צפריך רן.

לילדים

גשם ראשון

הטבע — החי, הצומח והדומם הסובב אותנו — עם היותו חלק מאתנו, עם היותנו חלק ממנו, צופן הוא בכל־זאת סודות ורזים שהם בכחית גילוי למפענחים אותם. אנו, המבוגרים, מקבלים את הדברים כמובנים־מאליהם. הילדים — שעינם פקוחה, אזנם קשובה ולבם הולך שבי אחר מראות וקולות הסמיים כמעט מתודעת המבוגרים — עשויים להתלהב ולמצוא את בבואת חוויותיהם האידיליות גם בצרור השירים הזה. דוד אגמון (שהוא, מן הסתם, אב לילדים בגיל אלה שלהם מיועד ספרו) שואב ממפטי הילדים את חוויות־ההסתכלות הפקוחה והתמימה; אף מצליח הוא להעניקה להם מחדש, באמצעי הדורש מידה לא פחותה של תמיהות ונקינות־הבעה: שירה לירית טהורה. זוהי ליריקה המעוררת אסוציאציות לרומנטיקה מחורזת של־אהבה־וטבע, המלאה „עד־נה“ ו„נועם“, מן הסוג שהיה מקובל על שוברט ואחרים כמוהו, אשר הלחינו אותם, ובכך אולי הבטיחו להם חיים ארוכים. שירים אחרים מקובץ זה מזכירים במידה רבה שירי־אהבה של רחל, ואפשר להניח כי נער המתפעם משיר כ„עצי ואני“ של אגמון —

ככה, פשוט, אצמד אל עצי / אל עצי
הצעיר והרך; / אלפות בורועי את
גועו הירוק / יחדיו נשתרג ונצמח. /
אשים את אוני ללבבו ואקשיב: / קולה
שירו שאנו. / אקשיב ללבבי הפועם,
הפועם — / כמוהו, כמוהו הוא רן.

יתפעם באותה רוח, לכשיתבגר ויאהב נערה,
משירה של רחל, „בגני נטעתיך“:

בגני נטעתיך / בגני המוצנע — בל־

• דוד אגמון: גשם ראשון; ציורים: צילה
בינדר; הוצאת דביר, תל־אביב, תש״ך.

אגדות לילדים

מה היה קורה אילו היו השיקולים המנחים את הרגלי־הקריאה שלנו ספרותיים בלבד, ואילו היינו עקבים בשיקולים אלה גם לגבי חומר־הקריאה של ילדינו? מן־הסתם היתה מזומנת לנו עבודה מפרכת בכל הכרוך בבחירת ספרי־הילדים (שמספרם היה מצטמצם להחריד) וללא ספק היתה נכונה לנו מלחמה מתמדת עם הילדים, שהיו מסרבים להיכנע לנימוקים־של־הגיון. מצב קיצוני כזה, שפרמזים ממנו ודאי התנסו לא־מעט הורים שוחרי־ספרות, אינו הגרוע ביותר ומצדק הרבה פחות, וגם הוא מיוחד להורים שבעיות־הקריאה של ילדיהם מעסיקות אותם. מאחר שהם עסוקים מכדי לקרוא את ספרי־הילדים ולהחליט בעצמם מה טוב או מה גרוע, או משום שאיבדו את בטחונם העצמי בשטח זה, או אולי מפני שהם מחפשים תמיד אמת־מידה אחרת בבחינתם של ספרי־הילדים מבלי לדעת בדיוק אמת־מידה זו מהי — פונים הם אל הדרך הנראית

• ק. קולודי: פינוקיו; ציורים: מרג'ה;
מסופר ע״י ש. גולדן; עברית: ימימה טשר־
נוביץ; הוצאת „מסדה“ בע״מ, 1960; 125 עמ׳.

• מעשיות אלף לילה וילילה; ציורים של
בנונוטי; מסופר מחדש ע״י ש. גולדן ותור־
גמו לעברית ע״י גליה אגמון; הוצאת „מס־
דה“ בע״מ, 1960; 58 עמ׳.

שלושת הסעיפים האחרונים נובעים זה מזה כמו שעבירה גוררת עבירה; וכשם שאין הדעת סובלת עבירות, הנעשות בגלוי ובחסות נימוקים שונים של הגיון, לגבי ספרי-אגדה מתחום הקלסיקה של המבוגרים — כ„פאוסט“ או „מובי דיק“ — כך אין הדעת סובלת את העבירות, שאינן שונות מעיקרן, הנעשות — גם הן בגלוי ובחסות נימוקים שונים של הגיון — בספרי-אגדה לילדים כגון „פינוקיו“ או „אלף לילה ולילה“.

אצל אלה האחרונים מעשה גניבת-דעת זה מלוח, דרך-כלל, מילות-הסחה אחדות, כגון: „תורגם וקוצר“, „עובד ושופר“, „חזר וסני פר“ וכו'. ועוד, במקרה הטוב (כמו בשני הספרים שלפנינו) מלוח הספר גם ציורי-ראווה השוברים את העין, והמכריעים את הכף לחיוב, בסופו של דבר, בשעת רכישת הספר.

ד. ל.

בטוחה, מכובדת ונטולת-סכנות, אל ה„קל-סיקה“.

לגביהם יש בכך יתרונות אחדים: (א) תמיד מוטב להיתלות ב„אילנות גדולים“; (ב) „גיר-סא דינקותא“ — מה שעמד במבחן השנים, וזכור לי מימי ילדותי עד עצם היום הזה, ודאי יפעל פעולה דומה גם על ילדי, ועל ילדיו אחריו; (ג) הקלסיקה לילדים מורכבת ברובה אגדות ואלו, בידוע, הן חומר אידי-אלי לילדים.

הנה שלוש הנחות-יסוד בעלות-משקל שאין לזלול בהן. אלא מה? כל אחד מן היתרונות המנויים כאן חסרונו בצדו: (א) ל„אילנות הגדולים“ קמו גננים שונים-ומשוניים הששים לקציץ בנטיעות; (ב) הגירסה שזכיתי אני לקרוא בילדותי ולזכור בבגרותי אינה זו המוגשת היום לילדי, אחרי שעברה „תש-פורת“ מודרנית; (ג) מי אמר שזה נכון? או: מה שנכון בכלל, לא תמיד נכון בפרטיו...

שמואל רוזן:

בסימון שאלה

ציורים: פרידל

לאחר „מי יודע?“ — ספר

החידונים החדש של חביב הנוער

המאוינים. בליווי 90 ציורים

שופעי הן והומור.

258 עמוד של בידור וחידוד-המות.

מתנת-החג לבן ולבת

חבורת שנה א של „קשת“

מקובצות, בכריכת-בד,

עדיין נמצאות למכירה בכמות מצומצמת.

המחיר: 12 ל"י.

מתקבלות הזמנות על כרכי

שנה ב.

חתימה על „קשת“, או קובץ

מכורך של חבורת „קשת“, הם

התשורה בה"א-הידיעה

לקורא בעל-טעם.

קשת

(הוצאת „קוץ“)

המשתתפים בחוברת

י. אורן מוכר לקוראינו עוד מן ה"קונצרט" (פרקי רומן, ר' חוב' א) והסיפור "הקונגרס" (חוב' ד). מרים אורן מפרסמת דברי בקורת, וקצת שירים, ב"קשת" ובמקומות אחרים. מתוך כל האנשים ששימשו אי-פעם בשירות-החזן הישראלי, "אליעז" הוא בלי ספק אחד המוסמכים ביותר להעיד על יחסי ישראל-צרפת ולפרשם. הוא קנה לו ידיעה מעמיקה ורב-שנים ברקמת החיים המדיניים, החברתיים והדיפלומטיים של צרפת. ישראל אלירז, סטודנט באוניברסיטה העברית, בן 23, פירסם כבר בדפוס מערכון אחד ומספר מאמרי בקורת. הוא אחד המבטיחים ביותר בין המחזאים העבריים הצעירים. אנטונין ארטו, יליד מרסיי, מת ב־1948, בגיל חמשים-ושתיים. שנתיים קודם-לכן השתחרר ממעצר של תשע שנים במוסד לחולי-רוח, ובמסיבה שנערכה לכבודו סמוך לכך העידו אנדרה ז'יד, קלודל ואחרים על גדולתו, על ההשפעה שקיבלו ממנו. הוא היה פייטן, שחקן-קולנוע, מחזאי ובימאי, אך בראש-הראשונה היה הוגה החושב את מחשבת התיאטרון, החותר לברוא את התיאטרון מחדש ולפרוץ את גדרות הלשון על-מנת להגיע אל החיים". על ספרו, "התיאטרון וכפילו" (פאריז, 1938), שמתוכו לקוח המאמר, "התיאטרון והמגפה", אמר ז'יד לואי בארו: "זה הדבר החשוב ביותר שנכתב על התיאטרון במאה שלנו... ארטו הוא המטפיזיקאי של התיאטרון". הדה בושם, שהיא גם מזכירת-המערכת של "קשת", פירסמה ב"קשת" ד' את סיפור-הבכורה שלה, "ההר השלישי". מלאכי בית-אריה החל לפרסם באחרונה סיפורים קצרים ואי-אלה שירים, שהסבו אליו את שימת-לבם של קוראים. הוא לומד באוניברסיטה העברית, והוא בן 23. משה בן-שול פירסם ב־1954 קובץ שירים ראשון ("מגדל שמש", הוצאת "לקראת") וב־1958 קובץ סיפוריילדים ("לאן נוסעות הרפכות"). "מפרשי מלח", ספר שירים וקטעי-פרוזה מפרי עטו, יופיע בקרוב בהוצאת "אלף". גבריאל בן-שחון החל לפרסם לא-מפבר משיריו בכמות שונות. הוא חיפאי, לומד באוניברסיטה בירושלים. פנינה בת-שלה (שמה ה"אזרחי": פ. גוה) כותבת שירה, חוקרת שירה ומתרגמת שירה. ספר משלה בחקר השירה העברית קרוב להופיע ב"מוסד ביאליק". תרגומיה לכמה סוגים של מיכאל-אנג'לו נדפסו ב"קשת" ה'. עם נושע, ספר זכרונותיו של הגנרל של דה-גול, נשיא צרפת ומשחררה, מקיף את השנים 6—1944, מלאחר גאותה של פאריז ועד פרישתו של הגנרל מן השלטון. ספר זה, שהופיע בעברית בהוצאת "עם הספר", סמוך לאחר הופעתו בפאריז, משמש כבר עתה מסמך ראשון-במעלה להבנת אפיו, תגובותיו והשקפותיו של אחד מאישי-המפתח בהיסטוריה החדשה ובמדיניות הבינלאומית של ימינו. פרוץ שמעון הלקיין, שמוקירו ותלמידיו הרבים חגגו לא-מכבר את יובלו הששים, ידוע לא רק, אף לא בעיקר, כפרופסור לספרות עברית באוניברסיטה בירושלים, אלא גם כרומניסט, משורר, מתרגם, מסאי ומבקר ספרותי מעמיק. מאמרו על ספרו של י. אורן יש בו כדי לתרום תרומה חשובה להבנת דרכו של אחד היוצרים המקוריים ביותר, והפחות מופרים, בסיפורת העברית הצעירה. משה הנעמי שוקד על הכנת ציור תרגומים משירי רילקה. קרוב להופיע קובץ שיריילדים שלו, "שירים קטנים". דוד הרדן הוא איש קיבוץ "מפלסים", מיוצאי אמריקה הדרומית. תיגרת לספרדית, בתוך שאר דבריו, את "חברים מספרים על גימ" וסיפורים של הזו. תיאודור התלגי ידוע לקוראי "קשת" כמבקר ומשורר. ון-ייטו (1898—1946) הוא מגדולי השירה בלשון הסינית המדוברת. שמו של אורי זוהר, כשחקן וכבימאי קשור, כמוכן, בלהקת-הנח"ל ובלהקת "בצל ירוק". ברשימתו על "הירושמה אהובתי" הוא מגלה זו פעם ראשונה ברבים את הצד הרציני יותר שבו. צ'ידיוק סי'צ'בורן, אנגלי קתולי בן המאה הט"ו, הוצא להורג ב־1586, במבחן שנותיו, כמשתתף בקשר נגד המלכות. "ערב

ההוצאה-להורג" הוא, כנראה, השיר היחיד שכתב מעודו, והוא נחשב אחד השירים הנוגעים ביותר אל הלב בשירת העולם. אלי כדורי, בן 35, משמש עתה מרצה למדעי-המדינה בבית-הספר-לכלכלה בלונדון (L.S.E.). נולד וגדל בבגדאד, שאותה עזב ב-1947. הוא מפרסם בקביעות מפרייטו בכתיבת זמרים במדינות המערב וב-1956 יצא ספרו "אנגליה והמזרח התיכון". ז'קלין כהנוב מוכרה לקוראי "קשת" בזכות סדרת המסות שלה, "דור הלבנטינים" (חוברות ב-ה). אליהו כוזם עוסק בעיקר בעתונות ובבקורת ספרותית. הוא משמש עורך ספרותי ב"בית השידור הישראלי" (תחנת-השידור בלשון הערבית). הוא יליד בגדאד, שהגיע לארץ-ישראל ב-1945. עמוס לוי תן הוא איש הקיבוץ כפר-מסריק, הוא בן 25, ושיריו נתפרסמו עד כה בעיקר ב"על המשמר". עמוס פרלמוטר הוא בן תל-אביב, שלמד תשע שנים באוניברסיטאות של ארה"ב והוותר בתואר דוקטור-למדעי-המדינה באוניברסיטה של ברקלי, קליפורניה. השורות של אלבר קאמי המנחה, הלקוחות מתוך ראיון עתונאי שנתפרסם ב-1955, יש בהן משום ביטוי תמציתי לעמדת-היסוד שלו בבעיות הרוחניות המרכזיות של תקופתנו. שירי-העוללות של יונתן רטוש יכללו בקובץ שיריו העתיד להופיע בקרוב, שיכל חלק גדול מן השירים המרובים שהדפיס באחרונה בכמות שונות. אברהם שוייצר, עתונאי וכלכלן, הוא חבר מערכת "הארץ" ועורך המוסף הכלכלי של אותו עתון.

שרות חדש!

כל שי מתקבל בעין יפה, אך שום מתנה אינה קולעת יותר מכסף מזומן.

את הבעיה כיצד להגיש שי כסף בצורה עדינה ונאה פותרת

המחאת מתנה

הנתונה לבחירתך בארבע מעטפות אמנותיות.

בנק לאומי
לישראל בע"מ

המחאות אלו נמכרות ללא תוספת מחיר בכל אחד מסניפינו גם לשאינם לקוחות.

תן לזמן

לפעול לטובתך

פרס 333%

פתח חשבון חסכון פרס

בטחון לכספק
רבית גבוהה
שרות אדיב ויעיל

בנק דיסקונט לישראל בע"מ

המשביר המרכזי

חברה קואופרטיבית לאספקה של העובדים העברים בישראל, בע"מ

מוצרים בעלי:

- סיב
- איכות
- מחיר עממי

בכל סניפינו:

- תל-אביב
- חיפה
- ירושלים
- באר-שבע
- אילת

דגון

בתימגורות לישראל בע"מ

שרל דה-גול : עם נושע

1944-46

פרשיות שיחרורה של צרפת ; ראשית „הרפובליקה הרביעית“ ומשבריה הראשונים ; משפטי הטיהור ; הפגישות עם סטאלין, צ'רצ'יל, טרומן ; המערכה המדינית עם בעלי-הברית ; הדברת ההתנגדות הגרמנית ; ענייני סוריה, הלבנון, המזרח הקרוב והרחוק ; מחשבתו המדינית והתחוקתית של הגנרל דה-גול ; המפלגות, העם והמשטר ; הפרישה מן השלטון.

382 עמ'. מפות, תצלומים ותעודות מאלפות. המחיר : 8 ל"י.

הוצאת עם הספר בע"מ, תל-אביב

הסנה

חברה ישראליה לביטוח בע"מ

חברת הביטוח הגדולה בישראל

כל סוגי הביטוח

*

החברה היחידה הנותנת מענק
לנאמני ביטוח-חיים

*

ביטוח צמוד-ערך

*

ביטוח גימלה צמוד-ערך מוחלט

*

המשרד הראשי

תל-אביב, מונטיפיורי 27,
סניפים וסוכנויות בכל הארץ

ספרי עם הספר בע"מ

וינסטון צ'רצ'יל: מלחמת העולם השנייה

12 ספר ב־6 כרכים. מפות, תצלומים ונספחות. 70 ל"י.

וינסטון צ'רצ'יל: היסטוריה

12 ספר ב־4 כרכים. מפות ואילוסטרציות. מפתח־עניינים לכל כרך. 42 ל"י.

שרל דה־גול: מאבק לחירות

3 כרכים. מפות, תצלומים ותעודות. מבוא: ש. פרס. 25 ל"י.

ויליאם שקספיר: טרגדיות

כרך־ענק מפואר. 9 הטרגדיות במקובץ, עם מבוא כללי, הקדמות וביאורים לכל מחזה. 29 ל"י.

יהדות ליטא

ראשון לשלושה כרכים של מחקרים ותעודות לתולדותיו של קיבוץ יהודי ברוך־ערכים ועשיר־מסורת. 20 ל"י.

הוצאת „מסדה“

מלון אנגלי-עברי

שלם

מאת ראובן אלקלעי

ספר-עזר חיוני לתלמיד, לסטודנט,
למורה ולמדריך

4 כרכים כפולי-טורים

120,000 ערכים, צירופי-לשון, ניבים,
אמרות ופתגמים

4 כרכים — 66 ל"י

לחותמים: מחיר כולל 4 לרכים —
50 ל"י

• •

זה עתה הופיע

יוחנן אהרוני בנו רותנברג
בעקבות מלכים ומורדים

במערות המגילות הגנוזות
במדבר-יהודה

ספר סיפורי-ארכיאולוגי על התגליות
האחרונות במדבר יהודה... כתוב בידי
החוקרים עצמם מיד לאחר מסעותיהם...
ספר מרתק על מבצעים נועזים של
ארכיאולוגים ישראליים צעירים במרומי
הצוקים של המדבר הפראי. מורה-דרך
מקורי לשבילי מדבר-יהודה וצפונותיו.

צילומים, מסות ותרשימים

„הדר“ הוצאת ספרים בע"מ
רח' הרצל 10 — טל. 67132 — תל-אביב

חוק פרקינסון

ועוד עיונים בבעיות מינהל

מאת פרופ' נ. פרקינסון

מאנגלית: י. נרבה

ספר שחולל סערה גדולה בקרב חוגי
השלטון ומנגנון הפקידות בארצות רבות.
תורגם להרבה לשונות הופיע בעשרות
מהדורות ברוב מדינות תבל.

המחיר: 3 ל"י

הקראת כבר?

אחרי

„שלום לך עצבות“

„חיוך מסוים“

„בעוד חודש, בעוד שנה“

הופיע עכשיו

את אוהבת בראמס?

ספרה החדש של

פרנסואז סגאן

מצרפתית: אהרן אמיר

הוצאת קרני

טיסות
ללא חניה
במדחף
סילון
בריטניה

חסוך זמנך באויר וגם על הקרקע
אל-על מציעה לך טיסה במדחף סילון „בריטניה”
המטוס המהיר יותר מכל מטוס אחר הממריא מלוד
ואינו חונה דקה אחת בדרך.

אל-על

אתונה
רומא
פריז
לונדון